

asobid
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Amasya Özel Sayısı
Amasya Special Issue

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2502-2567

2022

Özel Sayı
Special Issue

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 - 14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına

On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty

Dekan/Dean

Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)

E-mail: metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK (0000-0001-8819-7933)

E-mail: levent.kucuk@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Arş. Gör. Alper BALADIN (0000-0002-2386-2010)

Arş. Gör. Esra Nur TOPÇU (0000-0002-6859-5966)

Alan Editörleri/Field Editors

Tarih, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (0000-0001-5289-8703)

Coğrafya, Prof. Dr. Asım ÇOBAN (0000-0002-7860-7561)

Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)

Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT (0000-0002-4352-3413)

Felsefe, Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN (0000-0003-4578-7671)

Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ (0000-0001-9972-9245)

Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan ŞAHİN (0000-0002-8819-7666)

Editöryal Sekreteryası/Editorial Secretariat

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)

E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr

Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)

E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

ISSN: (Online) 2602-2567

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue

**Amasya
Eylül/September 2022**

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

Asos İndeks

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Süleyman Elmacı

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kanıbek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvanç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psych. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Kemal POLAT
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER
Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŞLI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe BUDAK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren KAN ŞAHİN
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BELGE
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Edip UZUNDAL
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Birgül BOZKURT
Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Barış TAŞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Irmak HÜMERİÇ ALTUNSÖZ
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Davut ELMACI
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Nuran TUNCER
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif AKTAŞ
Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Sıtkı NAZİK
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif AYAN NİZAM
Hitit Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hüsni YÜCEKAYA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan BALTACI
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih CAN
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Ferdi GÜZEL
Bayburt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Levent YENER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

REKTÖRDEN...

Üniversitemizde yayın yapan altı dergiden birisi olan **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** bu ayki özel sayısını Amasya'ya ayırdı. Tarihi ve kültürel bakımdan önemli zenginliklere sahip olan Amasya şehri araştırmacılar için eşsiz bir kaynak yelpazesi sunmaktadır. Bu şehri tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak aynı zamanda üniversitelerin de görevidir. Bu bağlamda ulusal ve kültürel değerleri gözeten, bilimsel üretkenliğe önem veren, akademik özgürlüğü ilke edinmiş bir üniversite olarak "**Marka Kentin Marka Üniversitesi**" olma yolunda bu sayı şehrin tarihi ve kültürel yapısına katkı sağlayacak bilimsel yayınlardan biri olacaktır.

Bu amaca hizmet eden ASOBİD Amasya özel sayısında emeği geçen tüm yazarlara, hakemlere ve dergi ekibine çok teşekkür ederim...

Amasya Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Süleyman ELMACI

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

DEKANDAN...

Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bünyesinde 2017'den bu yana yayınlanan, uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergi olan Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin (ASOBİD) ikinci özel sayısını "Amasya" dosyası oluşturuyor.

Amasya, dağların arasında kurulan medeniyetlere ev sahipliği yapmış, bünyesinde pek çok devlet adamı, âlim, şair ve benzeri önemli kimselerin yetiştirildiği kadim şehir. Bugün dahi geçmişin izlerini barındıran bu şehir, yaşayanlarını ve ziyaretçilerini zaman koridorlarından geçirerek tarihi ve kültürel birikimine tanık kılmaktadır. Yıllarca Anadolu'nun önemli bir merkezini oluşturan Amasya, insanları coğrafyasıyla, birbirinden farklı mimari yapılarıyla, maneviyatıyla, keşfedilenleriyle ve keşfedilmeyi bekleyenleriyle karşılamaktadır.

Bilim ve teknolojinin ışığında geleceğe dönük bir iz bırakmayı, ürettikleriyle topluma faydalı olmayı amaçlayan Fen Edebiyat Fakültesi misyonumuz çerçevesinde Amasya'ya sosyal bilimler alanında katkı sağlamayı hedefleyen ASOBİD'in bu sayısında Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi ve Eğitim gibi birbirinden farklı alanlarda hazırlanmış çalışmalar yer alıyor. Dergimize Amasya Özel Sayısı'nda destek olan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, editörümüze teşekkür ederim.

Dilerim ki bu çalışmalar ışığında Amasya'mızın tarihi ve kültürel hazineleri gün yüzüne çıkmaya devam etsin.

**Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Dudu Duygu KILIÇ**

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Amasya Özel Sayısı / Amasya Special Issue • Eylül/September 2022

EDİTÖRDEN...

2017 yılından itibaren yayın hayatına devam eden **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)** 2022 özel sayı konusunu geçmişten günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış "Kuruluş ve Kurtuluş Şehri Amasya" olarak belirlemiştir. Eylül ayında yayımlanan bu özel sayı için tarih, coğrafya, edebiyat, sosyoloji, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, ilahiyat, dil bilimi ve halk bilimi gibi sosyal bilimler alanına dahil makalelerin yayınlanabileceği duyurulmuştur. Bu makaleler ile Amasya'nın sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihi yapısına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

ASOBİD **Amasya Özel Sayısında** dokuz makale ve bir kitap tanıtımı bulunmaktadır. Makalelerden üçü tarih, üçü sanat tarihi, ikisi edebiyat biri de eğitim alanındadır.

Uluslararası hakemli bir dergi olan ASOBİD'e bu özel sayı için katkı sağlayan özellikle büyük gayretleri ve emekleri için yazarlarımıza ve hakemlerimize, yayın sürecinin gerçekleşmesinde özverili çalışmaları nedeniyle dergi sekreteriyasına çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Alpaslan DEMİR Merzifon Tarihine Işık Tutacak Literatürde Olmayan Bir Şer'iyye Sicili	01-10
Ali TORAMAN Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri	11-26
Fazilet KOÇYİĞİT Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası'nın Renovasyonu Üzerine Gözlemler	27-48
Feyza AYKUTLU-Nuran KARA PİLEHVARİAN Anadolu ve Amasya'da Helenistik Dönem Öncesi Su Yapıları	49-96
Duygu KALKAN AÇIKKAPI 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başlarında Amasya Kent Merkezinde Yeşilirmak Üzerinde Bulunan ve Günümüze Ulaşmayan Su Yapıları	97-127
Metin HAKVERDİOĞLU Anadolu'yu Aydınlatan Şirvânîler ve Amasya'daki Şirvânî Şairler	129-155
Yılmaz KARADENİZ H. 1182-1184 (1768-1770) Tarihli Şer'iyye Sicillerine Göre Amasya'nın İktisadi Yapısı	157-188
Murat KURT Amasya Üniversitesi'nde Okuyan Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Sistemi ile İlgili Görüşleri	189-213
Kürşat EFE Derleme Sözlüğü'ne Göre Amasya Söz Varlığının Sözlük Bilimsel ve Ad Bilimsel Sınıflandırılması	215-285
Yasemin ÖZGEN Yayın Tanıtım. Yalçın, Özkan, (2001). Yedinci Şehir. İstanbul: Ötüken Neşriyat. ISBN: 975-437.	287-293

Demir, Alpaslan (2022). "Merzifon Tarihine Işık Tutacak Literatürde Olmayan Bir Şer'iyye Sicili". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 1-10.

MERZİFON TARİHİNE IŞIK TUTACAK LİTERATÜRDE OLMAYAN BİR ŞER'İYYE SİCİLİ*

A NEW COURT RECORD SHEDDING LIGHT ON THE HISTORY OF AMASYA

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR**
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
alpaslan.demir@gop.edu.tr

Öz

Şer'iyye sicilleri içerik itibarıyla tutulduğu dönemin Osmanlı şehirlerini ve toplumunu anlamada önemli bir kaynak grubudur. Eğitimden sağlığa, kültürden ekonomiye, yönetenden yönetilene pek çok konuda binlerce davayı içeren siciller vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu defterler içerisinde devlet işleyişini gösteren hükümler, fermanlar, beratlar, buyruhdular; kadı tarafından düzenlenip sicile kaydedilen ilâmlar, hüccetler, ma'rûzlar, mürâseleler, nikah, boşanma, miras, tereke, yetim malları ile kayıp malların muhafazası, vasi tayini ve azli, vakıfların hükümlerine uyulup uyulmadığının takibi, tayin gibi şer'i ve hukukî işlere ilişkin kayıtlar yer almaktadır. Her ne kadar zaman içerisinde kadıların yetki alanının daralmasına binaen sicillerde konu çeşitliliği ve zenginliği azalarak miras, vakıf, nikah, boşanma, mülk, tereke davalarıyla sınırlı kalmış olsa da halen tutulduğu dönemin insanını ve dönemin gerçekliğini yansıtmaları bakımından

* 1-5 Ekim 2018 tarihinde XVIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** ORCID: orcid.org/0000-0002-2397-8293

önemini korur. Elimizde külliyatlı sayıda çeşitli şehirlere ait siciller bulunsa da mevcut siciller dışında oldukça fazla sayıda sicilin de kayıp olduğu söylenebilir. Literatürde Merzifon'a ait sadece iki adet sicil bulunmaktadır. Bunlarda 1883-1888 ve 1887-1890 tarihlerini kapsayan davalar kayıtlıdır. Bu çalışmanın konusu ise tarafımızdan tespit edilen ve arşivlerde dolayısıyla literatürde bulunmayan 1897-1899 tarihlerini kapsayan Merzifon'a ait bir sicilin akademik literatüre kazandırılmasıdır.

Anahtar kelimeler: Merzifon, Şeriye Sicilleri, Osmanlı, 19. Yüzyıl.

Abstract

Şeriye Sicilleri (Court Records) has been an important source for understanding the Ottoman cities and their social structure in the term the records held. Besides those, they have also information in the many records from education, culture, and economy to governors and their subjects. Those records also have verdicts (hüküm), decrees (ferman), warrants (berat), and ordinances (buyruldu) besides the document arranged and recorded in the manuscript by the Kadı, such as sentences (ilam), muniments (hüccet), Petition (maruzatname), mürasele (correspondences), documents of marriage, divorce, inheritance, orphans and lost assets guardian, guardian appointment and dismissal, reports on the whether the Waqfs abides the codes they have or not, assignments. As the jurisdiction and authorizations of the kadi became scaled down by the time with the inheritance, waqfs, marriage, divorce, and assets, the Court Record books contents became limited too. Although there are left too many Court Records in different cities, many of them are lost. There are only two Court Records of Merzifon which covers the time span of 1883-1888 and 1887-1890. The one examined here is an 1887-1889 dated book which was not catalogued by the moment and discovered by me. The aim is to gain the book for the sake of science.

Key words: Merzifon, Court Records, Ottoman, 19th Century.

Giriş

Mevcut olan kaynaklara bakıldığında, XV. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen neredeyse beş asırlık bir dönemin kayıtlarını içeren şer'iyye sicilleri Osmanlı şehir çalışmalarında vazgeçilmez önemli kaynaklardan biridir (Faroqhi, 2001: 55-57). Vergi amaçlı tutulmuş kayıtları içeren

defterlerin hemen hemen uzun bir süre değişmeyen rakamlarındaki durağanlığın aksine şer'iyye sicillerinde dönemin yaşam dinamiklerinin tümünü görmek olasıdır (Faroqhi, 2000: 19). Bir başka ifade ile şer'iyye sicillerinde hayatın akışını ve yaşamın canlılığını davalardan takip etmek mümkündür.

Siciller, şer'i mahkemeler tarafından verilen her türlü ilâm, hüccet, vekâlet, vesâyet, tereke, ferman, berat gibi evrakın kadılar tarafından "sakk-ı şer'i usulü" denilen belli bir usule göre kaydedilmesi ile oluşturulmuş olup "kadı defterleri veya sicilleri", "mahkeme defterleri", "şer'i mahkeme defterleri" veya "sicill-i mahfûz" gibi isimlerle anılmıştır (Akgündüz, 1988: 17-18). Bu defterlerde bulunan kayıtlar hükümet ve devlet adamları tarafından gönderilen hükümler (fermanlar, beratlar, buyrulduklar) ile kadı tarafından düzenlenip sicile yazılan belgeler (ilâmlar, hüccetler, ma'rûzlar, mürâseleler vb.) şeklinde iki bölümde tasniflenebilir (Akgündüz, 2002: 59).

Nikâh, evlenme, miras taksimi, yetim malları ile kayıp malların muhafazası, vasi tayini ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilip edilmediğinin takibi, cürüm ve cinayet davaları gibi şer'i ve hukukî işlerin yanında idari yönden de kadılara oldukça geniş yetki ve görevler verilmesi (Uzunçarşılı, 1988: 108-109), kadı sicillerinin önemini ortaya koymaktadır. Bu durum kadı sicillerini toplumu ilgilendiren eğitim, sağlık, kültür, ekonomi, ziraat, ticaret gibi pek çok konuda binlerce belgeyi bünyesinde barındıran vazgeçilmez birer kaynak konumuna getirmiştir (Çetin, 1987: 60; Çetin, 1993: 122; Demir, 2012: 31-46).

Merzifon'a Ait Yeni Bir Şer'iyye Sicili

Osmanlı döneminde taşra teşkilatlarında oluşturulan belgeler taşra teşkilatının anlaşılabilmesi açısından kıymetli olmasına karşın zaman içerisinde bu belgelerin büyük bir çoğunluğu heba olup gitti. Geri kalan az sayıdaki belgeler ise 1990'lı yıllarda alınan bir karar ile Ankara veya İstanbul'da bulunan çeşitli kütüphane/arşivlere toplatıldı. Bu çerçevede Tokat'ta bulunan Osmanlı dönemi yazılı materyalleri de "*Tokat Müzesi Gelen-Giden Evrak Kayıt Defteri*"nde bulunan kayıtlardan da anlaşıldığı üzere

1990 yılında Milli Kütüphane 'ye devredildi. Fakat Tokat Müzesi'nde yaptığımız araştırma neticesinde, bazıları daha ziyade fiziki özellikleri tasvir edilerek envantere kaydedilmiş bazıları ise hiç kaydedilmemiş, çeşitli konulara ait bazı Osmanlıca yazılı defterlerin halen Tokat Müzesi'nde olduğu tespit edilmiştir (Geniş bilgi için bkz. Demir, 2018: 339-349; Demir ve Dönder, 2015: 76-82; Demir ve Dönder, 2017: 159-167).

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1988 yılında yayınlanan ve şehirlere ait şer'iyeye sicil kataloglarını da içeren eserde Merzifon Şer'iyeye Sicilleri'nin Tokat Müzesi'nde olduğu ifade edilmiştir. Bu eserde Tokat Müzesi'nde Hicri 1301-1307 (Miladi 1883-1890) yılları aralığına ait Merzifon'un iki sicili bulunduğu kayıtlıdır. Bahsi geçen bu siciller "Tokat Müzesi Gelen-Giden Evrak Kayıt Defteri'nde bulunan kayıtlardan da anlaşıldığı üzere 1990 yılında Milli Kütüphane'ye devredilmiştir. Fakat Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından hazırlanan katalog sırasında muhtemeldir ki başka bir köşede âtil bir vaziyette bulunan ve kimsenin bilmediği bir sicil daha bulunmaktaydı. Bu sicil 2008 yılında fark edilmiş ve 2008.1.4.7344 envanter numarası ile "*Mahkeme Evrak Defteri*" başlığı ile kayıtlara geçirilmiş ise de aslında Merzifon'a ait bir şer'iyeye sicilidir. Defterin ilk kaydı 21 Şaban 1314 (25 Ocak 1897) ve son kaydı 22 Rebiülahir 1317 (30 Ağustos 1899) tarihlerini taşımaktadır. Sicilin en son sayfasında bulunan "*İş bu sicil yüz doksan yedi evrak ve üç yüz doksan dört sahife den ibaret olduğu tasdik olundu*" açıklamasında da görüldüğü üzere 394 sayfadan müteşekkildir.

24, 68, 185, 216, 223 ve 344. sayfalar sonrası arada defter dışı çeşitli konulara ait sayfalar bulunmaktadır. Buralarda bulunan kayıtlar hesaplamanın dışında tutulmuştur. Ayrıca 100. sayfada 6 Kasım 1897 tarihinde naibin süresi dolduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. Buraya kadar arada birkaç eksik sıra numarası olmakla beraber 142 kayıt yapılmıştır. 101-106. sayfalar arasında 12 kayıt yapılmış ve 107. sayfada yeni kadının 9 Mart 1898 tarihinden itibaren göreve başladığı kaydedilmiştir. Sayfa 182'de 117. kayıt numarası sehven atlanmış ve 118'den devam edilmiştir. 190. sayfada dava sıra numarası olarak 136 iki kere verilmiştir.

Yapılan yanlışlıklarla birlikte 316 kayıt numarası verildikten sonra 16 Şubat 1900 tarihi itibari ile yeni naib görevine başlamaktadır. Yeni naib ile birlikte dava numaralar tekrar birden kaydedilmiştir. 325. sayfada dava numarası 61 yerine sehven 65'ten devam etmektedir. Bu durumu 329. sayfaya geldiğinde naib fark etmiş olmalı ki dava numarasını 74 yerine 61-62-63-64 vererek devam etmiş ve 331. sayfada tekrar dava numarasını 74'ten kaydetmeye başlamıştır.

393. sayfada 202 numara ve 22 Rebiülahir 1317 (30 Ağustos 1899) tarihlerini taşıyan son kayıttan sonra "*iş bu sicil hitam bulub diğer sicile nakl olunmuştur*" kaydı ile defter son bulmuştur. Sicilin en son sayfasında bulunan "*İş bu sicil yüz doksan yedi evrak ve üç yüz doksan dört sahifeden ibaret olduğu tasdik olundu*" açıklamasında da görüldüğü üzere defter 394 sayfadan müteşekkildir.

Defterde toplam 662 kayıt bulunmaktadır. Dava kayıtları içerisinde en fazla veraset davaları bulunmaktadır. Davaların yaklaşık %23'üne tekabül eden 154 veraset kaydı mevcuttur. Bunları 118 (% 18) kayıt ile vasi tayini ve 112 (%17) kayıt ile tereke davaları takip etmektedir. 3 adet kayıt Ramazan ayının başlangıcı için önemli olan ay durumunun gözetlenmesi ile Ramazan ayının başladığını bildirmektedir. Müslüman olup nikah talebinde bulunma (246/1), mahalle hamamının tamirata (141/2), mescit inşası (295/2) gibi kayıtlar da mevcuttur (bkz. Tablo I).

Veraset	154
Vasi tayini	118
Tereke	112
Vekalet	71
Alacak	60
Mülk satışı	57
Kayıp Hayvan İstihkak Talebi	35
Nikah	18

Vakıf	13
Atama	4
Ruyet Ramazan Başlangıcı	3
Nafaka	2
Boşanma	2
Diğer	13

Tablo I: Sicilde bulunan dava konularının tasnifi

662 kaydın 510'u Merzifon merkeze aittir. Burada 30 mahalle ismi zikredilmektedir. En fazla kayıta ismi zikredilen mahalle (46 kez) Hacı Hasan'dır. Bunu 43 kayıt ile Cami-i cedid ve 41 kayıt ile Hacı Balı takip etmektedir (bkz. Tablo II).

Merkez	67
Hacı Hasan	46
Cami-i Cedid / Cedid	43
Hacı Balı	41
Sofular	37
Harmanlar	29
Neccar	28
Kablan	22
Bozacı	19
Surmasud	19
Hoca Süleyman	18
Cami-i atik	16
Hacı Rahat	16
Gazi Mahbub	15
Tavşan	15
Bozahane	12
Hacı Ahmet	10
Seydi bölük	10

Hacı Adil	9
Surcu (Semerci)	9
Alaca Minare	7
Erzincani	6
Mecidiye??	3
Nusretiye	3
Hacı Gazi	2
Hamidiye	2
Tuz Pazarı	2
Hacı Veli	1
Hacı Yahya	1
Kilise	1
Uzuncalı	1

Tablo II: Sicilde bulunan mahallelere ait kayıt sayıları.

Merzifon merkez mahallelerinin dışında 152 kayıt ise köylerde oturan şahıslara ait konuları içermektedir. Defterde 42 farklı köy ismi zikredilmektedir. En fazla kayıt Bilvar köyüne ait olup (17 adet) bunu Kör (12 adet) ve Alala (10 adet) takip etmektedir (bkz. Tablo III).

Bilvar	17
Kör	12
Alala	10
Ağviran	7
Bulak Hacı	6
Rumcuk	6
Zuğu	5
İlemi	5
Muhacir Yenicesi	5
Muşruf	5
Yakub	5

Alıcık	4
Alışar	4
Benizci?	4
Gelinkiras	4
Kamışlı	4
Akpınar	3
Arasdığın	3
Bulak	3
Çavundur	3
Han	3
Hırka	3
Şamba	3
Türnük	3
Banaz	2
Karatepe	2
Kıreymir	2
Kili?	2
Sakalı?	2
Yalnız	2
Yenice?	2
Çoban pazarı	1
Ermeni Yenicesi	1
Kızıl Değirmen?	1
Kuyu	1
Kürtler	1
Narınca	1
Saraycık	1
Tavşan Dağı	1
Tekruz??	1

Tesniye?	1
Uzunyazı	1

Tablo III: Sicilde bulunan köylere ait dava sayıları.

Sonuç

1897-1899 yılları aralığındaki davaları ihtiva eden ve tanıtımı yapılan bu sicilin Merzifon tarihinin bir döneminin aydınlatılmasına katkı sağlayacağına şüphe yoktur. Tokat Müzesi'nde bulunan ve nereye ait olduğu kataloğa yazılmamış olan sicilin akademi dünyasına kazandırılması ve bu dönemi çalışanların bilgi ve istifadesine sunulmuş olması önemlidir. Şimdiye kadar Merzifon'a ait bilinen iki adet sicil 1883-1890 tarihlerini kapsamaktadır. Tanıtımını yaptığımız sicil ile bu siciller arasında bulunan yaklaşık 7 yıllık bir döneme ait kayıtları ihtiva eden sicil ya da siciller hala kayıptır. Ayrıca bu yeni sicilin 393. sayfasında 202 numara ve 22 Rebiülahir 1317 (30 Ağustos 1899) tarihlerini taşıyan son kayıttan sonra "iş bu sicil hitam bulub diğer sicile nakl olunmuştur" notundan da anlaşılacağı üzere 1899 tarihinden sonrasına ait başka siciller de halen kayıptır. Hem Merzifon'un hem de diğer şehirlere ait kayıp sicillerin en azından bazılarının bir gün ortaya çıkarılma ümidi halen vardır. Bunun için özellikle taşra müzelerinin depolarının veya taşra şehir kütüphanelerinin yeniden gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1988). *Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*. C. I. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, A. (2002). İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri. *Türkler*, 10, s. 54-68.
- Çetin, O. (1987). Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar. *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, s. 59-71.

- Çetin, O. (1993). Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlılarda İlk Tıp Fakültesi Bursa Darüşşifası ve Tıbbî Faaliyetler. *OTAM*, 4, s. 121-149.
- Demir, A. (2012). Konya Şer'iyeye Sicillerinde Rıza Senedi Örnekleri (1659-1749). *History Studies, Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı*, s. 31-46.
- Demir, A. (2018). Tokat Müzesi Deposundan Akademik Literatüre Bir Katkı. *Osmanlı Araştırmaları-2 Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri Toplum ve Ekonomi*. Konya: Palet Yayınları, s. 339-349.
- Demir, A. ve Dönder, Y. (2015). Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şer'iyye Sicili. *III. Uluslararası Geçmişten Günümüze Merzifon ve Amasya Yöresi Sempozyumu, 8-10 Ekim 2015, Merzifon-Amasya, Bildiriler Kitabı*. s. 76-82.
- Demir, A. ve Dönder, Y. (2017). Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şer'iyye Sicili-II. *Uluslararası Amasya Sempozyumu 4-7 Ekim 2017 Amasya, Bildiriler Kitabı*, 1. Amasya. s. 159-167.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. Çev. Neyyir Kalaycıoğlu. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2001). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları.

Toraman, Ali (2022). "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 11-26.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE ATEŞ KÜLTÜ VE AMASYA'DAKİ İZLERİ CULT OF FIRE IN TURKISH MYTHOLOGY AND ITS TRACES IN AMASYA

Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN*
Amasya Üniversitesi
alitoraman84@gmail.com

Öz

Tarih boyunca milletlerin hayatını etkileyen, insanların gündelik yaşamlarında doğrudan etkili olan ve onların davranışlarına, düşüncelerine, faaliyetlerine yön veren veya tesiri dokunan bazı uygulamalar ve kurallar mevcut olmuştur. Bunlar dini inanç veya halk inanışları olarak kendini gösterir ve birtakım ritüeller ve kültürler çerçevesinde tezahür eder. Türk kültüründe doğadaki bazı varlıkların canlı kabul edilmesi veya onlara saygı ile yaklaşılması da su, ağaç, dağ, taş gibi birçok nesne etrafında kült oluşmasına sebep olmuş, Türk mitolojisine konu edilen bu kültürler de çeşitli yönleriyle insanların davranış ve düşüncelerini şekillendirmiştir. Geleneksel Türk Dini bağlamında ifade edebileceğimiz Türk halk inanışları içerisinde önemli kültürlerden birisini de ateş oluşturmuştur. Türk milleti en eski zamanlardan beri ateş etrafında veya ateş merkezli birtakım uygulamalar ve ritüeller gerçekleştirmiş ve bu inanışlarını değişen zaman ve mekâna bakmaksızın gittikleri her yere kendileri ile birlikte götürmüşlerdir. Türk kültür ve mitolojisinde ateş kültü kendisini çeşitli yönleriyle göstermiştir. Bazen temizleyici/arındırıcı bir unsur olarak kötü ruhlardan ve kötülüklerden koruyan; bazen hastalıklara karşı iyileştirici, tedavi edici bir unsur olarak; kimi

* ORCID: orcid.org/0000-0001-8513-9148

zaman nazardan koruyan; genel anlamda ise aile-ocak-ev-atalar kültü ile bağlantılı olarak günümüze kadar ulaşan ve günümüzde halen varlığını devam ettiren bir kült olagelmıştır. Sahip olduğu bu özelliklerinden dolayı da ateşe saygıyla yaklaşmış ve bazı davranışlardan onu kızdıracığı, kızdığı zaman da insanlara zarar vereceği düşüncesiyle uzak durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk mitolojisi, ateş, tarih, kültür, inanış

Abstract

Throughout history, some practices and rules have affected the lives of nations and have been directly influential in people's daily lives, directing or affecting their behaviours, thoughts and activities. These show themselves in the form of religious or folk beliefs and within the framework of certain rituals and cults. In Turkish culture, the acceptance of particular beings in nature as living or approaching them with respect has also led to cults around many objects such as water, tree, mountain and stone. The cults that are the subject of Turkish mythology have also shaped the behaviour and thoughts of people in various aspects. One of the crucial cults among Turkish folk beliefs, which we can express in the context of traditional Turkish religion, is fire. The Turkish nation has carried out some practices and rituals around fire or fire-centred since the earliest times, and they have taken these beliefs with them wherever they go, regardless of the changing time and place. The fire cult showed itself in various aspects of Turkish culture and mythology. Sometimes as a cleansing element, it protects from evil spirits and evil; sometimes as a healing, therapeutic element against diseases; sometimes protecting from the evil eye; In general terms, it has been a cult that has survived until today in connection with the cult of family-hearth-house-ancestors. Because of these characteristics, the fire was approached with respect and some behaviours were avoided with the thought that it would anger her and harm people when she was angry.

Keywords: Turkish mythology, fire, history, culture, belief

Giriş

İlkçağlardan itibaren insanlar ve toplumlar doğaya karşı bir merak ve korku içerisinde olmuşlardır. Doğadaki birtakım coğrafi yapılar, bazı nesnelere, akıl-sır erdiremedikleri meteorolojik olaylar insanoğlunun dikkatini çekmiş ve henüz bilimin yeteri

kadar gelişmediği zamanlarda bu tabiat olayları insanlar tarafından korku, kuşku, şüphe ile karşılanmış ve birtakım gizli güçlerin varlığı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla eski toplumların inanç ve inanışlarının şekillenmesinde coğrafi şartlar ve tabiat olayları da etkili olmuştur.

Eski Türk toplumunun inanç sisteminde ise Geleneksel Türk Dini olarak ifade edebileceğimiz tek tanrılı ve Türklerin Gök Tanrı temelinde, yazılı bir kaynağa dayanmaksızın, kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ve kuşaklar boyu aktarılarak günümüze kadar ulaşan, gelenek ve göreneklerle şekillenmiş inanç ve pratikler bütünü (Güngör, 2007: 1) yer alır. Bu dini yapının temel unsurları içerisinde tabiattaki gizli güçlerin varlığına dair naturist inançlar da bulunmaktaydı (Güngör, 2012: 25; Günay, 2015: 585; Polat, 2013a: 4-6). Göktürk kitabelerinde de “Iduk Yer-Sub” olarak ifade edilen kutsal yer ve sular hem koruyucu ruhları hem de vatan kavramını içinde barındırmıştır (Kafesoğlu, 1998: 303; Kafesoğlu, 2002: 297; Polat, 2013b: 1064-1066). Türkler, tabiattaki bazı yerleri, nesnelere kutsal kabul etmişler, buraların gizli ruhlara sahip olduğunu, buraları koruyan izi/iye (ruhlar) bulunduğunu düşünmüşler ve bu ruhlara tazim etmişlerdir. Doğadaki varlıkların bir ruha sahip olması, yani her şeyin canlı kabul edilmesi inanış bağlamında bazı kültürlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve Türk kültüründe ağaç, dağ, orman, kaya, su, ateş gibi kültürler doğmuştur.

Eski Türkler, kâinatı ruhlarla dolu bir âlem olarak kabul etmişlerdi. Burada hemen belirtmek gerekir ki, Türkler toprağa, suya, ateşe kutsiyet yüklemekle birlikte, tek yaratıcı kabul ettikleri tek Tanrı'ya inanırlardı. Bu yüzden doğadaki birtakım güçlerin kutsal kabul edilmesi ile onlara inanılması arasında çok fark vardır (Memmedov, 2002: 330; Kocasavaş, 2002: 328). Doğada canlı kabul edilen varlıklar ve onların arkasındaki güçler saygı görür, ululanır, yüceltilir ve bu inanç etrafında bazı ritüeller gerçekleştirilirdi. İnsan doğası gereği de kendi gücünü aşan gizemli olayları ve varlıkları kutsama eğilimi göstermiştir.

Evrenin oluşu söz konusu olduğunda ise özellikle dört ana element öne sürülür ki, bunlar toprak, hava, su ve ateştir. Bu

yüzden bu elementler dünya kültürlerinde ve inançlarında kendilerine farklı şekillerde ve boyutlarda yer edinmişlerdir. Bu elementler içerisindeki ateş, gerek eski Türk kültüründe ve inanışlarında gerekse günümüz Anadolu halk inanışlarında oldukça sık karşılaşılan ve inanış kapsamında varlığını devam ettiren kültürlere birisi haline gelmiştir. Çalışmamızda ateş kültürünün eski Türk kültürü ve mitolojisindeki yeri ve önemi değerlendirilecek ve akabinde Anadolu'ya yansımaları kapsamında Amasya'daki örnekleri ele alınacaktır.

1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültüne Genel Bir Bakış

Ateş, insanlık tarihinin önemli buluşlarından birisidir ve tarih boyunca gerek günlük yaşamda, gerek kültürel hayatta ve gerekse dini konuda kendisine önemli bir yer edinmiştir. Ateş en başta ısıtan, yiyecekleri pişiren, silah ve eşya yapımında kullanılan bir elementtir. Türkler de ateşi günlük hayatlarının birçok alanında kullandıklarından ateşe saygı duymuşlar ve ateş kültü kapsamında çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir.

14

Eski Türklerde ve günümüz Altay, Yakut Türklerinde ateş canlı bir varlık olarak düşünülmüş ve ateşin bir ruhu olduğu inancı hâkim olmuştur. Altaylılar bu ruha, ot ezi (ateş sahibi) demişlerdir (Kara Düzgün, 2017: 151; Çoruhlu, 2000: 49). Ateş iyisi de denilen bu ruh, kendisine saygı gösterildiği, kurbanlar adandığı ve ikramlarda bulunduğu sürece "kam"a yardım edip denileni yaptığı, hoşnut edildiğinde evin huzurlu olduğu inancı hâkimdir. Ayrıca ateşe saçı saçıp gerekli saygıyı göstermeyen ailelerin felakete uğrayacağına inanılır (Dilek, 2015: 280-281). Ateş ruhundan dolayı ateşe zarar verecek davranışlardan kaçınılırdı. Bu bağlamda ateş demir, bıçak gibi maden bir eşya ile karıştırılmaz, bu sert cisimlerin ateşin ruhunu yaralayacağı ve zarar vereceğine inanılırdı. Ayrıca ateşe su dökülmez, kötü söz söylenmez, çöp atılmaz, zarar verecek hiçbir davranışta bulunmazdı. Eğer ateşe zarar verilir ve ateş ruhu kızdırılırsa, bunu yapan insana zararının dokunacağına da inanılırdı.

Türk mitolojisinde ateşe çeşitli anlamlar ve görevler yüklendiği gibi ateşin kökeni hakkında da çeşitli rivayetler anlatıla gelmiştir.

Bu rivayetlerde genel olarak ateşin göklerden, bizzat ilahi kaynak tarafından insanoğluna kazandırıldığı görülmektedir. Bir Altay efsanesinde ateş yakma insanlara Tanrı tarafından öğretilmiştir (Kara Düzgün, 2017: 150). Altay Yaratılış Destanı'na göre ateşi yaratan Tanrı Ülgen idi ve Tanrı Ülgen, üç ateşi yakıp, üçayaklı (sacayağı) dikip, yapıp insanoğluna verendir. Yakut Türklerine göre de ateş, göklerin üçüncü katında oturan Ulu-toyon tarafından ateş kargası yoluyla insanoğluna gönderilmiştir. Göktürklerin Türeyiş Destanı'na göre ise ateşi Türklerin ataları bulmuştur (Ögel, 1995: 500-502). Yine ateşin kökeni ile ilgili olarak, bazı Altay masallarında ateşi, Tanrı Ülgen'in kızlarının insanlara gönderdiği; Tanrı Ülgen'in iki taş alarak birbirine vurup kıvılcım çıkardığı; Tunguz inanışında gök gürültüsü kuşunun ateşi gökten indirdiği; Buryat masalında kirpiye benzer bir hayvanın ateşi bulduğu yönünde birçok anlatı mevcuttur (Kırcı, 1998: 399-400). Türk mitolojisinde ateşin cinsiyeti konusunda da anlatılar mevcuttur ancak burada ateşin dişi veya eril olduğu konusunda farklı rivayetler yer alır (Kara Düzgün, 2017: 152-153).

Geleneksel Türk dininden günümüze kadar süregelen ve tüm canlılığı ile varlığını devam ettiren Ateş ve Ocak inanışı, tapınma objesi değil, temizleme vasıtasıdır ve bu niteliği ile Zerdüştî ateşten ayrılır. Türk kültüründe ateş ve ateşe bağlı olarak birtakım ritüeller gerçekleştirilir, bunlardan biri olan tütsüleme; evi, iş yerini, çarşuyu, pazarı vb. kötü ruhlardan korumak için yapılır (Güngör, 2007: 5). Ateşin bu temizleyici özelliği dışında, tedavi edici, nazardan koruyucu, Şamana yardım edici, aile ocağını besleyici özellikleri Türk kültür ve mitolojisinde ateşe yüklenen belli başlı görevlerdir. Bununla birlikte Türk mitolojisi bağlamında ateşle ilgili geniş bilgiler mevcuttur. Ancak eski Türk kültüründeki ateşle ilgili inanışlara geniş olarak yer vermekten ziyade, bu tanımlayıcı kısa bilgilerin ardından aşağıda Amasya'da ateş kültürüyle ilgili tespit edilen inanışlar çerçevesinde konuya devam edilecektir.

2.Türk Mitolojisinde Ateşin Temizleyici/Arındırıcı Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Tarih boyunca Türkler, ateşin temizleyici/arındırıcı özelliğine inanmışlardır. Bu yönüyle ateş, kötülüklerden, kötü ruhlardan, kötü düşünce ve faaliyetlerden arındırıcı bir özelliğe sahiptir. Ateşin bu yönü Göktürklerde açık bir şekilde kayıtlara geçmiştir. Göktürlere gelen Bizans elçisi Zemarkhos, Göktürk kağanının huzuruna çıkmadan önce bir ateş yakılmış ve bu elçi ile birlikte gelen heyetin eşyaları üzerinde ateş ve tütsü gezdirilmiş, böylece kötü ruhlardan arındırıldığı düşünülmüştür. Ayrıca Zemarkhos ve heyeti iki ateş arasında geçirilerek kötü ruhlardan arındırıldığı, üzerlerinde kötü büyü veya zehir varsa bunların da etkisinin yok edildiği düşünülmüştür (Gan, 2000: 367; Roux, 1994: 185; Gumilev, 2011: 114; Durmuş, 2016: 291).

Eskiden beri avcılığa önem veren Türkler ava çıkmadan önce yine ateşin temizleyici özelliğine başvururlardı. Yakut Türklerinde ateş üzerinden atlayarak tütsülenmek suretiyle silahların ve elbiselerin temizlendiğine inanılıyordu. Kadınların adet görme ve doğum sonrasında av, silah ve araç gereçlerine dokunmaları durumunda kesinlikle ateşle temizlenmesi gerekirdi (Günay ve Güngör, 2015: 57).

Ölümlerle ilgili meselelerde de ateş temizleyici/arındırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bunun bir örneğini Yenisey Kırgızlarında görmekteyiz. Ögel, Yenisey Kırgızlarında ölü yakma geleneğinden bahseder ve bunun temizleme/arındırma ritüeli gereği yapıldığını kaydeder. Yine başka bir örnek olarak, Orta Asya'da ölümden sonra, ölüye ya da ölünün bulunduğu yere dokunmuşlardır düşüncesi ile insanların ve hayvanların temizlenme ritüeline tabi tutulduğunu, bunun da ateş yakmak, ateşle temizlemek suretiyle yapıldığını kaydeder (Ögel, 1995: 522).

Ölüm olayından sonra ateş yakma geleneğine dair uygulamalar Amasya'da da görülür. Amasya'nın Göynücek ilçesinde cenazenin yıkandığı yerin temizlenmesi/arındırılması ateş yakılmak suretiyle gerçekleşir. Yakın zamana kadar ölü evinde geceleri üç,

dört gün ateş yakılırdı, günümüzde bu mum yakma ya da geceleri ışıkların üç, dört gün açık bırakılması şeklinde devam etmektedir. Yine aynı ilçede, mezarlıklarda mezar başlarında ateş veya mum yakma adetleri de görülmektedir. Bazı mezarların baş kısımlarında mum veya ateş yakmak için özel bölümler de yapılmıştır. Ayrıca ölünün gömüldüğü gece ölü evi önünde sabaha kadar yanan ateş, ölen kişinin arkasında kalanların temizleneceği (Taştan, 2019: 78-83) inanişından kaynaklanmaktadır.

Amasya'da "geçden" ismi verilen, hava karardıktan sonra dışarıya çöp atmak, kaynar su dökmek gibi eylemlerden kaynaklandığı düşünülen ve cin çarpması/musallat olması şeklinde tabir edilen, sonucunda iç huzursuzluk, sıkıntı ve uykusuzluk yaşanan bir hastalıktan bahsedilir. Tedavisinde su ve ateş kullanılan hastalığın sağaltımında; kızdırılan maşa, kürek ve bıçak yani demirden yapılmış nesnelere soğuk suda söndürülür, çıkan duman ile de hasta tütsülenir. Kullanılan nesnelere demirden yapılmış eşyalardan seçilmesi, cinlerin korkutularak kaçırılması düşüncesiyle bağlantılıdır (Gündüz Alptürker, 2018: 108-109). Burada ateşin temizleyici/arındırıcı özelliğine olan inanişla birlikte, Türk kültüründe yeri ve önemi büyük olan demir de dikkat çekmektedir. Çünkü ateş ve demir her ikisi de Türk kültüründe kötü ruhlardan korunmak için kullanılan en etkili nesnelere arasındadır. Ateşten başka demir veya demirden yapılmış bazı eşyalar da Türk mitolojisinde "kara iyeler" olarak tabir edilen kötü ruhlardan bazılarının uzaklaştırılmasında başvurulan başlıca nesnelere arasında gelir ki, bunun en önde gelen örneği; hem eski Türk kültüründe hem günümüz Orta Asya'sında hem de Anadolu'da yaygın olarak görülen ve yeni doğum yapmış kadın ile yeni doğmuş bebeğe musallat olduğu düşünülen ve cinler sınıfından sayabileceğimiz "Al-Karısı, Al-Bastı" adındaki kötü ruhtur.

Temizlenme ve arınma ritüeli başlığı altında Nevruz konusuna da kısaca değinmek gerekmektedir. Baharın gelişini müjdeleyen Nevruz Bayramı ve bugün de yakılan Nevruz ateşi de Amasya'da temizlenme/arınma ritüelinin bir örneği olarak ifade edilebilir. Amasya'nın Göynücek ilçesinde Nevruz ateşi yakıp üzerinden

atlamının yıl içindeki kirlerden kurtulma ve arınmanın sağlanması amacıyla yapıldığı görüşü halk arasında yapılan röportajlarda ifade edilmiştir. Yine Amasya'da ateş etrafında oynanan sim sim oyunu da bu yönde bir anlam ifade eder (Taştan, 2019: 84).

3.Türk Mitolojisinde Ateşin Tedavi Edici Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Türk kültür ve mitolojisinde ateşle ilgili uygulamalar arasında sağaltma ritüelleri önemli yer tutar. Ateşin Türk mitolojisindeki bu özelliği, temizleyici/arındırıcı özelliği ile de bağlantılıdır. Yukarıda bahsettiğimiz ateşin temizleyici/arındırıcı yönü özellikle kötü ruhlarla bağlantılıdır. Eski Türk kültüründe hastalıklar kötü ruhlarla izah edildiği için ateşle sağaltma ritüeli de kötü ruhların kovulması, defedilmesi böylece vücudun sağlığına kavuşturulması düşüncesini içermektedir. Bu yüzden ateşle sağaltma yani tedavi etme aynı zamanda kötü ruhların vücuttan temizlenmesi/arındırılması fikrini taşımaktaydı. Bu uygulama da günümüzde hala devam etmektedir.

18

Bu durumda Türklerin başvurduğu "tütsüleme" adı verilen bir işlem yaygın olarak yapılmaktaydı. Günümüzde Kırgız, Başkurt ve Kazak Türkleri, kötü ruhları kovmak amacıyla "alaslama" adı verilen bir yöntemi kullanarak, yağlı bir bez parçasını yakıp, hastanın etrafında "alas alas" diyerek dolaştırırlar. Böylece alaslama veya tütsüleme yöntemiyle onu arındırıp tedavi etmeye çalışırlar. Yakut Türkleri de salgın hastalıklardan sonra bir meşale ile evleri ve gerekli yerleri temizlerdi (Ögel, 1995: 522).

İnsanların ateş ve tütsüyle arındırılarak tedavi edildiğine inanıldığı gibi, hayvanların da aynı yöntemle arındırılıp tedavi edildiklerine inanılmıştır. Örneğin; Buryatlar, hayvanların girdirildiği ağılların dokuz tarafına ateş yakıp, hayvanları bu ateş üzerinden atlamaya zorlayarak temizleme/arındırma ritüeline tabi tutardı. Böylece hastalıklardan kurtulacaklarına inanırlardı (Ögel, 1995: 522). Hayvanların ateş üzerinden atlatılarak arındırıldıklarına ve hastalıklardan temizlendiklerine inanma Amasya'da da görülen bir gelenektir. Amasya merkez köylerinden

Aydoğdu'da insanlar, yaylalara çıkmadan önce hayvan sürülerini çalman ismini verdikleri duvarla çevrelenmiş bir yerde toplarlar ve bu yerin kapı eşiğinde ateş yakarlar. Sonra kapı açılır ve hayvanlar yakılan bu ateş üzerinden atlatılır. Yapılan bu uygulamayla, hasta olan hayvanların hastalıklarından kurtularak, sağlıklı bir şekilde yaylalara gideceğine inanılır (Bekki, 2007: 250-251).

Amasya'nın Göynücek ilçesi Oğuzeli köyünde derma hastalığından kurtulma yollarından biri olarak yine ateş kullanılır. İnanışa göre dedesinden el almış bir gelin derma ocağıdır ve hastaları arpa ve ateş kullanarak tedavi eder. Yer, zaman ve kişinin durumuna göre belli bir müddet ve zaman içerisinde, etrafi çizilen derma üzerinde belli sayıda arpa taneleri dolaştırılır ve zamanı geldiğinde bu arpalar ateşte yakılır. Belirlenen müddet içerisinde yapılan işlemlerle arpalara geçen hastalık, ateşin yok edici, temizleyici ve arındırıcı özelliği kullanılarak tedavi edilir ve kişi sağlığına kavuşur. Bununla birlikte Amasya'da derma tedavisinde horoz otu ismindeki bitki de başvurulan bir gelenektir. Amasya'da, sağaltımında ateş unsurunun yer aldığı bir başka hastalık da "kurdeşen"dir. Deride döküntü, kaşıntı şeklinde kendini gösterir. İki kişinin yer aldığı sağaltım ritüelinde su ve ateş, kullanılan temel unsurlardır. Bir tas içerisinde su konulur ve onun da içine üç tane kömür atılır. Ritüelde yapılan diğer uygulamaların yanı sıra, kömür ve yara arasında kurulan ilişki bağlamında, kömür söndükçe yaranın da söneceğine inanılır (Gündüz Alptürker, 2018: 101, 106, 164).

Ateş unsurunun önemli rol aldığı horoz otu ile tedavi, hayvanların sağaltımında da kullanılır. Amasya'nın Göynücek ilçesine bağlı Kışlabey köyünde topal veya organı eksik yavru dünyaya getiren bir hayvanı tedavi etmek için önce bir horoz kesilir ve kanı horoz otunun üzerine akıtılır. Daha sonra bu ot yakılır. Yeşil kalan kısmı kesilir ve toprağın içinde kalan kök kısmı da iyice açıldıktan sonra ortasına ateş yakılır, ateşle birlikte kök kurudukça hastalığın da kuruyacağına inanılır (Gündüz Alptürker, 2018: 164). Burada ateş unsurunun hastalığı veya kötü/olumsuz kabul edilen bir durumu temizlediği/arındırdığı inancının Türk

kültüründe geleneksel olarak devam ettiğinin bir örneği daha görülmektedir.

4.Türk Mitolojisinde Ateşin Nazardan Koruyucu Özelliği ve Amasya'daki İzleri

Günümüzde Orta Asya'da Kırgızlar arasında karşılaştığımız ve gözlemlediğimiz ardıç ağacının dalı kullanılarak yapılan tütsü verme işlemi vardır. Bu işlemde Kırgızlar, ardıç ağacından koparılan küçük bir dalı yakarak onun tütsüsünü yeni alınan bir evin içerisinde, yeni alınan arabanın etrafında ve üstünde, bebeğin ve beşiğinin etrafında, pazara satışı gelmiş yorgan ve döşeklerin etrafında dolaştırırlar. Böylece bunların, kötülüklerden, kötü gözlerden koruduklarına inanırlar.

Orta Asya'da Kırgızlar, Kazaklar gibi Türk halklarının kullandığı ardıç ağacı ve tütsüsü Anadolu'da üzerlik otuna dönüşmüştür. Anadolu'da birçok yerde halk inancı bağlamında nazardan koruma düşüncesiyle yakılan üzerlik otu (Emeksiz, 1998: 229-242; Şişman ve Sezmiş, 2019: 262-270; Şahin, 2012: 15-21) Amasya'da da kendisini gösterir. İnanışa göre, üzerlik otu yakılarak evde dolaştırılır ve tütsüleme yönteminin kullanıldığı bu ritüelde evin her tarafına yayılan üzerlik otunun tütsüsü, nazardan, kötü gözlerden korur. Burada üzerlik otu kullanılmakla birlikte ritüelin gerçekleşmesi için ateş unsuruna başvurulduğu ve çıkan duman ve tütsü sayesinde hedeflenen amacın yerine geldiği düşüncesi hâkimdir.

Amasya'nın Çiğdemlik köyünde halk inanışları bağlamında nazardan korunmak için kullanılan nesnelere arasında su ve ateş ikilemi göze çarpmaktadır. Bir kenarda yakılmış olan odunların közü, abdestli bir kişi tarafından özellikle namazdan sonra, bakır veya demir bir kap içerisinde bulunan suya atılır. Bu işlem yapılırken bir taraftan da dualar okunur ve suyun közle buluşması esnasında çıkan tütsü, evde dolaştırılarak her yer tütsülenir. Tütsüleme bittikten sonra ritüeli yapan kişi evden çıkar ve elindeki suyu ve su içerisinde sönmüş kömürleri evin etrafına döker. Böylece ev ve hane halkının nazardan, kötü gözlerden korunacağına inanılır. Günümüzde Orta Asya Türk halkları

arasında da yaygın olan nazardan korunma yöntemi olarak tütsülemenin yapıldığını görmekteyiz ancak burada geleneksel Türk inanışlarıyla İslami gelenekler iç içe girmiş, birbiriyle harmanlanmıştır.

5.Türk Mitolojisinde Aile Ocağı, Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri

Türk kültür tarihinde ateş, arınmadan sağaltmaya, ısınmadan aydınlatmaya, araç-gereç yapımından haberleşmeye kadar birçok yönüyle toplum hayatında yer edinmiştir. Bununla birlikte ateş, yemekleri pişirme, barınma, korunma gibi aile hayatını doğrudan etkileyen ve ailenin devamını sağlayan önemli bir unsur olmasından dolayı, kendisini içerisinde besleyen “ocak” kavramıyla kutsallaştırılarak, ocağı da içerisinde bulunduran “ev” kavramını sembolleştiren bir yapıya ve düşünceye dönüşmüştür. Bu bağlamda “ateş-ocak-ev” kavramları birlikte ya da birbirleriyle doğrudan bağlantılı olarak kült haline gelmiştir.

Altaylarda; “Atamızın yaktığı alevli ocak, anamızın gömdüğü taş ocak” ifadesi (Ögel, 1995: 510-512), aileyi besleyen, barındıran ocağın aynı zamanda soyun devamı konusunda da önem arz ettiğini göstermektedir. Orta Asya Türk boyları evin ocağına saygı gösterirdi. Manas Destanı'na göre de evlenen kız, nikâhı kıyıldıktan sonra yeni evinin ocağını selamlardı. Altaylarda yeni gelinin saç örgüleri ateşin yanında açılır, bu işlem sırasında ocak yanına konulan yağ ateşe serpilir, ateş alevlenirse uğurlu kabul edilir ve gelin dönüp ateşi selamlardı. Yakutlarda da ailecek sofraya oturulduğu zaman ilk lokma ocağa, ateşe verilir (Ögel, 1995: 510-514). Evin ocağına ve burada yanan ateşe saygı ve saçı geleneği eski Türk toplumlarında ve günümüz Türk toplumlarının bir kısmında devam etmektedir. Örneğin; günümüz Altay ve Yakut Türklerinde ateşe saçı geleneği önemli bir ritüeldir.

Ocağın yanmasına dolayısıyla dumanın çıkmasına vesile olan unsur ateştir. Ateşin bu hizmeti ile soyun devam ettiği anlaşılır. Ocağın tütmesi dolaylı olarak “*atalar kültü*” ile de ilişkilendirilmektedir (İnan, 1995: 67-68). Ocak, Türk kültüründe soyun, ailenin koruyucusu ve devamlılığının teminatı olarak algılanmıştır. “Ocağı sönmek”, “ocasına incir ağacı dikmek” gibi

deyimler doğrudan evdeki ateş, yani ocak kültürüne bağlı iki deyimdir (Kara Düzgün, 2017: 154). Ritüeller göz önüne alındığında “ateş-ocak-ev” kültürü ile atalar kültürünün birbirleriyle sıkı bağlantılı olduğu görülmektedir. Aile ve ocak kültürü ve ocak ile soyun devamı düşüncesi milli marşımıza da yansımıştır. Mehmet Akif Ersoy, İstiklal Marşı’mızda “Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak” ifadesiyle, vatan üzerinde tek bir aile yani yanmaya devam eden tek bir ocak dahi kaldığı sürece bayrağın dalgalanacağını ve milletin varlığını devam ettireceğini vurgulamak istemiştir.

Ateş ve/veya ocak kültürleri ile atalar kültürü arasındaki ilişkinin izleri Amasya’da özellikle türbe ziyaretlerinde kendini gösterir. Amasya’nın Küçükkızılca köyünde yer alan Kulak Evliyası türbesinde mum yakma geleneğini ve bunun ataların ruhu ile ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. İnanişe göre ataların rüyada görülmesi ile bağlantılı olarak, bu türbede mum yakılır ve bu mumun ışığının atasına ulaşacağı “deden ışığımı çeksin” sözleriyle ve düşüncesiyle kendine yer bulur (Gündüz Alptürker, 2018: 82).

6.Türk Mitolojisinde Ateşe Saygı ve Amasya’daki İzleri

Eski Türklerde ateşe saygı çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Yakut Türklerinde ateşi sert ve keskin bir şeyle karıştırmak, ateşe ayak uzatarak oturmak, ateşi su ile söndürmek, ateşe kötü söz söylemek, tükürmek kesinlikle yasaktı (Ögel, 1995: 520). Bıçak veya demir bir eşya ile ateş karıştırılmaz, bunların ateşi yaralayacağı düşünülürdü. Ateş su ile söndürülmez, ateşe tükürülmez, ateşle oynanmaz, ateşe kötü söz söylenmez, ateşe çöp atılmaz, ateşin külüne basılmaz. Ateşe saygı olarak yiyecek sunulur ve özellikle yağ ve yağlı yiyecekler sunulur. Ocağa ayakla vurulmaz. Yeni çocuğu doğanlar evden ateş çıkarmaz. Çocuklar ateşle oynatılmaz. Bu eylemler bir ruh sahibi olduğu düşünülen ateşe karşı insanların kendilerini yapmakla yükümlü kabul ettikleri davranışlardır.

Anadolu’da bu davranışlar devam etmektedir. Bu inanışlar Amasya’da tüm canlılığı ile varlığını gösterir. Amasya’da ateşe su

dökülmez, ateşli ocak su ile söndürülmez. Çünkü şeytanın ateşten yaratıldığı ve ateşin etrafında şeytanların olacağına inanıldığı için ondan zarar gelir, uğursuzluk getirir diye düşünülür. Eğer ateşe su dökülmek zorunda kalınırsa, muhakkak besmele çekilir. “Ateş boş değildir, ateş şeytanı temsil eder” derler. Etrafta ruhların olduğu inancıyla sıcak su da yere dökülmez (Polat, 2017: 515).

Sonuç

Türk kültür ve mitolojisinde ağırlıklı olarak Tanrı tarafından insanlara verildiğine, gönderildiğine inanılan ateş kutsal kabul edilen unsurlardan sayılmıştır. Bilinen en eski kaynaklar da Türkler arasında ateşin kutsal kabul edildiği ve onun etrafında birtakım davranış ve uygulamaların ortaya çıktığını delillemektedir. Ele aldığımız çalışmada da görüldüğü gibi ateş, en başta canlı kabul edilen bir varlıktır. Bir ruha sahip olduğu ve bundan dolayı da ateşe yaklaşırken ve bir eylemde bulunurken, bu ruhun faydasının veya zararının dokunabileceği hesaba katılmıştır. Türk kültüründe ve mitolojisinde ruhlar alemi de kendi içerisinde iyi ruhlar ve kötü ruhlar şeklinde ikiye ayrılır. İnsanlara faydası dokunan ve yardımcı olan iyi ruhlar yanında; insanlara zarar veren, kötülükleri dokunan kötü ruhların varlığı da kabul edilmiştir. Bu ruhlar aleminde ateş, insanları kötü ruhlardan ve kötülüklerden koruyan, arındıran, insanlara şifa veren, hastalıklardan kurtarandır. Tarihin eski dönemlerinden beri bilinen bu inanış, Türkler arasında günümüze kadar varlığını korumuş, Anadolu'da ve Amasya'da bütün canlılığıyla devam edegelmiştir. Çalışmamızın sonucunda eski Türk kültüründe görülen ateşle ilgili inanışların büyük çoğunluğunun Amasya'da halen uygulandığı ve halk inanışları bağlamında ateşe bağlı ritüellerin gerçekleştirilmeye devam edildiği varılan genel bir kanaattir. Burada eski Türk kültürü ve inanışları çerçevesinde değerlendirecek ve genel bir sonuca varacak olursak; en eski zamanlardan günümüze ulaşan ve Amasya'da halen devam eden ateş kültürüne bağlı inanışlar şu şekilde özetlenebilir: Türk mitolojisinde bilinen ateşin temizleyici/arındırıcı özelliği, ateşin tedavi edici, iyileştirici özelliği, ateşin nazardan koruyucu özelliği, ateşin aile-ocak-atalar kültü ile bağlantısı, ateşe karşı yapılması

geren veya yapılmaması gereken bazı davranışlar bütün canlılığı ile Amasya'da devam etmektedir. Bu durum Türk kültürünün ve mitolojisinin asırları aşarak zamana ve mekâna meydan okuyup günümüze kadar geldiğinin ve günümüzde halen yaşamaya devam ettiğinin göstergesidir.

Kaynakça

- Bekki, Salahaddin (2007). Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 41, s. 249-254.
- Çoruhlu, Yaşar (2000). *Türk Mitolojisinin Anahatları* (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dilek, İbrahim (2015). "Türk Mitolojisi". *İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli (Ed.), Türk Kültürü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 267-302.
- Durmuş, İlhami (2016). *Türk Kültürüne Giriş* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emeksiz, Abdulkadir (1998). Türk Halk Kültüründe Üzerlik. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVIII, s. 229-242.
- Gan, Lin (2000). Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar (Çev.: Eyüp Sarıtaş). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV, s.361-374.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler* (7. Baskı). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Günay, Ünver (2015). "Türklerin Dini Hayatı". *İhsan Çapcıoğlu, Hayati Beşirli (Ed.), Türk Kültürü El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 583-612.
- Günay, Ünver ve Güngör, Harun (2015). *Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Gündüz Alptürker, İmran (2018). *Geleneksel Tıbbın Şifa Ritüelleri Üzerine Bir Araştırma: Amasya*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Harun (2007). Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Ankara. s. 1-6.
- Güngör, Harun (2012). *Türk Din Etnolojisi* (1. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İnan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü* (18. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim (2002). "Eski Türk Dini". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 290-304.
- Kara Düzgün, Ülkü (2017). "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü". *Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan (Ed.), Türk Mitolojisine Giriş* (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi, s. 147-160.
- Kırcı, Emine (1998). "Türk Kültüründe Ateşle İlgili İnanışlar". *Metin Özarlan, Özkul Çobanoğlu (Ed.), Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 398-407.
- Kocasavaş, Yıldız (2002). "Gök Tanrı İnancı". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 326-329.
- Memmedov, Celal Beydili (2002). "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı)". *Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), Türkler*, III. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 330-337.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Polat, Kemal (2013a). "Geleneksel Türk Dini ve Halk İnanışları". *Yaşayan Dünya Dinleri*. Erzurum: AÖF Yayınları, s. 10-26.
- Polat, Kemal (2013b). Milli Bütünlüğümüzün Kaynakları: Türkistan'dan Anadolu'ya Gelenek ve İnanışlarımız. *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 53, Yıl: 9, s. 1056-1068.
- Polat, Kemal (2017). Amasya'da Geleneksel Türk Dini İnanışlarının İzleri. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Tarih-Dil-Kültür-Edebiyat*. Amasya, s. 503-522.
- Roux, Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev.: Aykut Kazancıgil). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şahin, Kübra (2012). *Üzerlik Bitkisinin Türk Halk Kültürü ve Sanatı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, Bekir ve Sezmiş, Mehmet Emin (2019). Alevi ve Sünni Köylerinde Yaşayan Halk İnanışlarının Karşılaştırılması (Zile İlçesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), s. 262-270.
- Taştan, Biricik (2019). *Amasya İli Göynücek İlçesi Türk Halk İnanış ve Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçyiğit, Fazilet (2022). "Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası'nın Renovasyonu Üzerine Gözlemler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 27-48.

SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN DARÜŞŞİFASI'NIN RENOVASYONU ÜZERİNE GÖZLEMLER OBSERVATIONS ON THE RENOVATION OF THE SABUNCUOĞLU ŞEREFEDDİN DARÜŞŞİFA (HOSPITAL)

Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT*
Amasya Üniversitesi
fazilet.kocyigit@amasya.edu.tr

Öz

Bir zamanlar Sultan Mesud'un başşehri olan Amasya, 1243-1341 yılları arasında Moğol egemenliğinde kalmıştır ve bu dönem İlhanlı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası da bu dönemde, İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han'ın karısı İlduş Hatun'un kölesi olan Anber bin Abdullah tarafından inşa ettirilmiştir.

Klasik darüşşifa planlamasına sahip olan yapı, mimari ve üslupsal özellikleri ile farklı araştırmacılar tarafından araştırılmış; ancak yapının renovasyonu üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tarihi yapıları kullanarak yaşatma/koruma düşüncesi, ülkemizde 2005 yılında "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" ile hayata geçirilebilmiştir. Tarihi yapıların müze olarak yeniden kullanılması ise Osmanlılar döneminde Hagia Eirene Kilisesi'nin 1846 yılında müzeye dönüştürülmesiyle gerçekleşebilmiştir. Bu çalışmada; Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası'nın müze olarak yeniden işlevlendirilmesi gözlenmiştir. Çalışmaya başlamadan önce literatür araştırması

* ORCID: orcid.org/0000-0002-4352-3413

yapılmış, daha sonra alana gidilerek yerinde gözlemler yapılmış, fotoğraflar çekilmiş ve yapının kullanıcılarından bilgiler alınmıştır. Yapının yeni işleviyle sürdürülebilirliği irdelenmiş, yeni işlevin hem yapıya hem de kente dair artı ve eksileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde yapının müze olarak yeniden işlevlendirilmesinin; yapının sürdürülebilirliği açısından uygun olduğu, yeni işlevinin kente ekonomik ve simgesel değer kattığı ancak yapının yakın çevresinde düzenlemeler yapılması gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Mimarisi, Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası, Renovasyon, Yeniden İşlevlendirme, Müze.

Abstract

Amasya, once the capital city of Sultan Mesud, remained under Mongol rule between 1243-1341; this period is called the Ilkhanid period. Sabuncuoğlu Şerefeddin Hospital (Darüşşifa) was also built during this period by Anber bin Abdullah, who was the slave of İlduş Hatun, the wife of Ilkhanid ruler Sultan Olcaytu Mehmed Han.

The building, which has classical hospital planning, has been researched by different researchers with its architectural and stylistic features; however, no work has been done on the renovation of the building. The idea of keeping the historical buildings revitalization/preserved by using them was put into practice in 2005 in our country with the "Law on Conservation by Renovation and Use by Revitalization of the Deteriorated Historical and Cultural Immovable Property ". The functioning of historical buildings as museums was only possible when the Hagia Eirene Church was converted into a museum in 1846 during the Ottoman period. In this study, the functioning of Sabuncuoğlu Şerefeddin Hospital (Darüşşifa) as a museum was observed. Before starting the study, literature research was conducted, on-site observations were made by going to the area, photographs were taken, and information was obtained from the building users. The sustainability of the building with its new function has been examined, and the pros and cons of the new function have been determined both for the building and the city.

As a result of the examinations and research on the functioning of the building as a museum, it has been determined that the building is suitable for its sustainability and that its new function adds economic and symbolic value to the city. Arrangements should be made near the building, located in a place with pedestrian and vehicle traffic.

Keywords: Seljuk Architecture, Sabuncuoğlu Şerefeddin Hospital, Renovation, Refunctioning, Museum.

Giriş

Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Amasya, dağlarla çevrili korunaklı ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle tarih boyunca on dört medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İlk olarak Danişmendliler zamanında Türk hâkimiyetine giren şehir, bir süre Danişmendli Beyliği'nin başkenti olmuş, daha sonra da Sultan I. Mesud zamanında (M.1095-1156) Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Kınal, 1962, 113). Bu süreçte Haçlı Ordularına karşı mücadele veren Sultan Mesud, M. 1143 yılında Amasya'yı kendisine başşehir yapmıştır. Sultan Mesud ölmeden önce oğlu Elbistan Meliki Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına oturtmuş ve diğer iki oğlu Şahinşah ile Devlet'i ona tabi kılmıştır (Menç, 2000: 65). M. 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'ndan sonra Moğol valiler tarafından yönetilmeye başlanan şehirde, 1341 yılına kadar İlhanlı egemenliği sürmüştü ve Bimarhane olarak da bilinen Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası da bu dönemde inşa edilmiştir (Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, 2007: 235-281). İlhanlılar Döneminde de Amasya'da imar faaliyetleri devam etmiş ve bu süreçte Darüşşifa'nın yanı sıra cami, mescit, hamam, çeşme, imaret, zaviye, türbe ve mektep gibi birçok hayır yapısı inşa edilmiştir.

1.Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilmesi (Renovasyon)

Toplumların tarihi konusunda bilgiler sunan ve ait olduğu toplumun kültürel özelliklerini yansıtan tarihi yapılar, estetik değerlerinin yanı sıra tarihsel birer belge olarak da geleceğe aktarılmalıdır. Toplumların kültürel varlıklara olan bu sorumluluğunu yerine getirebilmesi için bazı ölçütler belirlenmiştir. Eserlerin tarihi belge niteliği taşıyıp taşımadığı, eserin yaşı ve estetik değerleri dikkate alınarak belirlenen bu ölçütler, onların koruma derecelerinin de belirlenmesinde büyük rol oynamıştır (Ahunbay, 2009: 22-36). Koruma kararı alınan eserlere; sağlama, bütünlüme, yenileme (yeniden kullanım, renovasyon), yeniden yapım (rekonstrüksiyon), temizleme

ve/veya taşıma gibi yöntemlerle müdahale edilir (Ahunbay, 2009: 90-104).

Günümüzde hızla değişen hayat şartları ve buna paralel olarak yaşanan büyüme, kent ölçeklerini değiştirmiş ve büyüyen kentlerde eski eserler, yeni yapılar arasında kaybolmaya yüz tutmuştur. Bunun yanı sıra toplumların ihtiyaçlarının değişmesiyle birlikte bu eserler, özgün işlevlerini yerine getiremez duruma gelmişlerdir. İnşa edildikleri dönemin teknik olanak ve ihtiyaçlarına göre tasarlanmış olan bu yapılar, kendi dönemlerinin mimari anlayışını da temsil ettiğinden her birinin özel bir değerlendirme yapılarak yaşatılması gerekmektedir (Yüceer, 2010: 193). Bu noktada koruma yöntemlerinden biri olan yeniden işlevlendirme (renovasyon) yöntemi uygulanarak eserlerin yıkımdan kurtarılması amaç edinilmiştir. Toplumsal kültürün bir parçası olan eski eserlerin yeniden işlevlendirilmesi konusunda, ulusal ve uluslararası ölçekte alınmış kararlar, tüzük ve yönetmelikler bulunmaktadır. Dünyada, tarihi eserlerin yeniden işlevlendirilmesi konusu ilk olarak 1931 yılında Carta Del Restauro'nun 7. Maddesinde; *“Eğer bir anıtı sağlamaştırmak, kısmi veya tam ekler yapılması gerekirse, uyulması gereken temel koşul yeni öğelerin en azda tutulmaları, yalın ve yapısal düzeni yansıtır karakterde olmalarıdır; benzer üslupta bir ek ancak yapının mevcut çizgilerini devam ettirerek ve bezemeden arınmış geometrik anlatımlar söz konusu olduğunda kabul edilebilir”* şeklinde ifade edilmiştir (Gazi ve Boduroğlu, 2015: 58). Buna ek olarak; ICOMOS 1931 Tüzüğü'nün 4. Maddesi ve Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi konusunda alınan uluslararası kararları içermektedir. Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesinde, *“Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür kullanma arzu edilebilir, fakat bu nedenle yapının planı, ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklik tasarlanabilir ve buna izin verilebilir”* denilerek yeniden işlevlendirme yönteminin sınırları çizilmiştir (Venedik Tüzüğü, 5. Madde, 1964). Ülkemizde bulunan eski eserler, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve koruma kurullarının

yönetmelikleri ile koruma altına alınmaktadır. Ülkemizde 2005 yılında “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” kabul edilmiştir.

Özgün işlevini yerine getiremeyen bu eserlerin yeniden işlevlendirilerek hayata dahil edilmesinde üç faktör etmelidir. Bu etmenlerden birincisi tarihi ve kültürel faktördür. Toplumların kültürel miraslarının önemli bir parçası olan eski eserler, aynı zamanda toplumsal hafızanın da bir parçasıdır ve bu nedenle gelecek kuşaklara iletilmesi konusunda önem arz etmektedirler. İkinci faktör, çevresel faktörler olup zaman içerisinde yaşanan değişimlerle eserlerin yeni çevre tarafından kuşatıldığı ve bu kuşatmadan kimi zaman zarar gördüğü gözlenmektedir. Eserin yeni çevresine uyum sağlayacak şekilde ve ihtiyaç duyulduğu takdirde koruma altına alınması ve yeni işleviyle hayatına devam ettirilmesi gerekmektedir. Eserlerin yeniden işlevlendirilmesi konusunda etken olan üçüncü faktör, ekonomik sebeplerdir. Hâlihazırda kullanıma uygun bir yapının bulunması ve bu yapının yeni işlevine uygun hale getirilmesi yeni bir binanın inşa edilmesinden daha ekonomik olacaktır. Bu sebepten, eski eserin yeni işlevle hayatına devam ettirilmesi daha uygundur (Karadayı Yenice, ve Altınoluk, 2019: 317-319).

Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesinde; yapının eski işlevine ve fiziksel özelliklerine uygun yeni bir işlevin verilmesi, yapının özgün planının yeni işleve uygun olması, değişiklik yapılması gerekiyorsa bu değişikliklerin geri alınabilir olmasının yanı sıra yapının boyutunda değişikliğe neden olmaması, güncel malzemenin kaçınılması eski malzemenin olabildiğince muhafaza edilmesi, yeni işlevin yapının bulunduğu coğrafyaya uygun olması, insanların ihtiyaçlarını gidermesi, yapılan müdahalelerin minimum düzeyde tutulması ve yapısal elemanlarla mimari öğelere zarar vermemesi gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Başgöl, ve İlerisoy, 2021: 166-167).

Toplumun değişen ihtiyaçlarına ve tarihi yapının koşullarına uygun olarak eski eserlere verilen yeni işlevler, hem eserin korunarak geleceğe nesillere aktarılmasını sağlayacak hem de hayata dahil olan bu eserler bizimle yaşamaya devam ederken

ülke ekonomisine de katkı sağlayacaktır. Bu sebeplerden dolayı koruma yöntemlerinden biri olan yeniden işlevlendirme (renovasyon), tarihi eserin geleceği konusunda belirleyici bir yöntem olup dikkatle ele alınması gereken konulardan biridir.

2.Tarihi Yapıların Müze Olarak İşlevlendirilmesi

Müze olgusunun başlangıcını tarihsel süreçte Eski Mısır ve Mezopotamya'da değerli eşyaların tapınakta toplanmasına ve hükümdarların elde ettikleri ganimetleri güç sembolü olarak halkın önünde teşhir etmesine dayandırabiliriz. Eski Yunan'da da sanatsal nitelikli nesnelerin sergilenmesi için hazine binalarının inşa edildiği bilinmektedir. Geçmiş medeniyetlere ait eserleri toplayarak koleksiyonlar oluşturma fikri ise ilk olarak Romalılarda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da XV. yüzyılda başlayan koleksiyonculuk geleneği, günümüz müzeciliğinin gelişimindeki ilk örnekleri oluşturmaktadır (Kervankiran, 2014: 350).

Avrupa'da XVII ve XVIII. yüzyıllarda halkı eğitme amacıyla başta saraylar olmak üzere dini ve Roma dönemi yapılarının müzeye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Ülkemizde de Osmanlı döneminden itibaren tarihi yapılara müze işlevinin verildiği görülmektedir. Bu uygulamanın ilk örneği Hagia Eirene Kilisesi olup, tarihi kilise 1846 yılında müzeye dönüştürülerek Türk müzeciliğinin çekirdeğini oluşturan eserler burada sergilenmiştir. Buna ek olarak; işlevini yitirdiği için kullanılmayan diğer yapılar ve Osmanlı döneminde camiye çevrilmiş kiliseler de anıt müzelere dönüştürülmüştür (Ayдын ve Özer 2018: 66).

Geleneksel yapıların müzelere dönüştürülmesi Anadolu'da 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Âtıl durumdaki yapıların müzeye dönüştürülmesiyle bu yapılar, ekonomik bir değer olarak kapitalist sermayenin dolaşım sürecine dahil edilmiştir (Eldek Güner, 2017: 70).

Tarihi yapılara müze işlevinin verilmesiyle hem kültürel varlıkların korunması hem de gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Hâlihazırda inşa edilmiş bir yapının değerlendirilmesi ve bu yapının verdiği hizmet vasıtasıyla ekonomiye katkısı da göz önüne alındığında tarihi yapıların müze

olarak değerlendirilmesi çoğunlukla başvuru yollarından biri olmuştur (Najmaldin, 2017: 28).

Amasya kentinin toplumsal hafızasında önemli bir yere sahip olan Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası da 2011 yılında müzeye dönüştürülerek hem Türk ve İslam tıp dünyasına ait kültürel değerler koruma altına alınmış hem de bu değerlerin sergilenmesiyle kent ekonomisine katkı sağlamıştır.

3.Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası (Bimarhane): Yapısal Özellikleri ve Tarihçesi

Amasya İl merkezinde Mehmet Paşa Mahallesinde yer alan eser, taç kapısının üzerindeki tek satırlık kitabesine göre; H.708 (M.1308-1309) yılında İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu Mehmed Han'ın karısı İlduş Hatun'un kölesi olan Anber bin Abdullah tarafından inşa ettirilmiştir (Görsel.1-2). H. Hüsameddin yapının banileri olarak İlduş Hatun'un kölesi Anber bin Abdullah ile Anadolu Emiri Ahmed Bey'i belirtse de kitabede Anadolu Emiri Ahmed Bey'in ismi yer almamaktadır. Darüşşifa'nın H. 712 (M. 1312) yılında düzenlenmiş vakfiyesi ise günümüze ulaşmamıştır (Cantay, Gönül, 1991: 5).

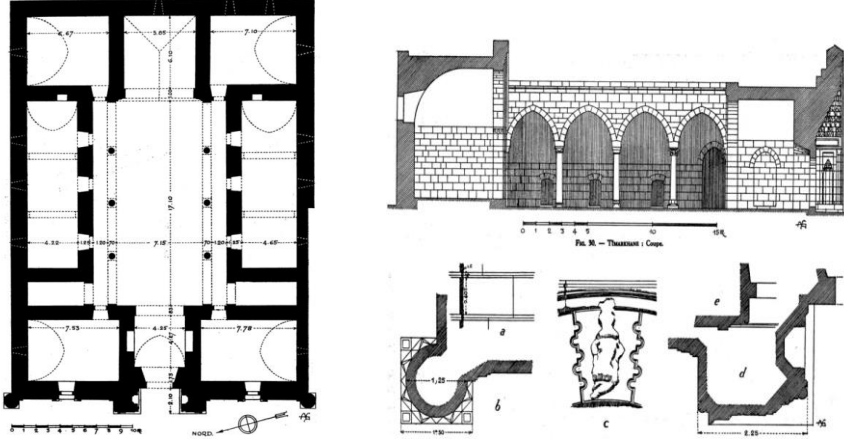
Görsel. 1: Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası'nın konumu (GoogleEarth)

Görsel. 2 : Darüşşifa'nın tek satırlık kitabesi

Halk arasında Bimarhane olarak da bilinen yapı, kitabesinde de belirtildiği üzere darüşşifa olarak inşa edilmiştir. Burada bir süre akıl hastalarına da hizmet verilmesi sebebiyle yapı günümüzde de Bimarhane olarak zikredilmektedir. Çeşitli kaynaklarda, hizmet vermek üzere bu yapıya tayin edilmiş tabiplerden bahsedilmesi, yapının XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar günümüz araştırma hastanelerine benzer şekilde tıp medresesi olarak kullanıldığını göstermektedir (Urak, 1994: 414). Amasyalı hekim ve cerrah olan Sabuncuzade (Sabuncuoğlu) Şerefeddin¹ Darüşşifa'da on dört yıl hekimlik yapmıştır ve günümüzde eser, onun adıyla Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası (Bimarhanesi) olarak anılmaktadır (Yıldırım, 2008: 358).

¹Amasya'da yaşayan ünlü bir hekim ailesine mensup olan Sabuncuoğlu Şerefeddin, 1386-1468 yılları arasında yaşamış hekim ve cerrahdır. 1465 yılında yazmış olduğu *Cerrâhiyye-i İlhaniyye* isimli eserini İstanbul'a giderek Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Son eseri olan *Mücerrebname*'yi ise 1468 yılında yazmıştır (Yıldırım, 2008,358-359).

Görsel. 3: Darüşşifa'nın planı ve kesiti (Albert Gabriel, 1934)

Doğu-batı doğrultulu dikdörtgen şeklinde olan yapı; açık avlulu, giriş eyvanı ile birlikte iki eyvanlı bir plan şemasına sahiptir (Görsel. 3). Yapının giriş cephesi düzgün kesme taş, yan ve arka cepheleri ise moloz taş ile örülmüştür. Batı yönde bulunan giriş cephesinin ortasında yer alan mukarnaslı taç kapısı, cepheden 1.20 m. çıkıntılı yapılmıştır. Taç kapının iki yanında mukarnas kavsaralı, dikdörtgen formlu birer adet pencere bulunmaktadır. Bu cephenin iki ucuna ise silindirik gövdeli köşe kuleleri yerleştirilmiştir (Görsel. 4-5).

Görsel. 4: Darüşşifa'ya ait eski bir fotoğraf (Albert Gabriel - www.pop.culture.gouv.fr)

Görsel. 5: Darüşşifa'nın taçkapısı ve giriş eyvanından ana eyvana bakış

Yapının dikdörtgen planlı revaklı avlusunun doğu ucunda ana eyvan, ana eyvanın ve giriş eyvanının iki yanında ise kareye yakın dikdörtgen planlı birer adet oda yer almaktadır. Simetrik bir plana sahip olan yapının kuzey ve güneyinde, kemerlerle üç bölüme ayrılmış uzun dikdörtgen formunda bir oda ve bunların batı yönlerinde yine dikdörtgen formlu küçük birer oda bulunmaktadır (Görsel. 6). Odalarda ocakların bulunmaması, yapının taşınabilir mangallar vasıtasıyla ısıtıldığını düşündürmektedir. Bu haliyle yapıda sekiz adet kapalı mekân ve iki adet eyvan vardır. Bütün mekânların üzeri tonozla örtülmüştür. Tonozlarda aydınlatmayı sağlayan ışık gözleri vardır. Buna ek olarak A. Gabriel'in çizimlerinde de görüleceği üzere

yapıda aydınlatma beden duvarlarına açılan mazgal pencerelerle sağlanmaktadır, ancak 1945 yılı onarımlarında bu pencerelerin bir kısmı kapatılmıştır ve kuzeydoğu odasına büyük boyutlu yeni bir pencere yapılmıştır. Günümüzde de yapının kuzey cephesinde yer alan odalardaki mazgal pencereler kapatılmış olup yerlerine büyük boyutlu pencereler yapılmıştır (Görsel. 7-8). Güney cephede yer alan odalarda ise pencere açıklığı bulunmamaktadır. Yapının temel işlevinin daruŐŝifa olması göz önüne alındığında; bu kapalı mekânlardan, kemerlerle üç bölüme ayrılmış uzun dikdörtgen formundaki odaların hasta koğuşları olarak değerlendirildiğini düşünebiliriz. Diğer odaların ise doktorların kullanımına ve ilaçların saklanmasına tahsis edilmiş olabileceğini ileri sürebiliriz. Yapının güneydoğu köşesindeki oda ise sonradan H.1076 (M.1665) yılında vefat eden, DaruŐŝifa Şeyhi, Őamlar Şeyhi eş-Salih el Halveti'nin türbesi olarak düzenlenmiştir (Urak, 1994: 415).

Görsel. 6: DaruŐŝifa'nın güney ve cephede bulunan odaları

Görsel. 7: DaruŐŝifa'nın kuzey cephesi

Görsel. 8: Darüşşifa'nın güney cephesi

1939 depreminde büyük oranda hasar gören yapı, zaman içerisinde önemini kaybetmiş ve bir süre Amasya esnafının deposu olarak kullanılmıştır. Yapı birçok defa onarım görmüş olmasına karşın, XIX. yüzyıl sonuna kadar yapılan müdahaleler tespit edilememektedir. XX. Yüzyıla gelindiğinde ise kültür mirası bilinci ile yapıda birçok işlev değişikliği yapılmıştır. Eser müze olarak kullanılmadan önce hapisane, kereste işliği olarak da kullanılmıştır (İnan Ocak ve Tanyeli, 2019, 225). 1945 yılında Türk Tıp Tarih Kurumunun desteği ve Y. Mimar Ali Saim Ülgen'in çabalarıyla yapının batı cephesinde kapsamlı bir onarıma başlanmıştır. 1991 yılında V.G.M. tarafından yeniden restorasyon işlemleri başlatılmıştır (Urak, 1994: 425). 1997 yılından sonra Milli Eğitim Müdürlüğü Halk Eğitimi Merkezi Güzel Sanatlar Galerisi olarak yeniden işlevlendirilen Darüşşifa, 1999 yılında Belediye Konservatuarına devredilmiştir (Menç, 2000: 91). Yapı, 2011 yılından itibaren "Amasya Sabuncuoğlu Şerefeddin Tıp ve Cerrahi Tarihi Müzesi" ismiyle müze olarak kullanılmaktadır.

4.Sabuncuoğlu Şerefeddin Darüşşifası'nın Renovasyon Değerlendirmesi

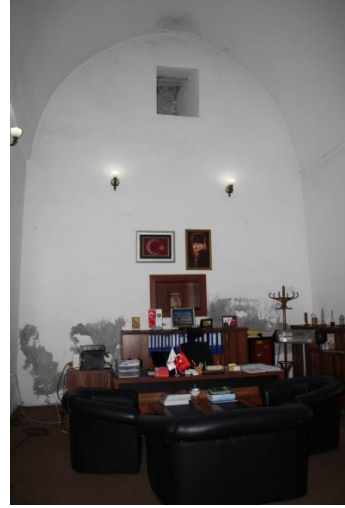
Yeniden işlevlendirilen tarihi yapıların yeni işlevleri; çevresel, sosyokültürel, ekonomik, mekânsal ve işlevsel etkileri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Bu değerlendirme kriterlerinden, mekânsal ve işlevsel etkilerin birinci sırada yer aldığını söyleyebiliriz. İşlevsel değerlendirmede; yapı ve mekanların verilen yeni işleve uygunluğu, mekanların konumlanması, esnekliği, mekanlar arası sirkülasyon ve yapının kullanıcılarının yaşam koşullarına uygululuğuna dikkat edilmelidir (Kutlu ve Ergün, 2021: 180).

Uzun yıllar âtıl halde kalarak harap duruma gelen Darüşşifa, tarih boyunca farklı iŝlevlerde kullanılmıştır. Kesin olarak tarihi bilinmemekle birlikte Amasya esnafının deposu ve kereste işçiliği olarak da kullanılan yapı, 1940lı yıllardan itibaren restore edilerek daha korumacı yaklaŝımlarda bulunulmuŝtur. Eser, 90lı yıllarda güzel sanatlar galerisi ve konservatuar olarak kullanılmış ve 2011yılından itibaren de müze olarak kullanılmaya başlamıştır.

Günümüzde tıp ve cerrahi tarihi müzesi olarak kullanılan yapı, özgün işlevi olan darüşşifa konseptinden uzaklaŝtırılmamış olması sebebiyle yeni işlevine uygunluk göstermektedir. Tıbbi malzemelerin sergilendiği yapıda, yapının özgün planını bozacak nitelikte mekânsal deęiŝikliklere gidilmek zorunda kalınmamış, taşınabilir sergi elemanları ile kullanıcıların ihtiyacı karŝılanmaya çalışılmıştır. Yeni kullanımda çalışanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere mevcut mekânlara yeni fonksiyonlar atanmıştır. Bu fonksiyonlar doğrultusunda; kuzeybatı odası, hediyelik eşyaların satıldığı bir mekâna dönüŝtürülmüş olup burada da portatif sergi elemanları kullanılarak mekân biçimleniŝine zarar verilmemiştir. Güneybatı odası, yönetici odası olarak tayin edilmiş ve burada da mekânın özgünlüğünü bozacak herhangi bir uygulama yapılmamıştır (Görsel. 9). Giriş eyvanının tam karşısında yer alan ana eyvan da sergi alanı olarak değerlendirilmiştir. Burada geleneksel kıyafetler giyen ve çalgı çalan bal mumundan yapılmış insan heykelleri bulunmaktadır. Darüşşifa'da bir zamanlar çalgı aletleriyle zihinsel rahatsızlığı bulunan insanların da tedavi edildiği ileri sürülmektedir. Bu mekândaki çalgı çalan insan heykelleri ile bahsi geçen tedavi yöntemi temsil edilmiştir. Ana eyvanın güneyinde yer alan ve bir zamanlar türbe olarak kullanılan oda günümüzde müzenin deposu olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak yapının güneyinde yer alan üç kemerli, tek mekânlı odada Darüşşifa'da kullanılan tıbbi

malzemeler sergilenmektedir. Bu eserlerin sergilenmesinde taşınabilir sergi elemanları kullanılmış ve duvarlara küçük nişler açılmıştır (Görsel. 10). Yapının güneyinde yer alan diğer oda ise tuvalet olarak kullanıma sunulmuştur (Görsel. 11). Yapının kuzeyinde yer alan üç kemerli, tek mekânlı odada ise zihinsel rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı ileri sürülen müzik aletleri sergilenmektedir. Bu aletler de taşınabilir sergi elemanları ile sergilenmekte olup bazı durumlarda kapı ve pencere açıklıkları niş şeklinde değerlendirilmiştir (Görsel. 12). Kuzey cephede yer alan diğer oda ise mutfak olarak çalışanların kullanımına sunulmuştur. Mekânların konumlanması ve mekanlar arası sirkülasyon eserin yeni işlevine uygunluk göstermektedir.

Görsel. 9: Darüşşifa'nın hediyelik eşya mağazası ve yönetici odası

Görsel. 10: DaruŐifası'nda kullanılan tıbbi malzemeler ve sergi elemanları

Görsel. 11: DaruŐifası'nın tuvalet olarak yeniden düzenlenen odası

Görsel. 12: Çalgı aletleri ve sergi elemanları

Yeniden işlevlendirilen yapılar çevresel faktörler açısından değerlendirildiğinde; yapıya ulaşım olanakları, trafik yoğunluğu, otopark imkânı, yapının doğal ve yapılı çevre ile ilişkisi gibi etmenler göz önüne alınmalıdır (Kutlu ve Ergün, 2021: 182).

Kent merkezinde Yeşilirmak'ın kıyısında bulunan Darüşşifa'ya ulaşım, gerek yaya olarak gerekse araç vasıtasıyla kolaylıkla sağlanmaktadır; ancak işaret ve yönlendirme levhalarının yetersizliği, yerli ve yabancı ziyaretçilerin yapıya ulaşımını zorlaştırmaktadır. Yapının kendine ait bir otoparkının bulunmaması ve araçların yol kenarlarına park edilmesi çevresel

etkinlik açısından bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Görsel. 13). Yapı, anayol üzerinde yer alması sebebiyle yapı çevre içerisinde kaybolmamıştır ve aynı aksta yer alan Mustafa Bey Hamamı, Mehmed Paşa Cami gibi tarihi eserler vasıtasıyla çevresiyle uyum içerisinde (Görsel.1). Yapılan restorasyonlarla yapının çevresindeki konutlar yıktırılarak görünürlüğü artırılmıştır.

Görsel. 13: Darüşşifa'ın otopark olarak kullanılan yan ve ön yolları

Tarihi yapıların yeni işlevi değerlendirilirken ele alınması gereken kriterlerden biri de yeni işlevin sosyokültürel etkisidir. Bu faktörde yeni işlevin; halk tarafından kullanılabilir olması, kullanıcılara kültürel ve sosyal fayda sağlaması; ayrıca bölge tanıtımında da etkin olması gerekmektedir.

Darüşşifa'nın müze olarak yeniden işlevlendirilmesi ile yapı, yeniden halkın kullanımına açılmıştır ve müze ziyaretleri vasıtasıyla kentte kültürel ve sosyal bir etkinlik imkânı oluşturulmuştur. Müze işlevinin yanı sıra yapıda belirli zamanlarda sergiler açılmakta ve canlı fasıl dinletisi

yapılmaktadır. Amasyalı ünlü bir hekimin ismiyle anılan müze, aynı zamanda kentin tanıtımında da önemli bir rol üstlenmektedir.

Yapıların yeniden işlevlendirilerek korunması yönteminde, ekonomik etkenler de önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi ve çoğu zaman âtil bir yapının yeniden kullanımı, yeni bir binanın inşa edilmesinden daha ekonomiktir. Bu bağlamda yeniden işlevlendirme hem yapının korunmasını sağlarken hem de yeni bir inşa süreci gerektirmediğinden maddi bir kazanım sağlamaktadır. Yeniden işlevlendirmede ekonomik etmenler sadece inşa süreciyle sınırlı kalmayıp kültür turizmi vasıtasıyla ek gelir de sağlamalıdır.

Darüşşifa'nın özgün işlevini sergileyen bir müze olarak yeniden işlevlendirilmesi hem yeni bir müze binasının inşa edilmesine gerek bırakmamış hem de kentin simge yapılarından biri haline gelerek turizm geliri elde edilmesini sağlamıştır. Buna ek olarak; müzenin hediyelik eşya mağazasında Amasya'da üretilen gümüş takı ve diğer el işi ürünleri satılarak Amasya halkına ekonomik kazanç elde etme imkânı da sunulmuştur.

44

Sonuç

Hızla globalleşen dünyada her şey tüketim malzemesine dönüşürken mimari de bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve yöresel özelliklerini kaybetmektedir. Bugün dünyanın her yerinde birbirini taklit eden mimari örneklerle karşılaşmaktayız. Etkileşimin bu denli hızlı ve yoğun olmadığı dönemlerde inşa edilen yapıların ise buldukları coğrafyanın şartlarına ve o coğrafyada yaşayan insanların kültürlerine özgü özellikler taşıdıklarını görmekteyiz. Bu bağlamda her bir tarihi eser, kendi özgünlüğünü korumakta ve toplumun kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi yapıları korumanın en etkili yollarından biri ise kullanarak kullanmadır. Kullanarak kullanmada yapıya verilen yeni işlev doğru seçildiği takdirde insan-yapı bütünleşmesi yeniden sağlanabilecektir.

Tarihi yapılar yeniden işlevlendirildiğinde öncelikli olarak yapının mimari özelliklerinin analizi yapılmalı, kültürel değerleri dikkate alınmalı, bu değerler bağlamında kentin ihtiyaçları

araştırılmalı ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik kullanıcılar belirlenmelidir. Bu koruma yönteminde yapıyı korumanın amaç, işlevin ise araç olduğu unutulmamalıdır. Yapıya verilen yeni işlev, yapının özgün kullanımına uygun olmalıdır. Bu bağlamda yeniden işlevlendirme sürecinde; yapının strüktürel olarak hasar görmemesi, yapıda geri dönüşü mümkün olmayan değişikliklerin yapılmaması, ısıtma, aydınlatma, havalandırma gibi teknik ihtiyaçların yapıya zarar vermeden giderilmesi ve yapının sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunlara ek olarak; yapının kentin simgesel değerini ortaya çıkararak odak merkezi haline getirilmesi hedeflenmelidir.

Tıp ve cerrahi tarihi müzesi olarak yeniden işlevlendirilen Darüşşifa'da özgün kullanımına uygun bir dönüşüm yapılmıştır. Yüzlerce yıl insanlara şifa dağıtan bu yapıda, darüşşifada kullanılan tıbbi malzemeler sergilenmektedir ve böylece yapının kültürel değeri yaşatılmaya devam etmektedir. Yapıda yeni işlevin gereklilikleri yerine getirilirken strüktürel hasarlar oluşturulmamış, mekân kurgusunda değişiklik yapılmamış ve taşınabilir sergi elemanları kullanılmıştır. Isıtma, aydınlatma ve havalandırma gibi teknik ihtiyaçlar yapıya zarar vermeden giderilmeye çalışılmıştır. Isınma taşınabilir elektrikli ısıtıcılarla sağlanırken, havalandırma kapı, pencere gibi açıklıklar vasıtasıyla doğal olarak sağlanmaktadır. Aydınlatma ve güvenlik kameraları için kullanılan elektrik sistemi, sıva altında gizlenmiştir. Yapı, sürekli değişim gerektirmeyen yeni işlevi sayesinde sürdürülebilirliğini kaybetmemiştir. Müze ziyaretleri vasıtasıyla hem kentte kültürel etkinlik imkânı yaratmış hem de yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekerek ekonomik gelir sağlamıştır. Kent halkına istihdam olanağı da sağlayan yapı, kentin simgesel değerlerinden biri olmuştur.

Yapının yeniden işlevlendirilmesinde eksik kalan hususlardan biri, kendine ait otoparkının olmaması ve insanların araçlarını yol kenarlarına park etmesidir. Coğrafi koşulları nedeniyle Amasya İlinin genelinde otopark sorunu bulunmaktadır. Yol kenarları belirli saatler aralığında ücretli otopark olarak değerlendirilmektedir. Müzenin önünden geçen yolda da bu şekilde değerlendirilmiş bir otopark bulunmaktadır; ancak

müzenin kendine ait bir otoparkının bulunması ziyaretçiler açısından faydalı olacaktır. Müze, yaya ve araç trafiğinin yoğun olduğu bir cadde üzerinde yer almaktadır; bu sebeple belediye ile yapılacak görüşmeler sonrasında müze girişinin bulunduğu yere trafiği yavaşlatmak maksadıyla tümsek ve yayaların güvenli geçişini sağlamak amacıyla da yaya geçidi yapılması sağlanmalıdır. Diğer husus ise yönlendirme ve işaret levhalarının yetersizliğidir, bu durum şehre yabancı olan turistlerin müzeyi bulmalarında sorun teşkil etmektedir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda, yapının yeni işlevinin, yapının özgün kullanımına ve kentin ihtiyaçlarına uygun olduğu görülmüştür. Yeni işlevin yapının özgün planına zarar vermemesi, ek yapılara ihtiyaç duyulmaması artı bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapının yakın çevresinde yapılacak düzenlemelerle yaşanan aksaklıkların giderilmesi mümkündür.

Kaynakça

46

- Abdi-Zâde Hüseyin Hüsameddin. (2007). *Amasya Tarihi Cilt I-II-III*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.
- Ahunbay Z. (2009). *Tarihi Çevre ve Restorasyon*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Aydın, A. ve Şahin, Ö. (2018), Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Isparta Aya İshotya (Yorgi) Kilisesi'nin Gül Müzesi'ne dönüşümü, *TÜBA-KED*, (17), 63-75.
- Başgül, M. ve İlerisoy, Z. Y. (2021), Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Tarihi Yapı Örneği; Kırşehir Cacabey Cami Analizi, *Ahi Ervan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), s. 163-182.
- Cantay, G. (1991). Amasya Darüşşifası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.3,5-6)* İstanbul.
- Eldek Güner, H. (2017), Liseden Müzeye, Eğitimden Tüketime; Kayseri Lisesi'nin Millî Mücadele Müzesi'ne Dönüşümü, *TÜBA-KED* 16, s. 67-87.
- Gabriel, A. (1934). *Monuments Turcs D'Anatolie. C.I.* Fransa.

- Gazi A. ve Boduroğlu, E. (2015), İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerine Etkileri Alsancak Levanten Evleri Örneği, *Megaron* 10(1), s. 57-69.
- İnan, Ocak, Z. ve Tanyeli, G. (2019), Amasya Bimarhanesi'nin Tamamlanamayan Taçkapısı, *METU JFA* (2019/2), s. 221-246.
- Karadayı Yenice, T. ve Altınoluk, Ü. (2019), New uses for old buildings: the case of 'Soğukçeşme' Street, İstanbul, Turkey, *ICONARP International Journal of Architecture & Planning*, 7(1), s. 314-329.
- Kervankiran, İ. (2014), Dünyada Değişen Müze Algısı Ekseninde Türkiye'deki Müze Turizmine Bakış, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(11), s. 345-369.
- Kınal, F. (1962). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara.
- Kutlu, İ. ve Ergün, R. (2021), Tarihi Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Süreçlerine Sistemik Bir Yaklaşım; Atik Valide Külliyesi Örneği, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 25, s. 172-184.
- Menç, H. (2000). *Tarih İçinde Amasya*. Ankara.
- Najmaldin, H. (2017), Adaptive Reuse of the Industrial Building: A Case of Energy Museum in Sanat İstanbul, Turkey, *Journal of Contemporary Urban Affairs*, 1(1), s. 24-34.
- Urak, G. (1994), *Amasya'nın Türk Devri Şehir Dokusu ve Yapılarının Analiz ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, N. (2008). Sabuncuoğlu Şerefeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.35, 358-359) İstanbul.
- Yüceer, H. (2010), Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımı ve Kültür Turizmi, *Mimari Korumada Güncel Konular* (Ed. Nuray Özasan, Deniz Özkut), s. 193-213.

İnternet Kaynakları

<https://www.pop.culture.gouv.fr/search/list?mainSearch=%22amasya%22> [Erişim Tarihi: 12.02.2022]

Görsel Kaynaklar

<https://earth.google.com/web/>

Aykutlu, Feyza - Pilehvarian Kara, Nuran (2022). "Anadolu ve Amasya'da Helenistik Dönem Öncesi Su Yapıları". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 49-96.

ANADOLU VE AMASYA'DA HELENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ SU YAPILARI* PRE-HELLENISTIC WATER STRUCTURES IN ANATOLIA AND AMASYA

Öğr. Gör. Feyza AYKUTLU**
Yıldız Teknik Üniversitesi, Amasya Üniversitesi
fezyaaykutlu@gmail.com

Prof. Dr. Nuran KARA PİLEHVARİAN***
Yıldız Teknik Üniversitesi
pvarian@gmail.com

Öz

İnsan yaşamının temel unsurlarından biri olan su, yaşamın devamlılığını sağlarken, ilk çağlardan beri kurulan yerleşimlerin gelişiminde etkili olmuştur. Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar, suyun yerleşmelerin fiziksel biçimlenmesine yön vermesinde sahip olduğu yaşamsal önemin yanısıra, ona yüklenen dinsel anlamların da etkili olduğuna işaret etmektedir.

İnsanlık tarihinin en erken yerleşmelerinin geliştiği Anadolu, aynı zamanda dünyanın ilk su yapısı örneklerinin de ortaya çıktığı coğrafya olmuştur. Bu çalışma ilk olarak Anadolu'nun Helenistik Dönem öncesi kurulan ilk yerleşmelerinde su ve yerleşme ilişkisini ele almaktadır. Bununla birlikte bu yerleşmelerde yüzey ve yeraltı sularının kullanıldığı sarnıç, kanal, kuyu, kaynak mağara, baraj, gölet, havuz ve çeşme gibi tipolojik çeşitlenme

* Bu makale Feyza Aykutlu tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi ve Kuramı Lisansüstü Programı'nda Prof.Dr. Nuran Kara Pilehvarian danışmanlığında hazırlanan "Tarihsel Süreçte Amasya Şehrinde Su Yapıları" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** ORCID: orcid.org/0000-0003-2667-1825

*** ORCID: orcid.org/0000-0002-0021-2076

gösteren Anadolu'nun ilk su yapılarını kronolojik bir düzende incelemektedir. Daha sonra ise Amasya'da Helenistik dönem öncesi yerleşmelerinin yüzey ve yeraltı sularının zengin olduğu alanlarda kurulduğunu ortaya koyarak, bu dönemde inşa edilmiş olabileceği tespit edilen ve literatürde hakkında bilgi bulunmayan su yapılarını tanıtmaktadır. Anadolu ve Amasya özelinde Anadolu'da ortaya konan ilk su mimarisi örneklerinde dinsel etkilerin olabileceğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Amasya, Su, Helenistik Dönem öncesi.

Abstract

Water, which is one of the basic elements of human life, has been effective in the development of settlements established since ancient times while ensuring the continuity of life. Archaeological research carried out to date indicates that besides the vital importance of water in directing the physical formation of settlements, the religious meanings attributed to it are also effective.

Anatolia, where the earliest settlements in the history of humanity developed, was also the geography where the world's first examples of water structures emerged. This study firstly deals with the relationship between water and settlement in Anatolia's first settlements established before the Hellenistic Period. In addition, it examines the first water structures of Anatolia, which show typological diversity such as cisterns, canals, wells, spring caves, dams, ponds, pools, and fountains, where surface and underground waters are used in these settlements, in chronological order. Then, it introduces the water structures that were determined to be built in this period and there is no information in the literature, revealing that the pre-Hellenistic settlements in Amasya were established in areas with rich surface and underground waters. Also, argues that there may be religious influences in the first examples of water architecture in Anatolia and Amasya.

Key words: Anatolia, Amasya, Water, Pre-Hellenistic Period

Giriş

İnsan yaşamının temel unsurlarından biri olarak kabul edilen su, yaşamın sürekliliğini sağlayarak çeşitli uygarlıkların

kurulmasına ve gelişmesine aracı olmuştur. İnsanoğlunun yerleşik düzene geçişinden itibaren su, gündelik hayatta ve yerleşimin kurgusunda başat rol oynamış, toplumsal kimlikten inançlara kadar tüm sistemleri etkilemiştir.

İlk Çağ'ın Sümer, Mısır, Hind, Çin, Asur, Babil, Hitit gibi köklü uygarlıkları bir akarsuyun kenarında gelişmişlerdir. Akan bir su kenarına kurulan tüm uygarlıklar var oldukları dönemlerden günümüze dek sahip oldukları mimari ve teknik bilgi birikimini, toplumsal yaşam düzenini ve estetik beğenilerini yansıtan pek çok su yapısı inşa etmişlerdir. Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar, Anadolu'nun Göbeklitepe, Çayönü, Nevalı Çori, Hacılar Höyük gibi bilinen ilk yerleşmelerinde de yeraltı ve yerüstü sularından faydalanmaya olanak veren çeşitli türlerde su yapıları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu su yapıları sarnıçlar, kanal ve borulardan müteşekkil iletim sistemleri, yeraltı suyundan yararlanmak için açılan kuyular, kaynak mağaralar, yüzey ve yeraltı suları ile dolan rezervuarlar ve çeşmelerdir. (Mellaart, 1970: 23-37; Özdoğan ve Özdoğan, 1989: 68-69; Hauptmann, 1993: 43; Korfmann, 2004: 78; Schmidt ve Herrmann, 2012: 65; Clare, Dietrich ve Notroff, 2015: 150)

1. Anadolu'da Bilinen İlk Su Yapıları

1995 yılında Schmidt tarafından başlatılan arkeolojik çalışmalar M.Ö. 10.bine tarihlenen Şanlıurfa sınırlarındaki Göbeklitepe'nin sadece Anadolu'nun değil, dünyanın da en eski yerleşim yerlerinden biri olma olasılığını ortaya koymuştur (Schmidt, 2000). Göbeklitepe ile yakın coğrafyada yer alan Çayönü (M.Ö. 10200-9400) ve Nevalı Çori (M.Ö. 8540-8300) yerleşmeleri ile Konya sınırlarındaki Çatalhöyük (M.Ö. 7400) yerleşimi Anadolu'nun diğer erken yerleşim örnekleridir.

Tarihöncesi dönemde yerleşimler kurulurken su kaynaklarına yakın olma önemli bir kriter olmuştur (Ramsay, 1960, s. 87)¹. Güncel araştırmalarda Anadolu'nun en erken yerleşmeleri olarak

¹ Ramsay Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası kitabında eski şehirlerin mevkilerinin belirlenmesinde üç temel özellikten biri olarak su temin edilmesini göstermektedir.

gösterilen birbirine yakın konumdaki Göbeklitepe, Çayönü ve Nevalı Çori literatürde “*Fertile Crescent*” / *Bereketli Hilal*² olarak bilinen Dicle ve Fırat'ın suladığı verimli topraklarda, Çatalhöyük ise Beyşehir Gölü'nden akan Çarşamba Çayı'nın kıyısında kurulmuştur. Çayönü'nün halihazırda tek tepe olan yerleşme alanının özgün halinde bugün höyüğün doğusundan geçen Bestakot Deresi'nin ortasından geçtiği iki tepe olabileceği tespit edilmiştir (Özdoğan, Özdoğan ve Davis, 1991: 78).

Anadolu'nun yukarıda anılan en erken yerleşmeleri su kaynakları yakınına kurulmuş olmakla birlikte, suyu daha verimli kullanabilmek adına sarnıç, kanal, kuyu ve kaynak mağara türlerinde mimari düzenlemeleri de barındırmaktadır.

Göbeklitepe'de 2009 yılında Schmit ve Herrmann'ın değerlendirmesiyle dünyanın ilk su yapıları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar höyüğün batı yamacında yağmur sularının aktığı doğrultuya yerleştirilmiş kayaya oyma üzeri açık sarnıç ve kanallardır. Toplamda 61 adet olduğu tespit edilen bu sarnıçların çoğunluğu yuvarlak formda birkaçı dörtgen formdadır (Schmidt ve Herrmann, 2012: 57-65). (Resim 1 a-b-c).

52

Resim 1 a-b-c: Göbeklitepe batı ve kuzeybatı yamaçlarda bulunan kanal ve sarnıç örnekleri (*Schmidt ve Herrmann, 2012: 59-62*)

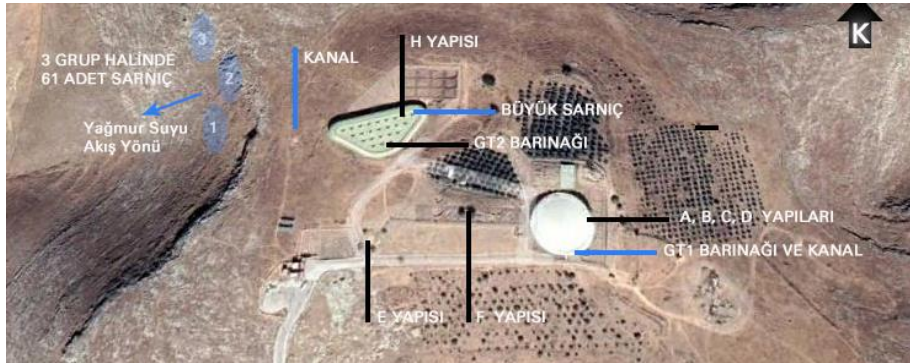
2015 yılında Clare tarafından höyükte kuzeybatı çukur alanında Göbeklitepe'nin en büyük sarnıcı tespit edilmiştir (Resim 2a). Özgün halinde üzeri kireçtaşı levhalarla örtülü bu sarnıca batı

² “Bereketli hilal” anlamındaki bu terim ilk kez Amerikalı arkeolog Breasted tarafından Orta Doğu'daki ilk uygarlıkların doğduğu ve bugünkü Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin, İsrail ve Türkiye topraklarından geçen yay şeklindeki coğrafyayı nitelemek üzere kullanılmıştır (Breasted, 1914).

kenarından kanal olduğu zannedilen bir bağlantı bulunmaktadır (Clare, Dietrich ve Notroff, 2015: 150). Ayrıca 2013 yılında höyükte M.Ö. 9500-8700 aralığına tarihlenen bir barınak ile ilişkili olduğu tespit edilen üzeri kireçtaşı levhalarla kapatılmış bir kanal bulunmuştur (Dietrich, Köksal Schmidt, Kürkçüoğlu, Notroff ve Schmidt, 2014: 12). (Resim 2b). 50cm. derinliğindeki bu kanal büyük sarnıca sadece 12m. mesafededir (Clare, 2020: 84-85).

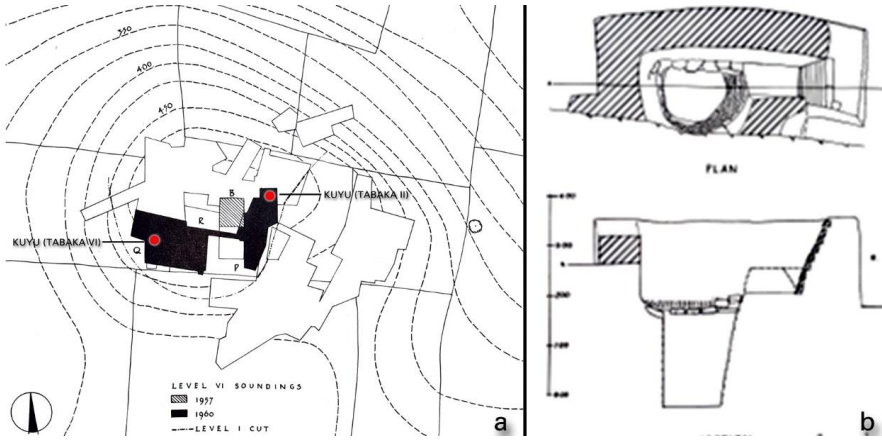
Resim 2 a-b: (a) K10-55 açmasında bulunan Göbeklitepe'nin en büyük sarnıcı (Clare, Kinzel, Sönmez ve Uludağ, 2019: 150) (b) Büyük sarnıç yakınında Barınak GT2 ile ilişkili kanal kalıntısı (Clare, 2020: 83)

Şekil 1: Göbeklitepe Kazı Alanında Su Yapıları (HGM Hava Fotoğrafından İşlenerek)

Çanak çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmesi Çayönü'nde M.Ö. 9100-9000'lere tarihlenen, altında drenaj kanalları olan konutlar bulunmuştur (Erim-Özdoğan, 2007; Özdoğan ve Özdoğan, 1989: 68-69). Bugün Atatürk Barajı suları altında kalan Nevalı Çori höyüğünde de M.Ö. 7100-7000 olarak tarihlenen Çayönü'ndekiler ile benzer şekilde inşa edilmiş kanallı konutlar tespit edilmiştir. Bu kanalların drenaj ya da havalandırma amaçlı oluşturulduğu varsayılmaktadır (Hauptmann, 1993: 43).

M.Ö. 5750'den itibaren yerleşme tespit edilen³ Kocaçay kenarına kurulan Burdur sınırlarındaki Hacılar Höyük'te M.Ö. 5650-5600'e tarihlenen su kuyuları bulunmuştur. Kuyuların iç yüzeyi taş ile kaplanmış olup, dairesel formda inşa edilmişlerdir (Mellaart, 1970: 23-37) (Şekil 2 a-b).

Şekil 2 a-b: (a) Hacılar, Kuyuların Konumu, (b) Q Alanında Kuyu Plan -Kesit (Mellaart, 1970'den işlenerek)

Kuzeybatı Anadolu'da Troya kazıları sırasında M.Ö. 3. Binyılın başlarına tarihlenen (Frank, Mangini ve Korfmann, 2002) bir kaynak mağara⁴ ortaya çıkarılmıştır (Korfmann, 1999: 360).

³ 1985-1986 yıllarında höyükte kazı çalışmalarında bulunan Duru, ¹⁴C testine göre höyüğün tarihinin M.Ö.8200-7750'e kadar gidebileceğini ifade etmektedir (Duru, 1989: 101).

⁴ Karstik kayaç yapısı olan yerlerde suyun kayalardaki kireci eritmesi yoluyla yeraltında çeşitli boşluklar, mağaralar oluşabilmektedir. Bu mağaralarda kaynak suları birikebilmekte ve insanlar bu kesintisiz içme suyu rezervinden

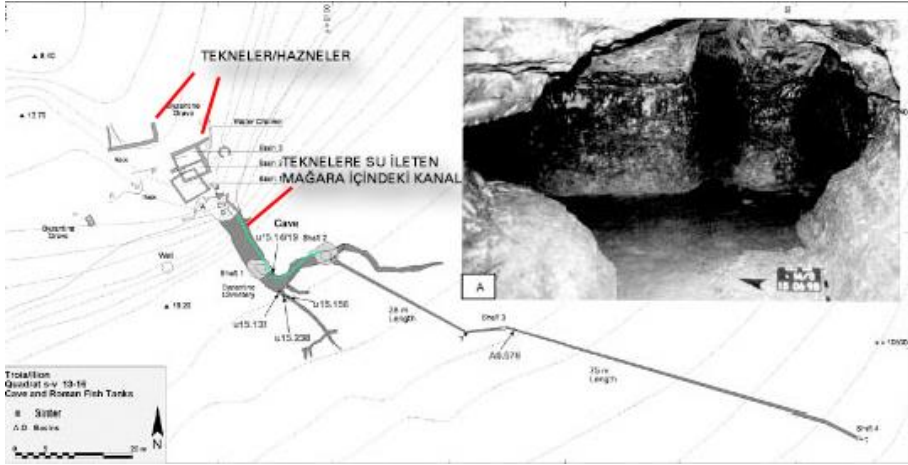
160m. uzunluğundaki mağaraya üç ana tünel kazılmış ve bunlara bağlı yan tüneller inşa edilmiştir. Mağara girişi önünde çeşitli dönemlerde eklenmiş birbiriyle bağlantılı yıkama tekneleri bulunmakta olup, düzenlenen kanal ile mağaradan teknelere su akıtılmaktadır. Yüzyıllar boyu kullanıldığı anlaşılan bu mağara bugün bile günde 1400 litre su rezervine sahiptir (Korfmann, 2004: 78) (Harita 1). Bu gibi yapılar daha sonra Anadolu`da ve dünyada geliştirilerek, kimi örneklerde inanca yönelik olarak yapılan düzenlemelerle kullanılmaya devam etmiştir.

M.Ö. 3. binde inşa edilen Troya kaynak mağarasının Hititler`in yaşadığı M.Ö. 2. binde de kullanım gördüğüne işaret eden veriler mevcuttur. M.Ö. 1280`de Hitit kralı II. Muwatalli ve Troya/Wilusa⁵ kralı Alaksandu arasında yapılan antlaşmada Troya tarafının "yemin tanrısı" olarak Kaşkal Kur⁶ ibaresi geçmektedir. Uzun yıllar Troya kazılarını yürüten Korfmann`a göre antlaşmada geçen Kaşkal Kur terimi M.Ö. 2. binde Troya kültüründe de dini işlevli kaynak mağaralar olabileceğini ve Troya`da ilk olarak M.Ö. 3.binde açılan bu kaynak mağaranın şehrin su ihtiyacına cevap vermenin yanı sıra M.Ö. 2.binde Kaşkal Kur olarak su kültürüne dönük bir işlevinin de olabileceğini düşündürmektedir (Korfmann, 2004: 78).

faydalanabilmektedir. Kaynak mağara olarak adlandırılabilen bu oluşumlar bazen doğal haliyle bırakılmış, bazen de basamaklar, nişler, galeriler ve bacalar gibi elemanlarla geliştirilmiş, büyütülmüş ve basamaklı kaynak mağara ya da basamaklı su tüneli olarak isimlendirilen su sistemleri meydana getirilmiştir (Gordon, 1967: 70; Gill, 1991: 1469-1470; Amiel, Grodek ve Frumkin, 2010: 1478). Bununla birlikte bir kısım araştırmacılar bu yapıların meydana gelmesinin buldukları yerin karstik formasyonuna dayanmayıp, tamamen yapay olduklarını savunmaktadırlar (Frumkin ve Shimron, 2006: 235) (Reich ve Shukron, 2002: 76-78). Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykutlu, 2022 "Tarihsel Süreçte Amasya Şehrinde Su Yapıları" Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

⁵ Troya Hitit metinlerinde Luwi şehri "Wilusa" olarak anılmaktadır (Starke, 1997: 455)

⁶ Kaşkal Kur Hitit metinlerinde geçen bir ibare olup, çalışmanın ilgili bölümünde açıklanmıştır.

Harita 1: Troya Kaynak Mağara (Frank, Mangini ve Korfmann, 2002: 306)

Anadolu'da ilk yazılı belgeler Sümerler'den sonra Hitit uygarlığında saptanmıştır. Bulguların metin ve kalıntıları, yüzey ve yeraltı sularının zengin olduğu yerlerde kurulan Hitit şehirlerinde (Şekil 3a), baraj, gölet, havuz, kanal, sarnıç ve çeşme gibi su yapıları inşa edildiğini göstermiştir (Schachner ve Wittenberg, 2013: 9). Söz konusu yapılar sadece fiziksel ihtiyacı karşılamakla kalmamış, Hitit inancıyla ilgili dini törenlerin gerçekleştirilmesinde de kullanılmışlardır (Erbil ve Mouton, 2012; Beckman, 2013).

Hitit inancına göre su bölgedeki dağların zirvelerinde yaşayan Fırtına Tanrısı⁷ tarafından gönderilen yağmur, kaynak suları ve akarsulardan gelmektedir (Beckman, 2013: 156). Ökse Hititler'de Açık Hava Tapınakları ile ilgili araştırmasında suyun hem bir kült unsuru hem de tanrısal bir varlık olarak yer aldığı bu tapınaklarının tümünün bir su kaynağı yakınına kurulduğunu, bazen de bir gölet oluşturma amaçlı buralara baraj inşa edildiğini, ayrıca su kenarındaki bazı kaya oluşumlarının dini ritüeller için

⁷ Hitit panteonunda Fırtına Tanrısı Teşup baş tanrı olmakla birlikte yerleşmeler özelinde farklı fırtına tanrıları da bulunmaktadır.

seçilerek buraların kaya tapınma alanları olarak kullanıldığını belirtmektedir (Ökse, 2011: 236-237).

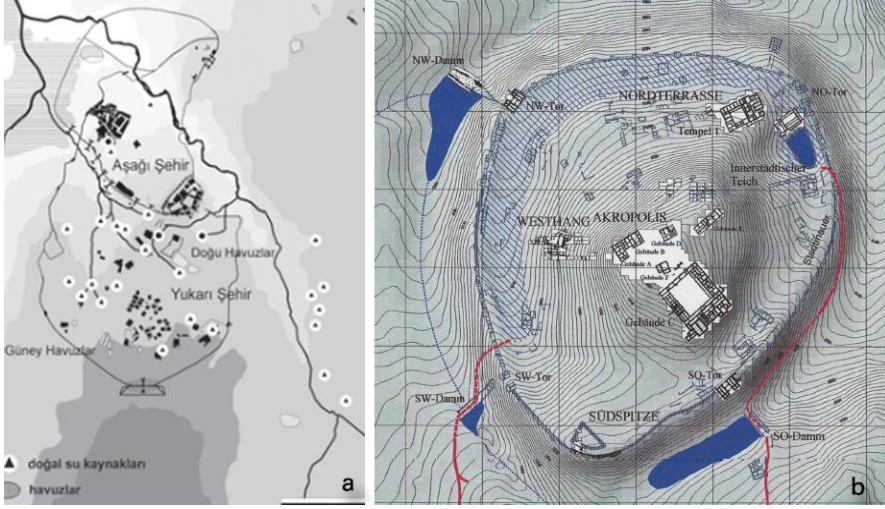
Hitit Dönemi`ne ilişkin yirminin üzerinde su rezervuarı tespit edilmiş olup (Hüser, 2007: 144), bunların en büyüğü 900m. uzunluğa sahip olan Köylütolu Barajı`dır (Emre, 1993). M.Ö. 16.yy`da kurulmuş olan Hattuşa (Çorum/Boğazköy) ve Sarissa (Sivas/Kuşaklı) kentlerinde inşa edilen rezervuarlar, Anadolu`nun ilk barajları olma hüviyetindedir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 225).

Araştırmalar Hitit rezervuarlarının hem yüzey suları hem de yeraltı suları ile beslendiğini ortaya koymaktadır. Hattuşa`da havuz ve gölet gibi su depolarını dolduran suyun kaynağının yağmur ve yüzey sularından ziyade yeraltı suları olduğu bulgulanmıştır (Wittenberg ve Schachner, 2012). Barajlar, yerleşim içindeki ya da yakınındaki bir akarsuyun önünün bir sedde ile kesilmesiyle inşa edilmiştir (Harmanşah, Johnson, Durusu-Tanrıöver ve Marsh, 2022: 21-22; İpek ve İbiş, 2013: 5). Baraj seddesi sıkıştırılmış toprak (Emre, 1993: 4; Harmanşah ve Johnson, 2015: 259) ya da arasında toprak dolgu olan taş duvarlarla (Çınaroğlu ve Genç, 2004: 282; Hüser, 2007: 38-86; İpek ve İbiş, 2013: 7-8) oluşturulmuş olup, bu yapılarda basit savaklar ve savakların devamında sulama amaçlı kanallar düzenlenmiştir (Ökse, 1999; Harmanşah, Johnson, Durusu-Tanrıöver ve Marsh, 2022: 21) (Şekil 4a-b). Bazı örneklerde baraj seddesinde Hititçe yazıt içeren ve kutsal objelerin kaidesi olduğu sanılan taş bloklara rastlanılmıştır (Çınaroğlu ve Genç, 2004: 282; Emre, 1993: 1-7).

Schachner, Hitit barajlarının su ihtiyacına cevap vermenin yanısıra, düzenlenmelerinde savunma, su rezervlerini kontrol altında tutma gibi politik kaygıların da olabileceğini ileri sürmektedir⁸ (Şekil 3b). Schachner`e göre bu yapılar tahıl siloları

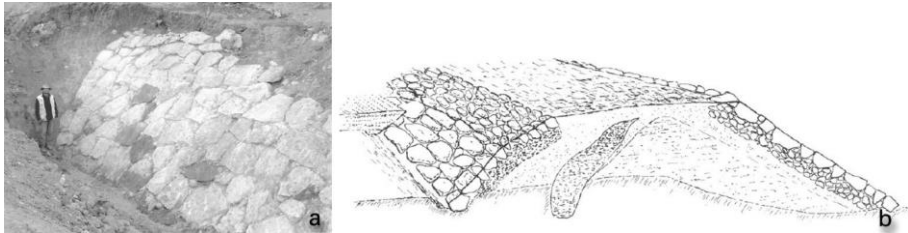
⁸ Sarissa kenti bu durumun tipik bir örneği olmaktadır. Andreas Müller-Karpe başkanlığında yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda Sarissa surlarını dışardan bir bant gibi çevreleyecek ve şehre açılan her bir kapı ile yakın ilişkili olacak şekilde birçok baraj ve yapay gölet düzenlendiği bulgulanmıştır (Hüser, 2007: 44).

gibi Hititlerin farklı ve birbirinden uzak bölgelerdeki yerleşimlerinin sosyal ve ekonomik açıdan ortak bir sisteme sahip olduğunun göstergesi olmuşlardır (Schachner, 2010: 667-672).

58

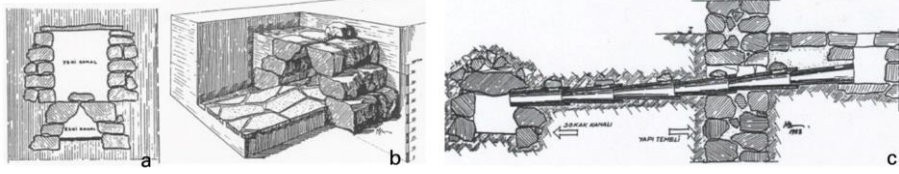
Şekil 3 a-b: (a) Hattuşa Su Kaynakları (Schachner ve Wittenberg, 2013: 15) ve (b) Sarissa Kenti Surları Dışında Düzenlenen Barajlar (Hüser, 2006: 94)

Şekil 4 a-b: (a) Sarissa Baraj Seddesinde Görünüm ve (b) Kesit (Hüser, 2007:79, Levha 56)

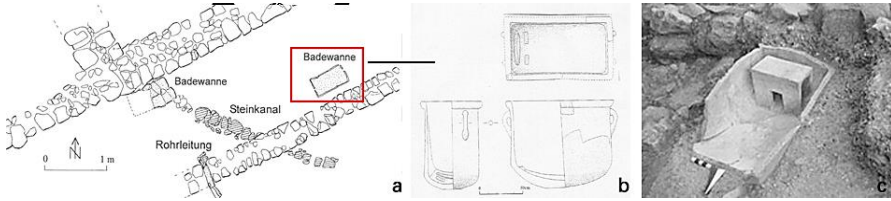
Hititlerde kaynaklardan ya da rezervuarlardan alınan su, pişmiş toprak künklerle ya da kil borularla yerleşim yerlerine getirilip toprağa açılan küçük kanallarla evlere dağıtmıştır. Hitit su boruları koni biçiminde uç uca eklenen parçalar halindedir. Hattuşa Büyükkale'de atık sular kil ile yapıştırılmış pişmiş toprak borular ile kanalizasyon sistemine verilmiştir. Bir başka Hitit yerleşimi olan Alacahöyük'te binaların, yolların ve meydanların

drenajını sağlayan, içinde künk boruların tesis edildiği taştan tonozlu atık su kanalları inşa edilmiştir (Naumann, 2019: 208; Candoğan - Yossef, 2006: 65-66) (Şekil 5 a-b-c).

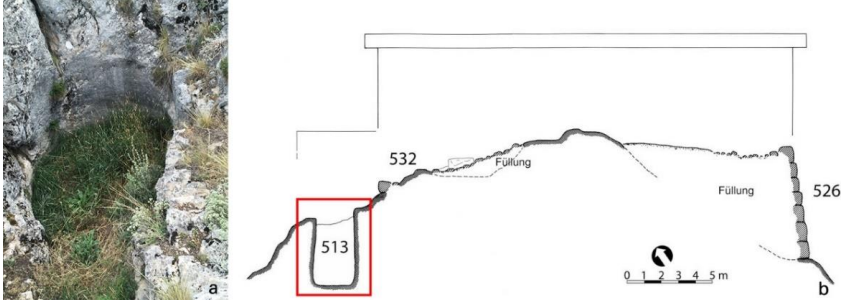
Şekil 5 a-b-c: Alacahöyük Yerleşim İçi Taş Drenaj (Koşay ve Akok, 1966)

Hitit yapıları dahilinde yıkanma amaçlı düzenlenen banyo odalarına rastlanılmaktadır. Hattuşa Sarıkale konut alanı (Şekil 6c) ile Sarissa Kuzey Tapınak'ta içinde oturmaya göre düzenlenmiş pişmiş toprak küvetlerin bulunduğu (6a-b) ve de Hattuşa 5 Nolu tapınakta (Naumann, 2019: 211) atık su kanalları ile bağlantılı banyo odaları bulgulanmıştır (Candoğan - Yossef, 2006: 54, 72).

Şekil 6 a-b-c: (a) Sarissa Kuzey Tapınak İçinde atık su kanalı ve küvetlerin olduğu Banyo (Hüser, 2007: 189), (b) Sarissa Küvet Plan ve Kesit ve (c) Hattuşa Sarıkale Küvet (Candoğan - Yossef, 2006: 54, 73).

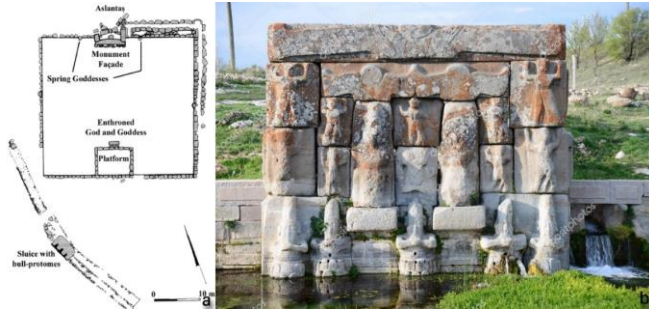
Su kaynağından kanallarla suyun getirilmesinin mümkün olmadığı yüksek noktalarda Hattuşa Büyükkale ve Yenicekale'de olduğu gibi mevsimsel yağışlarla dolan ortalama 3-4m. ebatlarında kayaya oyma sarnıçlar inşa edilmiştir (Naumann, 2019: 204; Schachner, 2016: 118-120) (Şekil 7a-b).

Şekil 7 a-b: (a)Hattuşa Büyükkale Sarnıç (Aykutlu, 2018) ve (b)Yenicekale Sarnıç Kesit (Schachner, 2016)

Hitit su yapılarının günlük hayata hizmet etme amacı yanında kült ile bağlantılı kullanımlarının da olduğu anlaşılmaktadır (Neve, 1993; Erbil ve Mouton, 2012; Schachner ve Wittenberg, 2013; Beckman, 2013). Günümüze dek yapılan araştırmalarda ele geçen buluntular bu saptamayı destekler nitelikte mekansal düzenlemeleri ortaya çıkarmıştır. Kaynak suları ile beslenen Konya sınırlarındaki Eflatunpınar ve Yalburt havuzları ile Sarissa kenti Huvasi kutsal alanındaki yapay gölet bu türden mekansal düzenlemelerin örnekleridir (Şekil 8a-b). Bu yapılarda toplanan suyun başka noktalara iletimi ile ilgili bir bulgu ise henüz tespit edilmemiştir (Candoğan - Yossef, 2006; Ökse, 2011: 222; Erbil ve Mouton, 2012: 65-69).

60

Şekil 8 a-b: (a) Eflatunpınar Havuz Yapısı Plan (Özenir, 2001) (Ökse, 2011, s. 223) ve (b) Kuzey Kenarındaki Rölyefli Anıt (depositphotos.com, 2022)

Ayrıca Hattuşa Yukarı Şehir'deki Güney Havuzlar'dan birinin tabanında çok sayıda insan kolu şeklinde libasyon kapları (Seeher,

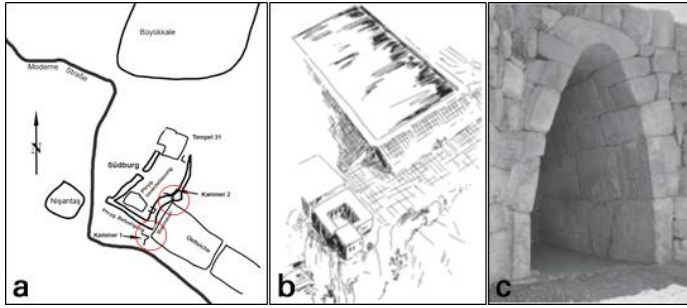
2002: 191) ve doğu havuzlarda adak kapları bulunmuştur (Seeher, 2006).

Günümüze ulaşan Hitit metinlerini inceleyen Beckman dini açıdan yeraltı sularının akarsulardan daha önemli addedildiği ifade etmektedir (Beckman, 2013: 156). Hattuşa (Neve, 1969-1970) ve Nerik (Oymaağaç/Vezirköprü) (Czichon, ve diğerleri, 2019) kentlerinde basamaklarla inilen ve bir tünel ile yeraltı suyuna uzanan pınar odaları bulunmaktadır. Hattuşa`daki pınar odasının duvarlarında bulunan yazıtlar yeraltı suyu tanrısıyla ilişkilidir. Bu mekân, Hitit su kültürünün Anadolu`daki mekansal örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Erbil ve Mouton, 2012: 72-74). Benzer kaynak suları ile ilişkili Hitit Dönemi yeraltı hacimleri, Ankara Gavurkalesi`nde (Lumsden, 2002: 115), Gaziantep Islahiye`de bulunan Gedikli Höyük ve Kırıskal Höyük`de (Beyazıt, 2013: 22-23) tespit edilmiştir.

Hattuşa Yukarı Şehir`de Doğu Havuzlar`ın kuzey ucunda ve havuzların altına doğru uzanacak şekilde kesme taştan inşa edilmiş tonozlu iki hacim bulunmaktadır. Bu mekanların işlevi ile ilgili olarak önceleri farklı görüşler ileri sürülse de mekanlardan birinin duvarlarını bezeyen yazıtlar bu hacimlerin fiziksel bir işlevden ziyade Hitit dinsel pratiklerine yönelik olarak inşa edilmiş olabileceği görüşünü kuvvetlendirmiştir. Nitekim yazıtların sonu "*burada yeraltına giden tanrısal yolu inşa ettim*" olarak sonlanmakta ve buranın dini bir amaca yönelik olarak inşa edildiğine işaret etmektedir (Hawkins, 1995). Gordon bu odaların Hitit yazılı kaynaklarında dokuz kez geçen Kaşkal Kur (Kaşkal.Kur) olabileceğini ileri sürmüştür (Gordon, 1967) (Şekil 9 a-b-c).

Hitit metinlerinde Kaşkal Kur için düzenlenen törenlerden bahsedilmekte olup, bu terim Gordon tarafından Sümerce ve eski Akadça dillerinden faydalanılarak "*ölüler diyarına açılan yeraltı su yatağı / yolu*" olarak tercüme edilmiştir. Gordon Kaşkal Kur`un karstik kayalar içinde inşa edilmiş bir mekândan ziyade kutsallık atfedilmiş (hatta tanrılaştırılmış), suyla alakalı doğal bir oluşum olabileceğini ifade etmektedir. Başka bir deyişle Gordon`a göre Kaşkal Kur karstik kayalar içinde yeraltı suyu, nehir ve dağ ile

ilişkili doğal bir oluşumdur. Ölüler diyarına geçiş yolu olarak sembolize edilmiştir. Gordon bu mekânın bir tünelin sonunda ve Hitit metinlerinden önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan kaynak suyunun biriktiği mağara olabileceğini belirtmektedir. Gordon Kaşkal Kur'un sadece doğal oluşumlar ile sınırlı kalmadığını, Hititlerin doğadaki bu oluşumları taklit ederek bazı hacimler inşa ettiklerini ve bunları da Kaşkal Kur olarak isimlendirdiklerini de eklemektedir (Gordon, 1967).

Şekil 9 a-b-c: (a) Hattuša Doğu Havuzlar, Planda Alta Odalar, (b) Rekonstrüksiyon (Neve, 1993: 78), (c) Yazıtlı Oda

62

Hitit Dönemi yerleşimlerinden Nerik, Hattuša ve Gavurkalesi'ndeki basamaklar ve tünelle kutsal olarak kabul edilen yeraltı suyuna uzanan pınar odaları bu örneklerdendir. Hattuša Doğu Havuzlar'ın altına uzanan tonozlu hacimler de Kaşkal Kur'un doğal bir oluşuma yapılan ilavelerle de oluşturulabileceğini göstermektedir.

M.Ö. 1200'den itibaren Anadolu'nun doğusunda yerleşen Urartular, kale yerleşimleri ve çevresinde çok sayıda baraj, kanal, sarnıç, basamaklı tünel ve kuyu gibi su yapıları inşa etmişlerdir. Urartu coğrafyasında araştırmalarda bulunan Belli, 1987-2007 yılları arasında toplam 113 baraj, gölet ve sulama kanalından oluşan su yapısı tespit etmiş ve bunların %13'ünün bugüne değin kesintisiz çalıştığını ortaya koymuştur (Belli, 2009: 307).

Urartu barajları mevsimsel yağışlar, kaynaklar ve akarsuların önüne sedde inşa edilmesiyle dolmaktadır. Sedde arasında toprak dolgu bulunan iki yüzlü kagir duvarlardan oluşmaktadır. Bazı örneklerde sabit ya da açılabilen savak düzenlemeleri olduğu

anlaşılmaktadır (Garbrecht, 1980: 311; Belli, 1996). Urartular barajlarda biriken suyu sulama kanalları ile tarım alanlarına iletmişlerdir. Urartu sulama kanalları yer yer kayaya oyularak, yer yer toprağın kazılmasıyla ve gerekli yerlerde alttan kagir duvarlar ile desteklenerek inşa edilmiştir (Burney, 1972). Ayrıca kale içi yerleşimlerinde dinsel ve drenaj amaçlı olarak kayaya oyma, yekpare taş bloklara oyma, taş kagir ve pişmiş topraktan olmak üzere dört farklı teknikte kanallar görülmektedir (Yılmaz, 2012, s. 231-232). Urartu kalelerinin su ihtiyacı mevsimsel yağışları toplayan (Erzen, Bilgiç, Boysal ve Ögün, 1964: 19) ve bazen soğuk hava deposu işlevi gören (Erzen, 1976-77: 19-22) kayaya oyma ve kagir sarnıçlar ile yeraltı suyuna uzanan basamaklı tüneller yoluyla karşılanmıştır.

İlk olarak Anadolu`da M.Ö. 3.binde Troya`da daha sonra M.Ö. 2.binde Hititler`de görülen kaynak mağaraların devamı niteliğinde olabilecek yapılara Çavuştepe, Toprakkale, Pekerîç, Kaptır, Şirinlikale ve Harput gibi çok sayıda Urartu kalesinde rastlanılmaktadır. 19.yy`ın sonunda Urartu coğrafyasında incelemelerde bulunan Lehmann-Haupt literatürde basamaklı (su / kaya) tünel olarak isimlendirilen bu yapıların Urartu kalelerinin karakteristik bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır⁹ (Lehmann-Haupt, 1930: 103). Urartu yerleşimlerindeki bu yapılarda, girişten itibaren tabanında basamaklar bulunan kapalı bir tünelle yeraltı suyuna erişilmektedir (Burney, 1957: 38; Von Gall, 1967: 508-526; Işık, 1987: 511-516; Ceylan, 2000: 184; Sevin ve Kalsen, 2011). Urartu coğrafyasındaki bu yapılarla ilgili araştırmalarda bulunan Köroğlu ve Danışmaz bu tünelleri bir çıkışı olan ve olmayan olarak başlıca iki grupta toplamış olup, çıkışı

⁹ Köroğlu ve Danışmaz, bu yapıların Van ve Çavuştepe gibi krallığın yönetim merkezlerinde bulunmaması, sadece Urartu dönemi yerleşimi görülen Yamaç, Çelikli gibi bir kısım kalelerde olmayışı ve kaya mezarı tipolojilerine dayanarak Urartu sonrası bir dönemde muhtemelen Helenistik ya da Roma Dönemleri`nde inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedirler. Taylor, Burney ve Von Gall`ın değerlendirmeleri, Helenistik Dönem`de Pontos Kaleleri`nde görülüp, Pontos`un Urartu coğrafyasına yayılmamış olması, Roma mimarisinde bu türde bir yapının bulunmayışı nedeniyle, söz konusu yapıların literatürde ağırlık verildiği üzere Urartu Dönemi eseri olduğu düşünülmektedir.

olmayanların bir tür sarnıç ve yiyecekler için soğuk saklama alanı, çıkışı olanların ise su kaynağına ulaşma ve kaleden kaçış amaçlı olarak inşa edildiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca, Urartu yerleşimlerindeki bu tünellerin çoğunluğunun 2. grupta olup, genellikle spiral forma sahip olduklarını, çıkışlarının içine inşa edildikleri kayalığın kenarından geçen bir akarsuya açıldıklarını belirtmektedirler (Koroğlu ve Danışmaz, 2018: 111-113). Işık, dahilindeki düzenlemeler ile bu yapıların önceki dönemlerdeki benzerleri gibi su ihtiyacına cevap vermenin yanı sıra dini kullanımlarının da olduğunu ileri sürmektedir (Işık, 1987: 516) (Şekil 10 a-b).

M.Ö. 1. Binde Anadolu'nun orta ve batısında yerleşen Frig (Phryg)ler'in çeşme, basamaklı tünel ve ağzında birkaç basamağı olabilen kayaya oyma sarnıç inşa ettiği bulgulanmıştır (Haspels, 1971). Midas Kalesi'nde bulunan Frig çeşmesi tamamen kayaya oyularak düzenlenmiştir. Basamaklarla alt kısımda kaynak suyunun kanallarla aktığı su haznesine inilmektedir. Frig metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla Frig inanışında da kaynak sularına önem verilmiştir (Barnett, 1953: 78-80). Çeşmede bulunan niş ve Kybele'ye ait olduğu zannedilen heykel bu yapının su ihtiyacına cevap vermenin yanında Hititler'deki kaynak suyu kültüne Kibele kültürünün entegre edildiği benzer bir kültürün Frigler'de de olduğunu düşündürmektedir (Özkaya, 1996: 106) (Şekil 10 c).

64

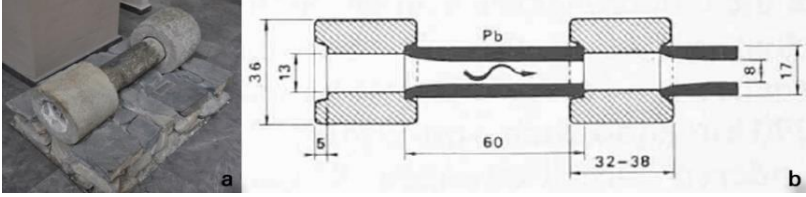
Şekil 10 a-b-c: (a) Harput Kalesi Basamaklı Tüneli (*Sevin ve Kalsen, 2011*), (b) Kaptır Kalesi Basamaklı Tüneli (*Ceylan, Bingöl ve Topaloğlu, 2008: 148*) ve (c) Midas Çeşmesi, Plan ve Kesit (*Erol, 1999*)

Urartu Kaleleri gibi Frig Kaleleri`nde de kaynak sularına uzanan basamaklı tüneller bulunmaktadır. Bu tüneller Leonhard tarafından M.Ö. 7.yy. öncesine (Leonhard, 1915: 238), Von Gall tarafından M.Ö. 5-4.yy (Von Gall, 1967: 517), Dorl-Klingenschmid tarafından ise M.Ö. 7.yy`a (Dorl-Klingenschmid, 2001: 213) tarihlendirilmiştir. Frigya`daki bu yapılarda ilk olarak basamaklar açıkta devam etmekte ve sonra basamaklar tünel içinden geçerek boyutları muhtelif mağaralar içindeki yeraltı kaynağına ulaşmaktadır. Midas şehrinde bulunan ve kaynak suyuna açılan 3 ayrı basamaklı tünel dinsel kullanıma işaret eden düzenlemelere sahiptir (Gabriel, 1965: 27-38). Bu yapılarda geçirimsizlik için zeminde kil kullanıldığı bulgulanmıştır (Haspels, 1971: 37-38).

Hititler`de görülen doğal oluşumlar ve inanç ilişkisi, Urartular ve Frigler`de de sürmüştür. Bu ilişkinin yansıması olarak Frigler, kayalıklarda, su kenarlarında, yüksek noktalarda, kale ve şehir girişleri ile nekropol alanlarında açık hava tapınma alanları inşa etmişlerdir. Bu mekanlarda düzleştirilmiş alanlar ve kaya basamakları oluşturulduğu, bu basamakların daha çok tanrıya ulaşma gibi dini bir ritüel için inşa edildiği, bir kaya duvarı, niş ya da yamaçta son bulan yalancı basamaklar olduğu (Naumann, 2019: 43) ve genellikle doğuya yöneldikleri bilinmektedir. Haspel, bu yönelimin güneşin doğuşu ile ilgili olduğunu ifade etmektedir (Haspels, 1971: 73).

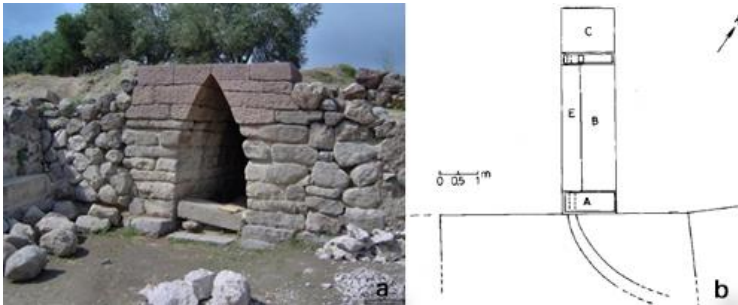
Antik dönemde Anadolu`nun güney ve batısında kurulan Selge, Xantos, Myra ve Arykanda şehir devletlerinde M.Ö. 1. binin ilk yarısına tarihlenen çok sayıda kagir ve taş kanallar ihtiva eden suyolları inşa edilmiştir (Büyükyıldırım, 1994) (Erol, 1999: 12-13). Şirince sırtlarındaki ana kaynaktan Ephesos (Efes)`a su getirmek üzere inşa edilen 8km. uzunluğundaki Şirince Suyolu`nda iletim için pişmiş toprak borular kullanılmıştır (Linguri, Tulgar ve Şamlı, 1974). Ayrıca Ephesos Artemis Tapınağı temellerinde Bammer`a göre yaklaşık olarak M.Ö. 5.yy`a tarihlenen dünyanın ilk kurşun su borusu örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Bu borular taş bileziklerle birbirine bağlanmış basınca dayanıklı bir iletim sistemi sergilemektedir (Bammer, 1972). Ephesos Artemis Tapınağı temellerindeki bu kurşun

boruların Şirince (Selenus) suyolunun devamı olarak Ephesos şehri için inşa edilmiş olabileceği varsayılmaktadır (Atalay, Öziş, Becerik ve Özdikmen, 1997) (Şekil 11 a-b).

Şekil 11 a-b: (a) Artemis Tapınağı Kurşun Boru, Efes Müzesi (Lendering, Livius, 2022) ve (b) Kesit (Garbrecht, 1991: 485)

M.Ö. 688`de kurulan Smyrna (eski İzmir) şehrinde M.Ö. 625-600 tarihlerinde inşa edilip, M.Ö. 4. yüzyıla kadar kullanılmış bir çeşme yapısı bulunmaktadır. Yapı dörtgen planda ve kagir teknikte inşa edilmiş, üzeri bindirme tekniğinde sivri tonoz ile örtülmüştür. Arka kısmında tabanındaki bir oyuk yoluyla yeraltı suyu ile beslenen bir havuzu vardır. Çeşmede hazneden taşan suyun drenajı için kanallar düzenlenmiştir. İnsanların çeşme hacmi içinden arkadaki haznenin olduğu bölüme geçerek buradan kovalarını daldırarak su aldıkları sanılmaktadır (Akurgal M. , Bayraklı Kazısı, 1995, 1996) (Şekil 12 a-b). Ayrıca kazılarda Smyrna`daki birçok evde içinde yıkanma için pişmiş topraktan teknelerin bulunduğu banyo hacimleri ortaya çıkarılmıştır. Bu tekneler oturmaya olanak verecek biçimde kademelendirilmiştir (Akurgal E. , 1950: 31).

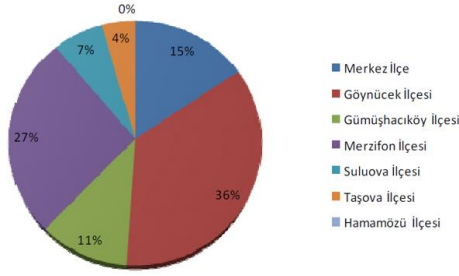
Şekil 12 a-b: (a) Smyrna Çeşme Görünüşü (https://tr.pinterest.com/pin/300615343874688120/Erişim:16.06.2021) ve (b) Plan (Akurgal M. , Bayraklı Kazısı, 1995, 1996: 31)

2.Helenistik Dönem Öncesi Amasya Su Yapıları

Amasya Gümüşhacıköy ilçesi sınırlarındaki İnegöl Dağı Sülüklü Yaylası Boyalı Mağara`da keşfedilen duvar resimleri M.Ö. 13000 yılına tarihlenmekte ve Amasya`da insan yaşamının Paleolitik Çağa uzandığına işaret etmektedir (Özdemir, 2014: 73). Amasya`da bu konu ile ilgili ilk yüzey araştırmaları 1926 yılında Von der Osten tarafından yürütülmüştür (Von Der Osten, 1929). Osten ve sonrasında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda Amasya`da tarih öncesine ait 52 yerleşim yeri / höyük olduğu, bu yerleşimlerin sırasıyla en fazla Göynücek, Merzifon ve Merkez ilçede bulunduğu tespit edilmiştir (Şekil 10) (Özbey, 2010: 89). Bu höyüklerin biri Neolitik Dönem (Dönmez ve Özdemir, 2010: 232), diğerleri Kalkolitik Dönem (Özsait, Mehmet, 1988; Özsait, 1991; Özsait, 2006; Özsait, 1990; Dönmez, 2005; Özsait, 1998; Özsait, 2000; Özsait, 2002; Özsait ve Özsait, 2002) ve Tunç Dönemi`ne aittir (Özbey, 2010: 89).

Amasya şehri Yeşilirmak kenarında kurulmuş ve tarih boyunca bu aksta doğrusal bir gelişim göstermiştir. Amasya il sınırlarında tespit edilen ilk yerleşmeler de su kaynakları yakınında kurulmuştur. Amasya`nın bilinen en eski yerleşmesi tarihi Neolitik Dönem`e uzanan Doğantepe Elgazi Çayı (Zara Suyu) kenarında, arkeolojik kazıların sürdüğü Oluzhöyük Yeşilirmak`ın kollarından Çekerek Çayı yakınında ve Zara Suyu kenarındadır. Henüz kazısı yapılmamış fakat yüzey araştırmalarında önemli buluntular sergileyen Ayvalıpınar Höyük Akpınar Deresi kenarında konumlanmıştır.

Bu yerleşmelerde yüzey suları gibi yeraltı sularıyla da ilişkili su yapılarının inşa edilmiş olabileceği değerlendirilmesi gereken bir husus olarak belirlemektedir. Nitekim DSİ`nin Amasya`nın yeraltı suyu potansiyeline yönelik yapmış olduğu güncel araştırma sonuçlarına göre; Amasya`nın yeraltı suyu potansiyeli açısından en zengin bölgeleri sırasıyla Geldingen Ovası ve Merzifon-Gümüşhacıköy Ovası`dır (Amasya Çevre ve Şehircilik İl Müd., 2019: 52) Amasya`nın ilk yerleşimlerinin buralarda yoğunlaşması yeraltı su kaynakları ile yerleşimler arasındaki ilişkiye işaret etmektedir (Şekil 13) (Tablo 1).

OVA ADI	İŞLETME REZERVİ (hm ³ /yıl)
GELDİNGEN OVASI	65
AYDINCA OVASI	16,5
SULUOVA OVASI	10,5
MERZIFON-G.HACIKÖY OVASI	49
TOPLAM	141

Şekil 13: Amasya Höyük Dağılımı (ÖzbeY, 2010: 317) ve **Tablo 1:** Amasya 2018 Yılı Yeraltı Suyu Potansiyeli (Amasya Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2019: 52)

Kısa süreli Doğantepe ve süregelen Amasya Kalesi ile Oluzhöyük kazıları dışında Amasya`da arkeolojik çalışmalar yüzey araştırmaları ile sınırlı kalmıştır. Bu nedenle literatürde Amasya`da Helenistik Dönem öncesinden bulguların kalıntıları tanıtan çalışmalar arasında su yapılarına ilişkin bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makalenin temelini oluşturan tez çalışması için yapılan yüzey araştırmaları sırasında Amasya`da yapım teknolojisi ve mimari biçimlenmesi ile Helenistik Dönem öncesi olduğu ve tarihin ilerleyen süreçlerinde ilavelerle kullanılmaya devam ettiği düşünülen sarnıç ve basamaklı tünel türünde 6 yapı tespit edilmiştir. Bunlar merkeze bağlı Yolyanı Köyü sınırlarındaki Perçemlikaya Sarnıçları, Merzifon İlçesi Çaybaşı Köyü sınırlarındaki Kızkayasası (Löşdüğün) Basamaklı Tüneli, Göynücek İlçesi Yassıkışla Köyü sınırlarındaki Kartalkaya Basamaklı Tüneli Doğu ile Taşova İlçesi Yukarıbaraklı Köyü sınırlarındaki Alacakese Basamaklı Tüneli`dir.

3.Perçemlikaya Yerleşmesi Sarnıçları

Amasya`nın 40km. güneydoğusunda, Amasya-Tokat Karayolu güzergahındaki Yolyanı Köyü`nün 4km. güneyinde Perçemlikaya yerleşmesi bulunmaktadır. Amasya ve çevresinde yüzey araştırmalarında bulunan Özsait, burasının İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Dönemler`inde iskân edildiğini aktararak, yerleşmenin kuzeyindeki Perçemlikaya adlı kayalık tepe üzerinde 3 adet kayaya oyma sarnıç tespit etmiştir (Özsait, 2006: 252) (Şekil 14).

Şekil 14: Hava Fotoğrafında Perçemlikaya Sarnıçları (HGM Hava Fotoğrafından İşlenerek)

Yerinde yapılan incelemelerde sarnıçların, Perçemlikaya yerleşmesinin kuzeybatısındaki kayalık tepe üzerinde konumlandıkları ve tümünün anakayaya oyularak dairevi formda inşa edildikleri gözlemlenmiştir. Aralarında yaklaşık 5-6m. mesafe bulunan sarnıçların çapları ortalama 3m., taban kısmındaki toprak birikintisi nedeniyle gözlemlenebilen derinlikleri 2-3m. civarındadır. Ağız kısmında ya da yakınında herhangi bir duvar dokusuna rastlanılmamış olup, üzerine bir kapak gelmesini çağrıştıracak oyuntular da bulunmamaktadır. İç yüzeyinde geçirimsizlik amaçlı bir sıva eserine rastlanılmamış olup, depoladığı suya işaret eden kireç kalıntıları fark edilmektedir (Resim 3 a-b).

Resim 3 a-b: (a) Perçemlikaya Sarnıç 1 ve (b) Sarnıç 2 (Aykutlu, 2020)

Perçemlikaya sarnıçları gibi tümü kayaya oyma yapıların inşa edildiği dönemin belirlenmesi zor olmakla birlikte alandaki arkeolojik kalıntılar ve benzer yapıların değerlendirilmesi birtakım ipuçları sağlamaktadır. İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Dönemi'ne ait keramik örnekleri barındıran Perçemlikaya'daki (Özsait, 2006: 252) sarnıçlara (Resim 4a) oldukça benzeyen bir örnek Hattuşa Büyükkale tepe yerleşiminde bulunmaktadır (Schachner, 2016) (Resim 4b). Boyutları ve fiziksel özellikleri yanında, her iki sarnıç örnekleri de buldukları yere hâkim kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmişlerdir. Büyükkale Hitit yerleşmesindeki sarnıçla benzeyen Perçemlikaya Sarnıçları'nın alanda yoğun olarak bulunan İlk Tunç Çağı keramikleri de göz önüne alındığında Hititler Dönemi'nde inşa edilmiş olabilecekleri kuvvetle muhtemeldir.

Resim 4 a-b: (a) Perçemlikaya Sarnıç 3 (Aykutlu, 2020) ve (b) Hattuşa Büyükkale Sarnıç (Aykutlu, 2018)

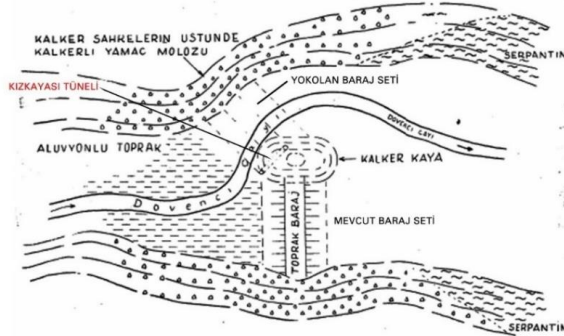
4.Kızkayasası (Löşdügün) Basamaklı Tüneli

Kızkayasası Basamaklı Tüneli, Amasya merkezine 70 km. mesafede, İnderesi Çayı'nın aktığı Kızkayasası Kanyonu'ndaki Kızkayasası olarak bilinen kayalığa oyulmuştur. Yapı ilk olarak 1905 yılında De Jerphanion tarafından ziyaret edilmiştir. De Jerphanion tünelin tıkalı olması nedeniyle tam bir tanımlama yapamamakla birlikte, aksının dik ve kıvrımlı olduğunu, çıktığı kayalığın üst kısmının işlenerek basamakları içeren birtakım düzenlemelere sahip olduğunu aktarmaktadır (De Jerphanion, 1928: 33). De Jerphanion alana ait yayınladığı 1913 tarihli "Carte du bassin moyen du Yéçhil Irmağ" adlı haritada Kızkayasası'nı "kale ve yeraltı geçidi" olarak isimlendirmiştir (Harita 2).

Harita 2: 1913 Tarihli "Carte du bassin moyen du Yéçhil Irmağ" adlı haritada Kızkayasası (De Jerphanion, Illinois Library Digital Collections, 2020)

Anadolu'daki tarihi barajlar üzerine araştırmalarda bulunan Stark'a ve Garbrecht'e göre Kızkayasası Basamaklı Tüneli burada bir dönem inşa edilen bir barajın savağı olarak yapılmıştır. Bununla birlikte her iki araştırmacı da bu tür bir savağın hem inşası hem de hidroliği açısından birtakım sorunsalları olduğunu ifade etmekte ve barajın dönemi hakkında görüş beyan etmemektedirler (Stark, 1957: 4; Garbrecht, 1991: 7-8) (Harita 3).

Harita 3: Kızkayası İçinde Kızkayası Basamaklı Tüneli (Stark, 1957: 4)

M.Ö. 3.bin tarihli mezarlık alanının saptandığı Oymaağaç Köyü'nün (Özgüç, 1978: 31) kuşuçu 3km. kuzeybatısında bulunan Kızkayası'na dair incelemelerinde Özsait, burasının Demir Çağı, Helenistik ve Roma dönemlerinde iskân edildiğini, yerleşme kökeninin M.Ö. 2. bine uzanabileceğini aktarmaktadır (Özsait, 2003: 277). Amasya Müzesi tarafından ilk olarak 2007 yılında incelenen alan, kuzey kısmında içinde sunu çukuru bulunan bir niş ve üst kısmında az sayıda basamak ile düzleştirilmiş bir alan göz önünde bulundurularak bir "Demir Çağı Kült Alanı" olarak nitelendirilmiştir¹⁰. 2009 yılında bu alanın "Geç Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne kadar iskân edildiği" ve Kızkayası içindeki tünelin sarnıç işlevinde olduğu ifade edilerek, Kızkayası mevki I. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir¹¹.

Pontus Bölgesi Basamaklı Tünelleri başlıklı çalışmasında Kızkayası Basamaklı Tüneli'ni de inceleyen Bulut, tünelin işlevinin alt kısmında yer alan sarnıç yoluyla yukarıdaki alan için daha kolay erişilebilir su tedariki olduğunu belirtmektedir (Bulut A. , 2017: 120-121).

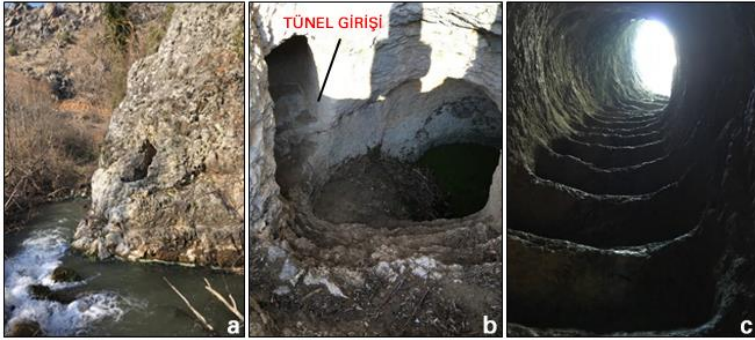
Yerinde yapılan incelemelerde, akarsu kenarında ve kanyonun genişlediği kısımda bulunan Kızkayası'nın 50m. batısında ve

¹⁰ Amasya Müzesi Arşivi, 04.05.2007 tarihli 1108 sayılı yazı ve 12.01.2009 tarihli rapor

¹¹ Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 03.02.2009 gün ve 1998 sayılı karar

akarsu yatağında, farklı bir su kaynağı olduğu görülmüştür. Bu kaynağın da katılımıyla akarsunun debisi artmış ve muhtemelen bu nedenle kanyon Kızkayasası`nda genişlemiştir.

Kızkayasası içine oyulan tünele, akarsu yatağından yaklaşık 2m. yukarıdaki dairevi bir açıklıktan erişilmektedir (Resim 5a). Kayanın düzensiz kesilmesiyle oluşturulan mağaravari bu açıklık girişinde kayalığın içine doğru aşağı yönde oldukça alçak 7 basamak ve bu basamakların bitiminde kayaya oyma su ile dolu küçük bir gölet/sarnıç bulunmaktadır (Resim 5b). Sürekli su ile dolu ve 1,8m. çapında, 2,7m. derinlikteki sarnıcın alttan bir bağlantı ile kayanın kenarında yer aldığı derenin suyu ile dolduğu ileri sürülmektedir (Bulut A. , 2017: 120-121). Tünel mağaranın içinde, sarnıcın hemen solundan başlamaktadır. Ortalama 13,85m. uzunluğa, 2,2m. yüksekliğe ve 1,65m. genişliğe sahip tünelde dik bir eğim oluşturacak şekilde 36 adet kayaya oyulmuş basamak bulunmaktadır. Basamakların yaklaşık olarak genişliği 24cm., yüksekliği 27cm. dir. Genel olarak özensiz bir işçilik sergileyen ve yüksekliği değişkenlik gösteren tünel, hafif kıvrımlı spirale benzeyen bir aksa sahiptir (Resim 5c). Batıdan başlayarak kıvrımlı bir aks ile yükselen tünel, kayalığın yüksekliğinin yaklaşık yarısına tekabül eden doğu yönündeki bir noktaya açılmaktadır. Burada düzleştirilmiş küçük bir alan ve bu alanda kayanın kesilmesiyle oluşturulmuş birtakım düzenlemeler göze çarpmaktadır.

Resim 5 a-b-c: (a) Kızkayasası Üzerinde Açıklık, (b) Açıklıktan Tünel Girişi ve Sarnıç, (c) Tünel İçinden Görünüm (Aykutlu, 2019)

Yapılan incelemelerde Kızkayasası`nın güney kenarındaki toprak alanın daha önceki araştırmacıların (Stark, 1957: 4; Garbrecht,

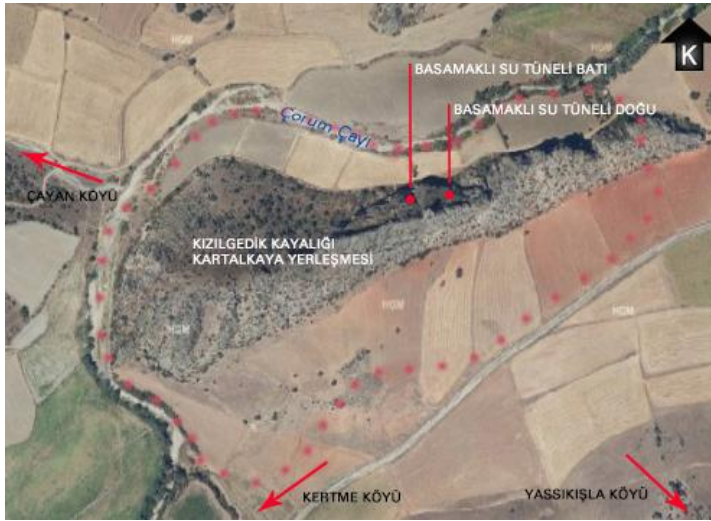
1991: 7-8) da öne sürdüğü üzere burada bir dönem inşa edilmiş bir baraja ait toprak baraj seddesi olabileceği savı makul görünmektedir. Ayrıca yakındaki bir kaynak ile bu noktada suyun çoğalması ve Kızkayası kütesinden başlayarak tarım alanlarına doğru uzanan kanallar da burada bir baraj olduğu savını güçlendirmektedir. Bu nedenle Stark'ın da belirttiği üzere Kızkayası'nın özgün halinde, akarsunun ortasında bir ada gibi bulunduğu, bir dönem her iki yanına toprak yığılarak burada bir baraj yapısı inşa edilmiş olduğu ve zaman içinde kuzeybatı kanadının yıkılarak buradan akarsunun akmaya devam ettiği ve güneydeki toprak alanın bu barajın günümüze ulaşan güney kanadı olduğu kanaatine varılmıştır (Şekil 15). Tünelin bu barajın savağı olması ise birçok açıdan sorunlu görünmektedir. Öneri sahibi araştırmacıların (Stark, 1957: 4; Garbrecht, 1991: 7-8) da ifade ettiği üzere böyle bir savak hidrolik açıdan sakıncalı olup, örneğine hiçbir dönemde rastlanılmamıştır. Bu nedenle, yüzey araştırmalarının sonuçları, sahip olduğu mimari özellikler, M.Ö. 1 ve 2. Bin su kenarı açık hava tapınma alanlarıyla benzerliği göz önünde bulundurularak, Kızkayası Basamaklı Tüneli'nin barajdan önce bir tarihte, muhtemelen Helenistik Dönem öncesinde, farklı bir amaçla inşa edildiği ve daha sonra baraja entegre edildiği söylenebilir.

Şekil 15: Kızkayası ve Muhtemel Baraj Alanı (Aykutlu, 2020)

5.Kartalkaya Basamaklı Tüneli- Doğu

Amasya merkeze 45km mesafedeki Göynücek İlçesi Yassıkışla Köyü Köyaltı mevkiinde ve Çorum Çayı'nın güney kenarındaki¹² Kızılgedik Kayalığı'nda, Kartalkaya antik yerleşmesi bulunmaktadır. Literatürde bulunmayan bu yerleşme ilk kez Amasya Müzesi tarafından tespit edilmiş, hazırlanan raporda "Eski Tunç Çağından başlayarak Tunç, Demir ve Helenistik dönemlerde iskân edildiği ve kayaya oyma sarnıç işlevli iki tünel bulunduğu" ifade edilerek¹³ akabinde 1. Derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir¹⁴ (Şekil 16).

Şekil 16: Kartalkaya Yerleşmesi Sit Sınırları ve Basamaklı Su Tünellerinin Konumu (HGM Hava Fotoğrafından İşlenerek)

¹² Kızılgedik Kayalığı kuzeye doğru Çorum Çayına uzanmakla birlikte bugün Çay ile arasında ortalama 40m genişliğinde tarımsal arazi bulunmaktadır. Bu alanın yerleşmede buluntuları tespit edilen M.Ö. 1 ve 2. binde akarsu alanı olduğu, aradan geçen zaman boyunca alüvyal birikmelerle bugünkü tarımsal kullanımdaki araziye oluşturduğu kuvvetle muhtemeldir. Başka bir deyişle yerleşme ilk inşa edildiği dönemlerde kuzeyden Çorum Çayı ile sınırlanmıştır.

¹³ Amasya Müzesi 22.03.1997 tarihli rapor

¹⁴ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 28.11.1997 tarih 5546 sayılı karar

Amasya Müze Müdürü Özdemir`in verdiği bilgiye göre Kartalkaya`daki tünellerden biri (doğu) dairevi kesitte ve diğer tünele göre daha dik bir eğime sahiptir. Bu tünel düz bir hatta devam etmeyip, spiral bir aks ile kayalığın bitimindeki Çorum Çayı`na yönelmekte ve tabanında su birikintisi bulunmaktadır. Kartalkaya Yerleşmesindeki diğer tünel (batı) diğerinden yaklaşık 20m. batıda ve 3m. aşağı seviyede bulunmaktadır. Çorum Çayı`na daha yakın bir seviyede olan bu tünel düz bir doğrultuda oyulmuştur. Tünelin içindeki yoğun moloz birikme nedeniyle tabanı gözlemlenemediği ifade edilmiştir¹⁵.

Yerinde yapılan incelemelerde, Çorum Çayı`ndan takriben 60m. yükseklikteki kayalığın yüksekliğinin yarısına tekabül eden bir noktada girişleri bulunan tünellerin kayalığın kuzey yüzeyine oyuldukları görülmüştür (Resim 6 a-b). Bu cephede ayrıca yer yer kaçak kazılar ve dinamitle patlatılarak açılan tahribatlar mevcuttur. Bu tahribatlar neticesi oluşan geçitlerden biri tünellerden birine erişmiştir (Resim 7 a-b).

76

Resim 6 a-b: Kartalkaya`da Tünellerin İçine Oyulduğu Kayalık (Aykutlu, 2022)

¹⁵ Yazarlar verdiği bilgiler için Amasya Müzesi Müdürü Celal Özdemir`e teşekkür eder.

Resim 7 a-b: (a) Doğu Tüneli Doğru Dinamitle Açılan Geçidin Girişi ve (b) Geçit Sonundaki Tünel Boşluğu (Aykutlu, 2022)

Yerinde yapılan incelemeler, Amasya Müzesi`nin bulguları, tünelin fiziksel biçimlenmesine dayanarak Kartalkaya Basamaklı Tüneli Doğu`nun Helenistik Dönem öncesi Amasya`da inşa edilen bir su yapısı olduğu kanaati edinilmiştir.

6.Alacakese Basamaklı Tüneli

Alacakese Basamaklı Tüneli, Taşova İlçesi Yukarıbaraklı Köyü`nün yaklaşık 2km. güneyindeki Alacakese mevkiinde, Akınoğlu Deresi (Yeşil Çay) `nin güney kenarında bulunmaktadır. Tünel ve özellikle Akyazı Tepesi`ni içeren yakın çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Kalkolitik Döneme, İlk Tunç Çağı`na, Roma ve Bizans Dönemi`ne ait kalıntılar bulgulanmıştır (Özsait ve Koçak, 1996: 277). Tünelin hemen altından akan çayın üzerinde ve tünele 40m. mesafede bir Roma köprüsü ile kuşucumu 2km. kuzeybatısındaki bir tepe üzerinde aynı döneme ait bir garnizonun kalıntıları bulunmaktadır. Alacakese`nin Roma ve Bizans geçmişi isminin bu köyde yeralan Alacakilise`den gelmesi ile de tebarüz etmektedir (Şekil 17).

Literatürde yer almayan Alacakese Basamaklı Tüneli, ilk kez Amasya Müzesi tarafından tespit edilerek, tescillenmiştir¹⁶. Envanter kaydında 2m. genişliğinde dairevi bir kesite sahip olduğu, tespit edilebilen derinliğinin takriben 20-25m. ve basamak sayısının 50-55 civarında olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tünelin batıya doğru derinleşerek Yeşil Çay yönüne doğrusal bir aks ile devam ettiği ifade edilmektedir (Amasya Valiliği, 2007: 549) (Resim 9c).

78

Şekil 17: Alacakese Basamaklı Tüneli ve Çevresi (Google Earth Hava Fotoğrafından İşl.)

Halk arasında Alacakese Zindanı olarak bilinen tünelin yerinde yapılan incelemesinde, Yeşilçay'ın güney kıyısından 20m. içerde bulunan bir kayanın içine oyulduğu gözlemlenmiştir (Resim 8a). Akarsu yatağından yaklaşık 4m. yüksekten başlayan kaya kütlelerinin yaklaşık 6m. üzerinde tünelin doğuya yönelen üst çıkışı oluşturulmuştur (Resim 8b). Kaya tabanının akarsudan 4m., tünel çıkışının da bu noktadan 6m. yüksekte olmasıyla tünelin çıkışı akarsu kotundan takriben 10m. yüksekte olmaktadır. Envanter

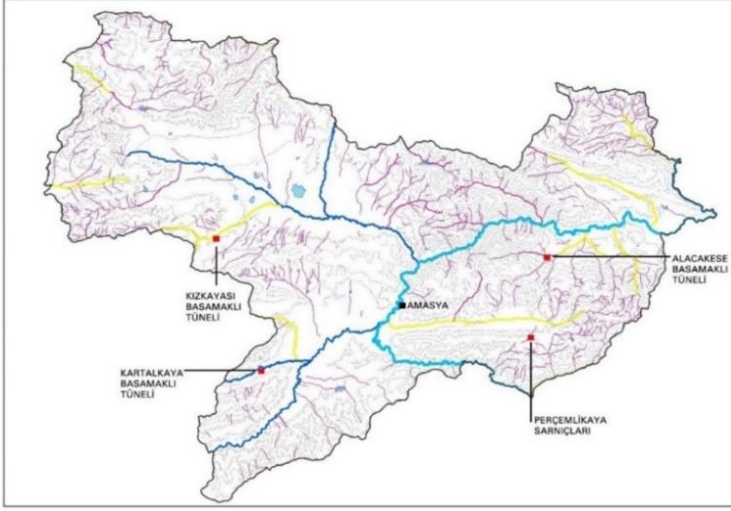
¹⁶ Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 09.11.1993 tarih ve 3257 sayılı karar

fişinde geçen 20-25m.derinlik bilgisine göre tünelin çay kotundan en az 10-15m. aşağıya uzandığı sonucu çıkmaktadır. Envanter fişindeki derinlik bilgisi doğruysa dere tabanının tünelin inşa edildiği dönemde 10-15m. kadar aşağıda olduğu, aradan geçen zaman boyunca yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde su tabanından 10-15m. aşağıya doğru tünel kazmak pek mümkün görünmemektedir. Kaçak kazılarla tahrip edilen tünelin bu kazılar sonucu tabanında suya ulaşıldığı bilgisi de yöre sakinleriyle yapılan mülakatlardan edinilmiştir.

Yerinde yapılan incelemeler, Özseit`in bulguları, tünelin fiziksel biçimlenmesi, doğuya yönelen çıkışı ve M.Ö. 1 ve 2. Bin su kenarı açık hava tapınma alanlarıyla benzerliğine dayanarak Alacakese Basamaklı Tüneli`nin Helenistik Dönem öncesi Amasya`da inşa edilen bir su yapısı olduğu düşünülmektedir.

Resim 8 a-b-c: (a) Alacakese Basamaklı Su Tünelinin Bulunduğu Kayalık (Aykutlu, 2022), (b) Tünelin Çıkışı ve (c) Tünel İçinden Görünüm (Amasya Valiliği, 2007: 549).

Harita 4: Amasya`da Helenistik Dönem Öncesi Su Yapıları (Aykutlu, 2022)

Değerlendirme ve Sonuç

80

Anadolu`da M.Ö. 10. Bine uzanan yerleşmelerden beri yüzey ve yeraltı sularının zengin olduğu alanlara yerleşmiş ve bu yerleşmelerde suyun daha verimli kullanılabilmesi için bir takım su yapıları inşa edilmiştir. Göbeklitepe sarnıç ve kanalları Anadolu`nun ve bugüne kadar yapılan araştırmalara göre dünyanın da ilk su yapıları hüviyetindedir. Çayönü ve Nevalı Çori yerleşmeleri kanallı konutları, Hacılar Höyük kuyuları ile Anadolu`da Neolitik Dönemde inşa edilmiş su yapıları örneklerini sergilemektedir. M.Ö. 3. binde Troya`da bugün bile önemli su rezervi ihtiva eden bir kaynak mağara inşa edilmiş ve sonraki dönemlerde bu mağara kutsallık da atfedilerek kullanılmaya devam etmiştir.

Anadolu`da M.Ö. 2.binde hüküm süren Hititler yerleşimlerini yüzey ve yeraltı sularının zengin olduğu alanlarda kurarak, yerleşimlerinde bu kaynaklardan beslenen baraj, gölet, havuz, kanal, sarnıç, çeşme, kuyu ile pınar odaları / kaynak mağaralar inşa edilmiştir. Hitit kaynak mağaraları basamaklarla yeraltı suyuna uzanmakta olup, bu mekanların Hitit tabletlerinde ve

yazıtlarında geçen ve yeraltı suyu ve kültü ile ilişkilendirilen Kaşkal Kur olabileceği değerlendirilmektedir.

Anadolu`da M.Ö. 1. Binde yaşayan Urartular çok sayıda baraj ve kanalın yanısıra kalelerinde kayaya oyma ve tabanındaki bir su haznesine varan basamaklı tüneller inşa etmişlerdir. Bu yapı türü Friglerde de ilk basamakların açıktan gitmesi farkıyla uygulanmıştır. Her iki uygarlıkta da bu yapıların dinsel kullanımına işaret eden düzenlemeler saptanmıştır. M.Ö. 7. Yy`dan Helenistik Döneme kadar Anadolu`nun batısında kurulan şehir devletlerinde ise o döneme kadar görülmeyen sayıda ve uzunlukta su yolu inşa edilmiş olup, basamaklı tünel örneğine rastlanılmamıştır. Bu dönemde İyonya sınırlarındaki Ephesos kentinde tarihin ilk kurşun boru örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

Geçmiş Paleolitik Dönem`e kadar indiği tespit edilen Amasya`da Helenistik Dönem öncesine ait mimari kalıntılar sınırlıdır. Su kaynakları ile sıkı ilişkili olduğu gözlemlenen Amasya`nın ilk yerleşmelerinde su yapıları ayrıntılı araştırmaların gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle bugüne kadar tespit edilememiş olmakla birlikte, Perçemlikaya Sarnıçları, Hattuşa Büyükkale ve Yenicekale sarnıçları ile, Kızkayası, Kartalkaya-Doğu ve Alacakese Basamaklı Tünelleri ise Tunceli Bağın ve Erzurum Kaptır gibi Urartu Dönemi basamaklı tünelleri ile büyük benzerlikler göstermektedir. Anadolu`da başka araştırmacılarca yapılmış sözkonusu örneklere ait inceleme ve değerlendirmelere de dayanılarak yukarıda anılan sarnıç ve basamaklı tünellerin Amasya`da Helenistik dönem öncesi inşa edilen su yapıları olabileceği düşünülmektedir.

Perçemlikaya yerleşmesindeki sarnıçların bulunduğu alanda varolan arkeolojik buluntular ve Hitit dönemi sarnıçları ile sergilediği fiziksel benzerlikler, bu sarnıçların Hitit döneminde su rezervi oluşturma amacıyla inşa edildiklerini düşündürmektedir.

Anadolu`da inşa edilen basamaklı tüneller, mevcut verilere göre M.Ö. 3.binde Troya`daki kaynak mağara ile başlamış olup, Roma dönemine kadar devam etmiştir. Literatürde bu tünellerin Anadolu`da Urartu ve Frigler ile Helenistik Dönemde Pontus coğrafyasında inşa edildiğine ilişkin 1842`den günümüze dek

yapılmış çalışmalar mevcuttur (Hamilton, 1842; Taylor, 1868; Perrot, Guillaume ve Delbet, 1872; Leonhard, 1915; De Jerphanion, 1928; Von Der Osten, 1929; Von Gall, 1967). Helenistik Dönem sonrasında basamaklı su tünelleri inşasının devam ettiğine dair kesin bir veri bulunmamaktadır¹⁷.

Basamaklı tüneller yoğunluklu olarak Anadolu'nun orta, kuzey ve doğu kesimlerinde görölmektedir. Bu yapılar, 19.yy'ın ortasından itibaren birçok araştırmacının ilgisini çekerek inceleme konusu olmuştur. Hamilton Pontos'da ziyaret ettiği tünellerin Helenistik Dönemde su temini yada kaleden kaçış olarak askeri amaçlı (Hamilton, 1842: 368), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da incelemelerde bulunan Taylor bu yapıların su temini amacıyla (Taylor, 1868:295), Amasya sınırlarındaki tünelleri inceleyen Perrot- Guillaume-Delbet Helenistik Dönem'de su temini için (Perrot, Guillaume ve Delbet, 1872: 369-370), Orta ve Kuzey Anadolu'da incelemelerde bulunan Leonhard, 7.yy'dan daha erken bir tarihte kült işlevli olarak inşa edildiklerini (Leonhard, 1915: 238-239), Pontos Bölgesindeki tüneller için De Jerphanion, orjininin Hitit öncesi döneme, muhtemelen M.Ö. 3.bin sonlarına dayandıđını¹⁸, burada yaşayan aynı ırk ve kültürdeki yerel halklar tarafından su temini amacıyla inşa edildiğini (De Jerphanion, 1928: 26, 29), yine Pontos'daki tünellerde incelemelerde bulunan Von Der Osten Hitit Dönemi'nde kaleden kaçış olarak askeri amaçlı olarak düzenlendiklerini (Von Der Osten, 1929: 132, 134) ve Anadolu'daki basamaklı tüneller

¹⁷ Sökmen, Pontos Kaleleri'ni incelediği "Surveying The Pontic Landscape Through The Fortresses Of The Mithradatids" başlıklı tezinde, Derbyshire-Mitchell-Vardar'ın "The Galatian Settlements in Asia Minor" başlıklı makalesini (Derbyshire, Mitchell ve Vardar, 2000) kaynak vererek yazarların M.Ö. 1.yy sonlarına tarihlediği Ankara Karalar Galat Kalesi'nde de bulunan basamaklı tünelin, Balkanlar ve Batı Anadolu'dan Ankara dolaylarına gelen Galatlar'ın Anadolu'da Helenistik Dönem'de örneklerine çokça rastlanan basamaklı tünellere sahip kale yapım geleneğini Karalar Kalesi'nde sürdürmüş olabileceklerini belirtmektedir (Sökmen, 2016: 126)

¹⁸ Nitekim bu yapıların tespit edilmiş en erken örneği olabilecek Troya'daki kaynak mağara M.Ö. 3. Binin başlarına tarihlendirilmiştir (Korfmann, 2004, s. 78).

özelindeki çalışmasında Von Gall ise bir kısmının Helenistik Dönemde, bir kısmının ise daha erken bir dönemde su temini ile kültürün birlikte amaçlanarak inşa edildiğini (Von Gall, 1967: 521) aktarmıştır.

Bulut, Pontus Bölgesi basamaklı tünellerini incelediği çalışmalarında, bu tünellerin su temini ve dini¹⁹ amaçlı kullanıldığını ifade etmektedir. Bu tünellerden bir kısmının dairevi kesitli, spiral hatlı ve doğrultusunda bir akarsu bulunduğunu, bu tipteki tünellerin duvar örgüleriyle kesin olarak Helenistik döneme tarihlendirilen diğer tünellerden daha erken bir dönemde, muhtemelen M.Ö. 5.yy. da ve burada yaşamış madencilikte ileri olduğu bilinen yerel halklar tarafından inşa edildiğini öne sürmektedir (Bulut A. E., 2017: 168; Bulut A. E., 2020: 53-54).

Urartu (Lehmann-Haupt, 1930: 103) ve Pontus (Sökmen, 2016: 243) Kaleleri`nin genelinde bulunmaları nedeniyle Sökmen`e göre basamaklı tüneller, kale gibi su yolları ile su tedarikinin gerçekleştirilemediği yüksek noktalardaki yerleşimlerin su ihtiyacı için kritik öneme sahiptir Bununla birlikte aynı durum kalelerdeki su tedarikinin sarnıçlara dayandığı Roma Dönemi için de geçerli olmalıdır. Başka bir deyişle Romalılar`ın da kalelerde su ihtiyacı için basamaklı tüneller inşa etmesi ya da önceki dönemlerde inşa edilmiş bu yapıları kullanması beklenebilir. Oysaki Roma Dönemi`nde kalelerde basamaklı tünel inşa edildiğine dair bir veri mevcut olmamakla birlikte, Strabon`dan öğrendiğimize göre bu yapıların içlerinin doldurularak kullanım dışı bırakılması söz konusudur (Strabon, 2000: 50). Bu durum basamaklı tüneller inşa etmede ve kullanmada su ihtiyacına cevap vermeden ziyade dinsel unsurların etkili olabileceğini düşündürmektedir. Buna ilaveten bu tünellerin sadece kalelerde değil, M.Ö. 1 ve 2. Bin su kenarı açık hava tapınma alanlarıyla benzeşen akarsu kenarındaki kaya oluşumları içinde de inşa edilmiş olması bu savı güçlendirmektedir.

¹⁹ Bulut incelediği basamaklı tünellerin bir kısmında fasadlı niş gibi kültik kullanıma işaret eden düzenlemelere rastlanıldığı aktarmaktadır (Bulut A. , 2017, s. 163).

Basamaklı tünellere Anadolu dışında İsrail ve Yunanistan başta olmak üzere farklı coğrafyalarda da rastlanılmaktadır. İsrail'deki örneklerin çoğu literatürde Demir Çağı'na tarihlendirilmiş olup (Frumkin ve Shimron, 2006: 235; Faust, 2008: 2233), en erken tarihli sistem Orta Tunç Çağı (M.Ö.1800-2000) 'nda inşa edilmiş Gezer yeraltı su sistemidir (Reich ve Shukron, 2003: 28). Yunanistan genelinde de çok sayıda basamaklı tünel tespit edilmiştir. Atina akropolisinde M.Ö. 13. yy'a tarihlendirilen içinde ahşap basamaklar inşa edilmiş oldukça dik, kuyu benzeri bir basamaklı tünel bulunmaktadır (Broneer, 1939: 432). Mycenae'da kalede bulunan tünel Anadolu'dakiler gibi kayaya oyma basamaklar içermekte ve Arkaik Dönem'e tarihlenmektedir (Karo, 1934: 124-126).

Kızkayası Basamaklı Tüneli, Kartalkaya Doğu Basamaklı Tüneli ve Alacakese Basamaklı Tüneli'nin Bulut'un çalışmasındaki saptamalar (Bulut A. E., 2020: 54), sahip oldukları mimari özellikler, Urartu kalelerindeki tünellerin bir kısmıyla sergiledikleri benzerlikler, alanda daha önceki araştırmalarda ele geçen buluntular, M.Ö. 1 ve 2.binde sıklıkla düzenlendiği bilinen su kenarı açık hava tapınma alanlarıyla benzerliği ve de bu tünellerin orijini dikkate alındığında, hem günlük kullanım hem de su kültüne dönük olarak Helenistik Dönem öncesinde (muhtemelen M.Ö. 1.binin ilk yarısında) burada yaşayan yerel topluluklarca inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Resim 9 a-b: (a) Urartu Dönemi Kaptir Kalesi Basamaklı Tüneli (Ceylan, Bingöl ve Topaloğlu, 2008: 148) ve (b) Amasya Kızkayası Basamaklı Tüneli (Aykutlu, 2022)

Sonuç olarak, tarih boyunca yüzey ve yeraltı su kaynakları yakınlarında kurulan Amasya`daki yerleşmelerde, Helenistik Dönem öncesine tarihlendirilebilecek su yapılarının mevcut olduğu, sınırlı araştırmalar nedeniyle henüz gün yüzüne çıkmadığı söylenebilir. Çalışma kapsamında ele alınan Amasya`daki kayaya oyma sarnıçların Hitit Dönemine, basamaklı tünellerin Helenistik dönem öncesine ait olma olasılığı yüksektir. Bu tüneller, Anadolu`da ilk kez M.Ö. 3.binde Troya`da inşa edildikten sonra tarihsel bir süreklilik içinde M.Ö. 2. Binde Hititlerde, 1. Binde Urartu ve Frig yerleşimlerinde günlük yaşam ihtiyaçları ve dini amaçlı kullanımlar için inşa edilen su yapılarının Amasya`daki örnekleridir. Sarnıç ve basamaklı tünelleri ihtiva eden bu örnekler, olası benzer yapılara dair araştırmalar için önem taşımakta, Anadolu`nun Helenistik Dönem öncesi mimarisini aydınlatmaya katkı sağlayacak daha pekçok arkeolojik çalışmaya ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1950). Bayraklı Kazısı Ön Rapor. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), 1-51.
- Akurgal, M. (1996). Bayraklı Kazısı, 1995. 17. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, s. 27-36. Ankara.
- Amiel, R. B., Grodek, T. ve Frumkin, A. (2010). Characterization of The Hydrogeology of the Sacred Gihon Spring, Jerusalem: A Deteriorating Urban Karst Spring. *Hydrogeology Journal*(18), 1465-1479.
- Atalay, A., Öziş, Ü., Becerik, M. ve Özdikmen, K. (1997). Efes Kentinin Tarihi Suyolları. *İ.M.O. Türkiye İnşaat Mühendisliği 14. Teknik Kongresi*, (s. 1083-1098). İzmir.
- Barnett, R. D. (1953). The Phrygian Rock Facades and the Hittite Monuments. *Bibliotheca Orientalis*, 3/4(10), 78-82.
- Beckman, G. (2013). Intrinsic and Constructed Sacred Space in Hittite Anatolia. *Heaven on Earth Temples Ritual and Cosmic*

Symbolism in The Ancient World (s. 153-174). Chicago: University of Chicago.

Belli, O. (1996). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Keşfedilen Urartu Barajlarına Toplu Bir Bakış. *Bellekten*, 60(229), 631-680.

Belli, O. (2009). 2007 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması. *26.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, s. 307-312. Ankara.

Belli, O. (2012). 2010 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, s. 125-148. Ankara.

Beyazıt, A. Y. (2013). Klasik Çağlar Öncesi Anadolu Kültürlerinde "Kutsal Alan" Kavramı: Höyücek Kutsal Alanları. *Pisida Araştırmaları_1*, (s. 20-37). Isparta.

Breasted, J. H. (1914). Earliest man, the Orient, Greece, and Rome. J. H. Robinson, J. H. Breasted ve C. A. Beard (Dü) içinde, *European History Vol. 1* (s. 56-57). Boston: Ginn.

86

Broneer, O. T. (1939). A Mycenaean Fountain on the Athenian Acropolis. *Hesperia, The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 8(4), 317-433.

Bulut, A. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri (Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bulut, A. E. (2020). A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region. (S. K. Girginer, G. Dardeniz, A. Gerçek, F. Erhan, E. Genç, İ. Tuğcu, . . . M. F. Tufan, Dü) *Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı*(1), 47-62.

Burney, C. (1957). Urartian Fortress and Towns in the Van Region. *Anatolian Studies*, VII, 37-53.

Burney, C. (1972). Urartian Irrigation Works. *Anatolian Studies, Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor Seton Lloyd*(22), 179-186.

- Büyükyıldırım, G. (1994). *Antalya Bölgesi Tarihi Su Yapıları*. Ankara: D.S.İ. Genel Müdürlüğü.
- Candoğan - Yossef, N. (2006). *Hittite Water Works (Master Thesis)*. Leiden: Leiden University Faculty of Archaeology.
- Ceylan, A. (2000). 1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması. 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, s. 181-192. Ankara.
- Ceylan, A., Bingöl, A. ve Topaloğlu, Y. (2008). 2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları. 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (s. 129-148). Ankara.
- Clare, L. (2020). Göbekli Tepe, Turkey. A brief summary of research at a new World Heritage Site (2015–2019). *e-Forschungsberichte*(2), 81-94.
- Clare, L., Dietrich, O. ve Notroff, J. (2015). Göbekli Tepe, Türkei. Die Arbeiten der Jahre 2014 (Herbst) und 2015. *e-Forschungsberichte des DAI*, 3, 149-151.
- Clare, L., Kinzel, M., Sönmez, D. ve Uludağ, C. (2019). Göbekli Tepe: UNESCO Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar. (S. Yelözer (çev.), Dü.) *Mimarlık*(405), 14-18.
- Czichon, R. M., Klinger, J., Hnila, P., Mielke, D. P., Behrendt, S., Böhm, H., . . . Valsecchi Gillmeister, M. A. (2019). Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2016-2018. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin*, 37-200.
- Çavuşoğlu, R., Gökçe, B. ve Uslu, E. (2016). Van/Çavuştepe Kalesinde Arkeolojik Kazılar: 2014 Yılı. 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, s. 357-378. Erzurum.
- Çınaroğlu, A. ve Genç, E. (2004). Alaca Höyük ve Alaca Höyük Hitit Barajı Kazıları, 2002. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 1, s. 279-288. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Darbyshire, G., Mitchell, S. ve Vardar, L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 50, 75-97.

- De Jerphanion, G. (1928). *Mélanges D'archéologie Anatolienne* (Cilt I-II). Beyrouth: Imprimerie Catholique.
- Dietrich, O., Köksal Schmidt, Ç., Kürkçüoğlu, C., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2014). Göbekli Tepe: Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons. *Neo-Lithics*(1/14), 11-17.
- Dorl-Klingenschmid, C. (2001). *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten: Funktion im Kontext*. München: Dr. Friedrich Pfeil.
- Dönmez, Ş. (2005). Amasya İlinde Tahrip Edilmiş Bir Geç Kalkolitik-İlk Tunç Çağı Yerleşmesi: Hamamözü-Paralı Tepe. *Anadolu Araştırmaları Dergisi/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung , Ayı Basım*(18/2), 1-14.
- Dönmez, Ş. ve Özdemir, C. (2010). Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğan-tepe Kazıları. A. Süel (Dü.), *VII.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*. içinde 1, s. 227-244. Ankara: Çorum Valiliği.
- Duru, R. (1989). Were the Earliest Cultures at Hacılar Really Aceramic? K. Emre, M. J. Mellink, B. Hronca ve N. Özgüç (Dü) içinde, *Anatolia and the Ancient Near East (Studies in Honor of Tahsin Özgüç)* (s. 99-105). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Emre, K. (1993). The Hittite Dam of Karakuyu. (H. P. Mikasa, Dü.) *Essays on Anatolian Archeology*, 7, 1-42.
- Erbil, Y. ve Mouton, A. (2012). Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence. *Journal of Near Eastern Studies*, 1(71), 53-74.
- Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Dü) içinde, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular* (s. 57-97). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Erol, A. (1999). *Aiolia, İonia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Erzen, A. (1976-77). Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Dönemi Çalışmaları. *Anadolu Araştırmaları*(4), 1-25.
- Erzen, A., Bilgiç, E., Boysal, Y. ve Ögün, B. (1964). Toprakkale ve Çavuştepe Kazıları Raporu (1962). *Türk Arkeoloji Dergisi*, 1(12), 19-20.
- Faust, A. (2008). Water Systems in Bronze and Iron Age Israel. H. Selin (Dü.) içinde, *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (s. 2231-2235). Dordrecht: Springer.
- Frank, N., Mangini, A. ve Korfmann, M. (2002). TH/U DATING OF THE TROJAN 'WATER QUARRIES'. *Archaeometry*, 2(44), 305-314.
- Frumkin, A. ve Shimron, A. (2006). Tunnel Engineering In the Iron Age: Geoarchaeology of the Siloam Tunnel, Jerusalem. *Journal of Archaeological Science*(33), 227-237.
- Gabriel, A. (1965). *Phrygie: Exploration Archéologique - Tome IV: La Cité de Midas: Architecture*. Paris: de Boccard.
- Garbrecht, G. (1980). The Water Supply System at Tuşpa. *World Archeology*, 11(3), 306-315.
- Garbrecht, G. (1987). Die Talsperren der Urartaer. *Historische Talsperren*, 1, 139-145.
- Garbrecht, G. (1991). Vier Antike Talsperren in Anatolien. *Historische Talsperren* 2, 91-100.
- Gill, D. (1991). Subterranean Waterworks of Biblical Jerusalem: Adaptation of a Karst System. *Science*(254), 1467-71.
- Gordon, E. I. (1967). The Meaning of the Ideogram KASKAL.KUR = 'Underground Water-Course' and Its Significance for Bronze Age Historical Geography. *Journal of Cuneiform Studies*, 21, 70-88.

- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; With some Account of their Antiquities and Geology* (Cilt I). London.
- Harmanşah, Ö. (2019). Cities, The Underworld and The Infrastructure The Ecology of Water in The Hittite World. S. Alt, & T. Pauketat (Dü) içinde, *New Materialism Ancient Urbanism* (s. 218-244). New York: Routledge.
- Harmanşah, Ö. ve Johnson, P. (2015). Landscape, Politics, and Water In the Hittite Borderlands: Yalburt Yaylası. S. R. Steadman, & G. McMahon (Dü) içinde, *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries 2011-2014* (Cilt 1, s. 255-277). Tyne: Cambridge Scholar Publishing.
- Harmanşah, Ö., Johnson, P., Durusu-Tanrıöver, M. ve Marsh, B. (2022). The Archaeology of Hittite Landscapes A View from the Southwestern Borderlands. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies*, 10(1), 1-48.
- 90 Haspels, E. C. (1971). *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*. Princeton : Princeton University Press.
- Hauptmann, H. (1993). Ein Kultgebäude in Nevalı Çori. H. H. M. Frangipane (Dü.) içinde, *Between the Rivers and over the Mountains, Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri dedicata* (s. 37-69). Roma: Università di Roma La Sapienza.
- Hawkins, J. D. (1995). *The hieroglyphic inscription of the sacred pool complex at Hattusa (Südburg)* (Cilt 3). Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Hüser, A. (2006). Mit großem technischen Wissen errichteten hethitische Ingenieure im 2. Jt. v. Chr. Bauten zur Wasserversorgung. *Antike Welt*, 37(5), 93-97.
- Hüser, A. (2007). *Hethitische Anlagen zur Wasserversorgung und Entsorgung*. Rahden/Westf: Verlag Marie Leidorf.

- İpek, Ö. ve İbiş, R. (2013). Çakır Köyü Hitit Barajı 2012 Yılı Sondaj Kazısı Çalışmaları Ön Raporu. 3. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*. Çorum .
- Işık, F. (1987). Şirinlikale. Eine unbekannte urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens. *Belleten*(200), 499-533.
- Karo, G. (1934). Die Perseia von Mykenai. *American Journal of Archaeology*, 38(1), 123-127.
- Korfmann, M. (1999). 1997 Troia Kazıları. *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı, I*, s. 357-370. Ankara.
- Korfmann, M. (2004). 2002 Yılı Troia Kazı Sonuçları. *25. Kazı Sonuçları Toplantısı. 1*, s. 77-86. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Koşay, H. ve Akok, M. (1966). *Alaca Höyük Kazısı*. Ankara: TTKY.
- Köroğlu, K. ve Danışmaz, H. (2018). The Origin of Stepped Rock-Cut Tunnels in Eastern Anatolia. *Ancient Near Eastern Studies*(55), 107-124.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1930). *Armenien Einst und Jetzt, II/1*. Berlin: B. Behr's Verlag.
- Leonhard, R. (1915). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Linguri, M., Tulgar, T. ve Şamlı, F. (1974). *Antik Efes Şehri Su Getirme ve Kanalizasyonu (Diploma Çalışması)*. İzmir: Ege Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Yüksekokulu.
- Lumsden, S. (2002). Gavurkalesi: Investigations at a Hittite Sacred Place. H. A. K. Aslıhan Yener (Dü.) içinde, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Gjaerbock* (s. 111-125). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar* . Edinburgh : British Institute of Archaeology at Ankara Edinburgh University.

- Müller-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V. (2013). Kuşaklı – Šarišša. M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan (Dü) içinde, *Bir Anadolu İmparatorluğu / Hittites – An Anatolian Empire* (s. 220-227). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Naumann, R. (2019). *Eski Anadolu Mimarlığı* (6 b.). (B. Madra, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Neve, P. (1969-1970). Eine hethitische Quellgrotte in Boğazköy. *Istanbul Mitteilungen*, 19(20), 97-107.
- Neve, P. (1993). *Hattuša. Stadt der Götter und Tempel*. Mainz: Zabern.
- Ökse, A. T. (1999). Grabungen am Quellteich Šuppitaššu. A. Müller-Karpe (Dü.) içinde, *Untersuchungen in Kuşaklı 1998* (s. 86-91). MDOG 131.
- Ökse, A. T. (2011). Open-Air Sanctuaries of the Hittites. H. Genz, & D. P. Mielke (Dü) içinde, *Insights Into Hittite History And Archaeology* (s. 219-240). Leuven - Paris - Walpole, Ma: Peeters.
- Özbey, S. A. (2010). *Amasya İli Höyükleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, C. (2014). Amasya. F. Özdem (Dü.) içinde, *Yar İle Gezdiğim Dağlar Amasya* (s. 73-99). İstanbul: YKY.
- Özdoğan, M. ve Özdoğan, A. (1989). Çayönü. A Conspectus of Recent Work. *Paléorient*, 15, 65-74.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A. ve Davis, M. (1991). 1989 Yılı Çayönü Kazıları. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (s. 71-86). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Özenir, S. (2001). Eflatunpınar Hitit Kutsal Anıt-Havuzu 1998 Yılı Çalışmaları. *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg 4-8 Oktober 1999, StBoT 45*, (s. 532-540). Wiesbaden.

- Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara: TTKY.
- Öziş, Ü. (2015). Water Works Through Four Millenia in Turkey. *Environmental Processes*, 2, 559-573.
- Özkaya, V. (1996). Cybele and the Waterside Shrines (Some Observations on the Phrygian Spring Cult and Its Origin). *Arkeoloji Dergisi*(IV), 97-107.
- Özsait, M. (1990). 1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları. *7. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (s. 367-379). Ankara.
- Özsait, M. (1991). 1989 Yılı Göynücek Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları. *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 45-54). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özsait, M. (1998). 1995 ve 1996 Yıllarında Amasya Merzifon ve Gümüşhacıköy YüzeY Araştırmaları. *15. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (s. 143-162). Ankara.
- Özsait, M. (2000). 1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi YüzeY Araştırmaları. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, s. 73-88. Ankara.
- Özsait, M. (2002). 1999-2000 Yılı Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru YüzeY Araştırması. *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, s. 191-206. Ankara.
- Özsait, M. (2003). 2002 Yılı Samsun-Amasya YüzeY Araştırmalarının İlk Sonuçları. *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 273-284.
- Özsait, M. (2006). 2004 Yılı Samsun ve Amasya İlleri YüzeY Araştırmaları. *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 2, s. 249-258. Ankara: Kültür Bakanlığı Dösimm Yayınevi.
- Özsait, M. ve Koçak, Ö. (1996). 1994 Yılı Amasya-Taşova YüzeY Araştırmaları. *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, s. 273-292. Ankara.

- Özsait, M. ve Özsait, N. (2002). Amasya-Merzifon Araştırmaları. *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* (16), 527-552.
- Özsait, Mehmet. (1988). 1987 Yılı Amasya-Suluova Tarihöncesi Araştırmaları. *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (s. 287-291). Ankara.
- Perrot, G., Guillaume, E. ve Delbet, J. (1872). *Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une Partie de la Mysie de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*. Paris: Tome Premier.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (M. Pektaş, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Reich, R. ve Shukron, E. (2002). Reconsidering the Karstic Theory as an Explanation to the Cutting of Hezekiah's Tunnel in Jerusalem. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*(325), 75-80.
- Reich, R. ve Shukron, E. (2003). Notes on the Gezer Water System. *Palestine Exploration Quarterly*, 1(135), 22-29.
- Schachner, A. (2010). M.Ö. 16.YY Hitit Anadolu'sunda Bir Dönüm Noktası. A. Süel (Dü.), *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*. içinde 2, s. 661-692. Ankara: Çorum Valiliği.
- Schachner, A. (2016). Ausgrabungen und Untersuchungen an Yenicekale in der südwestlichen Oberstadt von Boğazköy-Ḫattuša (2006-2008). A. Schachner, & J. Seeher (Dü) içinde, *Ausgrabungen und Forschungen in der Westlichen Oberstadt von Ḫattuša I* (s. 1-137). Berlin: De Gruyter : Deutsches Archäologisches Institut.
- Schachner, A. ve Wittenberg, H. (2013). Hattuşa'daki Su Havuzlarının Kullanımı ve Toplumsal Önemi. *3.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* (s. 19-36). Çorum: Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

- Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe, Southeastern Turkey: A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations. *Paleorient*, 45-54.
- Schmidt, K. ve Herrmann, R. A. (2012). Göbekli Tepe – Untersuchungen zur Gewinnung und Nutzung. (F. Klimscha, R. Eichmann, C. Schuler, & H. Fahlbusch, Dü) *Wasserwirtschaftliche Innovationen im archäologischen Kontext – Von den prähistorischen Anfängen bis zu den Metropolen der Antike*, 5(2), 57-68.
- Seeher, J. (2002). Boğazköy-Hattusa 2000 Yılı Çalışmaları. 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, s. 189-196.
- Seeher, J. (2006). Die Hethitischen Ostteiche. J. Seeher (Dü.) içinde, *Bogazkoy-Berichte 8 : Ergebnisse Der Grabungen an Den Ostteichen Und am Mittleren Buyukkale-Nordwesthang in Den Jahren 1996-2000* (Cilt 3, s. 3-23). Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Sevin, V. ve Kalsen, H. (2011). *Harput Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Sökmen, E. (2016). *Surveying The Pontic Landscape Through The Fortresses*. Ankara: Middle East Technical University.
- Stark, V. (1957). Geologische und Technische Beobachtungen an Alten Anatolischen. *Die Wasserwirtschaft*, 48(1), 16-19.
- Starke, F. (1997). Troia im Kontext des historisch-politischen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend. *Studia Troica*(7), 447-487.
- Strabon. (2000). *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XII-XIII-XIV*. (A. Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taylor, J. G. (1868). Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866. *JRGS*(38), 281-361.

- Von Der Osten, H. H. (1929). Explorations in Central Anatolia Season of 1926. *Oriental Institute Publications*, V, 28-32.
- Von Gall, H. (1967). Zu Den Kleinasiatischen Treppentuneln. *Achaeologischer*(82), 504-527.
- Wittenberg, H.ve Schachner, A. (2012). The Ponds of Hattusa. Early Groundwater Management in the Hittite Kingdom. *IWA Specialized Conference on Water & Waste Water Technologies in Antic Civilizations*, (s. 313-319). İstanbul.
- Yılmaz, M. A. (2012). Urartu Yerleşimlerindeki Kanalizasyon Sistemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 229-244.
- T.C. Amasya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2019). Amasya İli 2018 Yılı Çevre Durum Raporu, Amasya.
- T.C. Amasya Valiliği. (2007). Amasya Kültür Envanteri. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- 96 Depositphotos(2022)<https://tr.depositphotos.com/307450566/stock-photo-hittite-spring-sanctuary-eflatun-pinar.html> (23.07.2022)
- De Jerphanion, G. Illinois Library Digital Collections (2020) <https://digital.library.illinois.edu/items/f06ecaf0-17c7-0137-6b56-02d0d7bfd6e4-f> (02.12.2020)
- Lendering, J. Livius Literatuur, geschiedenis en cultuur (2022) <https://www.livius.org/pictures/turkey/selcuk-ephesus/ephesus-temple-of-artemis/ephesus-temple-of-artemis-altar-lead-pipe/> (21.07.2022)

Kalkan Açıkkapı, Duygu (2022). "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başlarında Amasya Kent Merkezinde Yeşilirmak Üzerinde Bulunan ve Günümüze Ulaşmayan Su Yapıları" *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 97-127.

19. YÜZYILDA VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA AMASYA KENT MERKEZİNDE YEŞİLİRMAK ÜZERİNDE BULUNAN VE GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN SU YAPILARI

THE DISAPPEARING WATER STRUCTURES ON THE YEŞİLİRMAK RIVER OF AMASYA IN NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES

Dr. Öğr. Üyesi Duygu KALKAN AÇIKKAPI*

Amasya Üniversitesi

duygu.kalkan@amasya.edu.tr

Öz

Amasya kentinin ortasından geçen Yeşilirmak, kıyısında bulunan verimli arazileri sulamak ve yerleşim yerlerinin ihtiyacı olan suyu karşılamak amacıyla bir kaynak görevi görmüştür. Bu su kaynağının verimli bir şekilde kullanılabilmesi ve su gücünden yararlanmak için zaman içerisinde kıyılara ve ırmağın üzerine suyu kaldırma ve taşıma amaçlı yapılar inşa edilmiştir. 20. yüzyılın ortalarına kadar izi sürülebilen bu yapıların zamanla teknolojik açıdan daha gelişmiş işlevlere sahip yapılarla yer değiştirmesi, bağ ve bahçelerin yerlerini başta konut olmak üzere çeşitli kentsel fonksiyon alanlarına bırakması ve taşkınların can ve mal kayıplarına neden olması sonucunda ırmak üzerinde bulunan bu yapılar kaldırılmıştır. Bu çalışmada incelenen su yapıları; su dolapları, su değirmenleri ve su bentleridir. Kentte zaman içerisinde ve ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilen ve günümüze ulaşamayan bu su yapılarının 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ortalarına

kadar gelen süreçte kentin doğal ve yapılı çevresinin oluşumuna yaptığı katkıyı, kent ve yerel halk için önemini, kente gelen seyyahların, yerel tarihçilerin ve devlet arşivlerinin sunmuş olduğu belgeler ışığında incelemek ve fotoğraf arşivlerinden yararlanarak sunmak amaçlanmıştır. Çalışmanın başlıca kaynakları Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler, yerel tarihçilerin kente ilişkin kayıtlarının yer aldığı ve Amasya Belediyesi Kültür Yayınları aracılığıyla günümüz Türkçesine çevrilen eserler, seyahatnameler, İBB Atatürk Kitaplığı ve *Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du Patrimoine et de la Photographie* fotoğraf arşivleridir.

Anahtar Kelimeler: Su değirmenleri, su dolapları, su bentleri, kent tarihi, Yeşilirmak, Amasya.

Abstract

Yeşilirmak, passing through the center of the city of Amasya, served as a source to irrigate the fertile lands on its shore and meet the water needs of the settlements. The water structures built to lift and carry water, apparently seen until the mid-20th century, on the river or its banks. While the technologically advanced devices replaced them over time, vineyards and gardens were altered by various urban function areas, especially residences, and floods caused loss of life and property, so it was decided to remove them. The water mills, the water wheels, and the dams were the water structures that were examined. This study investigates the development of the city's natural and built environment and presents the locals' socio-cultural relations during the 19th to the mid-20th century. The documents were obtained from travellers' notes, local historians' manuscripts, and government archives. The primary sources of the study are the documents obtained from the Ottoman and the Republic Archive of the Directorate of State Archives, the works containing the translated records of local historians about the city published by Amasya Municipality, travelogues, photo archives of İBB Atatürk Library and *Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du Patrimoine et de la Photographie*.

Keywords: Water mills, water wheels, dams, urban history, Yeşilirmak river, Amasya.

Giriş

Doğanın insanı, insanın doğayı kontrolü karşılıklı ve etkileşimli olarak tarih boyunca süregelmıştır. Doğanın insana sunduğunu

nasıl kullandığı, neye dönüştürdüğü, hangi ihtiyaçlarını karşıladığı, bu ihtiyaçlar doğrultusunda ne inşa ettiği medeniyetlerin gelişimine etki etmiştir. Coğrafya, iklim ve çevresel unsurlar, yerleşim yerlerindeki inşa kararlarını etkilemiş ve fiziksel dokuyu sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde bırakmıştır. Bu süreçte su kaynakları, insanlar için hayati gerekliliğinin yanı sıra, yerleşim yerlerinin seçiminde de önemli bir rol oynamıştır.

Amasya tarihi kent merkezinde yer alan ve günümüze ulaşamayan su yapılarının kullanılmaya devam edildiği son dönemlere ilişkin bilgi ve belgelerin araştırıldığı bu çalışmada, söz konusu yapıların hem halkın sosyo-kültürel ilişkilerini düzenlemedeki rolü, hem de yapılı çevrenin oluşumuna katkısı incelenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde Yeşilirmak üzerinde yer alan su dolaplarının bağ-bahçe ve tarım arazilerini sulamak, konakların su ihtiyacını karşılamak, cami ve hamamlara su sağlamak, su değirmenlerinin, ipek fabrikalarının, tabakhanelerin çalışmasını sağlamak amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır. Suyu kaldırma ve taşıma amaçlı inşa edilen su dolapları ve su bentlerinin yakınında çoğu zaman bir değirmen bulunması ve bu değirmenlerin kentin un ihtiyacını karşılamanın yanı sıra ipek üretimi ve deri işlemediliği için de kullanılması kentteki ticari etkinliklerin artmasını da sağlamıştır.

Çalışma kapsamında, Amasya kent merkezinde yer alan su yapılarına ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Bu yapılara ilişkin bilgi ve görsellerin yer aldığı kaynaklara erişilmiştir. Arşivlerde yer alan görsellerin bu çalışmada kullanımları hususunda gerekli izinler alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Amasya kenti ve su yapılarına ilişkin tarihi bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Amasya'da yaşayan yerel tarihçilerin yazmış olduğu el yazması eserlerin çevirilerinin, Amasya'ya gelen seyyahların gözlem notlarının ve Devlet Arşivleri'nden konuyla ilgili ulaşılan belgelerin sunmuş oldukları veriler ele alınmıştır. Bu sayede, bir taraftan sulamanın yerel halkın gündelik hayatına etkisinin kayıtları, diğer taraftan sulama

ve ırmağın kontrolünün yapılı çevrenin dönüşümüne etkisi açığa çıkarılmıştır.

1.Amasya Kenti Konumu ve Jeomorfolojisi

Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Amasya kenti günümüzde Samsun, Tokat, Çorum ve Yozgat illeri ile çevrilidir. Kentin dikkate değer jeomorfolojik özelliği dağlarla çevrili olması ve derin bir vadiye yerleşmiş olmasıdır. Amasya kent merkezi Harşena ve Ferhat Dağları ile çevrili bir vadide yer almaktadır. Yerleşim alanlarının bulunduğu Yeşilirmak Vadisi'ne adını veren Yeşilirmak nehri (antik dönemde İris) bu vadinin içinden geçmektedir. Kentin ortasından geçen ırmak sayesinde iki kıyıya ayrılan kent (Görsel 1), ırmak kıyısında yer alan konutlar, camiler, değirmenler vb. yapılı çevre öğelerinin kıyı boyunca dizilmesine ve böylece yerleşim yerlerinin bu özelliği ile öne çıkmasına imkan sağlamıştır. Vadinin dar olması nedeniyle, vadi tabanında dar bir kesim yerleşmeye uygun olduğundan, şehir vadi yamaçlarına doğru gelişmiştir. Ancak, yamaçların elverişsiz fiziki koşulları nedeniyle de yerleşim yamaçlarda yoğun olamamaktadır. Bu nedenle kentin fiziki dokusu Yeşilirmak vadisi boyunca doğu-batı yönünde gelişmiştir (Doğaner ve Tuncel, 1989: 48). Amasya, jeomorfolojik konumu nedeniyle fiziksel bütünlüğünü yüzyıllardır korumuş, ırmak yatağı boyunca doğrusal bir yerleşim oluşmuştur. Kentin ana yerleşim alanları, insan ve doğal çevre arasındaki dinamik ilişkiyi gösterecek şekilde, su kıyısında kurulmuştur. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında su ve kent arasındaki ilişki, ırmak kıyısında yer alan bağ ve bahçeler, su değirmenleri, ırmak üzerinde inşa edilen köprüler, su dolapları ve su bentleri aracılığıyla kendini apaçık göstermektedir (Görsel 2).

Yeşilirmak'ın sağladığı suyun yanı sıra, dağlardan gelen doğal kaynak suları da kentlinin istifadesine sunulmuştur. Amasya Kalesi'nin bulunduğu mevkide Karaman Dağı, Kırklar Dağı ve Karasu su kaynakları bulunmaktadır (Göztaş, Doğanbaş, Özdemir ve Mesci, 2017: 14). Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Yaşar'ın yazdığı "*Amasya Tarihi*" eserinde çeşmelerde akan suyun kaynağı dört adet olarak belirtilmiştir. İlk üçünün Çakallar mevkiinden getirilen Kaya Paşa Suyu, Üçler Suyu ve Acem Ali Suyu, dördüncü

kaynağın ise Ferhat Dağından ıkararak Kara Kaya mevkiine doğru akan ve Alışır suyu ya da ırır suyu diye bilinen su kaynağı olduğunu Göztaş vd. (2017: 67) aktarmışlardır.

1.1.Tarihi Kaynaklarda Su Dolapları ve Su Değirmenleri

Su kaynaklarının kullanımı ve taşınması ile ilgili ilk gelişmeler sulama tekniklerinin tarımsal faaliyetlerin gelişiminde kullanılması, sonrasında ise kent merkezlerine yerleşimlerin başlamasıyla gerçekleşmiştir. Neolitik ağda (yaklaşık M. 5700–2800), su akışını kontrol etmeye yönelik ilk başarılı çalışmalar, tarımsal ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmiştir. Mezopotamya'da Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği bölgede yerleşen Sümer Uygarlığı büyük ölçekli sulama faaliyetleri gerçekleştirdiğinden beri o bölgede yerleşim süregelmiştir. Antik Mısırlılar (yaklaşık M. 5200–4000) tarafından tarım, Nil Nehri vadisinde yer alan Fayyum'da başlamıştır. Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkınları ile karşılaştırıldığında doğal bir drenaja sahip olan Nil Nehri'nde taşkınlar nadiren ani baskınlar şeklinde olup, çoğu zaman ngrlebiliridir. Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkınları ise ilkbaharda, sonbahardaki ekim zamanından çok önce gerçekleşmekte, araziler sular altında kalmaktadır. Bu nedenle Mezopotamyalılar, nehirlerdeki suyu başka yöne çekmek için kanallar inşa etmek zorunda kalmıştır. Su kaldırma araçlarından ilki şaduf adı verilen kuyu, ırnak ya da kanaldan su çekmeye yarayan bir sistemdir. Bir diğeri ise Persler tarafından kullanılan kanat sistemidir (Mays, 2010: 1-2). Erken dönem uygarlıklarının yerleşim merkezlerinde kullandığı su kaynakları arasında nehirlere bağlanan kanallar, yağmur suyu toplama sistemleri, kuyular, su kemerleri ve yeraltı su sarnıçları bulunmaktadır (Mays, 2010: 6).

Ahşap bir ark kullanılarak suyu kaldırma sistemi Arapça *noria* ya da *saqiya* olarak adlandırılmaktadır. Halep civarında ise Farsça *dolab* kelimesi hayvan gücüyle döndürülen çarklar için, Fas'ta ise su gücüyle dönen su çarkları için kullanılmaktadır. Su arklarının hayvan gücü, insan gücü ve su gücü ile çalışan mekanizmalar olarak ue ayrıldığını söyleyen de Miranda (2006: 43-44) genel olarak kullanılan terimlerin ortak bir karşılığının bulunmadığına

da dikkat çekmiştir. Su dolabının tanımını yapan Özbay (2012: 7), su kaynağının yüksekinde ya da uzağında kalan tarla, bahçe veya yerleşimlere su sağlamak amacıyla, ırmak, kuyu gibi kaynaklardan su çekmeye yarayan, suyu taşıyacak kapların sabitlendiği bir ya da birçok çarkı ve bu çarkı destekleyen basit ya da anıtsal elemanları bulunan bir tertibattan oluştuğunu belirtmiştir. Gereken suyu kaldırma gücünü akarsu üzerinde yer alan çarkın etrafına yerleştirilen paletlerin sağladığını belirten Bir, Acar ve Kaçar (2012: 34); nehirdeki suyun bir bent vasıtasıyla kanala sıkıştırılarak baraj etkisi yaratılıp suyun akış hızının arttırıldığını, böylece suyun paletlere temas ettiği noktada hızlı akmasının sağlandığını açıklamıştır. Su çarkları genelde köprü ayaklarının arasına ya da yakınına yerleştirilmektedir. İki nehir yakasında yer alan yerleşim yerlerine kolay ulaşım sağlamak amacıyla değirmenler de köprülere yakın yerlerde inşa edilmektedir (Bir vd., 2012: 34).

Antik dönemin en önemli yazılı mimarlık kaynaklarından biri olan “De Architectura” (Mimarlık Üzerine On Kitap) adlı eserinin onuncu kitabında, Vitruvius (MÖ. 80-20) (2005: 213) su çarkları ve su değirmenlerinin çalışma tekniğine ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Yüzeilerine nehrin akıntısının çarpmasıyla hareket eden ve tekerleği döndüren tahtaların yerleştirilmesiyle kovaların yukarı çıkarken su ile dolarak aşağı inerken suyu kendiliğinden su havuzuna ya da su kanalına aktaracağını böylece insan gücüne gerek duyulmadan nehrin yardımıyla bu çarkların hareket edeceğini anlatmaktadır. Su değirmenlerinin de aynı ilkelerle çalıştığına değinerek, değirmenlerde ayrıca dingilin ucuna dikey olarak yerleştirilen dişli bir silindir ile yatay olarak yerleştirilen ve değirmen taşına bağlanan bir küçük dişli silindirin daha yer aldığını, böylece değirmenin deviniminin sağlandığını belirtmektedir.

Anadolu’da su değirmenlerinin varlığına ilişkin ulaşılabilen en eski yazılı kaynaklardan biri Amasyalı coğrafyacı Strabon’a (MÖ. 64-MS. 25) ait olan “*Geographica XII*” (Coğrafya) eseridir. Strabon su değirmeninin Pontus Kralı Mitridat’ın sarayı ile birlikte yaklaşık MÖ. 1. yüzyılda günümüzde Tokat Niksar’da yer alan

Kabeira'da Kelkit ayı üzerinde inşa edildiğini belirtmiştir (Strabo, 1961: 429). Tuzcu'nun aktarımıyla, değirmenlerin bahsinin geçtiği bir diğer Antik dnemeye tarihlenen kaynak Plinius Caius-Secondus (MS. 23-79) tarafından yazılan "*Historia Naturalis*" (Doğa Tarihi) eseridir. Plinius, Amasya'da köylerde el değirmenleriyle un ğtldğnden ve Yeşilirmak ve diğer akarsuların kenarlarında su ile çalışan birçok un değirmenin varlığından bahsetmektedir (Tuzcu, 2007: 10).

14. yüzyılda İbn Battta, Amasya'nın büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir olduğunu, ırmak üzerine kurulan dolaplarla çekilen su ile evlerin ve bostanların sulandığını belirtir (İbn Battta, 2004: 417). İbn Battta'nın çağdaşı olan Ebu'l-Fidda o dönemde Eretna hakimiyeti altında olan Amasya'yı "*kalesi ve suruyla büyük bir şehirdir; pek çok bahçesi ve büyük bir nehri vardır. Su dolapları bahçeleri sular*" diyerek tasvir etmiştir (İbn Battta, 2004: 451).

Abd-zde Hüseyin Hüsameddin Yaşar, "Amasya Tarihi" eserinin Amasya'nın tasvirlerine yer verdiği kısımda Amasya hakkında söylenenleri derlemiştir (Yaşar, 1986: 7). Yaşar'ın başvurduğu kaynaklardan biri de Siph-zde Mehmed Efendi'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı "*Evzahu'l-Meslikil Ma'rifeti'l-Bldnve'l-Memlik*" adlı eserdir. Danış (2017: 4), bu eserde ana kaynak olarak Eb'l-Fid'nın 14. yüzyıla tarihlenen eseri "*Takvm'l-bldn*"a başvurulduğundan bahsetmiştir. Mehmed Efendi eserinde, Amasya kentini "*suru, kalesi, bostanları, büyük ırmağı ve ırmağın üzerinde yer alan su dolapları vardır*" diyerek betimlemektedir (Danış, 2017: 319). Yaşar'ın belirttiği bir başka eser olan "*D'iret'l-ma'rif*"te de Amasya'nın çok sayıda bağı olduğundan ve bu bağların ırmak ve dolaplar ile sulandığından bahsedilmektedir (Yaşar, 1986: 8).

Değirmenlere ilişkin kayıtlara rastlanan bir diğer belge türü vakfiyelerdir. Örneğin; H. 820 (M. 1418) yılında Bayezid Paşa İmareti Vakfiyesi'nde "*...alak değirmenin yarışı; vakfın alak'daki değirmenin bütünü; Turhal'a bağlı Kalud, Ovacık ve Bacur köylerinin, değirmenleriyle birlikte tümü; ...Celal değirmenin tamamı; Darüşşifa yakınındaki değirmenin hepsi...*"

tanımlarında vakfedilen değirmenlerin isimlerine rastlanmaktadır (Yardım, 2004: 125-126).

Osmanlı tahrir defterleri değirmenlere ilişkin bilgilerin yer aldığı belgelerden biridir. Sezer (2019: 118), 16. yüzyıl tahrir defterlerinde değirmenlerin *âsiyâb*, *âsiyâb-ı dâne*, *âsiyâb-ı erz*, *âsiyâb-ı galle*, *değirmen* ve *seylâb* şeklinde kaydedildiğini belirtir. Bu kayıtlarda değirmen adı, işletmecisi, *bab* (taş) sayısı ve vergi miktarı yer almaktadır. Bazı değirmenlerin vergi tutarları yerinde *harab* yazıyor olması, bu değirmenin işlemez vaziyette olduğunu ve vergi alınmadığını göstermektedir.

Evliya Çelebi 17. yüzyılda ziyaret ettiği Amasya'ya ilişkin gözlemlerinde Yeşilirmak'ın kente güney tarafından gelip nice bin bağ ve bahçeleri sulayıp, nice yüz su dolaplarını döndürerek kuzeye doğru aktığını belirtmekte, Hama, Adana ve Amasya'nın su dolaplarının meşhur olduğuna dikkat çekmektedir (Evliya Çelebi, 2011: 215).

2. 19. ve 20. Yüzyıllarda Amasya'da Yer Alan Su Yapılarına İlişkin Yazılanlar

104

Bağ ve bahçelerin zaman içerisinde yitilmesiyle sulama ihtiyacının kalmaması, ırmağın taşkınlarının kontrol altına alınması ve değirmenlerin işlevini yitirmesiyle beraber, ırmak üzerindeki su yapıları yok olmaya başlamıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında su yapılarının yerel halkın hayatındaki yeri ve önemi, o dönemlere ait belgelerin incelenmesiyle anlaşılmaktadır. Bu belgelerde, mevsimine göre sökülüp yeniden inşa edilebilen, yapımı kolay olan bu küçük boyutlu strüktürlerin yıllar boyunca sürdürülebilir bir kullanıma sahip olmasına, dönemin yapılı çevresini oluşturması açısından önemine, doğal çevre ile ilişkisine, sosyo-kültürel ve ekonomik etkilerine değinilmektedir. Belirtilen tarih aralıklarını içeren kaynaklar için yerel seyyahların ve Amasya'nın yerel tarihçilerinin eserlerine başvurulmuştur. Yabancı seyyahların çalışmaları için öncelikle Ali Tuzcu tarafından hazırlanan "Seyahatnamelerde Amasya" adlı eser taranmıştır. Böylece, değirmenlere, dolaplara ve bentlere ilişkin gözlemlerini aktaran seyyahlar belirlenerek, aslına erişilebilen seyahatnamelerin çevirisi yapılmıştır. Erişilemeyenler için

Tuzcu'nun eseri referans alınmıştır. Son olarak dönemin arşiv belgeleri taranarak ırmak kıyısında ve üzerinde yer alan su yapılarına yönelik birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler aktarılmıştır.

2.1.Yerel Kaynaklarda Amasya'daki Değirmenler, Bentler ve Su Dolaplarına İlişkin Tavsiyeler ve Yazılanlar

Bozoklu Osman şakir Efendi'nin 1811 yılına tarihlenen Ali Emiri Tarih 822'de kayıtlı ve elde bilinen tek nüsha olan müellif nüshası "*Musavver Sefâretnâme-i İran*" (Resimli İran Sefâretnâmesi) adlı eserinde bulunan Amasya minyatüründe Yeşilırmak üzerindeki su dolaplarının temsili olarak ikisine yer verilmiştir (Görsel 3). Bu minyatürde nehrin iki yakası köprülerle birbirine bağlanmıştır. Osman şakir Efendi Amasya kentini temsil eden ve kentte öne çıkan yapılı çevre öğelerine yer vermiştir. Su dolaplarını da bu tasvire eklemesi kentin sulama ve suyu kullanma pratiğinin önemini vurgulamaktadır. Bu minyatürde öne çıkarılan binaların; camiler, hamamlar ve konutlardan oluştuğu görölmektedir (Osman şakir Efendi, 1811).

Amasya II. Bayezid Camii şadırvanı kubbe eteğinde bulunan, 1872 yılına tarihlenen ve Zileli Emin tarafından yapılan, İstanbul tasvirlerinin yanı sıra Amasya'ya ilişkin tasvirlerin de yer aldığı minyatürde, su dolabı benzeri figüre ve değirmen tasvirine (Görsel 4) rastlanmakta ve 1875 yılında aynı sanatçı tarafından yapılan Merzifon Karamustafa Paşa Camii şadırvanı kubbe eteğinde yer alan minyatürde de su dolapları (Görsel 5) yer almaktadır (Uz Taşkesen, 2011: 179). Uz Taşkesen (2011: 183-184), Zileli Emin'in her iki duvar resminde de işlenen su dolaplarının Amasya'ya gelen seyyahların notlarında, bağ-bahçe sulama ve kent sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısında ipek fabrikası ve un değirmenleri için de su sağladığının belirtildiğine dikkat çekmektedir.

Kara Müfti-zâde Mustafa Vâzılı Efendi (2014: 4) Amasya ile ilgili muhtelif sorulara ilişkin vermiş olduğu fetvaları içeren "Amasya Fetvaları ve İlk Amasya şehir Tarihi" isimli eserinde, diğer şehirlerle kıyas edilemeyecek olan Amasya'nın bu şehirlerden ayrılan özelliklerini bağ-bahçeleri, ırmakları, kuyuları

ve dolapları, ipek üretimi ve ziraatı olarak sıralamaktadır. Nehrin akıntısının güçlü olduğu yerlere kurulan hamam ve cami dolaplarına ilişkin bir sorunun cevaplanması ile bazı hamam ve camilerin suyunun dağdan gelen doğal su kaynakları kullanılarak, bazılarında ise ırmaktan su sağlandığı anlaşılmaktadır (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 6). Örneğin; Yaşar (1986: 107) “Amasya Tarihi” eserinde, Bayezid Camii için ırmaktan gelen suyun günlerce bulanık akması nedeniyle yeni bir şadırvan yaptırılarak Çakallar’dan gelen suyun kullanılmasının sağlandığını anlatmaktadır.

Mustafa Vazih Efendi’ye yöneltilen bir sorudan dolapların zaman zaman düzeltilmesi gerektiği için bahçıvanların ırmağa girerek su dolaplarını düzelttiği anlaşılmaktadır (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 14). Amasya’da yer alan bazı mesire alanlarına bağ-bahçe yapılmaya başlanmasıyla toprağın yumuşaması sonucunda yağmurlarla birlikte seller meydana gelmeye başlamış, bu durum ise taş ve kumların ırmakta dolmasına ve cami ve hamamların dolap ve değirmenlerine zarar vermesine yol açmıştır. Halkın toplu olarak faydalandığı alanların yeşil alan olarak bırakılması gerektiğine değinen Mustafa Vazih Efendi (2014: 16), bahsi geçen Çakallar ve Soğuk Pınar mevkilerinin Sultan Bayezid Camii vakıf arazisi olduğuna da dikkat çekmektedir. Mustafa Vazih Efendi’ye yöneltilen sorulardan biri de ırmak taşkınları esnasında sürüklenen ağaçların kancacı adı verilen kişiler tarafından kıyıya çekilmesi ile ilgilidir. Yoksul kişilerin, sahibi çıkar umuduyla bu ağaçları kanca ile çekip kenara alması ve ücrete hak kazanması nehrin sağladığı bir başka gelir imkanını göstermektedir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 20). Benzer şekilde yoksul kişiler tarafından ırmak taşması sonucu sürüklenen ağaçlar kıyıya çekilirse, ağaç sahibinin ispat etmesiyle ağacı alabileceği ancak hâkimin kararıyla kıyıya getirenlere ücret ödenebileceği belirtilmektedir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 23).

Mustafa Vazih Efendi, su dolaplarının başında bir miktar boş arazi niteliğinde alanın varlığına ilişkin sorulan soruda, bu alanın dolabın harimi içinde olduğu, dolayısıyla dolap sahipleri tarafından kullanıldığından, su kuyularının ve su kanallarının bu

kapsam alanlarının sahipleri dışındaki kişiler tarafından kullanılma hakkı olmadığından bahsetmektedir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 21). Bir diğer kullanım alanı olarak görölen ırmağa kıyısı olan bağların su kenarında yer alan boş alanlarının kullanımına ilişkin soruya ise bu alanların ırmak taştığında ırmağın, azaldığında ise bağın devamı olduğunu dolayısıyla bağ sahibinin bu kısımda hayvanını bağlayabileceğini ya da başka amaçlarla kullanabileceğini belirtmiştir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 21). ırmağa kıyısı olan bağ sahiplerinin, ırmaktan su dolabının döneceği kadar bir alanı başkasına satamayacağını ancak kendi dolabının kapsam alanından bir dolaplık yer satabileceğini ifade eden Mustafa Vazıh Efendi (2014: 25), dolabın kapsam alanı hariç topladığı suyun ve aktığı kanalların satılması durumunda, satın alan kişinin satış sonrası suyu diğer kanallara aktararak kendi bahçesine getirebileceğinden ve belirli bir masraf harcanarak yapılan havuzlarda tutulan doğal suyun da satılabileceğinden bahsetmektedir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 26-27). Ayrıca, bağın yarısını alan bir kişinin aldığı süre içerisinde bağı sulamak için su dolabını tamir ederse, anlaşma sonunda su dolabı için kullandığı malzemeleri kendi için yeniden kullanmak üzere söküp alabileceğini belirtmiştir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 34). Bu cevaplar doğrultusunda dolapların sahiplerinin olduğu, belirli bir ücret karşılığında dolapların ortak kullanımının söz konusu olduğu ve dolap sahiplerinin dolapların bakım ve tamir masraflarını üstlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Dolaplar taşkın sonrası harap duruma gelebildiği gibi yakınlarında yıkılmak üzere olan ağaçların devrilmesiyle de zarar görebilmektedir. Bu durumda ağaç sahibi önceden uyarılmasına rağmen bir önlem alınmamışsa dolap zarar gördüğünde bağın sahibinin dolap sahibinin zararını karşılamak zorunda olduğu belirtilmektedir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 37). Irmak kenarında bulunan bir ağacın dalları ırmakta çalışan dolabın dönüşünü engellerse dolap sahipleri bu ağacın dallarının kesilmesini sahibinden talep edebilmektedir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 41). Mustafa Vazıh Efendi, ırmak üzerinde Müslöman ve gayrimüslim herkesin başkalarına zarar vermemek

şartıyla dolap, değirmen, köprü ve sulama arkları yaptırabileceğini belirtmiştir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 41). Mevsim sonunda dolapların tamir edilmesi, taşan suların bulunduğu deliklerin kapatılması için dolabın söküldüğünü, bu sebeple dolabın parçalarının güvenli bir yere taşınması gerektiğini söyleyen Mustafa Vazih Efendi, zamanında kaldırılmayan dolapların ırmak taşınca suya kapılıp gitmesi durumu ile karşılaştığını da belirtmektedir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 45). Mustafa Vazih Efendi, su dolabının direk üstü oluklarının bir kişinin bağındayken eskimesi üzerine dolap sahiplerinin eskisinin yerini yeni ve daha sağlam oluklarla değiştiremeyeceğini ve yeni ilaveler yapamayacağını, aynı şekilde ırmak üzerinde çalışan su dolabının su bendi başında ek yapılan kısımlar yıpranıp bağ sahiplerine zarar verirse su dolabının önceki haline geri getirilebileceğini söylemiştir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 40). Bu durum su dolabına ve bentlere sahip olursa da diğer bağ sahiplerine zarar verecek hiçbir etkinliğe izin verilmediğini göstermektedir.

108

Mustafa Vazih Efendi dolapların ortak kullanımı konusunda, ırmak üzerine, bağları sulamak için ortak dolap kurulduğunu, bu dolabın olduğundan akan sudan halkın kullanım hakkı olacağını da söylemiştir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 42). Nehrin üzerinde yer alan eski dolapların ortaklaşa kullanıldığı, kullananların bakımını yapıp masrafını nöbet durumuna göre karşıladığı, dolabın kapasitesinin yetmemesi durumunda daha büyük bir dolaba ihtiyaç duyulduğu sorulardan anlaşılmaktadır (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 42). Amasya'da doğal su kaynaklarının çıktığı Çakallar, Soğuk Pınar ve Temenna isimli bölgelerden şehir içindeki hamam ve pınarlara vakfedilmiş sular uzun zamandır herkesin kullanımına aitken, hak sahipleri suyun akışının olduğu yerlere ev sahiplerinin gel geç ve depme denilen küp yerleştirmesine izin verirse hamam ve pınarların suyu kesilebilir, bu durumda bu sulardan yararlanan kişilerin şikayet edip bu küpleri yasal izinle kırıp kaldırtabileceği belirtilmiştir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 42). Dolaplardan birinin suladığı bağlardan farklı zaman dilimlerinde parçalı sulama yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tür farklı zamanlara bölünmüş su kullanım hakkı varsa bir şahsın bu suyu tek seferde kullanmak istemesi durumunda ancak diğer kullanıcıların onayı alınırsa bu mümkün olmaktadır (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 42).

Mustafa Vazıh Efendi'ye sorulan sorulardan birinde Kumalı adı verilen bendin getirdiği su ile dönmekte olan iki dolabın birinin ocağı aşağıda, diğeri ise yukarıda kalmaktadır. Bu durumda gelen su yalnızca aşağıda yer alan dolabı döndürmekte, diğer dolaba yetmemektedir. Bu durumda yukarıdaki dolabın sahipleri aşağıda olan dolabın ocağına levhalar koyup suyu yukarı kaldırarak her ikisini de döndürmeyi sağlayabilir. Ancak su yetersiz kalıp iki dolap da dönmezse dolap sahiplerinin dolaplarını nöbetleşe kullanacağı kararı verilmiştir. Bir kişiye ait olan tamire muhtaç eski dolap bendinin başında, bir dolabın döneceği kadar yerde, başka birinin eski dolabı varsa, bendin sahibi, dolap sahibine bendi tamir etmeyi teklif edebilir. Dolap sahibi bentle alakam yoktur derse, bent olmadığında dolap dönebiliyorsa bendin tamirine yardım etmez, ancak dolap dönmüyorsa bentten yararlandığı kadar katkıda bulunmak zorunda olduğu ifade edilmiştir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 43).

Mustafa Vazıh Efendi, yıpranan bir bent dolapların dönmesine hala imkân veriyorsa, buna rağmen dolap sahiplerinden biri diğerlerinden izin almadan ve onlara haber vermeden dolabın bendini çifte taş bent yaparsa diğer ortaklardan masraf talep edemeyeceğini belirtmiştir. Ancak ortak kullanım hakkı olan su üzerinde dönen dolapların bendi yıprandığında içlerinden söz sahibi olanlar suyun daha güçlü akmasını sağlamak için çifte taş bent yaptırırlarsa, topluluktaki herkes payına düşen miktarı ödemekle yükümlüdür. Ortak olarak kullanılan bir dolap bozulduğunda, ortaklardan biri diğer sorumlulardan ücreti geri almak şartıyla masrafını karşılayıp tamir ettirdiğinde diğer ortaklardan masraf payını isteyebilir. Mustafa Vazıh Efendi, bu pay ödenmezse masrafı yapanın suyu engelleme hakkı olduğuna dikkat çekmektedir (Mustafa Vazıh Efendi, 2014: 44).

Mustafa Vazıh Efendi, eskiden beri uygulanagelen tüm hususların sonrasında da aynı şekilde devam edeceğini

vurgulamaktadır. Bu konuda, ırmak üzerinde çalışan bir dolabın bendi karşı tarafta bir başkasının bağına kadar uzanıp ırmağın akışını tamamen keser ve o kişiye ait bağı bozup akarsa ve dolabın dönüşü kesintiye uğrarsa, dolap sahipleri tekrar set çekip, bendi yeniden o şahsın bağına kadar uzatabilir. Bir diğer örnekte ise, daha önce bağının nehre bakan kısmında yer alan dolaptan nöbet sırası geldiğinde bu zamana kadar ücretsiz olarak yararlanan bir kişiden sonradan dolabın diğer sahiplerinin nöbet sırası için ücret isteyemeyecekleri belirtilmiştir (Mustafa Vazih Efendi, 2014: 44).

Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Yaşar'ın 1914 yılında tamamladığı "Amasya Tarihi" eserinde, Yeşilirmak ve üzerinde yer alan köprülerden bahsettiği bölümde, kentin ortasından akan ırmağın mart ayının başından itibaren suyunun çoğaldığından, şehri ve bağları su bastığından, bu ırmağın kentin ve kentlinin hayatı olduğundan bahsedilmektedir. İrmağın üzerinde yüzlerce su dolabının bulunduğu, bu sayede bütün bağların sulandığını söyleyen Yaşar, Amasya vadisinde dördü kagir, ikisi ahşap olmak üzere 6 adet köprü olduğunu belirtmiştir (Yaşar, 1986: 73).

Osman Fevzi Olcay, 1937 yılında tamamladığı "Amasya Şehri" adlı eserinde Çalac, Kızılca, Gölönü, Büyük Fabrika, Yağlayan, Mösyö Aşir, Tamburacıyan, Hacikyan, İki Irmak Çatı ve Boğaz adlı on adet un fabrikası olduğundan bahsetmiş, bu fabrikalarda büyük oranda buğday öğütülerek, unların Samsun ve İstanbul'a gönderildiğini belirtmiştir. Olcay aynı eserde, Amasya'nın Aksalur mevkiinden Zana boğazına kadar uzanan ve ırmağın her iki tarafında bulunan bağların ırmak üzerinde bulunan dolaplar vasıtasıyla sulandığını söylemiştir. Çark ve çember denilen bir çarktan oluşan dolapların, nehrin akış yönüne göre kurulup çemberin üzerine kovaların dizildiğini ve dolap döndükçe kovaların ırmaktan aldıkları suyu yukarı çıkarıp üstteki daha büyük bir oluğa döktüğünü, bu dökülen suyun ikinci bir oluk vasıtasıyla bahçelere çıktığını anlatmaktadır. Kış mevsiminde sökülen dolapların bir sonraki senenin baharında yeniden kurulmak üzere saklandığından bahsetmiştir (Olcay, 2014: 22).

Osman Fevzi Olcay'ın 1967 yılında yazılan "Amasya Hatıraları-Bildiklerim, Gördüklerim ve İşittiklerim ile Amasya" adlı bir diğer

eserinde Doğrakiye Medresesi bitişiğinde bulunan un değirmeninin şirvanlı-zadelerden Kazasker Sudur Ahmet Efendiye ait olduğunu; bu değirmen ve bitişiğinde bulunan “*Hacı Tuğrak Emir-i şikâr’a izafe edilen medreseyle, bu medresenin bânisi olan zatın türbesinin, Amasya Belediyesi tarafından yıkılarak arsasının satılıp, Ekrem adında bir şahsın üzerine geğirildiğini*” bildirmektedir (Olçay, 2014: 33). Olçay’ın “*Bağ-ı Helkis Mahallesi’nde Gölönü fabrikasının karşısında*” ifadelerinden bu mahallede yer alan ve fotoğraflarda görülen (Görsel 6) değirmenin Gölönü un fabrikası olduğu anlaşılmaktadır (Olçay, 2014: 57).

Menç (2014: 515) “Amasya’nın Su Dolapları” başlıklı yazısında, Haziran 1955 tarihli Amasya Sesi Gazetesi’nde Salim Özmen’in “Döner Dolap” başlıklı şiirine dikkat çekerek su dolaplarının şaire ilham kaynağı olduğunu belirtmektedir. Özmen, “*Feleğin mihnetini çemberine dolamış, Her dönüşte sızlanır, içini çeke çeke, Senelerce bağları, bahçeleri sulamış, şu bahtsız döner dolap, boynunu büke büke ...*” dizeleriyle kentin su dolaplarının çalışma şekline atıf yapmaktadır.

2.2.Avrupalı Seyyahların Amasya’daki Değirmenler ve Su Dolaplarına İlişkin Gözlemleri

Amasya’ya 19. ve 20. yüzyılda gelen seyyahlar anlatılarında su değirmenleri, su dolapları, su bentlerine ayrıntılı gözlemlerle yer vermiştir. Ancak bu anlatılara bakıldığında, genellikle kentin un üretimi, ipekböcekçiliği ya da kanallarla bağ-bahçelerin sulanmasına ağırlık verildiği, yapıların mimari özelliklerinin detaylandırılmadığı görülmektedir.

James Morier, “*A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople in the Years 1808 and 1809*” başlıklı seyahatnamesinde Amasya Kalesi’nin bulunduğu kısımda kalıntıları inceledikten sonra manzaranın güzelliğinin tadını çıkarmak için ayaklarının altında kıvrılan nehre baktığından ve onun üzerinde çırpınan sayısız su çarkını gördüğünden bahsetmiş, kentte düz damlı çatıların yarattığı benzerliğin içinde cami minarelerinin farklılık kattığını, içlerinde en iyi yapının ırmak kenarında bulunan cami (II. Bayezid Camii) olduğunu belirtmiştir (Morier, 1812: 349).

Victor Fontanier, “*Voyages en Orient*” başlıklı seyahatnamesinde, Amasya'da ırmağın iki kıyısında da evlerin yer aldığını ve ırmak üzerinde yer alan iki köprüünün zarif bir işçilikle yapılmış olduğunu söylemiştir. İrmağın her iki kıyısında, kırsal kesimde olduğu gibi şehirde de at yardımıyla hareket ettirilen ve sulama amaçlı kullanılan çarkların bulunduğundan, bu çarkların yarıçapının çok büyük olması sebebiyle küçük dolmuş kapasiteli toprak kap kullanılması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu dolapların sayısının Asya'nın diğer bölgelerinde yer alanlardan çok daha fazla olduğuna dikkat çekmiştir. İrmağın üzerinde yer alan su değirmenlerinin de Avrupa'daki değirmenlere oldukça benzer olduğunu ve aynı model üzerine inşa edilmiş olduğunu düşünmektedir. Değirmen taşının, Trabzon yolu üzerinde iki fersah uzaklıkta bulunan bir dağdan getirilen kireçtaşı ve kumtaşı breşinden yapılmış olduğunu söylemektedir (Fontanier, 1829: 235-236).

Henry John Van-Lennep, “*Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*” başlıklı seyahatnamesinde, maiyetindekilerle birlikte ırmağın üzerindeki bir taş köprüden geçerken, ırmağın yukarısında ve aşağısında, akan suyun etkisiyle hareket eden çok sayıda çarkın dut bahçelerini sulamak amaçlı suyu ırmağın kıyısına taşıyarak çalışmakta olduğunu gördüklerini ve hayretler içerisinde kaldıklarını belirtmiştir. Bu sulama amaçlı dolapların, aynı zamanda un değirmenleri ve ipek fabrikaları için de kullanıldığını eklemiştir (Van-Lennep, 1870: 86).

Heinrich Barth, “*Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Halfte Klein-Asien Nach Scutari Im Herbst*” başlıklı seyahatnamesinde Klein eşliğinde Krug'un kozaları ayırmak için inşa ettirdiği yeni büyük ipek evini ziyaret ettiğini yazmıştır. Freiburg'daki varlıklı ipek tüccarı Metz'in temsilcisi olan Krug'un yaptırdığı fabrikanın önemli bir girişim olduğunu ve genişlemeye devam ettiğini söyleyerek, bu yapının hemen yanına bir değirmenin yeni inşa edildiğini de belirtmiştir. Yorulmak bilmeyen girişimci Almanların işletmeleri için nasıl çalıştığını görmekten memnuniyet duyduklarını da sözlerine eklemiştir. Krug'un nehrin akışını kısıtlayarak nehrin üzerine yerleştirdiği büyük çarkların

dönmesini sağlamak ve suyu kendi değirmeni için tutmak isteyince yerel halktan şiddetle karşı çıkanlar olduğunu, Krug'un büyük zorluklara ve tehditlere maruz kaldığını da söylemektedir (Barth, 1860: 28, 36-37).

Amasya'da su sıkıntısı olmadığını belirten Perrot, Edmond ve Delbet, "*Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie*" eserinde, şehrin yukarı kısımlarında kalan mahallelere dağlardan gelen su kaynaklarının yayıldığını, kentnin daha aşağı kısmında yer alan hamamların, camilerin, çeşmelerin su ihtiyacının ise su dolapları sayesinde ırmaktan alınan suyun geniş kanallara aktarılmasıyla giderildiğini belirtmiştir (Perrot, Edmond, & Delbet, 1872: 366).

İngiltere'nin Trabzon konsolosu olarak görev yapan William Gifford Palgrave'in Amasya ve çevresine ait raporunda aktardığına göre, Amasya'da da Suriye'nin Hama şehrinde olduğu gibi, ırmak suyunu tarla ve bahçelere taşımak için su dolapları olduğu yazılmıştır. Su gücüyle çalışan değirmenlerin varlığından bahseden Palgrave, bu değirmenlerden ikisinin diğerlerine göre kapasitesinin daha yüksek olduğundan bahsetmiştir. Bu değirmenlerden birinin Alman Stroh adlı bir ticaret konsolos yardımcısına, diğerinin ise Marsilyalı bir tüccar olan Imbert'a ait olduğunu söyleyen İngiliz konsolos, bu iki yabancı ticari temsilcinin Amasya'da ipek ipliği, un üretimi ve diğer ticari işlerle ilgilendiğini bildirmiştir (Tuzcu, 2007: 246).

Albert Gabriel, "*Monuments Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas*" başlıklı kitabında, Amasya'da ırmağın akış yönünün, rıhtımlar arası çekilen setlerle baraj oluşturularak düzenlendiğini, ırmak kıyısı boyunca ahşap temeller üzerinde yükselen değirmenlerin var olduğunu ve eski dolapların suyun taksimini yaptığını yazmıştır (Görsel 7-8) (Gabriel, 1934: 3).

2.3.Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde Amasya'daki Su Yapılarına İlişkin Belgeler

1865 yılında Amasya idari yapısı ve ıslahı hakkında yazılan raporda, ırmağın bir kıyısının atıklarla doldurularak Amasya'nın döküntü alanı gibi kullanıldığı belirtilmiş ve bu durumun çeşitli

hastalıklara sebep olması üzerine, zenginler tarafından satın alınan dükkanların arsalarının bedeli ile sahile boylu boyunca kagir bir set çekilip üzerine bir uçtan diğerine ağaçlar dikilip güzel manzaralı bir gezinti yeri oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Şehirde lağım adeti olmadığından pis su ve atıkların sokakların üzerinden akmakta olduğu, bu sebeple kötü kokulu havadan hastalıklar meydana geldiği belirtilmiştir. Bu duruma çözüm olarak her mahalleye lağım inşaa edilerek sokaklar kurutulmuş, açıktaki kaynak sular için kanallar yapılarak üzeri kapatılmıştır. Irmağın üzerinde yer alan harap haldeki üç köprüden ikisi yeniden inşaa edilmiş olup, diğerinin ise suların azaldığı vakit yapılacağı bildirilmektedir (BOA. MVL, 706/33).

1874 tarihinde ırmak taşması sonucunda hükümet konağının önünde birbirine yakın olan iki ahşap köprü yıkılmış olup, taşkın bu köprülerin aşağısında üç adet değirmeni bütünüyle yıkıp harap ettiği, o mahallede yaşayanların mahsur kalmasına, memurların da karşıda yer alan dükkân ve hanelerden işlerini yürütmesine neden olduğu belirtilmektedir. Bu köprülerin üst tarafında yer alan kagir köprünün (Alçak Köprü) ise nehrin suları yükseldiğinde sular altında kalmasının, o kısımda köprüyü kullanan haneleri zor durumda bırakması sebebiyle üzerine bir ahşap köprü (Görsel 9-10) daha yapıldığını, yapımı üzerinden yaklaşık sekiz dokuz sene geçmesi ve mukavemetinin sağlam olmaması nedeniyle endişe edilen köprünün bu selle birlikte sular altında kaldığı ve o kıyıda yaşayan halkın mahsur kaldığı belirtilmektedir. Hatta bu taş köprünün ilerleyen dönemlerde taşkın riskini azaltacağı düşüncesiyle ayaklarının yıktırılması da istenmektedir. Bu sebeplerden ötürü yeni bir köprü yapımı için gerekli meblağın karşılanmasına karar verilmiştir (BOA. ŞD, 1782/16).

1877-1878 yıllarında Osmanlı Rus savaşının sosyal, siyasal ve ekonomik etkilerinin sonucunda II. Abdülhamid, 29 Ağustos 1880 tarihinde tüm vilayetlere bir irade göndererek, vilayetlerin içerisinde bulunduğu durumun tespit edilerek bir rapor halinde sunulmasını istemiştir. Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın talebi üzerine Amasya Sancağı Mutasarrıfı Es-Seyyid İsmail İzzet Bey,

Amasya Sancağı'nın ihtiyaçlarını tespit ederek acil yapılması gerekenleri listelemiştir. Bu raporda acil olarak yapılması gereken işlerden birisi de Yeşilirmak'ın temizlenmesidir (şahin, 2007: 221-223). şahin'in aktardığı Amasya Sancağı Raporu'nda; ırmak yatağının zamanla dolması sebebiyle ırmak taşkınlarının gerçekleştiği, ırmak boyunca tüm evlerin, binaların, Sultan Bayezid Camii ve imaretinin, medreselerin, vakıf ve devlet binalarının sular altında kaldığı, bağ ve bahçelerin de sular altında kalarak ürünlerin alınamadığı, halkın bu sebeple ekonomik zarara uğradığı bildirilmektedir. Değirmenler için nehrin iki tarafına da zamanında düşünülmeden yapılan taş bentlerin, suyun akışını engellemesi yüzünden bu zararın en büyük sebebi olduğu da belirtilmiştir. O seneki taşkında ırmak üzerindeki büyük bir köprü ile bir değirmenin yıkıldığını, diğer iki köprünün ise tamire ihtiyaç duyacak kadar harap olduğunu da bildirmektedir. Abidin Paşa'nın Sivas Valiliği esnasında bir başmühendis getirilip, ırmak üzerinde değirmenler için yapılmış olan taş bentlerin, su taştığında alınmak üzere tahtadan yapılacak bentlere dönüştürülmesine teşebbüs edilmiştir. Ancak ırmağın temizlenmesi ve eski haline getirilmesi için yalnızca bentlerin değiştirilmesinin yeterli olamayacağı belirtilmektedir (şahin, 2007: 223-224).

H. 1306 (M. 1888) tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde dokuz fabrika ve altmış yedi değirmen olduğu belirtilmektedir. şehrin ortasından geçen ırmağın üzerinde bulunan çok sayıda dolap vasıtasıyla kaliteli arazi, bağ ve bahçelere su sağlandığı ve bu ırmakta balık avlandığı yazılmıştır. Bahar geldiğinde ırmağın taşarak binaları, mescidleri, cami-i şerifi ve bağ ve bahçeleri tahrip ettiği, kentte çok sayıda un fabrikası ve bir adet kibrit fabrikası bulunduğu bildirilmektedir (Tuzcu & Tuzcu, 2015: 253).

1903 yılının mayıs ayında taşkın sebebiyle su ve mahalle yollarının, bazı hane duvarlarının ve suyun ulaştığı şose yolun tahrip olduğu belirtilmektedir (BOA. Y. A. HUS, 450/46). 1909 tarihli belgede ise Hükümet Dairesi, postahane, hapishane ve Bağhelkis mahallesinde yaşayan halkın karşıya geçebilmesi için inşa edilmiş ahşap köprünün zamanla harap hale gelmesi ve sular yükseldiğinde karşıya geçmeye cesaret olunamadığı için

köprünün yenilenmesi gerektiği, ancak gerekli meblağı Amasya Belediyesi'nin de halkın da toplayacak gücü olmadığından Hükümet Dairesi önünden daha önceden yapılan kagir ayaklara dayandırılarak inşa edilen ahşap köprünün yıkılmadan önce yeni köprü projesinin kabul edilmesi istenmektedir (BOA. T, 1360/417). 1913 tarihli yazıda, Hükümet Dairesi önünde yer alan ahşap köprünün zamanla kullanılamayacak hale gelmesi üzerine yeni bir demir köprünün inşası uygun bulunmuştur (BOA. DH. İD, 40/14).

1940 yılı Nisan ayında taşan ırmağın bağ ve bahçelerin sular altında kalmasına neden olduğu, zamanında çıkamayan insanların ağaçlara, böcekhanelere ve evlerin damlarına tırmanarak hayvanları ile mahsur kaldıkları, bu durum karşısında ağaç, tahta ve boş benzin varilleri ile sal benzeri taşıyıcılarla insanların kurtarılmaya çalışıldığı, Samsun'dan sandallar getirildiği bildirilmektedir. Raporu yazan müfettiş, bu tarihte meydana gelen su taşkınının benzerlerinin, Yaşar'ın "Amasya Tarihi" eserinin dördüncü cildinde okuduğu bir kayda göre H. 1088 (M. 1677/1678) tarihinde ve ihtiyarların rivayetlerine göre H. 1290 (M. 1873/1874), H. 1295 (M. 1878) senelerinde yine böyle büyük seylaplar olduğunu ve yine aynı mahallerin bu günkü gibi suların istilasına maruz kaldığını belirtmektedir. Yeşilirmak ve bir noktada bu ırmağa dökülen Kelkit, Tersakan, Çekerek, Deli Çay sularının bu taşkınlığa meydan vermeyecek bir hale koyulmaları için Nafia Vekaleti'nin uzmanlarının tedbir almaları gerektiğini belirtmektedir (BCA. 30-10/117-818-12).

1942 yılında Yeşilirmak üzerinde bazı şahısların kendi fabrikalarına su sağlama amacıyla ırmak üzerinde yapmış oldukları bentlerin ırmağın serbest akışına mani olması ve tarla ve bahçelere taşarak zarar verdikleri gerekçesi ile kaldırılması istenmektedir. Irmak üzerinde mevcut fabrika ve değirmenler ile bağ ve bahçelerin su alması için bir kısmı taş, bir kısmı ağaçtan yapılmış 96 adet bent bulunduğu belirtilmektedir. Bu bentlerden Pazarzade Hulusi ailesine ait Kızılca fabrikası, Avni Atabay ve şeriklerinin Çağlıyan fabrikası, Başkayman ve şeriklerinin Gölönü fabrikası, Mebus Nafiz ve kardeşi Sıtkı Aktin ve şerikleri

Yeşilirmak Fabrikası, Kazım Kılıç'ın İrmakçatı fabrikası, Asaf'a ait kara değirmen bentlerinin ırmak suyunun akışına mani olduğu, özellikle Yeşilirmak ve Gölönü fabrikalarının bentlerinin acilen kaldırılması gerektiği karar alınmıştır. İrmağın suyundan Amasya ve civarındaki bahçelerin sulanmasında istifade edildiği gibi, su kuvvetinden istifade edilmek sureti ile Şehir içinde ve civarında değirmenlerin kurulmuş olduğu ve gerek sulamaya lüzumlu gerekse değirmenlere icap eden suyun elde edilebilmesi için ırmak yatağında arzani kabartıcı bentlerin yapılmış olduğu, bu bentlerin ırmağın umumi meylini azaltması ve suyun sürüklenme gücünü küçültmesi yüzünden, bahçelere kadar sürüklenerek gelen maddelerin yavaş yavaş buralarda teessür ettiği ve dere yatağının seneden seneye dolduğu ve bu sebeple bentler ırmaktan tamamen kaldırılmadıkça Şehir ve bahçelerin her sene sular altında kalacağı tespit edilmiştir. Sulama mevsimi sona erince, ırmak yatağındaki bentlerin kaldırılmasına karar verilmiş, bentlerin bir kısmı kaldırılmasına rağmen Amasya Mebusu Nafiz ve ortaklarına ait taş bent olarak anılan bent ile Amasya Ticaret Odası Reisi ve Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti Azasından Őirvanlı Yasin'e ait taş bendin yıktırılmadığı anlaşılmıştır. İrmağın su güzergahını tıkayarak engelleyen bu bentlerin kaldırılması için Amasya Valiliği'ne dilekçe yazılmıştır (BCA. 30-10/156-97-5).

Sonuç

Yapılan bu çalışmada, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Amasya kentinin dönüşümüne etki eden tüm faktörler sonucu ortadan kaybolan su dolapları, su değirmenleri ve su bentleri incelenmiş olup, söz konusu yapıların o dönemlerdeki toplumsal ilişkilere, ekonomik faaliyetlere ve yapılı çevreye olan etkileri; resmi kayıtlar, seyahatnameler ve yerel kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda irdelenmiştir.

Amasya'da ırmak üzerinde yer alan su yapıları, genel olarak taş malzeme yerine ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiş ve estetik kaygılardan ziyade işlevsel özellikleri önceliklendirilmiştir. Örneğin; bu yapıların kolayca sökölüp takılabilen, gerektiğinde çıkarılarak ırmağın akışına yapılan müdahaleyi sonlandıran nitelikte olması gözetilmiştir.

20. yüzyılın ortalarına kadar ırmak vadisinin verimli alüvyon çökel alanlarında gelişen bağ ve bahçelerle çevrili olan kent, Yeşilirmak üzerindeki su dolapları sayesinde arazilere su temini sağlamıştır. Su gücünden yararlanarak ırmak kenarında kurulan değirmenler üretim hacminin artmasını sağlamış olup, un, ipek ve deri üretimi için kullanılmıştır. Bu değirmenlerde üretilen un miktarının yalnızca yerel halkın ihtiyacını karşılamakla kalmayıp Samsun'a ve İstanbul'a gönderilmesi de üretim hacminin ne denli artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

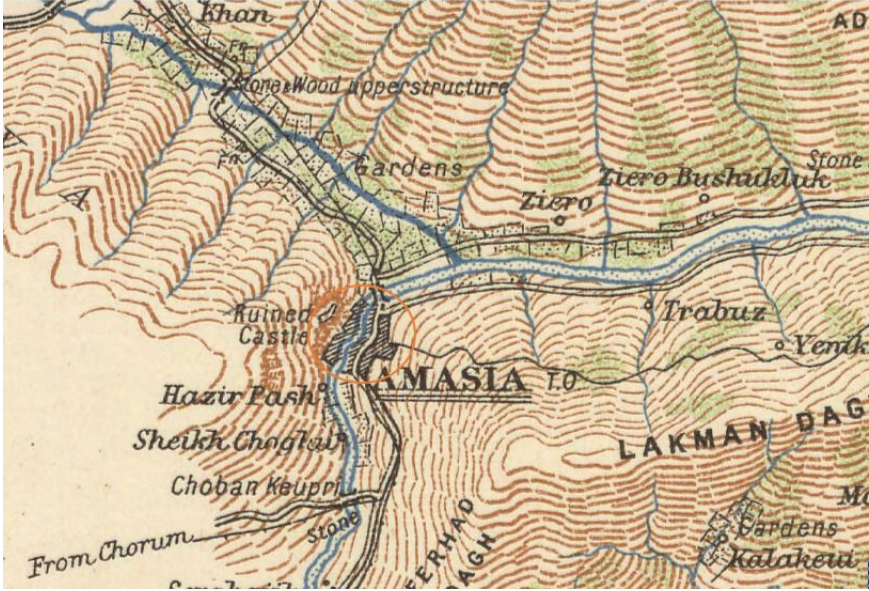
Teknolojideki gelişmelerle su değirmenleri önemini yitirmiş, yerlerini donanımlı fabrika yapılarına bırakmıştır. İrmakta suyun birikmesine neden olarak suyun akışına engel olan bentler taşkınlara sebep olarak ürünlerin zayi olmasına, yerel halk arasında da gerilimlere sebep olmuştur. Değirmenlerin kullanımının terk edilmesi ve bağ-bahçe arazilerinin yerleşim alanlarına dönüşmesi sonucunda su teminine gerek kalmadığından su dolapları da terk edilmiş ve kullanılmamıştır.

Sonuç olarak; bu çalışmada ele alınan su yapılarının, günümüzde var olmamakla birlikte 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Amasya kentinin mimari tarihi, ekonomisi ve toplumsal ilişkileri açısından belirli bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

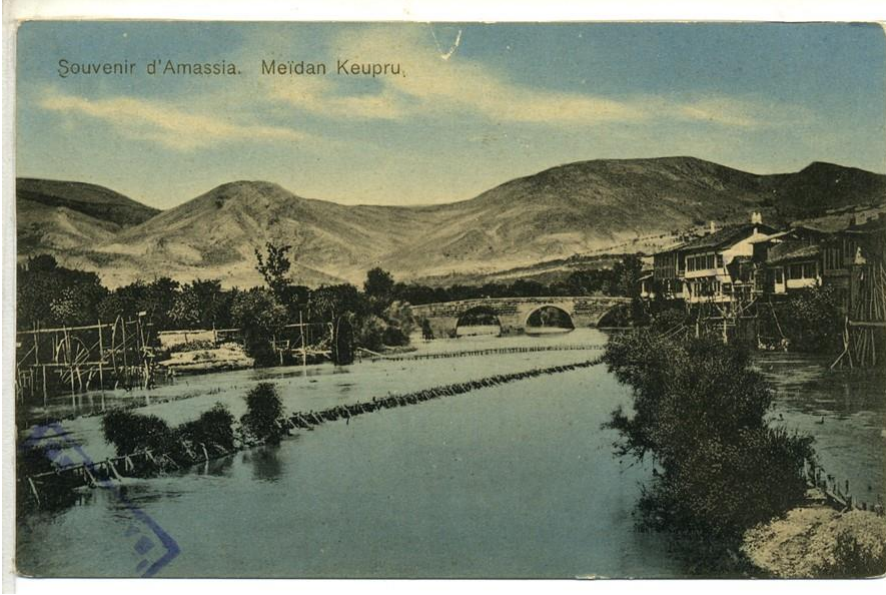
Teşekkür

Arşivlerde yer alan görsellerin bu çalışmada kullanımları hususunda gerekli izinleri sağlayan; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Tarih Koleksiyonu yetkililerine, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu yetkililerine ve *Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du patrimoine et de la photographie* Dijital Arşivi yetkililerine teşekkürlerimi sunarım.

Görseller

Görsel 1: Amasya kentinin ırmak ile ilişkisi, *Eastern Turkey in Asia*. Amasya-Tokat adlı 1901 tarihli haritadan, 3 numaralı paftadan düzenlenerek © Great Britain. War Office. Intelligence Division. I.D.W.O. no. 1522. CC BY-NC, Erişim 30 Temmuz 2019. (<https://geodata.mit.edu/catalog/princeton-v692t790q>)

Görsel 2: Irmak üzerinde yer alan su yapıları ve bağ-bahçe alanları © İBB Atatürk Kitaplığı, Krt_000538, *Souvenir d'Amassia. Meidan Kepru*, Ardaches Querkecelian

120

Görsel 3: Amasya Minyatürü, “*Musavver Sefâretnâme-i İran*” (Resimli İran Sefâretnâmesi), Bozoklu Osman Şakir, 1811 ©

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih Koleksiyonu, 822 numara, 44b-45a

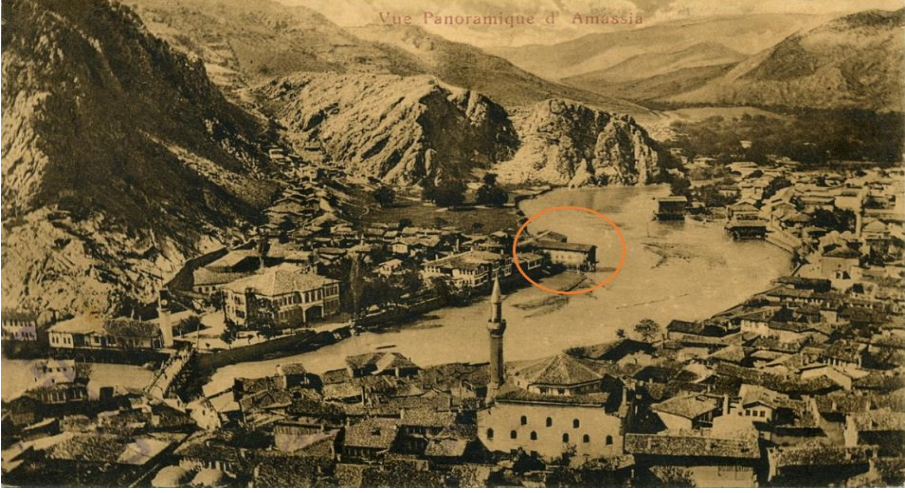

Görsel 4: Amasya II. Bayezid Camii şadırvanı kubbe eteğinde bulunan minyatürde yer alan su dolabı benzeri figür ve değirmen tasviri, Zileli Emin, 1872 © 01.02.2011 tarihinde yazar tarafından çekilen fotoğraf

Görsel 5 Merzifon Karamustafa Paşa Camii şadırvanı kubbe eteğinde bulunan minyatürde yer alan su dolabı tasvirleri, Zileli

Emin, 1875 © 02.01.2015 tarihinde yazar tarafından çekilen fotoğraf

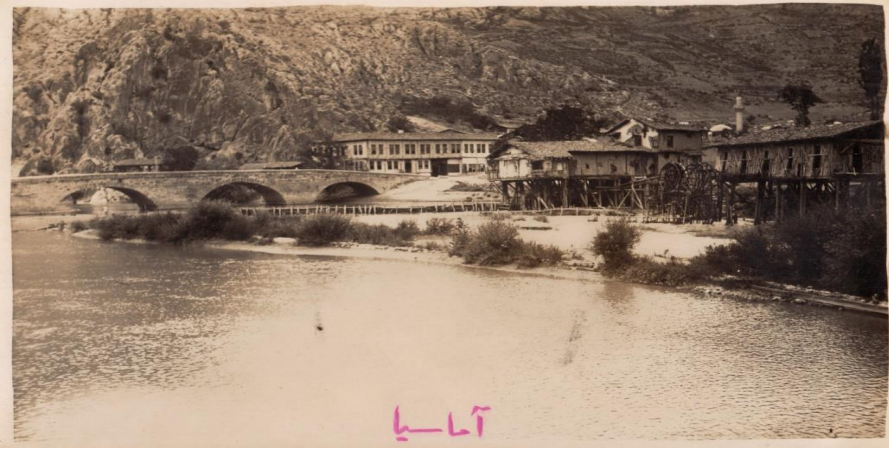
Görsel 6: Gölönü un fabrikası ve Yeşilirmak üzerinde yer alan diğer değirmenler © İBB Atatürk Kitaplığı, Krt_002218, *Vue Panoramique d'Amassia*, Ardaches Querkkecelian

122

Görsel 7: Yeşilirmak üzerinde su dolabı, su değirmeni ve bentler © Ministère de la Culture (France), Fonds Albert Gabriel INHA,

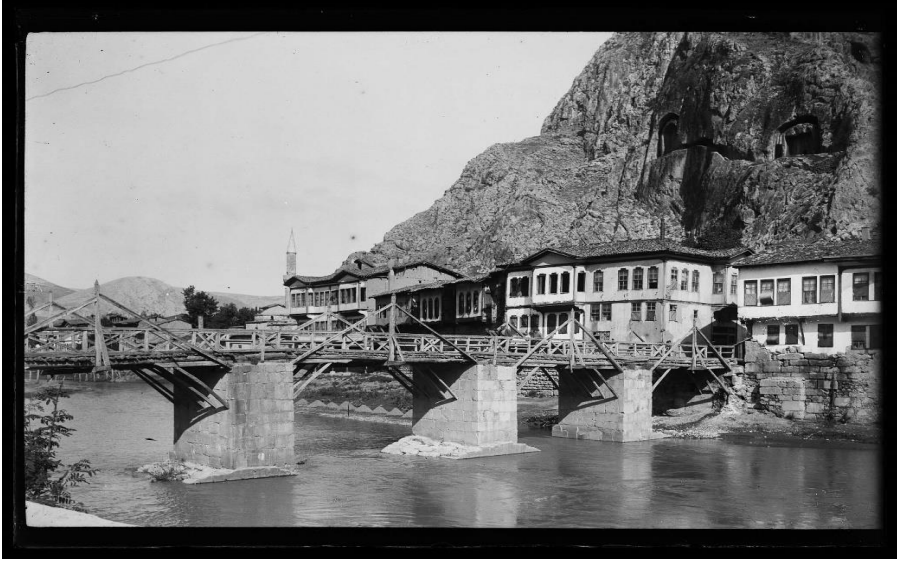
Médiathèque du patrimoine et de la photographie, tous droits réservés, diffusion RMN-GP

Görsel 8: Kuñç Köprü yakınında bulunan değirmerlerin, su dolaplarının ve bentlerin görünümü © İBB Atatürk Kitaplığı, Krt_016530, Amasya Yeşilirmak

Görsel 9: Alçak Köprü yakınlarında yer alan bentler © İBB Atatürk Kitaplığı, Krt_000997, *Souvenir d'Amassia. Altchack Keupru*, Ardaches Querkkecelian

Görsel 10: Alçak Köprü üzerine inşa edilen ahşap köprünün görünümü © Ministère de la Culture (France), Fonds Albert Gabriel INHA, Médiathèque du patrimoine et de la photographie, tous droits réservés, diffusion RMN-GP

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD.) 40/14, H-16-05-1331, 1- Amasya'da yapılacak pazar mahalli ile Yeşilirmak Köprüsü'nün inşaat masraflarının mahalli idareye aid olduğu.

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL.) 706/33, H-29-11-1281, Amasya idari yapısı ve ıslahı hakkında cevaben mutasarrıfının şukkası. (27. Anadolu)

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.) 1782/16, H-08-06-1291, Amasya vasatından cereyan eden nehrin hedm etmiş olduğu kargir ve ahşap köprülerin tamiri hususuna dair. (Sivas 1)

Ticaret Nafia, Ziraat, Orman, Meadin Nezaretlerine aid Evrak (T.) 1360/417, Nafia İdaresi

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A. HUS.) 450/46, H-20-03-1321, Amasya kasabasında meydana gelen sel felaketinin

tahribat ve hasarlarının tafsilatına dair Sivas Vilayeti'nden gönderilen telgraf.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, BCA, 30-10/117-818-12, 29.04.1940, Amasya'da Yeşil ırmağın taşması üzerine meydana gelen tahribat hakkında rapor.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, BCA, 30-10/156-97-5, 24.04.1942, Yeşilirmak üzerinde, bazı kişilerin fabrikalarına su sağlamak için yaptıkları bentlerin verdikleri zarardan dolayı kaldırılması.

Kaynakça

Barth, H. (1860). *Reise Von Trapezunt Durch Die Nördliche Halfte Klein- Asien Nach Scutari Im Herbst 1858*. Gotha: Justus Perthes.

Bir, A., Acar, M. Ő., & Kaçar, M. (2012). *Anadolu'nun Değirmenleri*. İstanbul: YEM Yayın.

Danış, İ. (2017). *Evezahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik/ Esâmî-i Büldân (Değerlendirme ve Metin)*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

de Miranda, A. (2006). *Water Architecture in the Lands of Syria: The Water-Wheels*. Doktora Tezi, London: University of London.

Doğaner, M. S., & Tuncel, M. (1989). Amasya'da Turizm: Coğrafi İmkânlar, Sorunlar ve Öneriler. *Coğrafya Araştırmaları*, 1(1), s. 47-68.

Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fontanier, V. (1829). *Voyage en Orient, Entrepris par ordre du Gouvernement Français de l'année 1821 à l'année 1829*. Paris: Librairie Universelle.

- Gabriel, A. L. (1934). *Monuments Turcs d'Anatolia Amasya, Tokat, Sivas* (Cilt 2). Paris: E. de Boccard.
- Göztaş, İ., Doğanbaş, M., Özdemir, C., & Mesci, Y. (2017). *Amasya Su Yapıları*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- İbn Battûta, E. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi I* (Cilt 1). (A. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mays, L. W. (2010). A Brief History of Water Technology During Antiquity: Before the Romans. L. W. Mays (.) içinde, *Ancient Water Technologies*, Springer, s. 1-28.
- Menç, H. (2014). *Tarih İçinde Amasya*. Ankara: T. C. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Morier, J. (1812). *A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople in the Years 1808 and 1809*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, Paternoster-Row.
- Mustafa Vazih Efendi. (2014). *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi (Belabilü'r-Rasiye fi Riyaz-ı Mesaili'l-Amasiyye)*. (A. R. Ayar, & R. O. Özel, Yay. Haz.) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No: 15.
- Olca, O. F. (2014). *Amasya Hatıraları "Bildiklerim-Gördüklerim-İşittiklerim ile Amasya"*. (T. Böcekçi, & M. H. Seçkiner, Çev.) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Olca, O. F. (2014). *Amasya Şehri*. (H. Küççük, & K. Altunbaş, Çev.) Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No: 14.
- Osman Şakir Efendi. (1811). *Musavver Sefâretnâme-i İran*. Millet Genel Kütüphanesi (Ali Emirî 822).
- Özbay, E. (2012). *Asi Nehri Üzerindeki Su Yapıları: Nauralar*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perrot, G., Edmond, G., & Delbet, J. (1872). *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*. Paris: Librairie de Firmin Didot Freres.

- Sezer, M. (2019, Temmuz). XVI. Yüzyılda Ilıca (Köstendil) Kazası Değirmenleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 8(1), s. 113-139.
- Strabo. (1961). *The Geography of Strabo Volume V: Books 10-12 Loeb Classical Library 211*. (H. L. Jones, Çev.) Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- şahin, S. (2007). Amasya Sancağı Raporu. Y. Bayram (Ed.) içinde, *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Amasya: T. C. Amasya Valiliği, s. 221-235.
- Tuzcu, A. (2007). *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnamelerde Amasya*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tuzcu, A., & Tuzcu, K. (2015). *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Salnamelerde Amasya 1870-1930*. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uz Taşkesen, A. N. (2011). Amasya II. Beyazıt Camisi şadırvanı Duvar Resimlerinin Restorasyonu ve İkonografik Çözümlemesi. *Vakıflar Dergisi* (35), s. 177-190.
- Van-Lennep, H. J. (1870). *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*. London: John Murray.
- Vitruvius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Dördüncü Baskı). (S. Güven, Çev.) Ankara: şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Yardım, A. (2004). *Amasya Kaya Kitabesi*. Ankara: T.C. Amasya Valiliği Kültür Yayınları.
- Yaşar, A. H. H. (1986). *Amasya Tarihi I (Mukaddime)*. (A. Yılmaz, & M. Akkuş, Sad.) Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları No:1.

Hakverdioğlu, Metin (2022). "Anadolu'yu Aydınlatan Şirvânîler ve Amasya'daki Şirvânî Şairler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 129-155.

ANADOLU'YU AYDINLATAN ŞİRVÂNÎLER VE AMASYA'DAKİ ŞİRVÂNÎ ŞAİRLER

THE SHIRVANIS ILLUMINATE ANATOLIA AND SHIRVANI POETS IN AMASYA

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU*
Amasya Üniversitesi
metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr

Öz

Anadolu her devirde ilim ve sanatın merkezi olmuş, pek çok coğrafyadan âlim ve sanatkârları kendisine çekmiştir. Anadolu'nun ilim ve sanat merkezlerinden biri olan Amasya da bu cazibe merkezlerinden olmayı başarmış önemli bir kültür şehridir. Amasya, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde tüm dünyadan olduğu gibi Azerbaycan sahasında da yüzlerce âlim ve sanatkâra vatan olmuştur. Özellikle Şirvânşahlar devletinin etkisi, Şirvân bölgesinden gelen âlimlerin çokluğu ve Kafkasya'nın büyük âlimi İsmail Siraceddin Şirvânî'nin Amasya'da ikametinden dolayı bu bölgeden gelenlere genel bir ad olarak Şirvânî denmiştir.

Amasya Tarihi adlı on iki ciltlik çalışmada, Hüseyin Hüsameddin Yasar, bu isimlerin tek tek biyografisini yazmış ve ölümsüz bir kaynak bırakmıştır. Çalışmada bu eser ve *Hümâ-yı Arş* adlı menakıbnameden yola çıkarak Anadolu'da, özellikle Amasya'da ünlenen Şirvânîler tanıtılmaya çalışıldı. Bu isimler, sadrazamdan en alt kademedeki memura kadar çok değişik toplum katmanındandır. Fakat ortak özellikleri ilmi ve sanatı her daim baş

* ORCID: orcid.org/0000-0002-9674-3292

tacı etmeleridir. Âdeta Anadolu'nun din, tasavvuf, sanat hayatını Şirvânîlerilmek ilmek dokumuştur, denilebilir. Kendi renklerini Anadolu halısının içine motif motif yerleştirmişlerdir. Şu bir gerçektir ki Şirvânîler olmadan Anadolu'da, özelde de Amasya'da pek çok ilim ve sanat eksik kalırdı.

Önemli isimleri sıralayıp haklarındaki bilgiler özetlenen çalışma ile bu sahada derli toplu bir Şirvânî âlimler tablosu ve şâirler biyografisi elde edilmiş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Şirvânîler, Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin Yasar, edebiyat, tarih.

Abstract

Anatolia has always been the center of science and art and has attracted scholars and artisans from many geographies. Amasya, one of Anatolia's science and art centers, is an important cultural city that has managed to become one of these attraction centers. Amasya was home to hundreds of scholars and artisans in the field of Azerbaijan as well as all over the world in the Seljuk and Ottoman Periods. Because of the abundance of scholars from the Shirvan region, those who came here were called Shirvani, a known name.

In the twelve-volume work titled Amasya History, Hüseyin Hüsameddin Yasar wrote the biographies of these names one by one and left an immortal resource. In our study, based on this work, we will try to introduce the Shirvanis who became famous in Anatolia, especially in Amasya. These names showed themselves in many different layers of society, from the grand vizier to the lowest official. However, their common feature is that they always take science and art to the fore. It is almost as if the Shirvanis weaved Anatolia's religious, mystic and artistic life. It is a fact that without the Shirvanis, many sciences and arts would be incomplete in Anatolia, especially in Amasya.

Here, with this study, in which we will list these important names alphabetically and summarize the information about them, we will have obtained a neat "table of Shirvani scholars and poets in Anatolia, especially in Amasya".

Key words: Azerbaijan, Shirvanis, Amasya History, Hüseyin Hüsameddin Yasar, literature, history.

Giriş

Türk milleti, insanlık için her ilmi, her sanatı, her inancı baş tacı etmiş; insanlığa her coğrafyada hizmet etmiş; gittiği her bölgede âmir olmayı adaleti ile başarmış yüce gönüllü, ilkeli ve gönlü zengin, vermeyi almaktan fazla seven bir millet olmayı başarmıştır. Onun tarihî yolculuğu hiç bitmemiş, her doğan güne yeni ufuklara yelken açılmış, her coğrafyada yeni gönüller fethedilmiştir. Bu fetihler bazen başka ırklara İslam'ı ve insanlığı tanıtmak adına bir mücadele olurken bazen de kendi milleti içinde ilim, irfan ve sanat taşıyıcılığı olarak meydana çıkmaktadır.

Türk milletinin Azerbaycan coğrafyasında yerleşen Azerbaycan Türkleri, Oğuz boyundan gelmeleri ve Batı Türklerinden olmaları hasebiyle Anadolu'daki Türk boylarına yakın bir dile ve göreneğe sahiptir. Bu coğrafyadan Anadolu'ya yüzyıllardan beri geliş gidişler olmuştur ve hâlâ da olmaktadır. Bu gelişler ve gidişler bazen ilim, sanat ve tasavvuf merkezli olurken bazen de mecburiyetlerden meydana gelmiştir.

Buralardan gelenler Anadolu'da özellikle ilim ve sanat merkezlerini tercih etmişlerdir. Bu merkezlerden biri de Amasya ilidir. Amasya, aşağıda görüleceği gibi şehzadeler şehri olması ve ilim merkezi hüviyetinden dolayı daha üst seviyede rağbet görmüştür. *Amasya Tarihi* (Yasar 2022)'nden oluşturulan tabloda göstermektedir ki Şirvân'dan gelenler, ilmin ve sanatın zirvesini işgal eden, âlim ve sanatçı olmak yanında âmir olmayı da başaran sülaleler olmuşlardır.

Bu şahıslar ve sülalelerle ilgili bilgileri *Amasya Tarihi*'nden alırken orijinal ciltlerdeki sayfaları ve orijinal metinde verilen hicrî tarihleri kullanmayı uygun bulduk. *Amasya Tarihi*'nin serencamı ve Hüseyin Hüsameddin Yasar hakkında bilgiler için Amasya Belediyesi tarafından bastırılan eserin giriş kısmına bakılabilir (Keçeci Kurt 2022: Giriş). *Amasya Tarihi*'nin 1-3 cilt ve 4. cilt bakiyesinden alıntılar Prof. Dr. Mehmet Arslan (2022) çalışmasından; 4. cilt alıntılar Prof. Dr. Hicabi Güngen (2022)'in çalışmasından; 6. cilt ile ilgili alıntılar Doç. Dr. Recep Orhan Özel ve Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu (2022) çalışmasından; 7. cilt ile ilgili alıntılar Prof. Dr. Safi Arpaguş ve Prof. Dr. Ahmet Hakkı

Turabi (2022) çalışmasından; 8. cilt ile ilgili alıntılar Doç. Dr. Turan Açık ve Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu (2022a) çalışmasından; 9. cilt ile ilgili alıntılar Prof. Dr. Eyüp Baş ve Doç. Dr. Fatih Koca çalışmasından; 10. cilt ile ilgili alıntılar Doç. Dr. Turan Açık ve Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu (2022b) çalışmasından; 11. cilt ile ilgili alıntılar Prof. Dr. Safi Arpaguş (2022) çalışmasından ve son olarak 12. cilt ile ilgili alıntılar Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi (2022) çalışmasından alınmıştır. Eserin 5. cildi kayıptır. Amasya hakkında tam bir ansiklopedik bilgi hazinesi hükmünde olan eser şehre gelen neredeyse tüm önemli şahsiyetlerden bahsetmiştir.

Amasya'ya gelişler yanında, Amasya'dan gidişler de bu merkezin adını Şirvân coğrafyasında duyurmaya vesile olmuştur. Pir İlyas Halvetî'nin Amasya'dan Şirvân'a sürgünü yeni bir kapı açmıştır. Seyit Yahya Şirvânî/Baküvî ile aynı kaynaktan Halvetîlik ruhunu tâlim eden Pir İlyas, âdeta Osmanlı'nın ruh iklimini inşa etmenin metotlarını oradan getirmiştir. Halvetîliğin ilme, sanata gösterdiği müsamaha, Anadolu'nun ruhundaki kardeşlik duygusunu canlandırmıştır. İlk önemli Halvetî tekkelerinden biri Şirvân'dan dönen Pir İlyas Halvetî ile Amasya'da kurulmuştur. Büyük bir tevâfuk ki bu yıllarda Osmanlı şehzadeleri bu topraklarda yetişmekte idi. Onlara tasavvuf ilmi ile yol gösteren de bu âlim olmuştur.

Anadolu'ya gelenler de sanki bu işaretin peşine düşmüş ve Amasya'yı tercih etmişlerdir. Tâcî Bey gibi büyük âlim ve âmirler; Tâcîzâde Câfer ve Sa'dî beyler gibi onun soyundan gelen âlim ve şâirler çıkmasına vesile olmuştur.

Yüzyıllar boyunca ilim, sanat ve tasavvuf kervanı Şirvân, Amasya arasında Anadolu'ya âlimler taşımıştır. Bunların gelişleri ne kadar doğal ise İsmail Şirvânî gibi âlimlerin gelişi o kadar âni ve mecburiyetten olmuştur. Rus işgalinin başladığı on sekizinci yüzyılda artık bu coğrafyada yaşamak, Ruslara boyun eğmeyi zorunlu kılmıştır. Ruslara ve Ermenilere teslim olmayan, direnen ve onlarla mücadele kararı verenlerin ise yaşama şansı kalmamıştır. İşte Nakşî-Hâlidî şeyhi İsmail Siraceddin Şirvânî de

bu zorunlu göçe mecbur edilenlerdendir. Onun Amasya'ya gelişi ile Anadolu'da yeni bir Şirvânî âlimler dönemi başlamıştır. Özellikle Mir Hamza Nigârî gibi büyük bir mutasavvıf-şâiri yetiştirmesi Azerbaycan ile Anadolu arasında yeni bir çığır açılmasına vesile olmuştur. Amasya'da yaşayan ancak her fırsatta Azerbaycan'daki mücadeleye için o bölgeye geçen Hamza Nigârî bir şâir, âlim ve şeyh olmanın yanında iyi bir özgürlük savaşçısı da olmuştur. Onun olumlu etkisi, hem sanat hem tasavvuf hem de Rus ve Ermenilere karşı mücadelede yıllarca sürmüştür. Aşağıda görüleceği gibi onlarca âlim ve şâirin yetişmesine yardımcı olacaktır.

Aşağıda tabloda görüldüğü gibi pek çok âlim yanında onlarca şâir yüzyıllar boyu bu bölgeden Amasya'ya akmış veya oradan gelenlerin evladı, sülaleler teşkil ederek bu coğrafyayı aydınlatmıştır.

Çalışmada Şirvân'dan Amasya'ya gelen önemli şahsiyetler *Amasya Tarihi*'nden alarak tablolaştırıldı. Ayrıca Şirvânî şâirler diğer kaynaklarla desteklenerek kısa kısa tanıtmaya çalışıldı.

1. Amasya Tarihi'nde Alfabetik Sırayla Şirvânîler

Tablo 1

	Adı (Alfabetik Sıra)	Vasfı	Yaşadığı Tarih (Hicrî)	Cilt-Sayfa
1	Abdülhamîd-i Şirvânî	âlim, kadı, ümerâdan	H.500	C. 2, s. 300
2	Abdurrezzâk Efendi-Şirvânî	âlim, müderris	H. 933	C. 12, s. 508
3	Abdülcebbar Efendi-Şirvânîzâde	âlim, müderris, müftü	H. 1123	C. 12, s. 425
4	Abdülhamîd Efendi- Mevlânâ Halvetî	âlim, şeyh	H. 974	C. 12, s. 442

5	Abdülhamîd Efendi-Şîrvânîzâde	âlim, müderris	H. 1242	C. 12, s. 444
6	Abdülmeccîd Efendi-Şîrvânî eş-Şeyh	âlim, şeyh	H. 961	C. 12, s. 94
7	Abdülmuhsin Çelebi-Şîrvânî	âlim, müderris, şeyh	H 933	C.12, s. 99
8	Ahî Hurrem eş-Şîrvânî	âlim, şeyh	H. 700	C. 7, s. 600
9	Ahmed Hulûsî Efendi-Şîrvânîzâde es-Seyyid	âlim, seyyid, molla, müftü, Anadolu Kazaskeri	H. 1249	C. 6, s. 760
10	Âzerî İbrâhim Efendi-Kâtip	âlim, şâir, müderris, hattat	H. 1025	C. 6, s. 13
11	Bahâeddîn Mehmed Efendi-Şîrvânî	âlim, şâir, müderris	(H. 1278	C. 7, s. 556
12	Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi-Şîrvânî	âlim, müderris	H. 888	C. 8, s. 240
13	Ekmel Bey-Gâzi Beyzâde (Şîvânî)	köprü ümerâsından	H. 931	C.8, s. 248
14	Enver Ahmed Efendi-Şîrvânîzâde	âlim, şâir, muallim	H. 1278	C.7, s. 344
15	Esen Şeyh-Takiyeddîn Cemal (Şîvânî)	ümerâdan ilk Şîrvânîlerden	H. 626	C. 7, s. 230
16	Habîb Çelebi-Şeyh Karamânî	şeyh	H. 783	C. 8, s. 282

17	Hacı Mehmed Bey bin eş-Şeyh Alâaddîn Alî bin İbrâhim eş-Şirvânî	âlim, müderris	H. 824	C. 6, s. 236
18	Mustafa Takiyyüddîn Efendi Şirvânî	âlim, müderris	H. 1310	C. 12, s. 72
19	Hakkı İsmail Bey- Şirvânîzâde	âlim, memur	H. 1291	C. 9, s. 185
20	Hamza Nigârî Efendi-eş-Şeyh el- Hâc Mîr	âlim, kâmil, şeyh, şâir	H. 1224	C. 9, s. 277
21	Hasan Efendi-Mîr	âlim, şeyh	H. 1281	C. 9, s. 528
22	Hibetullah Efendi Şirvânî	âlim, müderris	H. 910	C. 12, s. 463
23	İsa Efendi Şirvânî el-Hâc	âlim, müftü	H. 1285	C.12, s. 148
24	İsmâil Sirâceddîn Efendi-Şirvânî eş- Şeyh el-Hâc	âlim, fâzıl, müderris, şeyh	H. 1197	C. 7, s. 205
25	Kazasker Şirvânîzâde es- Seyyid Ahmed Hulûsî Efendi	âlim, müderris, şehremin, kazasker	H. 1249	C. 6, s. 761
26	Kutbeddîn İsa eş- Şirvânî	âlim	H. 920	C. 7, s. 501
27	Pir Sücâeddîn İlyas Halvetî	âlim, şeyh, mürşid	H. 740	C. 7, s. 594
28	Rüşdü Mehmed	sadrazam, şâir	H. 1245	C. 10, s. 72

	Paşa-Şirvânîzâde			
29	Sebâtî Mehmed Efendi-Türbeli Hâfız	âlim, şâir	H. 1264	C. 8, s. 77
30	Sirâceddîn İsmâ'il Bey-Molla Bey	âlim, mahkeme reisi	H. 1276	C.10, s. 218
31	Sirâceddîn İsmâ'il Efendi-Mîr Sirâcî	şâir	H. 1271	C. 10, s. 215
32	Sirâceddîn Mehmed Efendi-Dehneli	âlim, vâiz	H. 1280	C. 10, s. 213
33	Şirvânîzâde Halid Ziyâ Bey	subay	H. 1278	C. 9, s.338
34	Tâceddîn İbrâhim Paşa-Hacı Beyzâde	âlim, şâir, ümerâdan	H. 889	C. 8, s. 19

Çalışmada kimi şahsiyetlerin *Amasya Tarihi*'ndeki biyografisinin olduğu sayfa ve tam tarihi tespit edildi. Kimi şahsiyetlerin ise biyografisi olmadığı halde isminin geçtiği sayfaları ve şahsın yaşadığı yaklaşık yılları kaydedildi. Yani bu tarihler, ilgili şahsın doğum veya ölüm tarihi değildir, Yasar'ın ilgili şahsı tanıtırken kullandığı tarihlerdir. Eserde pek çok şahsiyet için doğum ve ölüm tarihi belirtilememiştir. Amaç Anadolu'da -Amasya'da- yaşayan önemli Şirvânî şahsiyetleri ve özellikle şâirleri kronolojik bir sıra ile tanıtmak olduğundan kesin tarih ve sayfa konusunda esnek davranıldı. İlgili şahsiyetlerin hangi ciltte zikredildiği ise tam tespit edilmiştir. Sayfalar orijinal metindeki sıraya göre verilmiştir.

2.Amasya Tarihi'nde Hicrî Tarihe Göre Şirvânîler

Tablo 2

	Adı	Vasfı	Yaşadığı Tarih (Hicrî)	Cilt-Sayfa
1	Abdulhamîd-i Şirvânî	(âlim, kadı, ümerâdan	500	C. 2, s. 300
2	Esen Şeyh-Takiyeddîn Cemal (Şirvânî)	ümerâdan ilk Şirvânîlerden	626	C. 7, s. 230
3	Ahî Hurrem eş-Şirvânî	âlim, şeyh	700	C. 7, s. 600
4	Pir Sücâeddîn İlyas Halvetî	âlim, şeyh, mürşid	740	C. 7, s. 594
5	Habîb Çelebi-Şeyh Karamânî	Yahya Şirvânî öğrencisi	783	C. 8, s. 282
6	Hacı Mehmed Bey bin eş-Şeyh Alâaddîn Alî bin İbrâhim eş-Şirvânî	âlim, müderris	824	C. 6, s. 236
7	Tâceddîn İbrâhim Paşa-Hacı Beyzâde	âlim, şâir, ümerâdan	889	C. 8, s. 19
8	Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi-Şirvânî	âlim, müderris	888	C. 8, s. 240
9	Hibetullah Efendi Şirvânî	Müderris	910	C. 12, s. 463

10	Kutbeddîn İsâ eş-Şîrvânî	âlim	920	C. 7, s. 501
11	Ekmel Bey-Gâzi Beyzâde (Şîvânî)	köprü ümerâsından	931	C.8, s. 248
12	Abdülmuhsin Çelebi-Şîrvânî	âlim, müderris, şeyh	933	C.12, s. 99
13	Abdurrezzâk Efendi-Şîrvânî	âlim, müderris	933	C. 12, s. 508
14	Abdülmeçîd Efendi-Şîrvânî eş-Şeyh	âlim, şeyh	961	C. 12, s. 94
15	Abdülhamîd Efendi-Mevlânâ Halvetî	âlim, şeyh	974	C. 12, s. 442
16	Âzerî İbrâhim Efendi-Kâtip	âlim, şâir, müderris, hattat	1025	C. 6, s. 13
17	İsmâil Sirâceddîn Efendi-Şîrvânî eş-Şeyh el-Hâc	âlim, fâzıl, müderris, şeyh	1197	C. 7, s. 205
18	Abdülcebbâr Efendi-Şîrvânîzâde	âlim, müderris, müftü	1123	C. 12, s.425
19	Hamza Nigârî Efendi-eş-Şeyh el-Hâc Mîr	âlim, kâmil, şeyh, şâir	1224	C. 9, s. 277
20	Rüşdü Mehmed Paşa-Şîrvânîzâde	sadrazam, şâir	1245	C. 10, s. 72
21	Abdülhamîd Efendi-	âlim, müderris	1242	C. 12, s. 444

	Şirvânîzâde			
22	Ahmed Hulûsî Efendi-Şirvânîzâde es-Seyyid	âlim, seyyid, molla, müftü, Anadolu Kazaskeri	1249	C. 6, s. 760
23	Kazasker Şirvânîzâde es-Seyyid Ahmed Hulûsî Efendi	âlim, müderris, şehremin, kazasker	1249	C. 6, s. 761
24	Sirâceddîn İsmâ'îl Bey-Molla Bey	âlim, mahkeme reisi	1276	C.10, s. 218
25	Bahâeddîn Mehmed Efendi-Şirvânî	âlim, şâir, müderris	1278	C. 7, s. 556
26	Sebâtî Mehmed Efendi-Türbeli Hâfız	âlim, şâir	1264	C. 8, s. 77
27	Enver Ahmed Efendi-Şirvânîzâde	âlim, şâir, muallim	1278	C.7, s. 344
28	Sirâceddîn İsmâ'îl Efendi-Mîr Sirâcî	şâir	1271	C. 10, s. 215
29	Şirvânîzâde Halid Ziyâ Bey	subay	1278	C. 9, s. 338
30	Sirâceddîn Mehmed Efendi-Dehneli	âlim, vâiz	1280	C. 10, s. 213
31	Hasan Efendi-Mîr	âlim, şeyh	1281	C. 9, s. 528
32	İsa Efendi Şirvânî	âlim, müftü	1285	C.12, s. 148

	el-Hâc			
33	Hakkı İsmail Bey-Şirvânîzâde	âlim, memur	1291	C. 9, s. 185
34	Mustafa Takıyyüddîn Efendi Şirvânî	âlim, müderris	1310	C. 12, s. 72

*Amasya Tarihi'*nde geçen ve Şirvân ile ilgisi açıkça ortaya konan şâirler aşağıda tablolatırılmış ve haklarındaki bilgiler özetlenmiştir. Ayrıca *Hümâ-yı Arş* (Rıhtım 2015) adlı eserden yeni isimler liste haricine eklenmiştir.

3.Amasya Tarihi'nde Şirvânî Şairler

Tablo 3

	Adı	Vasfı	Yaşadığı Tarih (Hicrî)	Cilt-Sayfa
1	Tâceddîn İbrâhim Paşa-Hacı Beyzâde	şâir	889	C. 8, s. 19
2	Âzerî İbrâhim Efendi-Kâtip	şâir	1025	C. 6, s. 13
3	Hamza Nigârî Efendi-eş-Şeyh el-Hâc Mîr	şâir	1224	C. 9, s. 277
4	Rüşdü Mehmed Paşa-Şirvânîzâde	şâir	1245	C. 10, s. 72
5	Bahâeddîn Mehmed Efendi-Şirvânî	şâir	1278	C. 7, s. 556
6	Sebâtî Mehmed	şâir	1264	C. 8, s. 77

	Efendi-Türbeli Hâfız			
7	Sirâceddîn İsmâ'îl Efendi-Mîr Sirâcî	şâir	1271	C. 10, s. 215
8	Enver Ahmed Efendi-Şirvânîzâde	şâir	1278	C.7, s. 344

4. Şirvânîler, Şâir Şirvânîler ve Amasya'da Etkileri

Azerbaycan'ın merkezinde bir bölge olan Şirvân, orada kurulan Şirvânşahlar devletinin de etkisi ile her yerde kabul gören bir isim haline gelmiştir. Şirvânlı veya Şirvânî lakaplı binlerce insan Anadolu'da pek çok yere yerleşmiş ve pek çok hususta Anadolu'ya fayda sağlamıştır. Şirvânşahlar Devleti çok uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve ilk başkenti Şirvân 862-918'dan sonra Şamahı 918-1192'yı başkent olarak kabul etmiş, en son Bakü'yü 1192-1538 yılları arasında son payitaht olarak seçmişlerdir. Pek çok bâdire atlatan bu devlet, Timur da dâhil birçok devlet başkanına tâbi olmuş; ancak yine de varlığını sürdürmüştür. En son 1538'de Bakü ve Şamahı, Safevî hükümlerine geçince tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Anadolu'da, bu bölgeden gelenlere yüz yıllar boyunca Şirvânî denilmeye devam edilmiştir. Abdülhamid eş-Şirvânî adlı bir âlimin Amasya'dan Kayseri'ye vali olarak atandığı ve orada öldüğü bilgisi *Amasya Tarihi*'nde Şirvânî kelimesinin ilk geçtiği biyografi olmuştur. Bu şahıs hakkında geniş bilgi vermeyen Hüseyin Hüsameddin Yasar, Esen Şeyh adlı şahsın biyografisinde "Şirvânlıdır" ibaresini ikinci defa kullanmış ve hakkında geniş bilgi vermiştir. Anadolu'ya daha önceki yüz yıllar boyunca geliş gidişler elbette olmuştur ancak ilk önemli Şirvânî unvanlı ulemâ ve ümerâ olarak *Amasya Tarihi*'nde, Hicrî 648 (1251)'de Esen Şeyh-Takiyeddîn Cemâl Şirvânî ismi geçmiştir.

Yasar onu şöyle tanıtmıştır: "Esen Şeyh-Takiyeddîn Cemâl Şirvânî: Şirvânlıdır. Türkmenlerden Sâdık bin Ya'kûb bin İbrâhim'in oğludur... Samûk Noyin (Moğol komutanı) ile beraber

Anadolu'ya geldi. Bir müddet Amasya'da Samûk Noyin ile beraber ikamet etti. Samûk Noyin, Köprü'de çiftliğinde bulunduğu sürece ona hizmet etti. Hicrî 664 (1269)'te Köprü'de vefat etti. Oğlu Şemseddîn Mehmed, vefatından sonra Şîrvân'a gidip soyundan Şeyh Alâeddîn Ali bin İbrâhim bin Mehmed eş-Şîrvânî Amasya emîri Şadgeldi Paşa devrinde Amasya'ya gelip Köprü'de ikamet etti. Tâcî Beyzâdeler bunun torunlarıdır" (C. 7, s. 230).

Amasya'da Şîrvânî isminin belki de ilk büyük soyu bu yolla yerleşmiştir. Tâcîbeyzâdeler Osmanlı'nın en önemli âlim, şâir ve emirlerinden olmuşlardır.

Tâceddîn İbrâhim Paşa-Hacı Beyzâde ise bu kişinin soyundan gelen en önemli âlim ve şâirlerdendir. Tâcî Bey demekle meşhurdur. Osmanlı'nın en önemli devlet adamları Sa'dî ve Ca'fer Çelebiler onun oğullarıdır. Her iki büyük devlet adamı, şâir ve nâsir Bayezid Dönemi'nin Amasya'dan İstanbul'a götürülen en ünlü isimleridir.

Tâcî Bey, şâirliği ile de ön plana çıkan bir şahsiyettir. *Amasya Tarihi'*nde şu şiirleri örnek olarak verilmiştir:

"Göz yaşlı gönül zülf-i perîşânlar içinde
Kaldım karanu gecede bârânlar içinde

Bir kasîdesinin matla'ı:
Tâna tutdu hatt leb-i la'l-i dür-efşânı dürüst
Kıldı yagma leşker-i gam milket-i cânı dürüst

Bu da onundur:
N'ola ruh-ı zîbâna kalursam nazar ey dost
Âyînedürür ana nazardan ne zar ey dost

Bu da;
Hûblukda mâh iderken şems-i tâbân ile bahs
Cânı yokdur kim ide ol hüsn-i cânân ile bahs

Bu da;
Sûz-i dilimle söyledigim âşıkânedür

Benzer zebânım âteş-i aşka zebânedür

Bu da;

Ehl-i diller yüzüne cennet-i a'lâ didiler

Sâye-i kaddine hem sâye-i tûbâ didiler

Bu da onundur:

Gülşende sabânın yine müşkîn nefesi var

Yârin ser-i kûyuna meger dest-resi var” (C. 8 s. 20)

Amasya’da ilk büyük şâir Şirvânî sülale olarak **Tâcîbeyleri** kaydedebiliriz.

Ca’fer Çelebi bu sülalenin en büyük âlim ve şâiridir. “İlk eğitimini Amasya’da babasından ve Amasya’nın önde gelen âlimlerinden almıştır. Eğitimini tamamlamak için Bursa’ya gitmiş ve Hâcî Hasanzâde’den mülazım olmuştur. Önce Simav’da bir medreseye, sonra Simav kadılığına, 1489 yılında Edirne Bâyezîd İmâreti mütevelliliğine atanmıştır. 1492 yılına kadar süren bu görevden sonra İstanbul’daki Mahmûd Çelebi Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1497’de Dîvân-ı Hümâyûn’a nişancı tayin edilmiştir. 1511 yılındaki yeniçeri ayaklanmasından sonra padişah tarafından azledilmiş ve bir müddet devlet görevinde bulunmamıştır. Ca’fer Çelebi, inşâdaki kabiliyeti dolayısıyla II. Bâyezîd gibi Yavuz Sultân Selîm’in de takdirini kazanmıştır. Yavuz, onu yeniden nişancılık görevine, Çaldıran Savaşı dönüşünde de (1514) kazaskerliğe atamıştır. Ancak yine Yavuz Sultân Selîm Devri’nde yeniçerileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle 8 Recep 921/18 Ağustos 1515’te idam edilmek suretiyle öldürülmüştür” (Köksal 2013).

Sâdî Çelebi ise “Amasya’da Şehzade Bayezid’in defterdarı olarak hizmet etmiş ve Amasya seraskerliği görevinde bulunmuş olan şâir, münşî ve hattat Tâcî Bey’in oğlu, Tâcîzâde Câfer Çelebi’nin kardeşidir... Tezkirelerde Sâdî Çelebi’nin Türkçe şiirlerinden bazı örnekler yer almakla birlikte daha ziyade Arapça şiirler yazdığı görülmektedir. Tezkire müellifleri bu şiirlerin ağabeyi Câfer Çelebi’nin Arapça şiirlerinden daha üstün olduğunu

kaydeder. Kınalızâde Hasan Çelebi, Sâdî Çelebi'nin inşâda da Câfer Çelebi'yi geçtiğini söyler" (Erünsal 2014).

Sonraki yıllarda Şirvân'a gidiş gelişler süreklilik arz etmiş, bazen oradan Anadolu'ya, özellikle Amasya'ya; bazen de Amasya'dan Şirvân'a âlimler gönderilmiştir. Amasya'dan Şirvân'a giden en ünlü isim hiç şüphesiz Pir Sücâeddîn İlyâs Halvetî'dir.

Pir İlyâs Halvetî, Timur zamanında ilmi beğenilerek Şirvân'a götürülen bir âlimdir. Şamahî'ya gönderilen ve burada ilim ve tasavvufla iştigali istenen Pir İlyâs, devrin en büyük Halveti lideri Seyyid Yahya Baküvî ile birlikte bu tarikatın inceliklerine vakıf olmuştur. O, Amasya'ya ve bir anlamda Anadolu'ya Halvetiliği Şirvân'dan ilk getiren şeyhlerden birisi olmuştur.

*Amasya Tarihi'*nde bu hadise şöyle anlatılmaktadır:

"805'te Topal Timûr Hân'ın hafîdi Kara Mehmed Sultân ve mu'allimi Abdulcabbâr el-Mu'tezilî teftiş amacıyla Amasya'ya gelip Timûr'un Amasya vâlisi nasb ettiği Kara Devletşâhı Amasya şehrine yanaştırmayan ulemâyı imtihâna çektikleri esnâda fazîlet-i ilmiyyesi parlak bir sûretde sâbit olduğundan Amasya belâdan kurtuldu. (Bu âlimlerden) Hazret-i Pîr İlyâs Şirvân'a gönderildi (C. 6 s. 368).

Mihri Hatun'un da dedesi olan Pir İlyas'ın Şirvân yolculuğu Anadolu'ya Halvetilik gibi ilme ve sanata hoşgörü ile yaklaşan bir tarikati kazandırmıştır.

Gümüşlüoğulları denilen bu sülale, Şirvân'a gidip gelen Pir İlyas'ın torunu olarak büyük kadın şâir Mihri Hatun'u Amasya'ya hediye etmiştir.

Amasya'da adından söz ettiren Şirvânlı diğer bir şâir, yüz yıl sonra gelen **Âzerî İbrahim Efendi**'dir.

*Amasya Tarihi'*nde hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Amasyalı Ateş Ali Ağa demekle meşhûr bir sipâhi oğludur. Amasya âlimlerinden ve özellikle Müfessir Ahmed Efendi'den ilim öğrendi. Meşhûr hattat Hüseyin Efendi'den hat dersi aldı. Ders-i âm olduğu esnâda mahkeme baş-kâtibi, daha sonra Torumtay Medresesi müderrisi, birkaç defa Amasya nâibi olarak yükseltti.

1017'de kitâbet ve niyâbetden azledilip sonra kasabalara kadı oldu. 1025'te vefât etti. Âlim, kâtip, şâir, ta'lik-nüvîs bir hattât idi" (Cilt 6, s. 40).

Şâirin şu şiirleri örnek olarak *Amasya Tarihi*'nde yer almaktadır.

"Dünyâ temeli benim özümdür

Bu kadrimi bilmeyen oguzdur

Nûrumdan olur cihân münevver

Yaklaşma ki sûretim yavuzdur" (Cilt 6, s. 40)

Azerî İbrahim Efendi âilesi Azerbaycan'dan geldiği için Âzerî mahlasını seçmiştir. Amasya'da -genelde Anadolu'da- Azerbaycan göçmenlerine bu isimle de hitap edilir. Amasya'da Hamza Nigârî'nin medfun olduğu caminin adı da "Azerîler Câmii"dir.

Amasya'ya Azerbaycan Karabağ'dan geldiği halde, yine genel adlandırmaya uyarak Şirvânlı sayılan eş-Şeyh el-Hâc Mîr Hamza Nigârî Efendi ise elimizde divanları ve mesnevisi bulunan en önemli şâirdir.

Onun şeyhi **İsmail Sirâceddîn Şirvânî**, Azerbaycan'dan Amasya'ya göçlerin en temel faktörü olmuştur (Halilli ve Rıhtım 2003) (Hakverdioğlu 2014) (Musakhanov 2018) (Halilli 2003). Nakşî-Hâlidî şeyhi olan bu zat; Hamza Nigârî gibi yüzlerce âlimin, binlerce Azerbaycan Türk'ünün buraya gelmesine vesile olmuştur. İsmail Şirvânî, Amasya'ya ilim için gelen kafileden değildir. Artık Azerbaycan bölgesinde Rus ve Ermeni zulmü başladığı için zorunlu bir göç söz konusu olmuştur.

Onu bir kutup olarak gören ve etrafında toplanan binlerce insan Şirvânlı lakabı ile onun peşinden Amasya ve çevresine yerleşmiştir.

Hamza Nigârî de bunlardan biridir. Nigârî hakkında *Amasya Tarihi*'nde oldukça tafsilatlı bilgi verilmektedir. Denebilir ki bir şâir için ayrılabilir en uzun bölüm bu şahsa verilmiştir. Hayatı ve seyitlik silsilesi adım adım açıklanan şâirin çalkantılı hayat hikayesi ve şiirlerinden örnekler eserde kaydedilmiş ve şu cümle ile Yasar, şâir hakkında hükmünü vermiştir:

“Mîr Hamza Nigârî şâyân-ı hürmet bir sîmâ-yı mübârekdir. Kendisine hâss bir meslek-i tasavvuf sâhibi olan fuzalâ-yı meşâyîhdendir. Bu meslek erbâbına Hamzavî dendi. Saltanatı uğrunda her türlü fenâlığı irtikâb edecek bir yaradılışda olan Muâviye ve Mervân’a fedâ edilecek kimselerden değildir, ve’s-selâm” (C. 9, s. 297).

Hamza Nigârî, anlaşılması zor bir şahsiyettir. Onun Şîî mi Sünnî mi olduğuna dair soruya cevabı mantık çatlatan cinstendir:

“Allahı Muhammedi âlî seven dostânız

Ne Sünnîyiz ne Şîî bir hâlis Müslümânız” (Bilgin 2017; 425)

Allah aşkı ile kendisini yakan bir pervane gibi hayatını hep Allah’ı, Peygamber’i ve onun sevdiklerini anlatmaya harcayan Nigârî, tasavvufun sembolizmini en üst seviyede kullandığı için çoğu zaman yanlış anlaşılmıştır.

Fahreddin Ağabali de, *Hümâ-yı Arş* (Rıhtım 2015) adlı eserinde bu şâirin menkıbevî hayatını anlatmıştır ve devrinde kaç şâire hocalık yaptığını tek tek listelemiştir. Bunlardan en önemlileri Sebâtî ve Sa’dî’dir. Sebâtî ayrıca ele alınacağı için Sa’dî ile ilgili kaydı şu şekilde özetleyebiliriz:

“Sa’dî gerçekten ilginç bir şahsiyettir ve şiirleri son derece liriktir. Âdeta Mir Hamza Nigârî’nin çıktığı mertebeleri zorlayan şâir, kısacık ömründe bir divan oluşturacak kadar şiir yazmıştır. Hamza Nigârî’nin oğlu Sirâcî ile olan kardeşten öte dostluğu Sirâcî’nin ölümü ile büyük bir hüsrana dönüşmüştür. Azerbaycan’a geri dönen şâir, orada kısa bir süre sonra hastalanıp vefat etmiştir” (Hakverdioğlu 2018).

Sa’dî gibi onlarca Azerbaycan Türk’ünü Amasya’da şâir mertebesine çıkararak Mir Hamza Nigârî, Türk şiirinin en güçlü kalemlerinden birisidir. Hakkında beş defa uluslararası sempozyum yapılan şâirin İsmail Şirvânî’den aldığı şeyhlik yetkisi ile çok yönlü bir lider olması, onun etrafında büyük bir sevgi halkası doğurmuştur.

Mir Hamza Nigârî üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda oldukça yoğunluk kazanmış ve onun Anadolu’ya göçen en önemli ve etkili şâir olduğunu ispatlamıştır. Tespit edebildiğimiz

aşağıdaki kaynakça onun değerini ortaya koymaya yeterlidir. 1-5 Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu (Halilli 2013, 2015, 2017, 2019, 2022), doktora tezi (Akkuş 1995), yüksek lisans tezi Nigârname (Taşlıova 1999) (Memmedli 2012), Hüma-yı Arş (Rıhtım 2015) (Hakverdioğlu 2018), Mürşidi Aşk Olan Ârif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri, Düşünceleri (Özkılınç 2013), Türkçe Divan (Bilgin 2003; Memmedli 2010). Ayrıca onlarca makale ile şâirin hayatı ve sanatı gözler önüne serilmiştir.

Mir Hamza Nigârî, her ne kadar Karabağ göçmeni bir şâir olsa da Şirvânî unvanlı şâirlerin en ünlüsüdür.

Sirâceddîn İsmâ'îl Efendi-Mîr Sirâcî ise Mir Hamza Nigârî'nin oğludur. Sirâcî, babası kadar olmasa da bir divan oluşturacak kadar şiirleri olan bir şâirdir. Genç yaşta ölen şâir, içli gazelleri ile yürekleri dağlamıştır. Yasar, tarihinde onu şöyle tanıtmaktadır:

“Karabâğ dâhilinde Berküşâd kasabasında 1271'de doğdu. 1281'de pederiyle beraber Amasya'ya hicret edip Rüşdiyye mektebinde tahsîl-i fûnûn etdikten sonra pederinden ikmâl-i tahsîle çalıştı. Gâyet zekî, serî'ü'l-intikâl, hâfızası kuvvetli, Fuzûlî divânını ezberlemiş, şâir, şûh-meşreb, esmer gözlü, mürîdânın erkek ve kadınları arasında gâyet mergûb u muhterem bir genç idi. Vefâtı günü Şirvânîler için bir yevm-i mâtem olup herkesi ağlattı” (C. 10, s. 215).

Mîr Hamza Nigârî, göz aydınlığı biricik oğlunun ayrılığı ile yanıp şu şiiri yazmıştır:

Nice gözden gitmesin hûn-âbe cânândır giden
Nice cism ü cân ayakdan düşmesin cânandır giden

Nice 'âlem olmasın ehl-i nazar çeşmime târ
Çün nazardan çeşme-i hurşîde rahşândır giden

Eğer Sirâcî mahlası ile şiir yazan bu şâir, genç yaşta hayatını kaybetmeseydi büyük şâirler arasında yerini alabilirdi; çünkü kısacık ömründe oldukça yüksek seviyeli şiirler bırakmıştır:

Sirâcâ terk-i dünyâ kıl nazar kes cümle eşyâdan
Yakın bin şükr ile tabşur bu ednâ cânı cânâne

Kaynaklarda bulunmayan ve ancak *Hümâ-yı Arş* adlı eserin tozlu sayfalarında kalan şu ilginç şiir onun için bacısı dilinden yazılmıştır. Tüm Amasya gibi bacısı da ayrılık ateşi ile yanmıştır, onun acısını şâir Hacı Abdülmecid Efendi şöyle dillendirmiştir:

Ey tâze gül-i gülşen-i Haydar bala kardaş
Nevreste civân nesl-i peyamber bala kardaş
Kardaş ne zamân degdi sana bu nice okdur
Peykân-ı eceldür ola mı yâresi çokdur
Almaz seni Tanrı anamın kardaşı yokdur
Sen nesl-i Rasul sibt-i Betül-i 'Alisün
Sen Mir Agabâlî bağının tâze gülüsün
Mir Haydar Aga yâdigarı bî-bedelisün
Sensiz gice gündüz ider efgân bacıların
Sergeşte zelîl hâli perîşan bacıların
Getdün yine gel boyuna kurban bacıların
Sen bircesün ölme agamın kaddini egme
Bî-mûnis-i bî-kes anamın gönlüne degme
Sen gel bu kefen göynegini egnine giyme
Bilmem ne tedârikdi yine hârâ seferdür
İkbâle degil bu sefer idbâre seferdür
Sen gel bu yola gitme bu yol kara seferdür
Bir tâze civansun bu cihân içre ki mergûb
Âlâyîş-i âlâm ile gel olma pür-âşûb
Kurban sana hemşirelerin manzar-ı mahbûb
Sensiz bu cihânda dahi gezmez bacıların
Sen üzsen elin senden el üzmez bacıların
Vallâhü'l-'azîm hicrüne dözmez bacıların
Gök geymiş anam başına sensiz kara bağlar
Âh eyleyüben bacıların bagrını dağlar
Gözler yolunu gelmesen Abdülmecid ağlar

Sirâcî, Şirvânlılar arasında en büyük matemini yaşadığı bir ölümle bu dünyadan ayrılmıştır.

“Dîvânçe-i eş'ârı vardı. “Sâkî-nâme”si meşhûr olup “Sirâcî” tahallus etmişti. Eş'ârı kalbi gibi yanıktır. Bâdesi çay olup her yerde bununla dem-güzâr olmuştu” (C. 10, s. 214).

Sirâcî ile birlikte aynı dönemde yaşamış Hamza Nigârî takipçisi onlarca şâir vardır. Hümâ-yı Arş adlı eserde Fahreddin Ağabali bunları tek tek tanıtmış ve şiirlerinden örnekler vermiştir. Hümâ-yı Arş'taki önemli Şirvânî şâirler şunlardır: Mir Hamza Nigârî, Şirvânîzâde Mehmet Rüştü Paşa, Sirâceddin Efendi (Sirâcî), Firdevsî, Karabağlı Sa'dî.

Mirzâde Mustafa Fahreddin Ağabali en fazla şiiri Sa'dî-i Karabağî'den kaydetmiştir. Sa'dî (Bal 2012) gerçekten ilginç bir şahsiyettir ve şiirleri son derece liriktir. Âdetâ Mir Hamza Nigârî'nin çıktığı mertebeleri zorlayan şâir, kısacık ömründe bir divan oluşturacak kadar şiir yazmıştır. “Sirâcî ile olan kardeşten öte dostluğu, Sirâcî'nin ölümü ile büyük bir hüsrana dönüşmüştür. Azerbaycan'a geri dönen şâir orada kısa bir süre sonra hastalanıp vefat etmiştir” (Hakverdioğlu 2018; 119).

Mir Hamza'dan etkilenen ünlü şâirler şunlardır: “Hacı Abdülmecid Efendi, Sebâtî, Nigârîzâde Mahmud Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Hacı Mehemed Efendi, Hulûsî Efendi, Rencur Hanım” (Hakverdioğlu 2018). Mir Hamza Nigârî'nin etkisi öldükten sonra dahi yeni şâirlerde görülmüştür: Zileli Tâlibî (Hakverdioğlu 2017), Alvarlı Lütfi Efe (2016). Bu şâirlerin her birinin Mir Hamza Nigârî veya ailesi ile ilgili şiirlerine yer verilen *Hümâ-yı Arş*'ta gün yüzüne çıkmamış pek çok şiir mevcuttur. Mir Hamza Nigârî'nin eşi Fatma Hanım'ın da şiirlerinin oluşunu burada kaydetmek gerekir.

Bahâeddîn Mehmet Efendi Şirvânî ise şâirlik yönü zayıf bir şiir heveslisidir.

“Karabağ eyâleti muzâfâtından Dehne kasabası ulemâsından olup Amasya'da 1284'te vefât eden Siraceddîn Mehmed Efendi bin eş-Şeyh Mehmed bin İsrâfil oğludur. Dehne'de 1278 senesi rebülevvelinde doğdu. 1281 senesi recebinde üç yaşında iken pederiyle Amasya'ya geldi” (C. 7, s. 556).

Yasar, şâirin divanı ve hilyesinin olduğunu söyleyip şiirlerinden örnekler vermiştir:

“Dîvân-ı eş’ârı ve ba’zı âsârı vardır. Fârisî dîvânı ve ufak bir kıt’ada bir hilye-i nebeviyesi de vardır. Şu beyitleri dîvânından alınmıştır:

Hevâs-ı nefis râm olmaz anı tevbîhe tahkîm et

Mu’allem olmasa şâhin çıkar elden şikâr hayfâ” (C. 7, s. 557)

Şîrvânlı şâirlerin Hamza Nigârî sonrasında en önemli temsilcisi **Sebâtî**’dir. Türbeli Hafız diye ünlenen ve sesinin güzelliği ile herkesi mest eden bir şâir olan Sebâtî, İsmail Şîrvânî’nin cami ve türbesinin bakımı ile iştigal etmiştir. Şîrvânîzâde Mehmet Rüştü Paşa’nın yaptırdığı bu külliyyede imamlık ve müezzinlik yapan şâirin mürettep bir divanı vardır.

Yasar onu şöyle tanıtır: “Sebâtî Mehmed Efendi-Türbeli Hâfız Erzurumludur. Şîrvân eyâletinde Şeki kazâsı âhâlisinde Kutkaşın nâhiyesi halkından Abdulkerîm Efendi bin Hacı Mikâ’il mahdûmudur. Pederi Hacı Hamza Efendi’yle Şîrvân’dan kalkıp Erzurum’da ikâmet ettikleri esnâda 1264’te doğdu. Orada tahsîl-i ulûm edib Amasya’ya geldi” (C. 8, s. 76).

Sebâtî hakkında son yıllarda çalışmalar hız kazanmıştır. Hakkında yüksek lisans tezi (Koç 2006) ve divanından seçmeler (Çalışkan 2017) yayımlanmıştır.

Enver Ahmed Efendi-Şîrvânîzâde Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın Farsça hocasıdır. Yasar, hocasını şöyle tanıtmıştır: “Amasya fuzalâsından Şîrvânî el-Hâc Mustafa Efendi’nin mahdûmudur. 1278’de Gümüşlüzâde Mahallesi’nde doğdu. Rüşdiye Mektebi’nde fûnûn-i lâzimeyi gördükten sonra pederinden tahsîl-i ulûm edib 1298’de irtihâl eden pederinin yerine Rüşdiye Mektebi üçüncü mu’allimi oldu. Onaltı yıl mu’allim-i sâlis sıfatıyla Rüşdiye Mektebi’nde şâkirdâna ta’lîm-i me’ârif etdi. 1314’te Rüşdiye Mektebi idâdî derecesine çıkarıldıkda Edebiyyât-ı Fârisiyye mu’allimi oldu.1338’de vefât ettiği işitildi. Âlim, **şâir**, edebiyâta merâkı zâ’id idi. Fârisiyyâtı bu zâtan okudum” (C.7, s. 344). Ancak Yasar, bu Şîrvânlı şâirin şiirlerinden örnek vermemiştir.

Şirvânîzâde Mehmet Rüşti Paşa ise İsmail Şirvânî'nin oğlu olması ve şâir yönünün güçlü olması ile anılmaya değer bir şahsiyettir.

“Şirvânî el-Hâc İsmâ'îl Sirâceddîn Efendi'nin ikinci mahdûmudur. Amasya'da Yâkûtiyye Mahallesi'nde 1245'te doğdu.” (C. 10, s. 73) diyen Yasar, paşanın hayatını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Sürgün sebebinin de açıkça ortaya konduğu biyografide şu şiirlerine yer verilmiştir:

Birdir safâ-yı vasl ü safâ bir değilse de

Birdir cefâ-yı hicr ü cefâ bir değilse de

...

Bu gazeli çok beğenen Hüseyin Hüsameddin Yasar (Hakverdioğlu 2021), (Kaçar 2017) şâirlik yönünü göstermiş ve şiiri tahmis etmiştir:

Birdir gınâ-yı kalb ü gınâ bir değilse de

Birdir ziyâ-yı şems ü ziyâ bir değilse de

Birdir nevâ-yı zevk ü nevâ bir değilse de

Birdir safâ-yı vasl ü safâ bir değilse de

Birdir cefâ-yı hicr ü cefâ bir değilse de (C. 10, s. 73)

...

Ağabeyi Hulusi Efendi ile tam tersi hasletlere sahip olan Rüşti Paşa şöyle eleştirilmiştir:

“Mehmed Rüşdü Paşa, gâyet fâzıl, muhakkik, her türlü kemâlâtı câmi' idi. Ahmed Hulûsî Efendi de âlim, kâmil olmakla beraber müttakî, müteşerri', affî idi. Bunun kerem ü sehâveti, aldığı ma'âşî nisbetinde yüksekti. Onun lutf u semâhati kaldırdığı mebâliğ-i azîmeye nisbetle azdı” (C. 10, s. 73).

Sonuç

Azerbaycan ile Anadolu arasında yüz yıllardır âlimler ve şâirler karşılıklı gidip gelmiştir. Kimi zaman Anadolu'dan bir âlim kalkıp Şirvân'a gitmiş, tasavvuf ilmini yüklenip Anadolu'ya getirmiştir; Pir Sücâeddîn İlyas gibi. Bazen bir âlim Şirvân'dan kalkıp

Anadolu'ya gelmiştir; Amasya'da devrinin ve sonraki yüz yılların en büyük şâir ve nâsirlerinin bir soy olarak Osmanlı'yı yücelttiğini göstermiştir; Tacîbey gibi. Yine Azerbaycan'dan bir mutasavvıf Rus baskısı ile Anadolu'ya gelmiş bir çığır açmış; âlim, şâir ve âmirler madeni olmuştur; İsmail Sirâceddîn Şîrvânî gibi. Ve sonunda bu büyük âlimin elinde yetişen ve Allah aşkı ile kendini yok eden büyük şâir Mir Hamza Nigârî, Amasya ve Anadolu'yu Fuzûlî'nin Kerbelasına çevirmeyi başarmıştır. Böylece Mir Hamza Nigârî etrafında doğan bir muhit ile âlimler, şâirler bir araya toplanmıştır. Sirâcî gibi genç Şîrvânîler hem Amasya'nın hem de Azerbaycan'ın yüreğini yakan bir mâteme sebep olmuşlardır. Hicrî 500 tarihinde Abdulhamîd-i Şîrvânî ile başlayan Hicrî 1300'lü yıllarda Mustafa Takiyyüddîn Efendi Şîrvânî'ye kadar 34 şahsiyeti tespit ettiğimiz bu yolculuk, "İki devlet, bir millet" ilkesiyle halen devam etmektedir. Yine hicrî 889 yılında Tâceddîn İbrahim Paşa-Hacı Beyzâde gibi büyük şâirleri Anadolu'ya taşıyan bu akım, hicrî 1270'li yıllarda Mîr Sirâcî gibi isimlerle renklenmiş ve hâlen yeni şiir heveslileri ile alışverişe devam etmektedir.

152

Kısacası Azerbaycan'dan gelen ve ortak adları Şîrvânî olan yüzlerce âlim, şâir ve âmir Anadolu'yu aydınlatmıştır. Özellikle Amasya'da yoğunlaşan bu kitle araştırıldıkça yeni bilgilerle yeni şâirlerin ve divanların ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

Kaynakça

- Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022a). *Amasya Tarihi* (Cilt. 8), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Açık T. ve Serbestoğlu İ. (2022b). *Amasya Tarihi* (Cilt. 10), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Akkuş, M. (1995). *Seyyid Nigârî Divânı*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.

- Arpaguş S. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 11), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 7), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Arslan, M. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 1-3 ve 4. Cildin bakiyesi), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Bal, A. (2012), Sa'dî Karabagî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanı ve İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Baş E. ve Koca F.(2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 9), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Bilgin, A. (2003). *Dîvân-ı Seyyid Nigârî. Mir Hamza Nigârî. İstanbul: Kule İletişim.*
- Çalışkan, A. (2017). *Sebâtî ve Divanı'ndan Seçmeler. Ankara: Kurgan Edebiyat.*
- Erünsal, İsmail (2014). *Sâdî Çelebi Maddesi, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/tacizade-sadi-celebi> (30.07.2022)*
- Gülgen, H. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 4), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Hakverdioğlu, M. (2014). *Gül Kokulu Mevlanâ. Ankara: Gece Kitaplığı.*
- Hakverdioğlu, M. (2017). *Talîbî ve Divançesi. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.*
- Hakverdioğlu, M. (2018). *Hümâ-yı Arş Adlı Mir Hamza Nigârî Menâkıpnâmesindeki Şiirler, 4. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Amasya.*

- Hakverdioğlu, M. (2021). Hüseyin Hüsameddin Yasar'ın Amasya Şiiri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), 401-418.
- Halilli, F (2003). Mevlanâ İsmail Siraceddin Şirvânî, Bakü: MİRAS Medeni İrsin Öğredilemsine Kömek İctimai Birliği.
- Halilli, F., Rıhtım, M. (2003). Mevlânâ İsmail Sirâceddîn Şirvânî ve Kazaklı Müridler. Bakü: Miras.
- Halilli, Fariz (2014). 2. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu Bildiriler Kitabı,
- Halilli, Fariz (2017). 3. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, https://www.academia.edu/52620364/III_SEMPOZYUM_Hemze_Nigâri_kitab
- Halilli, Fariz (2018). 4. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu Bildiriler Kitabı, https://www.academia.edu/52620035/II_Hemze_Nigârî_kitabi https://www.academia.edu/52620700/Hamza_Nigârî_4_kitap_pdf_T%C3%9CM%C3%9C
- Kaçar, Mücahit (2017). "Amasya Tarihi Müverrihi Hüseyin Hüsameddin'in Şâirliği". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*. Amasya: Kibatek Yayınları, s. 66-72.
- Keçeci Kurt, S. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 1 Giriş), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Kemikli, B. (2016). *Divan Alvarlı Lütfi Efendi*, Ankara: Diyanet İşleri Yayınları.
- Koç, N. (2006). Hâfız Mehmed Sebâtî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Köksal, M. F. (2013) Câfer Çelebi Maddesi, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cafer-tacizade-cafer-celebi> (30.07.2022)
- Memmedli, N. (2010). Mir Hamza Seyid Nigârî Divan. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası M. Füzûlî Adına Elyazmalar İnstitutu.
- Memmedli, N. (2012). Mir Hamza Seyid Nigârî/ Nigâr-nâme. Bakü: Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası M. Füzûlî Adına Elyazmalar İnstitutu.
- Musakhanov, O. (2018). İsmail Siraceddin Şirvânî, Risaleler. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 6), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- Özkılınç, A. (2013). Mürşidi Aşk Olan Arif: Seyyid Nigârî, Hayatı, Eserleri, Düşünceleri. İstanbul: Seçil Ofset.
- Rıhtım, M. (2015). Mirzâde Mustafa Fahreddin Ağabali'nin Hümayı Arş-Karabağlı Şeyh Mir Hamza Nigârî'nin Menâkıp-nâmesi. Bakü.
- Taşlıova, M. M. (1999). Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Turabi A. H. (2022). *Amasya Tarihi* (Cilt. 11), (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

Karadeniz, Yılmaz (2022). “ H. 1182-1184 (1768-1770) Tarihli Şer’iyye Sicillerine Göre Amasya’nın İktisadi Yapısı”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 157-188.

H. 1182-1184 (1768-1770) TARİHLİ ŞER’İYYE SİCİLLERİNE GÖRE AMASYA’NIN İKTİSADİ YAPISI

ECONOMIC STRUCTURE OF AMASYA ACCORDING TO COURT RECORD REGISTER DATED H. 1182-1184 (1768-1770)

Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ*
Amasya Üniversitesi
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

Öz

Amasya, şehzadelerin idareci olarak görev yapmaları sebebiyle “Şehzade Sancağı” olarak vasıflandırılmış, stratejik olarak doğuya yapılan seferlerin güzergâhı ve padişahların dinlendiği mekân olmuştur. Toprak idaresi olarak malikâne-divani sistemi denilen bir sistem uygulanmıştır. Bu sistemde vergilerin bir bölümü malikane hissesi ismiyle özel şahıs ve vakıflara, diğer bölümü ise divani hissesi ile devlete ödenmiştir. Amasya’da devlete ödenen vergiler içerisinde şer’i dediğimiz öşür ve cizye vergisi dışında örfi vergiler, olağanüstü durumlarda geçici olarak konulan, ancak daha sonra kaldırılmayarak sürekli hale getirilen İmdad-ı Hazariye, İmdad-ı Seferiye, Avarız, Nüzûl, Sürsat gibi vergiler de sıkça toplanmıştır. Çalışmamıza konu olan siciller üzerinde yaptığımız araştırmamızda, o dönemde olağanüstü vergilerin sıkça toplanmasında devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Rusya savaşlarının getirmiş olduğu mali sıkıntının etkili olduğu görülmüştür. H.1182-H.1184 (1768-1770) tarihlerini kapsayan 52 ve 53 No’lu Şer’iye Sicillerindeki bilgiler sadece

* ORCID: orcid.org/0000-0001-6471-1280

vergilerle sınırlı kalmamış, mukataa gelirleri de önemli bir yer tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amasya Sancağı, Şer'ıye Sicili, Malikane-Divani, Vergi, Mukataa

Abstract

Amasya was characterized as the "Prince Sanjak" because the princes served as administrators. It was the route of the campaigns made to the east strategically and where the sultans rested. For the land administration, a system called the malikane-divani system was applied. This system consisted of two heads, two-headed and savings, part of the taxes were paid to private individuals and foundations with the name of manor shares, and the other part was paid to the state with divani shares. Among the taxes paid to the state in Amasya, in addition to the öşur and jizya taxes, which we call religious taxes, as customary taxes, taxes such as Imdad-ı Hazariye, Imdad-ı Seferiye, Avariz, Nuzul, Sursat, which were temporarily imposed in extraordinary cases, but then were not abolished and made permanent, were also frequently collected. In our research on the registers that are the subject of our study, it has been seen that the financial difficulties caused by the ongoing Ottoman-Austrian and Ottoman-Russian wars were influential in the systematic collection of extraordinary taxes at that time. The information in the Sharia registers covering the dates between Hijri 1178 and Hijri 1184 was not limited to taxes; the revenues of the muqataa also held an important place.

Keywords: Sanjak of Amasya, Shar'ıye Registry, Malikane-Divani, Tax, Muqataa

Giriş

Amasya, Yeşilirmak'ın iki tarafında güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan bir vadide kurulmuştur. Şehrin kuruluşu Hitit Şehir Konfederasyonu'na kadar gitmektedir. Kuzeyde surlarla çevrili "Harşene (Amasya) Kalesi," güneyinde az meyilli kayalıklar mevcuttur (Strabon, 2012: 51).

Amasya, M.Ö. 6. asırda Pers hakimiyetine geçtikten sonra M.Ö. 4. asırda Makedonya Kralı Büyük İskender'in istilasına uğramış, M.Ö. 1. asırda ise Romalıların eline geçmiştir. M.S. 355'te Bizans'ın hakimiyetine geçen şehir, 712'de Müslüman Araplar tarafından fethedilmişse de tekrar Bizans hakimiyetine girmiştir (Varol,

2019: 6). 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Amasya ve civarı Danişmend Ahmet Gazi tarafından fethedilerek bölgede Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Danişmendliler dönemi (1071-1178), Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın 1175'te Amasya'yı ele geçirmesiyle sona ermiştir. II. Kılıç Arslan, Selçuklu topraklarını on bir oğlu arasında paylaştırdıca Amasya, Nizameddin Argunşah'a düşmüştür. II. Rükneddin Süleymanşah döneminde (1196-1204) bu sultana bağlı kalmıştır (Yesar, 2004: 110-167).

Amasya, Alâeddin Keykubad döneminde (1220-1237) tımar olarak Bereket Han'a verilmiş, bu dönemde ortaya çıkan Baba İshak hareketine önemli bir mekân olmuştur. Amasya subaşı Armağanşah, isyan hareketini bastırdıktan sonra Baba İlyas'ı Amasya Kalesi burçlarında astırmıştır. Selçuklu Devleti 1243'teki Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilince Amasya'da Moğol hakimiyeti başlamış, 1341'de ise Eretna egemenliği altına girmiştir. Eretna Devleti naibi Kadı Burhaneddin ile 1381 yılında yaptığı savaşta hayatını kaybeden Hacı Şadgeldi Paşa'dan sonra oğlu Fahrettin Ahmet Bey, Amasya emirliği görevini üstlenmiştir (Yesar, 1986: 231-233).

Yıldırım Bayezid'in 1402'deki Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilerek esir düşmesi ve yaşanan Fetret Devri'nden sonra şehzade Çelebi Mehmet, bu mücadele yıllarında Amasya'yı kendisine merkez yapmıştır. Çelebi Mehmet, Amasya'ya hâkim olan Kara Devletşah ile yaptığı mücadeleyi kazandıktan sonra onu savaş meydanında öldürmüştür. XV. asrın ilk yarısından itibaren başlayan Osmanlı hakimiyeti döneminde Eyalet-i Rum'un merkezi ve şehzadelerin görev yaptığı yer olmuştur. Yörgüç Paşa'nın beylerbeyi olduğu dönemden (1422-1435) itibaren "*Vilayet-i Rum*" olarak anılmıştır (Uzunçarşılı, 1968: 165-184).

Çalışmamıza konu olan ve H.1182-1184 (1768-1770) dönemini ihtiva eden 52 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili, 22 sayfadan ibaret olup esnaf, yiğitbaşı tayinleri ve fiyatlar ile ilgili bilgiler vermektedir. Aynı tarihleri ihtiva eden 53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili ise 188 sayfadır. 52 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili, umumiyetle esnaf, yiğitbaşı tayinleri ve fiyatlar hakkında bilgi vermektedir. 53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicilinde ise toprak idaresi, toplanan vergiler,

yapılan idari tayinler, askeri seferler, vakıf mütevellî tayinleri, aile hukuku, esnaf ve fiyatlar hakkında bilgiler mevcuttur.

1.Toprak Yapısı

Osmanlı Devleti'nin toprak idaresi içerisinde "Eyalet-i Rum" olarak bilinen ve Malikane-Divani sistemine tabi olan Amasya Sancağı, Sivas ve Divriği bölgelerini içeren toprak rejimi ve arazilerin tasarruf tarzı, diğer yerlerde uygulanan toprak rejimine mukabil farklılık arz etmektedir.

Osmanlı toprak idaresi, kaynağını kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden almıştır. Zira bu dönemdeki devletler, hizmetine girdiği dini temayüllerin esaslarına göre arazi siyaseti izlemişlerdir. Siyasi idareyi bunun emrinde kullanıp kurulan toprak nizamının devamını sağlamışlardır. Özellikle zirai faaliyetlerin hâkim olduğu devirlerde, toprak hukukunun kuralları ile devletin şekline hâkim kuralların iç içe olduğu bir gerçektir (Barkan, 1980: 125). Osmanlı Devleti'ne şer'i ve örfî kurallar hâkim olduğundan, toprak idaresinde de bu iki hukuk kuralının iç içe olduğu görülmektedir.

160

Osmanlı Devleti'nde eyaletler toprak idare sistemine göre salyaneli, salyanesiz, yurtluk-ocaklık ve mir-i miranlık olmak üzere kısımlara ayrılmıştı. Salyaneli eyaletlerde tımar sistemi mevcut olmayıp, elde edilen gelir o eyaletteki idareci ve askere maaş olarak verilirdi (Trak, 1970: 359-360). Eğer artan olursa merkeze gönderilirdi. Salyanesiz eyaletlerdeki arazileri İslam hukukuna göre beş kısma ayıran Osmanlı Devleti, bu hukukun elastikiyet sınırlarını geliştirerek her geçen gün toprak üzerindeki mülkiyet hukukunu yaygınlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren fethettiği yerlerde toprak köleliğinin mevcut olduğu derebeylik nizamı ile karşılaşmıştır. Bu sebeple toprak asaletine son vermek amacıyla tımar sistemini ihdas etmiştir. Fethedilen toprakların rakabesini hazine için el koymuş ve sadece tasarruf hakkını reaya'ya tefviz etmiştir (Cin, 1985: 76-77). Devlet, toprakların verimsiz bir şekilde parçalanmasına ve belli şahısların elinde toplanmasına,

toprak şartlarının getireceği menfi durumlara müsaade etmemiştir (Barkan, 1980: 131).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında arazinin "mülk" ve "miri" olarak ikiye ayrıldığını ve miri arazinin tamamına yakın kısmı kapladığını görmek mümkündür (Kazıcı, 1996: 298). Miri toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu. Devletin rakabesini elinde tuttuğu miri arazi, bütün tarım topraklarını kapsamıyordu. Hububat ziraatı yapılan arazileri içermekteydi. Bağlar ve bahçeler bunun haricinde idi (İnalçık, 1993: 4).

Miri topraklar da tapulu ve mukataalı arazi olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı. Tapulu arazi, satılıp vakfedilmeyen raiyyet çiftlikleri idi. Miri tapulu arazi yanında ikinci büyük sınıfı oluşturan topraklar, miri mukataalı arazidir. Bu sistemde devlet, geliri bir şahsa belli bir bedel karşılığı kiraya verirdi. Bu işleme de *iltizam* denilirdi (İnalçık, 1993: 5). Sicillerimizde mukataa ve iltizam ile alakalı belgeler mevcuttur (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 39, 54, 63, 66, 92, 94, 104, 155).

Rum Eyaleti'ne bağlı Amasya, Divriği ve Sivas bölgesindeki bazı arazilerin tasarruf tarzı diğer yerlerde uygulanan toprak rejiminden farklılık arz etmektedir. Bu bölgedeki arazinin tasarruf tarzına "*Malikane-divani*" sistemi denilmektedir. Eyalet-i Rum'da malikane-divani sistemin tatbik edildiğine dair Trabzon sancakbeyi Ömer Bey'in tahrir defterinin girişinde yazdığı açıklamadan anlıyoruz. Bu izaha göre, arazinin rakabelerinin bazı ayanlara temlik edilmiş olduğu, ancak bütün hukuku ve rüsumu ve vecibeleri ile verilmiş olmadığı için, haraç ve rüsum alınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Yani mülk sahipleri, topraklarını kendileri işlemeyip, toprağın üzerinde yaşayan reaya kiralamış olduklarından, reaya bu nevi mülk toprakların rüsum ve haracını devletin temsilcisi olan Zaim ve Sipahi'ye verdikten başka, bir hisseyi de toprak kirası olarak (icar-ı arz) malikane sahibine ödemektedir (Gökbilgin, 1965: 57).

Rum Eyaleti Kanunnamelerinde, bu eyaletin topraklarında malikâne-divani sisteminin cari olduğu belirtilmektedir. Kanunnamede geçen tabirle; "*Vilayet-i Rum'da vaki olan kurra ve*

mezairin bazısı iki başdan tımandır. Reayanın tahsil ettiği mahsulün humsı alınır. Ve bazısının malikhanecisi vardır ki, divanisin sahib-i tımar ve malikhanesin mülk veya vakıf sahibi alır. Sahib-i mülk olan sahib-i arzdir. Yerden ne hasıl olursa öşrin alır. Sair rüsuma ve kovan hakkına ve yer tapusuna medhali yokdur. Meğerki, selatin evkafından olub iki başdan vakıf olmuş ola” (Akgündüz, 1993: 213).

Sultan Süleyman tahrirlerine göre, Vilayet-i Rum’un 2.100.000 akçe gelirinden 15.000.000 akçesi divani hissesi, 4.000.000 akçesi malikane hissesi idi. Malikane, köylerde yalnız mahsulat öşründen ibaret olduğu, divaninin öşür ile birlikte bütün rüsüm-u örfiyeyi ihtiva ettiği düşünülürse 4.000.000 akçe malikanenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Amasya’da 509 köyün sipahisinin hepsinden (haslarda ve amilinden) başka bir de mülk sahibi vardır ve buralardaki vakıfların malikane hisselerinin vakfedilmesiyle husule geldiği görülmektedir (Barkan, 1980: 166). Bu konu ile alakalı 8 Rabiü'l-ahir 1184 tarihli belgede şöyle denilmektedir;

“... Amasya’da Mehmed Paşa vakfının kurrallarından mülk karyesinin malikanesine ağalığı, vakf-ı mezburun olub Sivaslı Beryad oğlu Mustafa Ağa karye-i mezbure zabta fermanın vardır deyu te’şir ve zabta teaddisi olmağla karye-i mezkureye fima ba’d taarruz itmeyub iktiza ederse müdahale itmemesine Amasya’da Kara Mustafa Beşe teknil ve iltizam eylediği kayd-ı şûd” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 156).

Malikane hisselerinin vakfedilmesine dair 16 Rebiü’l-evvel 1184 (10 Temmuz 1770) tarihli belgede şu kayıt vardır;

“Kıdvetü’l-kuzzat ve’l-hükkam ma’din-i fazl ve’l-kelam Mevlana Amasya kadısı zide fazlehu tevki’-i ref’-i humayûn vasıl olıcak malum ola ki müderrisin-i kiramdan kıdvetü’l-ulema-i muhakkikin Seyyid Mustafa zide ilmeh südde-i saadetime arzihal idûb Amasya Sancağı’nda kazabi muzafa’atından Yevas nahiyesine tabi karye-i Karataş malikane tamam vakf-ı Hacı Hamza divani-i tımar ve tahtına altmış bir nefer reaya ve iki zemin ve iki çiftlik-i hassa ve hasıl-ı nim ve bad-ı heva ve arusiye yekûn ma’gayre dört bin iki yüz seksen dört akçe yazı ile defter-i mufassalda muharrer kalemiyle tahrir ve karye-i mezbûre Anadolu Beylerbeyisi haslarından iken malikanesinden ma’ada cümle mahsulat ve

rûsumatı dört bin iki yüz seksen dört akçe olmak üzere bin altmış beş tarihinde ...”

Belgenin devamında vakfa bağlı cami ve zaviyeye harcanacak olan meblağın da tashih edildiği kaydedilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 153).

Eyalet-i Rum'da tımar tevcihlerinin vaki' olduğu ve beratların verildiği görülmektedir. Gurre-i Rabiü'l-evvel 1184 tarihinde İbrahim nam kimesneye tımar tevcih edilirken yazılan yazıda şöyle denilmiştir;

“Kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Sivas Alaybeyisi Mehmed Emin zide kadreh ordu-yu hümayunuma mektub gönderub Amasya Sancağı'ndan Geldiklan nahiyesinde Yığılgan nam karye ve gayriden 3.000 akçe tımara mutasarrıf olan el-Haç Ali tımarına rağbet itmeyub ve sefer-i hümayunumda bayrağı altında nâ mevcud olub tımar-ı mezbur ol vecihle mahlul olmağla sancak mülazımlarından orta bovlı ela gözlü açık kaşlı rafı'-i tevki'-i ref'-i alişan-ı hakani İbrahim'e virilmek babında inayet ricasına arz itmeğın terk-i hıdmeti vaki' ise sancağında sakin olub alaybeyisi bayrağı altında sefere eşmek şartıyla tımar-ı mezbur mülazım-ı merkurum İbrahim'e tevcih olunmak için sene selase ve semanin ve mie ve elf Şabanü'l-mu'azzamın selase günü tarihiyle hükm-ü şerifim virildikten sonra tezkiresi ihraç olunmak fermanım olmağın zikrolunan 3.000 akçe tımar vech-i meşruh üzre merkurum İbrahim'e tevcih olmağın virdim ki zikrolunur” (53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 158).

19 Cemaziye'l-evvel 1182 (1 Ekim 1768) tarihinde Amasya Sancağı Argun Nahiyesi'nde Karadeğın karyesinin 1.900 gedik tımarı ile Amasya Kal'ası topçuluğuna mukabil Mehmed b. Ömer'e tevcih edilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 51). Tımar tevcihlerine mazhar olanların haksız muamelelere maruz kaldıkları da görülmektedir. Merkeze gelen arz-ı hallerde, haksızlığa uğrayan tımar sahiplerinin bu menfi durumlarının düzeltilmesi rica olunmaktadır. Gurre-i Zilhicce 1181'de gönderilen arz-ı halde şöyle denilmektedir;

“Devletlû inayetlû merhametlû sultanım hazretleri devlet ve ikballeriyle sağ olsun arz-ı hal kullarıdır ki, bu kulları Sivas sakinlerinden olub üç dört seneden beru Amasya ehalilerinin alaybeyinin kâtibi Hacı Mehmed Efendi'nin hıdmetinde olub bu kulları bunca müddet uğurunda ömr-ü yefa eyledim. Seferinde ve

dairesinde iken mukabelesinde üzerime tımar itdirub ve üzerime berat olmuşken bu esnada duruğ-u bi yefruğla cevabla kapusundan merkum Hacı Mehmed Ağa red idub ve tımarın beratı taleb olundukda virme-yub kullarına ziyadesiyle gadr-ı külli itmeleriyle hakipay-ı merhamet peymalarına yüzüm sürüb arz-ı hale cesaret olundu. Merahim-i aliyelerinden mercudur ki mübaşir kulları tayin olunub huzur-u alilerine ihzar ve şer ile icra-yn hak buyurmak babında baki emr ve ferman sultanımındır” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 5).

Amasya Sancağı’nda miri arazi rejiminin uygulandığı topraklarda “zeamet” tevcihi de yapılmaktaydı. Zeamet, senelik geliri 20. 000 ile 100.000 arasında olan toprağın eyalet merkezindeki hazine ve tımar defterdarına, zeamet kethüdalarına, sancaktaki alaybeylerine, kale dizdarlarına, kapucubaşlarına, divan kâtiplerine ve buna benzer ümerayerilmesidir. Sağlığı müddetince toprağı elinde kalan zaimler, her 5.000 akçe için bir cebelû beslerdi. Bazen bir zeamet iki kişiye “ber-vech-i iştirak” olarak verilir (Halaçoğlu, 1991: 81-90).

Zeamet ile alakalı 1184 tarihli bir arz-ı halde, Serbest Zeamet’ten bahisle şu kayıt geçmektedir;

“... arz-ı hal kulları budur ki, bu Hatt-ı Hümayun ber-vech-i serbestiyet mutasarrıf olduğum zeametim mülahakatından Amasya Sancağı’nda Akdağ nahiyesinde Yenice karyesi serbest zeametim olub üç senedir rüsûm-u serbestiyetlerini ve öşr-ü şer’ivelerini eda itmediklerinden başka karındaşım el-Hac Ali Efendi dailerinden ber-vech-i istikraz ahz eyledikleri akçeyi dahi edada muhalefet ve tarafımdan irsal eylediğim adamımı dahi tard ve tebyid itmeleriyle karye-i mezburede Hacı Hasanogulları Abdullah ve İsmail ve tarafımdan karye... nasb olunan Uzun Hüseyin ve müçessed zümresinden ...” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 167).

Sicillerimizde devlet idarecilerine “ber-vech-i arpalık” olarak tevcih edilen yerler hakkında da belgeler mevcuttur. 9 Receb 1183 (8 Kasım 1769) tarihli fermanda; “...halen ber-vech-i arpalık Amasya Sancağı’na mutasarrıf olan emiru’l-ümerai’l-kiram Hidayetullah...” kaydı geçmektedir (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 109). 16 Sevvâl 1183 tarihinde ise Kaş kalası muhafazası şartıyla ber-vech-i arpalık Gönnye Sancağı’na mutasarrıf olan el-Hac Sadık

Paşa'nın Amasya Sancağı'na mutasarrıf olduğunu görüyoruz (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 152).

Amasya ve çevresindeki yaylalar ile alakalı bir belgede; "...olduğumuz mahalın civarında vaki' kuraları yaylada ve yaylaları ba'yed ve zahirenin cem'i..." şeklinde izahat vardır. Çayır ve otlaklar idarecilerin ahırına ot ve saman ihtiyaçlarını karşılaması için tahsis edilmiştir. Amasya'da Çekik, Karacabey, Ağa, Yenice ve Çorak çayırları mevcut idi (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 57-60).

2.Gelirler

2.1.Mukata'a Gelirleri

Osmanlı Devleti, tayin ettiği idarecilere ve askeri mensuplara merkezden maaş verme yerine, yerinden ücretlendirerek hem iktisadi kalkınmayı hızlandırmış ve hem de merkezden maaş gönderme külfetinden kurtulmuştur. Uygulanan tımar sistemi ile raiyyet'in daha aktif olarak çalışması sağlanmıştır. Tımar sisteminin dışında iltizam usulü de uygulanarak geliştirilmiştir. Birbirine yakın bir ya da birkaç vergi kaynağının birleşimini ifade eden ve yıllık peşin bir gelir tutarını temsil eden mukataalar, devletin mühim gelir kaynaklarından birisini oluşturmuştur (Özkaya, 1985: 92).

Devlet gelirlerinden, doğrudan yapılacak harcamalar için ayrılan vergi ya da diğer türden kaynaklara "*mukataa*" denilirdi (Akdağ, 1995: 231). Mukataalar doğrudan devlet işletmeleri, devlete ait bir gelir payının tahsili işi, inhisar (alış tekeli) haline getirilen herhangi bir kuruluşun işletme hakkı veya üretilen malın satın alma tekeli oluşturma özelliklerini taşıyabilirdi (Tabakoğlu, 1994: 177). Devlet, her türlü zirai, ticari ve sınai kuruluşu mukataa konusu edebilirdi. Mukataa'nın geliri devlete ait olmakla beraber vakıflara, ulufe karşılığında ve ocaklık olarak da tahsis edebilirdi. Böylece devlet bir ayrı teşkilat kurmadan gelir kaynağı belirleyip mukataa haline getiriyor ve özel teşebbüse bırakabiliyordu (Tabakoğlu, 1985: 120). Saltanat-ı Seniyye'nin en önemli gelirlerinden olan miri mukataalar, hazine tarafından valilere ve mültezimlere iltizama verilirdi (Mustafa Nuri Paşa, 1992: 288-289).

Sicillerimizde Amasya Sancağı'ndaki mukataaların tevcihleri, mukataa gelirlerindeki yolsuzluklar ve mukataalardan alınacak vergilerle ilgili belgeler mevcuttur (53 No'lu Amasya Şer'ie Sicili: 62, 63, 92, 94, 104). 19 Şevval 1182 (26 Şubat 1769) tarihli belgede, malikane-i mezburenin zabtına dairdir denildikten sonra; "... kıdvetü'l emasil ve'l-akran Seyyid el-Hac Ali zide kadrehu divan-ı hümayunuma arz-ı hal idub Amasya Sancağı'nda vaki' mir liva-yı Amasya havvasından Akdağ Nahiyesi'ne tabi' nisf-ı niyabet karye-i Ebemi maktu'u berat-ı ali alışanım ber-vech-i malikane uhdesinde olup yedinde olan berat-ı alışanım mucibince maktua-ı mezkurı zabt-u rabt ve mahsulat ve rüsumatını kanun ve defter mucibince cem' ve tahsil-i murad eyledik de aherden bazıları zapt-u raptına müdahale ve ta'arruz-u birle mal-ı mirinin kesrine ve mukataa-ı mezburun izmihlaline..." diye emredilmekte ve bu menfi durumun düzeltilmesi için Amasya mutasarrıfı ve kadısına emir verilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'ie Sicili: 63).

Belgelerimizde isimleri zikredilen mukataaların çoğu miri mukataalardır. Bir vergi kaynağının malikane olarak satılabilmesi için onun mukataa haline getirilmesi, yani merkezi hazinenin gelirlerinden olması gerekiyordu. Bu özelliğine binaen, bunlara "mir-i mukataa" denilmiştir. Miri mukataalar, tımar sahaları dışında kalan gelir türleriydi. Hazine-i Amire bu tür gelir kalemlerini malikane olarak özel şahıslara satıyordu (Cezar, 1986: 34).

Verginin mukataa haline getirilip iltizam'a verildiğine dair 1 Safer 1183 tarihli belgede;

"Halen medine-i Amasya 'da müsnednişin şeri'at gara olan faziletlu efendi zide fazleh ...işbu bin yüz seksen iki senesi Şubat'ından seksen üç senesi Şubat'ına varıncaya dek Eyalet-i Sivas adet-ı ağnamı halen Tokat ayanından Cebecizade Abdullah Ağa'nın uhde ve iltizamında tefviz olunmağla imdi sene-i sabık ve mutad-ı kadim üzere sancağınızda vaki' kurra ehalilerinin üzerlerine edası lazım gelen rüsum-u adet-ı ağnamlarını mumaileyh tarafından cem' ve tahsil ve kabzına..." kaydı geçmektedir (53 No'lu Amasya Şer'ie Sicili: 92).

Aynı tarihli bir diğer belgede, Amasya Sancağı adet-ı ağnamı rüsumunun 1182 Mart ibtidasından bir seneliğine Damadzâde

Ömer Efendi'ye iltizam edildiği bildirilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 92).

Bir mukataa mültezime verildikten sonra onu denetleyecek ulûfeli bir "emin" tayin olunursa, mukataanın resim ya da başka gelirleri için hem amil ve hem de emin defter tutarak iki defter karşılaştırıldı. Böylece amil in topladığı ile hazineye verilen para arasında fark olup olmadığı ortaya çıkardı (Akdağ, II. 1995: 233).

Amasya'nın "İhtisab-ı İhzariye'sinin 1183 senesi Muharrem'i guresinden sene-i mezbur gayetine dek bir seneliğine Seyyid İsmail Ağa'ya 26 Rabiü'l-ahir 1183 tarihli belgede iltizam edildiği kayıtlıdır (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 94).

26 Rabiü'l-ahir 1184 (19 Ağustos 1770) tarihli belgede ise Amasya'da beytü'l-mal emini Mehmed Ağa'ya iltizam edilirken şöyle denilmektedir;

"...iş bu 1184 senesinde uhdemizde olan Tokat voyvodalığı aklamından nefsi-i Amasya ve havalisinde vaki' beytü'l-mal-ı amme ve hassa ve mal- ı mefkud ve gaib ve yave ve kaçgun ve sair mukataasının sene-i merkum Muharremi guresinden Zilhicce gayetine değin ol makule vuku' bulan beytü'l-mal varidatını cem' ve tahsil ve ahz ve kabz idub 50 guruşdan fazlası miri için Tokad hazinesine eda ve teslim eylemek şartıyla yalnız 150 guruşa ... Mehmed Ağa'ya iltizamen deruhte ve fruhet olunmağın..."(53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 155).

Amasya Sancağı Akdağ Nahiyesi ve Ebemi Karyesi mukata'asının Seyyid el-Hac Ali'ye 800 guruş-u muaccele ile iltizam edildiği 19 Şevval 1182'de verilen beratta kaydedilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 62). Devlet, bu uygulamayla mukata'aların cazip hale gelmesini amaçlamıştır. Muhtemelen bu devirde, mukata'alara rağbet azalmış veya istenilen meblağlar verilememiştir.

2.2.Vergi Gelirleri

Vergi, amme hizmetlerinin devamlılığını temin için başvuru olan bir çaredir. Bu yüzden devletlerin iktisadi ve içtimai hayatında mühim bir yeri bulunmaktadır. İslam, kendisinden önceki devlet ve cemiyetlerde mevcut olan vergilerle karşılaşmış, kitap ve sünnet ile sabit olan zekât, öşür, cizye, haraç vs. gibi vergilerin ana kaynaklarıyla birlikte vazederken, bir taraftan da toplumun bazı

zaruri ihtiyaçlarına cevap verebilecek vergilere müsaade etmiştir. Savaş, kıtlık ve deprem gibi olağanüstü hallerde, devletin yeni vergiler tarh etmesi yetki ve salahiyeti bulunmaktadır. Devlet, bu durumlarda varlıklı kimselerin fedakarlıklarını istemektedir (Kazıcı, 1996: 293).

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılar da şeri'atın cevaz verdiği vergileri almışlardır. Gelir kaynakları vergilendirilirken şer'i vergilerin yanında *rüsum, avarız, nüzul, tekâlif, adet ve baç* gibi örfi vergiler de tarh edilmiştir (Akdağ, II. 1995: 188).

2.3.Cizye Vergisi

İslam devletlerinde gayr-ı müslim nüfusunun faal erkek kesiminden alınan cizye, önemli bir gelir kaynağı idi (Çadırcı, 1991: 106-107). Rahipler, çocuklar, devlet hizmetinde bulunan aileler, ihtiyarlar, kadınlar, sakatlar bu vergiden muaftı. Vergisini ödeyen zımmiler, devletin şefkatine mazhar olarak can, mal güvenliğine sahip idiler (Pakalın, II. 1983: 434).

Cizyenin tahsili, hiçbir zaman tımar ve zeamet sahiplerine bırakılmamış ve cizyedarlar ile kolcular tarafından toplanmıştır (Şener, 1990: 112). Ancak bütün tedbirlere rağmen vergi tahsillerinde usulsüzlüklerin yapıldığına sicillerimizde sıkça rastlamış bulunmaktayız (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 28, 96, 159).

Sicillerimizde *haraç* ve *cizye* tabirinin kullanılmıştır. 1181 tarihli bir belgede cizye ile alakalı şu bilgiler geçmektedir;

"Ber-mahsub sene H.1182 boğça-yı harac-ı Amasya kuşâde..." Alâ: 100, Evsât: 700 ve Edna: 300. H.1182 senesine mahsuben Amasya'ya düşen cizye adedinin toplamı 1.100'dür. Cizye'nin miktarı alâ 60, evsaf 30 ve edna ise 15 guruşdan alındığına göre Amasya'da tahsil edilen cizye miktarını hesaplamak mümkündür (Güran, 1989: 14).

Alâ sınıfından $100 \times 60 = 6000$, Evsat için $700 \times 30 = 21.000$ ve Edna için $300 \times 15 = 4500$ guruş olmaktadır. Böylece Amasya'da 1182 senesi gurre-i Muharremi'nde tahsil edilen cizye miktarının toplamı 31.500 guruş olmuştur.

Bir başka belgede haraç yerine *cizye* tabiri kullanılarak evrak adedi verilmiştir. “Bin yüz seksen üç senesi Muharremül- haramı guresinde Amasya kazasının sene-i merkûmeye mahsuben *cizye* evrakı Mustafa Ağa ve el-Hac İbrahim Ağa marifetleriyle küşadede olduğu bu mahale işaret olundu” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 87).

2.4.Öşür Vergisi

İslam vergi sisteminde, Müslüman teb’anın vermekle mükellef olduğu vergilerden biri de öşür (zirai mahsul zekatı)’dır (Kazıcı, 1996: 302). “Onda bir” manasında Arapça bir kelime olup, tarım ürünleri üzerinden alınan şer’i bir vergi olarak kavramlaştırılmıştır. Mülk toprakların ürünlerinden %5 veya %10 oranında alınmıştır. Bu verginin oranı toprağın verim gücüne ve sulama imkanına göre değişmiştir. Tanzimatla birlikte bütün bölgelerde %10 oranında tahsil edilmiştir (Güran, 1989: 14).

Miri araziden alınan öşür (aşar), merkezi hazineye girmez ve miri araziye tasarruf eden reaya tarafından tımar ve zeamet sahiplerine ödenirdi. Tımar düzeninin bozulmasından sonra miri arazinin tasarrufuna izin yetkisi bir ara mültezimlere, sonra muhassıllara ve en son olarak yetkili kılınan memurlara geçmiştir (Albayrak, 1973: 119).

14 Ramazan 1184 (1 Ocak 1771) tarihli belgede, “Halen Amasya kadısı izzetlû Efendi ve mütesellimi ağa ve serdarı ve ayanına inha olunur ki tayin olunan mübaşir ma’rifeti ile karye-i mezbure ehallerini huzur-u şer’e ihzzar ve mürâfaa itdirilub ba’de’l-murâfaa sabit olan aşar-ı şer’iyye ve rüsum-u örfiyyesin şer’an tahsil ve ihkak-ı hak olunub sıhhati i’lâm olunmak deyu” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 167) kaydı geçmekte olup miktarı hakkında bilgi mevcut değildir.

2.5.Resm-i Ağnam

Arapça’da koyun manasına gelen “*ganem*” kelimesinin çoğuludur. Osmanlı vergi sisteminde koyun ve keçilerden alınan şer’i bir vergidir (Şener, 1990: 140). Sicillerimizde ağnam resmi ile alakalı çok sayıda belge vardır. 20 Muharrem 1182 (6 Haziran 1768) tarihli buyruhduda şu bilgi verilmiştir;

“Seri’at-şiar Amasya Sancağı’nda vaki’ kuzzat ve nevvab efendiler zide fezailehüm ve mefahire’l-emasil ve’l-akran alaybeyisi ve kethüdayeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve ağnam sahipleri ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki, iş bu bin yüz seksen iki senesine mahsuben ba ferman-ı âli canib-i miriye tahsili lazım gelen mal-ı ağnamın vakti ve zamanı hülul itmekle şürüt-u evamir-i alişan muciblerince ve öteden berû sünin-i sabık olageldüğü minval üzre yerlu yerinden cem’ ve tahsil ve kabzına memure eda ve teslim eylemeniz babında iş bu buyruldu tahrir ve ısdar ile ve mültezim sa’adetlû el-Hac Ömer Ağa zide kadrehu tarafından kabzına memur kıdvetü’l-emasil ve’l-akran yedine i’ta olunmuşdur...” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 21).

Belgede geçen bilgiden mal-ı ağnamın iltizama verildiği anlaşılmaktadır.

Hayvan yetiştiriciliğini teşvik babında, yetiştiricilerin bazı baçlardan muaf tutulduğu belgelerde geçmektedir. 9 Receb 1182 (19 Kasım 1768) tarihli fermanda; “Anadolu’dan İstanbul’a giden ağnamı geçidlerde ashabından bac ve sair muhtera’at ile rencide olunmayub ashab-ı ağnam İstanbul’a ağnam tesyirlerine teşviki havi...” (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 40).

170

Adat-ı Ağnam’ın iltizama verildiğine dair 10 Muharrem 1183 (16 Mayıs 1769) tarihli buyruldu; “...işbu bin yüz seksen iki senesi Şubat’ından seksen üç senesi Subat’ına varıncaya dek eyalet-i Sivas’ın adet-ı ağnamı halen Tokat ayanından Cebecizâde Abdullah Ağa’nın uhde ve iltizainmda tefviz olunmağla imdi sene-i sabık ve mu’tad-ı kadim üzre sancağınızda vaki’ kurra ehalilerinin üzerlerine edası lazim gelen rüsum-u adet-ı ağnamlarını mumailyhin tarafından cem’ ve tahsil...” tabiri geçmekte olup muhalefet vaki olursa gerekli tedbirlerin ahnması istenmektedir. Amasya Sancağı’nın adet-ı ağnamı ve rüsûmunun 1182 senesi Mart ibtidasından bir sene kâmilten Damadzâde Ömer Efendi’ye iltizam edildiğine dair Sefer 1183 tarihli suret-i temessükte bilgi mevcuttur (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 92).

2.6.Rüsûm-u Kışlakiye

Hayvancılıkla uğraşan sürü sahiplerinin, sürülerini otlattıkları yaylak ve kışlakların dahil olduğu dirliğin sahibine yılda bir defa aynî veya nakdî olarak ödedikleri vergidir. Kendi tımarı hududu

içerisinde sürülerini otlatanlar bu vergiden muaf olurdu (Tabakoğlu, 1994: 196).

17 Şevval 1182 (24 Şubat 1769) tarihli bir buyruğunda, Ezinepazarı'nın resm-i kışlakerisi verilmiştir. Bahsi geçen belgede şöyle denilmektedir;

"Kıdvatü'n-nevab-ı müteşeri'nin Ezinepazarı naibi efendi zide ilme ve kıdvatü'll-emasil ve'l-akran ayan ve zabitan ve iş erleri zide kadrehüm inha olunur ki Sivas valileri olan sefimiz veziriazam hazeratına heher sene vakt-ı şita hululünde resm-i kışlak virilmek adet-i müstedim olmakdan naşi imdi işbu sene-i mübarekeye mahsuben dahi öteden beru olageldüğü minval üzere nahziyeniz ehalişi üzerlerine edası lazım gelen rüsûm-u kışlakkeriyeyi tayin olunan mühaşir ma'rifetiyle bir an akdem ve bir saat mukaddem cem' ve tetemmim ve mübaşir-i mumaileyhe tekiye ve teslime sarf-ı say..."

Nahiye-i Ezinepazarı'na düşen resm-i kışlakerisi 500 guruş olmuştur (53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 76).

2.7.Yave (Kaçgün) Resmi

Kaybolmuş hayvan ve kölenin bulunması halinde sahibinden alman vergidir (Tabakoğlu, 1994: 198). Sicillerimizde çok sayıda hayvanın sahipsiz olarak bulunduğı ve emin-i beytü'l-mal'a teslim edildiğine dair kayıtlar mevcuttur. "*Mah-ı Saferü'l-hayrin üçüncü günü bir re's öküz bila-sahib beytü'l-mal emini yedinde olmağın yevmi sekiz para nafaka takdir olunduğı bu mahale kayd-ı şûd*" (52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 1) Bir başka belgede; "*...bir topal siyah bargir bila-sahib yave bulunub canib-i beytü'l-mal'e teslim olunub beher yevm sekizer para nafaka takdir olmuştur...*" denilmektedir (52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 1). 17 Rabii'l-ahir 1180 (22 Eylül 166) tarihli başka bir belgede, Zene bağlarında bir kır koca kısrağın yave bulunduğı ve yevmi sekiz para nafaka takdir olunduğı belirtilmektedir (52 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 1).

2.8.Rüsûm-u Adiye

Amasya kazası sakinlerinden iken vefat eden Abdizade Mehmed Efendi'nin terekesinin düzenlenmesi ve Rüsûmat-ı Adiye'nin isâl olunması istenmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyye Sicili: 1).

2.9.Avarız Akçesi

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından olan "avarız vergisi," savaş zamanlarında ihtiyaç duyulacak olağanüstü harcamalar yapmak üzere alınmış olan sefer vergisi idi. Miktarı, tekrarlanma süresi ve çeşidi önceden belli olmayıp sefer vuku'unda tarh edilirdi (Akdağ, II. 1995: 190). Savaş yıllarına münhasır gelirlerin başında gelen avarız, XVI. Asırdan sonra devamlı salınır olduğundan olağanüstü vasfını kaybetmiştir. Bu verginin tarh edilmesi, avarız hane denilen birimler üzerinden yapılırdı. Bir avarız hanesi, 3-20 gerçek hane arasında değişirdi. Askerî, malî dinî hizmetlerde çalışanlar, derbent içerisindeki köyler, köprü ve su yollarının güvenlik ve imarı ile vazifeli olanlar, menzil, tuzla ve maden ocaklarında çalışanlar muaf tutulurdu. XVII. Asırdan itibaren avarız vergisinin yerini "tevzi haneler" almıştır (Cezar, 1986: 119).

Avarız vergisi ile alakalı 27 Muharrem 1182 (13 Haziran 1768) tarihli belgede; "...Hazine-i amirem defteri mucibince Amasya Sancağı'nda vaki' kazaların üç yüz yetmiş üç buçuk ve buçuk rub' avarızhanesi olub bin yüz seksen iki senesine mahsub olmak üzere cem' ve tahsili lazım gelmeğin deruhde olunub yedine muhürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti virilmekle mucibince cem' ve tahsil itdirmek ... ol mikdar avarız hanelerinin beher hanesinden dörder yüz akçe avarızları malı irsal olunan..." kaydı geçmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 22).

Tablo: 1. Amasya'nın H.1182 senesine mahsuben Amasya Livası'na düşen avarızhane miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 23).

Kaza	Hane x 400	Düşen Miktar (Akçe)
Amasya	178	71.200
Varay nam-ı diğer Geldiklân	129.5	11.800
Zünnûnabâd	36	11.400

Gelgiras	10	4.000
Zeytun	40.5	16.200
Gümüş	39	15.600
Merzifonabâd	40	16.000
Hüccet-i Yekûn	373.5	149.400

Tablo: 2. Amasya'nın mahalleleriyle nahiye ve bağlı köylerine H.1182'de isabet eden avarız vergisinden her haneye 400 akçe isabet etmiştir ((53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 23-24).

Kaza-Nahiye	Hane x 400	Düşen Miktar (Akçe)
Amasya ve Mahalleler	21.5	8.600
Nahiye-i Ezinepazarı	48	19.200
Nahiye-i Geldiklan	35.5	14.200
Nahiye-i Akdağ	22	8.800
Nahiye-i Hakala	23	9.200
Yekûn	150	60.000

“Vech-i meşrûh üzre 178 ve 1 rub’ avarız ve nüzûlhanelerinden 28 hane ve 1 rub’u nâ mevcut olub mevcudu 150 haneden mal-ı miri ve tahsildariye ve hüddamive ve harc-ı defter ve kalemiye ve emniye ve ücret-i tahsildariye dürununda dahil olmak üzere 2.100 guruşdan her bir haneye 14 guruş isabet idûb ziyade mutalebesinde rencide itmemek üzere...” (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 25). 28 hanenin yerinde nâ mevcut olmasının sebebi belgede açıklanmamakla beraber eşkıyalık hareketlerinden, savaşlara gitmemek için göç etmekten ve vergiden kaçmaktan olabilir.

1183 tarihinde gönderilen fermanında, avarızhane sayısının değişmediği ve 400 akçeden tahsil edildiği görülmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 156). Bu bilgilerden, 1182-1183-1184 tarihlerinde Amasya'ya 149.200 akçelik avarız vergisi tarh edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2.10.Nüzûl Bedeli

Arapçada *inme, konma* manasına gelen nüzûl, Osmanlı Devleti'nde "*Bedel-i Nüzûl*" olarak bir verginin ismi olmuştur. Nüzûl Bedeli, avarız vergisi gibi olağanüstü durumlarda ordunun sefer esnasında konakladığı menzillerdeki zahire ihtiyacını ve harcamaları karşılamak için tarh edilmiştir. Başlangıçta geçici bir vergi olarak alınmışsa da sonraları sürekli alınır olmuştur (Çadırcı, 1991: 145).

Aynî olarak alınan nüzûl, Amasya'da nakdî olarak tarh edilmiştir. Bedel-i Nüzûl'un tarh edilmesi, avarız ile aynı tarihlerde yapılmıştır. 27 Muharrem 1182 (13 Haziran 1768) tarihli belgede, Amasya'ya bedel-i nüzûl tarh edilirken; "*Mefahire'l- kuzat ve'l-hükkam ma'adin-i fezai'l ve'l-kelam Amasya Sancağında vaki kazaların kadıları zide fazlehüm tevki'-i ref'-i hümayun vasıl olıcak ma'lum ola ki hazine-i amirem defterleri mucibince Amasya Sancağı'nda vaki' kazaların üç yüz yetmiş üç buçuk ve buçuk bedel-i nüzûlhaneleri olub bin yüz seksen iki senesine mahsub olmak üzere cem' ve tahsili lazım gelmeğın deruhte olunub yedine mühürlü nianlu mevkufat defteri sureti virilmeğın imdi mucibince cem' ve tahsil itdirilmek fermanım olmuşdur buyurdum ki hükm-ü şerifimle mübaşir varduk da bu babda sadır olan emrim üzere amel idub dahi sene-i mezbure mahsub olmak üzere liva-yı mezkûrda vaki' kazaların ol miktar bedel-i nüzûlhanelerinin beher hanesinden yüz akçe bedel-i nüzûlları*" fermanında zikredilmektedir.

10 Şevval 1181 (29 Şubat 1768)'de tarh edilen bedel-i nüzûlda kaza-i Amasya'nın 178 ve 1 rub' nüzûlhanesinden 28 hanenin yerinde nâ mevcut olduğu belgede belirtilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 23). Nüzûl'un tarhı kadılar tarafından

avarızhane esası üzerinden yapılırdı. Nakil masrafı da yükümlülere yüklenirdi.

Tablo:3. Amasya'ya isabet eden bedel- i nüzûlun kazalara göre miktarı şöyledir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 23, 156).

Kaza	H.1182-1183-1184	Akçe Olarak Miktarı (600'den)
Amasya	178.5	107.100
Zünnûnabâd	36	21.600
Gelgiras	10	6.000
Zeytun	40.5	24.300
Gümüş	39	23.400
Merzifonabâd	40	24.000
Varay nam-ı diğerk Geldiklân	29.5	17.700
Hüccet-i Yekûn	373.5	224.100

Tablo:4. Bedel-i Nüzûl'un Amasya merkez ve nahiyelere isabet eden miktarı ise şöyledir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 24-25, 99).

Amasya Merkez ve Mahalleler	H.1182-1183-1184'teki Nüzûlhane Sayısı	Akçe Olarak Miktar (600'den)
Amasya (Mahalleler)	21.5	12.900
Nahiye-i Ezinepazarı	48	28.800
Nahiye-i Geldiklân	35.5	21.300
Nahiye-i Akdağ	22	13.200
Nahiye-i Hakala	23.5	14.100

Hüccet-i Yekûn	150.5	90.300
----------------	-------	--------

Gönderilen fermanlarda, mübaşir cihet-i maaşı için her bir nüzûlhaneden 30 akçe ve bedel-i nüzûl için alınan akçenin her 110 akçesinden 1 Esedi guruş alınması emredilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 22). Ayrıca tahsildariye ve ücret-i yemeklik için 242.5 guruş, harc-ı defter için 50 guruş hüddamiye ve naiibiye için 5 guruş alınması istenmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 23). Amasya'ya H.1182-1184 tarihleri arasında 224.100 akçelik nüzûl vergisi tarh edilmiştir.

2.11.İmdad-ı Menzil

Osmanlı vergi sisteminden bahseden eserlerde pek rastlanmayan "ımdad-ı menzil" vergisi sicillerimizde sıkça geçmektedir. Amasya'ya tarh edilen bu verginin toplanması hususunda fermanlar gönderilmiştir. İncelediğimiz dönemlerde bunun iltizama verildiği ve Seyyid İbrahim Ağa ile Ali Ağa'nın mültezim oldukları bildirilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 14, 100, 144, 148).

11 Safer 1184 (6 Haziran 1770)tarihli defter-i menzil ruz-ı Kasım sene 1183 ile ruz-ı Haziran kayıtlı belgede; "...buradaki işbu bin yüz seksen üç senesi ruz-u Kasım'ından ruz-u Haziran'a varınca altı ayda mürûr ve ubûr iden ulaklara müzayaka çekdirmeyub paşalar ve elçiler vurûdunda elli bargire varınca menzili virub ma'adasi vilayetden virulub vilayet için dahi iktiza iden kalil ve kesir bargiri menzilci virub ber-mucib-i defter-i mevkufat altı ayhk on altı buçuk haneden olmak üzere ocaklık dört yüz elli bir buçuk guruş nüzûlhanelerinden ma'ada nizam-ı cedid harc-ı defter ve kalemiyye ve hac-ı bab içinde dahil ve in'amatı menzilcinin olmak üzere cem' ve yekun üç bin beşyüz guruşa umuru menzil halen menzile vaz'an es-Seyyid İbrahim Ağa ve Ali Ağa'ya tefviz olunduk da anlar dahi birbirlerine kefil-i bi'l- mal..." denilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 144).

Tablo:5. Amasya merkez mahalleleri ve nahiyelere tarh edilen İmdad-ı Menzil miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Amasya Merkez ve Nahiyeler	H.1181 (Guruş)	H.1182 (Guruş)	H.1183 (Guruş)	H.1184 (Guruş)
Amasya Merkez	1741	2.050.5	1.888	1.872.5
Nahiye-i Ezinepazarı	508.5	626, 1 rub	570	563
Nahiye-i Hakala	242	288	264.5	264.5
Nahiye-i Geldiklân	308.5	328.5	338.5	336
Nahiye-i Akdağ	469	557.5	520	522
Yekûn	3.270	3.850.5	3.581	3.558.5

Umur-ı menzil idaresini alan İbrahim ve Ali Ağa'nın, 18 Rabiü'lahir 1182'de 3.800 guruşa, 7 Receb 1183 tarihinde 3.500 guruşa ve 1184 tarihinde de ise 3.200 guruşa iltizamı uhdelere aldıklarını görüyoruz (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 182).

2.12. İmdâd-ı Hazariye

İmdâdiyelerin ortaya çıkmasında paşaların eski has gelirlerinden yoksun kalmalarıyla bu açığın kapanmasının getirdiği yükümlülük başlıca amil olmuştur. Valilerin topladıkları imdadiyyeler, H.1130 (1718) tarihlerinden sonra kurumlaşmıştır. 1130 yılında düzenleme yapılırken, buna gerekçe olarak ileri sürülen sebep, eyalet ve sancak mutasarrıflarının gelir ve gider sahalarının tespit edilememesi sonucunda "kapu halkını" beslemekten aciz duruma düşmeleri idi.

Muharebenin olmadığı zamanlarda, devletin bütçe açıklarını kapatmak için toplanan "İmdâd-ı Hazariyye" (Cezar, 1986: 53-54), önceleri geçici iken daha sonra devamlı hale getirilmiş ve "Ruz-ı Kasım" ve "Ruz-ı Hızır" itibariyle yılda iki-üç taksitle toplatılmıştır. Başlangıçtaki gayesinden uzaklaştıktan sonra vali ve mutasarrıfların senelik masraflarını karşılamak için toplanmaya başlanmıştır. Toplu olarak tarh edilen hazariye, avarızhane üzerinden halktan tahsil edilmiştir (Tabakoğlu, 1985: 268-269).

İmdâd-ı Hazariye, III. Selim ve II. Mahmud tarafından düzeltilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. Fermanlar hilafına hareket eden mübaşirlerin, “mübaşiriyye” ismi ile fazla para aldıkları görülmüştür (Çadircı, 1991: 147).

Sicillerimizde İmdad-ı Hazariye ile alakalı çok sayıda belge mevcuttur. Gurre-i Muharrem 1182 (1768) tarihli bir belgede; “...malum ola ki bin yüz seksen iki senesine mahsuben Amasya Sancağı'ndan ber-mu tad-ı kadim tahsil oluna gelen üç bin guruş İmdad-ı Hazariyyesinden üç taksit ile tevzi ve taksim ve halen Amasya Sancağı mutasarrıfı emirü'l-ümerayı'l-kirâm Abaza Mehmed dam-ı ikbaleh tarafından kabzına memure eda ...” denildikten sonra ziyade bir akçe dahil ve tevzi'inden kaçınılması istenmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 13).

1182'de Amasya'ya tarh edilen İmdad-ı Hazariye'nin kazalara dağılımı verilirken, “Amasya kazasına isabet iden malı taksite mahsuben beher taksitde otuz üçer guruş İmdad-ı Hazariye-i Amasya” denildikten sonra üzerine zam yapıldığı ve bundan böyle meblağ-ı mezbur otuz üç guruş zammı ile Amasya taksidi iki yüz on sekiz guruş ve üç rub' olduğu belirtilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 13).

Tablo:6. H.1182 senesinde Amasya'ya isabet eden İmdad-ı Hazariye

Kazalar	Gurre-i Muharrem 1182 (Guruş)	25 Muharrem 1182 (Guruş)
Varay	33	---
Amasya	185 ve 3 rub'	463
Kedağra	162.5	363
Zünnûnabâd	75 ve 2 rub'	164 ve 100 akçe
Lâdik	87.5	192 ve 35 akçe
Havza	100	220 ve 100 akçe

Gümüşhacıköy	81 ve 2 rub'	176 ve 100 akçe
Zeytun	68 ve 3 rub'	150 ve 35 akçe
Merzifon	118 ve 3 rub'	263
Gelgiras	43 ve 3 rub'	98 ve 35 akçe
Merzifonabâd	43	95 ve 52 akçe
Yakûn	1.000	2.207 ve 97 akçe

İmdad-ı Hazariye'nin ödenmesinde ahalinin güçlük çekmesinden olacak ki, muhalefet edenlerin çıktığı da vakidir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 28). "...üzerlerine edası lazım gelen Mal-ı Hazariye ve mesarif-i vilayet ve teklilifat-ı mu'ine tevzi ve taksiminde bazı eşhas kemal-ı mertebe hasâbetlerinden naşı muhalefet eyledikleri tarafımıza inha olunmağla..." kaydı geçmektedir.

Bu vergi, eyalet valileri için eyalet içindeki sancaklarda ferman ile altı ayda bir (Muharrem ve Receb aylarında) iki-üç taksitle alınıyordu (Çadırcı, 1991: 147).

10 Receb 1182 (20 Kasım 1768) tarihinde Amasya merkez ve nahiyelerine tarh edilen İmdad-ı Hazariye alınırken, "...mu'af-ı gayr-ı muaf malikane ve evkaf" denilmeyip tahsil edilmesi emredilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 65).

Tablo:7. H.1182'de tarh ve tevzi edilen İmdad-ı Hazariye'nin dağılımı şöyledir.

Tarh Edilen Yerler	Mahalle ve Köyler	Miktar (Guruş)
Amasya Merkez Mahalleler	51	2.612
Nahiye-i Ezinepazarı	42	560
Nahiye-i Akdağ	22	450

Nahiye-i Hakala	27	126
Nahiye-i Geldiklân	24	175.5
Yekûn	166	3.923.5

İmdad-ı Hazariye'nin tahsilinde reayaya zulmedilmemesi gönderilen fermanlarda sıkça geçmektedir. "...*iktiza iden Hazariye akçesi henüz tahsil olmayûb ehali zimmetlerinde kalmış ise bir senede mükerrer Hazariyye taltsilden hazrolunarak ic:ab idenlerden tahsil ve tarafına eda ve teslim itdirub mugayir-i sürüt-ı Hazariye bir ferdi teallul ve muhalefet itdirilmemek...*" (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 86). İmdâd-ı Hazariye mukabele akçesi, konak masrafı, ta'amiye, tayin bedeli, nân, katık, nevale, peksimet ve kumanya isimleriyle askerlere dağıtıldı (Trak, 1973: 73).

2.13.İmdâd-ı Seferiye

"İmdâd-ı Seferiye," savaş harcamalarına ve mevâcib ödemelerine katkı sağlamak üzere savaşa katılmayacak durumda olanlardan ve sonra geri ödenmek şartıyla tahsil edilmiştir (Tabakoğlu, 1985: 266). Sefer hallerinde sefere katılacak olan mutasarrıflar, yapacakları olağanüstü harcamaları karşılamak için bu vergiyi tahsil etmişlerdir. Tarh ve tahsili yılda iki defa olmakla beraber, savaş yıllarına münhasır bir vergi olduğu için miktarı da duruma göre merkezde tespit edilmiştir (Çadircı, 1991: 147). Mutasarrıf sefere iştirak etmeyecekse kendisine İmdâd-ı Seferiye tahsili yetkisini havi emir ısdâr olunmaz ya da tahsil emri gönderilmiş ise topladığı parayı merkeze göndermesi istenmiştir. Sefere memur olup da seferiyelerini tahsile fırsat bulamayan idarecilere hazineден borç verilmiştir. Onlar da sonradan tahsil ettikleri seferiyeyi merkeze göndermişlerdir.

Sicillerimizde Amasya'da sık sık İmdâd-ı Seferiye toplanmasına dair tevzi defterlerinin sıkça geçmesi, o dönemde cereyan eden Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşlarına bağlamak mümkündür.

H.22 Receb 1182 (2 Aralık 1768) tarihli Seferiye Defteri'nde Amasya'ya İmdâd-ı Seferiye tarh edilirken; "...bu sâl yemin-i me'alde ber-vech-i arpalık Amasya Sancağı'na mutasarrıf olub Moskov keferesi üzerine sefere memur olan emirü'l-ümerayı'l-kirâm kebirü'l- kübra-yi feham devletlû semahetlû sa'adetlû Hidayetullah Paşa hazretlerine sancağ-ı mezbûr kazalarından muayyen olan on altı buçuk kise akçe İmdad-ı Seferiyelerinden paşa-yı mumaileyhe vasıt-ı senede memur olduğundan yedine virilen emr-i âlide tasrih olunduğu vech üzre bin yüz seksen iki senesine mahsuben nısf-ı İmdad-ı Seferiyelerin ber-mucib-i emr-i âli ahz ve kabz için sicil-i mahfuzdan ihraç olunub sa'adetlû paşa-yı mükerrerem hazretleri yedlerine virilen liva-yı mezkûrde olan kazaların İmdad-ı Sef eriyeleri müfredat defterleridir ki vech-i âti üzre zikr ve beyan olunur" denilmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 61, 68, 89, 151).

Tablo:8. Amasya ve kazalarına 22 Receb 1182 (2 Aralık 1768) ile 22 Muharrem 1183 (28 Mayıs 1769) tarihlerinde isabet eden İmdad-ı Seferiye'nin miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 61, 91).

Kazalar	Seferiye (H.1182) Guruş/Akçe		Seferiye (H.1183) Guruş/Akçe	
Amasya Ma'a Varay	2.054/1.027	---	1.708/978.5	---/---
Kedağra	1.338/669	---	1338/726.5	---/28
Merzifon	978/489	---	978/530.5	---/26
Zünnûnabâd	400/200	---	400/217.5	---/88
Lâdik	700/650/325	---	650/397.5	---/88
Merzifonabâd	359/179.5	---	359/195.5	---/16
Gelgiras	359/179.5	---	359/195.5	---/16
Havza	831/415.5	---	381/520.5	---/18

Gümüşhacıköy	665/322.5	---	665/364	---/18
Zeytün	566/283	---	566/306.5	---/---
Yekün	8.118/4.100	---	8.118/4375	---/74

Tablodan da anlaşıldığı üzere 1182 senesine mahsuben nısf-ı seferiyelerinin tahsili ferman olunduğı, ancak 1183 senesi hulül ettiğinden 16.5 kese akçe İmdad-ı Seferiyyenin 1183 senesine mahsuben alınması uygun görülmüştür (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 90).

Seferiyelerin tahsili için gönderilen mübaşirlerin “*hizmet-i mübaşiriyye*”lerini ahalden alamadıkları görülmektedir. Ancak ah alinin “*mübaşiriyye-i devlet*” ve “*mübaşiriyye-i Sivas*” olmak üzere iki türlü mükellefiyete mecbur tutuldukları ve bunun da ahaliye zor geldiğı bir gerçektir (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 151).

2.14.Cebelû Bedelliyesi

Örfi vergiler arasında zikredilen “*Cebelû Bedelliyesi*,” sefere gitmeyen tımar ve zeamet sahiplerinin verdikleri bir vergidir. Sipahilerin gelirleri nispetinde cebelû çıkartmadıkları takdirde kendilerinden tahsil edilen bu vergi, hazinenin paraya olan ihtiyacının artmasıyla XVII. ve XVIII. asırlarda yaygın hale gelmiştir (Emecen, 1993: VII. 189).

Sicillerimizde geçen 12 Rabi’l-ahir 1182 (24 Ekim 1768) tarihli belgede; “*Amasya Sancağı’nda vaki’ züemâ ve erbab-ı tımar ve teka’üd ve sıbyanların ba cem’ihim meclis-i şer ‘de nizam-ı hal idûb beher sene Eyalet-i Sivas’ın cebelû bedelliyesi tahsiline memur olanlar ta’am-ı hamlarından naşı aher kimesnelere iltizam-ı birle elden ele geçdiğinden mültezim olanlara ziyade faiz ile iltizam eyleduk deyû ziyade cebelû tahsildariye talebiyle rencide eylediklerinden*” denildikten sonra züemâ, erbab-ı tımar ve mütekaidenin beher neferinden 40 guruş Cebelû Bedelliyesi alınması emredilmektedir (53 No’lu Amasya Şer’iye Sicili: 45).

H.18 Rabiü'l-evvel 1184 (8 Eylül 1770) gönderilen fermanda ise Sivas, Canik, Bozok, Arapkir, Amasya, Divriği ve Çorum sancaklarının Cebelû Bedeliyesinin Tokat Voyvodası Ebu Bekir'e verildiği bildirildikten sonra, Sivas Sancağı'nda züema ve erbab-ı tımar 157.5 ve 1 sülüs neferleri, Canik'de 29, Bozok'da 31, Arapkir'in 25, Amasya'nın 43.5, Divriği'nin 20.5 ve Çorum Sancağı'nın 45 neferleri olduğu ve toplam 351.5 bir sülüs neferin beherinden 40 guruşdan, ki cem'an 14.073 guruş 40 akçe mal-ı bedeliyelerinin tahsili istenmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 154).

2.15.Rüsûmat-ı Yasama

Amasya Mutasarrıfı Hidayetullah Paşa'nın, Amasya kazası ve köylerinden nısf-ı niyabetinden bakaya kalmış olanına vekil tayin etmesi dolayısıyla ismi zikredilen "*Rüsum-ı Yasama*" hakkında bilgi az verilmiş veya hiç verilmemiş vergilerdendir. 4 Muharrem 1183 (10 Mayıs 1769) tarihli buyruldu bu vergi için yayımlanmış ve Hidayetullah Paşa, buyruldu da tahsil görevini Müezzınbaşı Ali Efendi 'ye vermiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 89).

Rüsûm-u Yasama'nın geçtiği buyruldu da şöyle denilmiştir;

"Halen Amasya Kadısı faziletlü Efendi hazretleri inha olunur ki öteden berû Amasya mutasarrıfları için beher sene Mart duhulünde nıfs-ı niyabet ki yasama tabir olunur rüsûmat-ı maktu'a karyelerinin yasamaları cümle tarafımıza eda ve teslim alınmann iş bu sene-i mübarekede vuku' bulan sefer-i nusret esere azimet ve hareketimiz vaki' olmakdan naşi ber-mucib-i defter baki kalan karyelerin yasamaları iş bu bais-i huyluldu izzetlü müezzınbaşı el-Hac Ali Efendi'ye ihale kılınmağın iş bu buyruldu tahrir ve irsal olundu İnşallah-u rahman vusûlunda bir minvâl-ı meşruh zikrolunan karyelerden ber-mucib-i defter-i müfredat baki kalan karyelerin yasamaları efendiy-i mumaileyh canibinden cem' ve tahsil olunub taraf-ı aherden ferd mani' ve mezahim olmayüb..."

2.16.Sürsat Bedeli

Avarız türündeki aynı mükellefiyetlerden biri olan "*Sürsat Bedeli*," reyanın gerektiğinde askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacağı tespit edilen fiyat üzerinde sağlmasına "*sürsat*" denilirdi. Sürsat'a konu olan maddelerin başlıcaları arpa,

saman, un, koyun eti, yağ, bal ve odun oluştururdu. Yayımlanan fermanlarda bu verginin zahire ve besin maddesi ihtiyacını gidermeye yönelik bir yükümlülük olarak vasıflandırılmakta ve avarız muafiyetinin dışında tutulmaktaydı. Evkaf reayası, madenci ve çeltikçi gibi avarızdan muaf zümreler bu sıfatlarıyla sürsattan muaf olmuşlardır (Tabakoğlu, 1985: 158).

5 Şevval 1183 (1 Şubat 1770) tarihinde Amasya'ya gönderilen fermanla, "...işbu bin yüz seksen üçsenesi Şevval-ı şerif gurrasinde Kırım'da vaki' sefer-i hümayun nusret-i makrunda asakir-i müstevnişin zümreleri için Sivas ve Bozok ve Amasya Sancakları'ndan matlûb-u hümayun buyrulan zehâyir-i dakik hinta ve şa'irden nefis-i Amasya Kazası'na Sivas mahkemesinden mahreç ve mümezzi pusula-i natika olduğu üzere mu'ayyen olan dakik hinta ve şa'irden Amasya Kazası'na isabet iden yalnız iki bin altı yüz altmış yedi buçuk kil-i İstanbuli dakik hinta ile bin beş yüz yirmi beş buçuk şa'ir ..." toplanması istenmiştir. 5 Şevval 1183 tarihinde Amasya merkez, kaza ve köylerine 2.684 kile dakik hinta (buğday) ve 1.552.5 kile şa'ir (arpa) miktarı tarh edilmiştir. Bu miktar 2.056,5 guruşa tekabül etmektedir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 121).

Zilkade 1183 (1769) tarihinde Amasya ve kazalara tarh edilen toplam 50.000 şa'ir miktardan Amasya: 9.166, Varay: 1.500, Kedağra: 6.333, Merzifon: 6.000, Lâdik: 4.666, Havza: 5.125, Merzifonabâd: 2.167, Gelgiras: 2.167, Gümüşhacıköy: 3.708, Zünnûnabâd: 3.667 ve Zeytûn: 3.501 olarak dağıtılmıştır (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 127). "Lazime-i tayinat-ı tavaif-i askeriyye..." için tahsil edilen 50.000 kile şairin beher kilesi 30 akçeden toplanmış, $50.000 \times 30 = 1.500.000$ akçeye tekabül etmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 126).

26 Receb 1182 (6 Aralık 1768) tarihli belgeden, atanan valilerin görev yerlerine vardıklarında kapû halkı için ecnâs-ı zehâyir (zahire çeşidi) tarh edildiğini görmekteyiz (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 67).

Amasya Mutesellimi, zabitan, ayan ve iş erlerine 1182'de gönderilen buyrulduca, medine-i Amasya'ya atanmış olan valinin

kapû halkı için “*valilere virilegelen üç günlük ecnâs-ı zehayir...*” in ber-mucib-i defter mucibince cem' ve tahsili istenmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 67).

2.17.İştira' Bedeli

Arapça “*satın alma*” manasına gelen “*ıştira,*” Osmanlı vergi sisteminde reayaya yüklenmiş bir mükellefiyettir. Devlet, ordunun beslenmesi için gerekli olan zahireyi nüzûl ve sürsat ile karşılayamayınca, açığı ıştırta yani zahire satın alma yoluyla kapatmaya çalışırdı. Devlete verilen zahire, deve ve katır gibi hayvanlar piyasa fiyatı üzerinden verilirdi. Eğer çok acil bir durum yok ise nüzûl ve sürsat yerine ıştırta bedeli tarh edilirdi. Hazinesin gittikçe artan açığını kapatmak için ıştırta yerine bedelinin alınması yoluna da gidilmiştir (Tabakoğlu, 1985: 160-161).

Sicillerde ıştırta bedeli hakkında çok sayıda belge mevcuttur. Nakit olarak alındığı gibi ıştırta olarak da alındığı olmuştur. Sevval 1183 tarihli belgede; “*...iş bu bin yüz seksen üç senesinde Moskov keferesi üzerine vuku'ı muhakkak olub sefer-i humayunda i'mal ve istihdam olunmak üzere havut ve çuval ve urgan ve sair alât ve pisat-ı mükemmel sarbanlarıyla nevrüz-u firuzda ordu-yu humayunda mevcud bulunmak üzere der aliyeden Amasya Sancağı'na husus-u merkum için mübaşir tayin olunan...*” denildikten sonra tarh edilen ıştırta'nın bedelinin alınması emredilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 119).

“*Bedeliye-i şüteran-ı mekâri ber-canib-i Amasya'da*” 1182 senesinde tahsil edilmesi istenen miktar 150dir. Beher meharininin 80 guruşdan alınması istendiğine göre, toplamda $150 \times 80 = 12.000$ guruş ayrılmıştır (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 92). Ordunun iaşesinin naklinde develer kullanıldığı gibi, katırların da sık sık mübaya'a edildiği görülmektedir. 1182'de Amasya'ya 40 katır isabet ettirilmiş ve beher katırın 1.500 guruşdan alınması istenmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 36).

İştira'nın bedel olarak tahsilinde avarızhane türünden teveziler olmuş ve her mahalle, kaza ve nahiyenin ne kadar bedel verecekleri belirtilmiştir. Sevval 1183 'te Amasya'dan 2.999 guruş bedel-i ıştırta' tahsil edilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili:

119). İştira'nın aynî olarak tahsil edilmesi yoluna gidildiğine dair sicillerimizde bilgi mevcuttur. "...mehari deveden Amasya Sancağı'na isabet iden yüz beş devenin bir sa at mukaddem mübaya'ası..." yerinden ahz ve kabz olunması bildirilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 67).

Sicillerde görebildiğimiz kadarıyla katır ve deve gibi hayvanların iştira yükümlülüğüne sık sık tabi tutulmaları, o dönemde devam eden Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya seferlerine bağlanabilir. Çünkü, iştira ile alakalı fermanlarda sıkça sefer-i hümayun yapılacağı bildirilmiştir. İştira'nın tahsilinde idarecilerin "...mahfuz yerlere kondurması..." gece ve gündüz emniyet altına alınarak merkeze salimen ulaştırılması emredilmiştir (53 No'lu Amasya Şer'iyeye Sicili: 33).

Sonuç

Amasya Sancağı'nda uygulanan Malikane-Divanî sistem ile kendilerine toprak verilen ve sahib-i arz denilen şahıslar, ziraat yapılması için aldıkları toprakları kiraya vermişlerdir. Devlet, eminler vasıtasıyla hasıl olan ürünlerden şer'i ve örfi vergileri alırken, sahib-i arz da kendi hissesine düşen payı almıştır. Öşür, cizye ve resm-i ağnam gibi şer'i vergilerden başka rüsum-ı kışlâkiye, yave (kaçgûn), rüsum-ı adiyeye, avarız, nüzul, imdad-ı menzil, imdad-ı hazariye, imdad-ı seferiye, cebelû bedeliyesi, nısf-ı niyabet, sürsat ve iştira gibi örfi vergiler de tahsil edilmiştir. İmdâd-ı hazariye ve seferiye gibi bazı vergiler başlangıçta ihtiyaca binaen geçici olarak tarh ve tevzi edilirken, daha sonra sürekli toplanmaya başlanmıştır. Vergilerin toplanmasında her zaman doğru davranılmadığı, suistimallere başvurulması vergi miktarlarının keyfi olarak yükseltildiği de olmuştur.

Kaynakça

Amasya Şer'iyeye Sicili. Defter No: 52, Tarih: H. 1182-1183

Amasya Şer'iyeye Sicili. Defter No: 53, Tarih: H. 1183-1184

Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnameleri*. 6. Kitap 2. Kısım. İstanbul: OSAV Yayınları
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*. İstanbul: Gözlem Yayınları
- Bayrakçı, Halil. (1990). *Osmanlı Toprak Sistemi (Miri Hukuk)*. İstanbul: Marifet Yayınları
- Cin, H. (1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Duri, A. (1991). *İslam İktisat Tarihine Giriş*. İstanbul: Kitabevi
- Emecen, F. (1993). "Cebelû," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi VII*, İstanbul: TDV Yayınları
- Gökbilgin, T. (1965). "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum," *Vakıflar Dergisi VI*, İstanbul
- Güran, T. (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- İnalçık, H. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık
- Kazıcı, Z. (1996). *İslam Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi: 2/107. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- Mustafa Nuri Paşa. (1986). *Netayicü'l-vukuat III* (tash. Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları
- Strabon (2012). *Geographika*, (Çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

- Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Trak, S. (1970). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası
- Uzunçarşılı, İ. H. (1968). *Sivas-Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti*. Belleten 32/126. Ankara
- Varol, G. B. (2019). *XIX ve XX. Yüzyıla İntikal Eden Amasya Medreseleri*. Yüksek Lisans Tezi. Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yesar, A. H. H. (1986). *Amasya Tarihi I. Amasya*: Amasya Belediyesi
- Yesar, A. H. H. (2004). *Amasya Tarihi 1* (Haz. Mesut Aydın), Amasya: Amasya Belediyesi

Kurt, Murat (2022). "Amasya Üniversitesi'nde Okuyan Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Sistemi ile İlgili Görüşleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 189-213.

AMASYA ÜNİVERSİTESİ'NDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN UZAKTAN EĞİTİM SİSTEMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ*

OPINIONS OF STUDENTS STUDYING AT AMASYA UNIVERSITY ON DISTANCE EDUCATION SYSTEM

Doç. Dr. Murat KURT**
Amasya Üniversitesi
muratkurt60@hotmail.com

Öz

Dünyada birçok alanı olumsuz yönde etkileyen Covid-19 salgınından eğitim dünyası da olumsuz yönde etkilenmiştir. Fakat bu olumsuzluklara rağmen Türkiye'deki diğer üniversiteler gibi Amasya Üniversitesi de oldukça kısa sürede uzaktan eğitim sistemine geçmiştir. Uzaktan eğitim sistemi sürecinde Amasya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi altyapısı, uzaktan eğitim sisteminde eğitim veren öğretim elemanları, uzaktan eğitim sistemi ders içerikleri ve uzaktan eğitim sistemi ile verilen yabancı dil eğitimi hakkındaki görüşlerinin neler olduğunun belirlenmesi amacıyla 15-19 Şubat 2021 tarihleri arasında 9912 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen anket ve 10 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen görüşme ile öğrencilerden veri elde edilmiştir. Veri analizinde karma açıklayıcı analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminden memnun

* Bu makale Amasya Üniversitesi SEB-BAP 20-0211 No'lu proje kapsamında desteklenen çalışmanın verilerinden üretilmiştir.

** ORCID: orcid.org/0000-0003-1155-9339

oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca uzaktan eğitim sisteminin altyapısının, uzaktan eğitim sisteminde eğitim veren öğretim elemanlarının, uzaktan eğitim sistemi ders içeriklerinin ve uzaktan eğitim sistemi ile verilen yabancı dil eğitiminin yeterli olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat özellikle online sınavların anket sonucuna göre iyi düzeyde adil olduğu sonucu çıksa bile görüşmeye katılan öğrenciler adil olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca ders esnasında sistemsel sorun yaşadıklarını da belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: COVID-19 salgını, Uzaktan eğitim, Amasya Üniversitesi.

Abstract

The education world has also been adversely affected by the Covid-19 epidemic, which has negatively affected many areas in the world. However, despite these negativities, Amasya University, like other universities in Turkey, switched to the distance education system in a very short time. In order to determine the views of the students studying at Amasya University about the distance education system infrastructure, the instructors who provide education in the distance education system, the course contents of the distance education system and the foreign language education given by the distance education system, data were obtained from the students through the survey conducted with the participation of 9912 students between on February 15-19 2021 and the interview with the participation of 10 students. A mixed exploratory analysis method was used in the data analysis. According to the results of the research, it was revealed that the students were satisfied with the distance education system. In addition, it has been revealed that the infrastructure of the distance education system, the teaching staff in the distance education system, the course contents of the distance education system and the foreign language education given by the distance education system are sufficient. However, even if it was concluded that the online exams were fair at a good level according to the survey results, the students who participated in the interview stated that it was not fair. They also stated that they experienced systemic problems during the lesson.

Keywords: COVID-19 pandemic, Distance education, Amasya University

Giriş

İlk korona virüs vakaları, 31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei Eyaletindeki Wuhan şehrinde gizemli zatürre vakaları tespit edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hastalıklara neden olan bu virüs, 7 Ocak 2020'de, yeni bir korona virüs (2019-nCoV) olarak tanımlanmıştır ve hastalık daha sonra WHO (World Health Organization) tarafından Covid-19 olarak adlandırılmıştır. Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan virüs hızlı bir şekilde yayılmıştır ve 210'dan fazla ülkede görülmüştür (Keni ve ark., 2020). Virüs, hasta bireylerin hapşırmasıyla ortama saçılan damlacıkların solunması veya el ile teması ile bulaşarak ağız, burun veya göze (mukoza) bulaşmaktadır. Öksürük, ateş, şiddetli akut solunum yolu enfeksiyonu gibi semptomları olan salgın, ölümcül sonuçlar doğurmuş ve dünyayı tehdit etmiştir (Hebecci ve ark., 2020). Seyahat kısıtlamaları, seyahat edenlerin sağlık taramasının yapılması ve test edilmesi, izolasyon, karantina ve okulların kapatılması dahil olmak üzere Covid-19'un yayılmasını önlemek için benzeri görülmemiş sınırlama ve azaltma politikaları uygulanmıştır (Bourouiba, 2020).

Covid-19 salgını, başta sağlık, turizm ve ekonomi olmak üzere insan hayatını doğrudan ilgilendiren dünyadaki birçok alanı etkilemiştir (Hebecci ve ark., 2020). Son 50 yılda, Dünya genelinde, tüm seviyelerde eğitimin sağlanmasında büyük bir büyüme yaşanmıştır. Fakat, bu genişletilmiş ulusal eğitim sistemlerinin karşılaştığı en büyük zorluk Covid-19 pandemisidir. Uluslararası düzeyde birçok ülke hızlı bir şekilde uzaktan eğitim kararı alarak uygulamaya koymuştur (Daniel, 2020). Hızlı yayılma nedeniyle dünya çapında birçok ülke çok kısa sürede eğitim faaliyetlerine ara vermek veya farklı alternatifler geliştirmek zorunda kalmıştır. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) (2020) verileri, Nisan ayı itibarıyla dünyadaki öğrencilerin %92'sinin eğitim ve öğretim hayatlarından etkilendiğini göstermektedir. Mart ayında okulları kapatan ülke sayısı altı iken, bu sayı bir ay sonra 195'e çıkmıştır (Hebecci ve ark., 2020). Covid-19 salgını, hızlı bir şekilde dünyayı etkisi altına almıştır. Türkiye'de ise ilk vaka, 11 Mart 2020

tarihinde görülmüştür. Salgın vakası tespitlerinden sonra, birçok sektörü kapsayan önlemler devletin ilgili kurumları tarafından oldukça hızlı bir şekilde alınmıştır. Bu bağlamda tüm üniversitelerde kısa bir süreliğine eğitim ve öğretime ara verilmiştir ve daha sonra Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından, üniversitelerde dijital imkanlarla uzaktan eğitime devam edilebileceği yönünde 23 Mart 2020 tarihinde karar verilmiştir. Uzaktan eğitim sistemi gelişimi Türkiye’de, oldukça geçmişe dayanmaktadır. Üniversitelerin çoğunluğunda uzaktan eğitim ile ilgili bir alt yapının var olması, pandemi ile başlayan uzaktan eğitim sistemine üniversitelerin kısa zamanda oldukça hızlı uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır (Serçemeli ve Kurnaz, 2020). Bu bağlamda uzaktan eğitim sistemi sürecinde Amasya Üniversitesi’nde öğrenim gören öğrencilerin, uzaktan eğitim sisteminin altyapısı, uzaktan eğitim sisteminde eğitim veren öğretim elemanları, uzaktan eğitim sistemi ile verilen yabancı dil eğitimi ve uzaktan eğitim sistemi ders içerikleri hakkındaki görüşlerinin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Covid-19 salgını sürecinde, yüz yüze eğitime ara verildiğinden dolayı eğitim- öğretime uzaktan eğitim sistemi ile devam edilmiştir. İler ki yıllarda da uzaktan eğitim sisteminin yüz yüze eğitime destek ve alternatif olabileceği göz önüne alındığında ya da olası bir salgın durumunda kriz yönetimi açısından düşünüldüğünde uzaktan eğitim sisteminin eksikliklerinin tespit edilmesi ve sistemin geliştirilerek iyileştirilmesi önem taşımaktadır.

Uzaktan eğitim sistemi, farklı ortamlarda bulunan öğretmen ve öğrencilerin, öğretme ve öğrenme faaliyetlerini, posta hizmetleri ve iletişim teknolojileriyle gerçekleştirdikleri bir eğitim sistemi modelini ifade etmektedir (İşman, 2005 akt. Altıparmak ve ark., 2011). Genellikle uzaktan eğitimde kullanılan modeller, eş zamanlı (senkron) ve eş zamanlı olmayan (asenkron) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Eş zamanlı (senkron) model, canlı ya da gerçek zamanlıdır ve öğrenciler aynı anda online olur ve derse katılabilir. Eş zamanlı olmayan (asenkron) modelde ise canlı ya da gerçek zamanlı değildir ve öğrenci kendine uygun olan zamanda online olur ve derse katılır (Demir, 2014).

Can'ın (2020), Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki açık ve uzaktan eğitim uygulamalarına etkilerini değerlendirmek ve gelecekteki uygulamalar için önerilerde bulunmak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tekniği ile yapmış olduğu çalışmanın sonucuna göre, Türkiye'de uzaktan eğitim sisteminin erişim, altyapı, güvenlik, tasarım, içerik, uygulama, mevzuat, kalite ve pedagojik yönlerden güçlendirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Kürtüncü ve Kurt'un (2020), Covid-19 pandemi döneminde hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları sorunların belirlenmesi amacıyla yapmış oldukları tanımlayıcı araştırmanın sonucuna göre, uzaktan eğitimin alt yapısındaki problemler, imkânın kısıtlı olması, eğitimin yüz yüze olmaması, sınav kaygısı ve pandeminin sebep olduğu duygudurum şeklinde yaşanan sorunlar temalandırılmıştır.

Sari ve Nayır'ın (2020), Covid-19 salgın döneminde uzaktan eğitime devam etmek durumunda kalan öğretmenlerin, idarecilerin ve akademisyenlerin yaşadıkları sorunlar ve zorluklarla baş etme stratejileri hakkındaki algılarını ortaya çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışma ile 65 öğretmenden açık uçlu bir yazılı görüşme yoluyla veri toplamışlardır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin karşılaştığı zorluklardan ilki ve en önemlisi internet erişiminde güçlükler, altyapı, sınıf yönetimi ve insan kaynakları eksikliğidir.

Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) daha öncesinde en az bir kez muhasebe dersi almış olan lisans düzeyindeki öğrencilere yaptıkları araştırmanın sonucuna göre, öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini çok fazla benimseyemedikleri ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitim sisteminin kullanımıyla ilgili öz yeterlik yönünden herhangi bir problem yaşamadıkları tespit edilmiştir. Pandemi döneminde, muhasebe dersinin uzaktan eğitim yöntemleriyle sürdürülmesi ile ilgili esnek eğitim olanakları, zamandan tasarruf sağlaması ve video kayıtlarını tekrar izleyebilmeleri gibi durumlar olumlu yönler olarak, internet bağlantı problemi, eğitime ulaşamaması ve sosyal yönden yalıtılmışlık hissine kapılma gibi hususlar olumsuz yönler olarak tespit edilmiştir.

Yılmaz İnce ve ark., (2020) pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitime ilişkin bilgi ve görüşlerini belirlemek amacıyla yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların bilgisayar ve internete sahip olma imkanlarının uzaktan eğitime ilişkin görüşlerini etkilediği ortaya çıkmıştır.

Amaç

Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi sürecine yönelik algılarını belirlemek için yapılan bu araştırma ile aşağıda yer alan soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın alt problemleri:

1. Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi altyapısı hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sisteminde eğitim veren öğretim elemanları hakkındaki görüşleri nelerdir?
3. Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ders içerikleri hakkındaki görüşleri nelerdir?
4. Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ile verilen yabancı dil eğitimi hakkındaki görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırmada yöntem olarak karma araştırma yöntemlerinden açılımlı sıralı desen tercih edilmiştir. Karma araştırma yöntemi hem nicel araştırma hem de nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı araştırmalar olarak nitelendirilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Karma yöntem araştırmalarında araştırmacı, çalışmasında nitel ve nicel aşamaların önceliğini, etkileşimini, birleştirilme biçimini ve zamanlamasını dikkate alarak araştırmanın gerekçesini ve araştırma sorusunu en iyi karşılayan deseni seçmekte (Katıtaş, 2019) olduğundan dolayı bu araştırmada açılımlı sıralı desen kullanılmıştır. Açılımlı sıralı desenin ilk aşamasında araştırma

sorusuna birincil öncelikte karşılık veren nicel veriler, ikinci aşamasında ise nitel veriler toplanır ve analiz edilir ve araştırmacı ilk aşamadaki nicel sonuçların açıklanmasında nitel sonuçlardan faydalanır (Katıtaş, 2019). Bu bağlamda Amasya Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi hakkındaki görüşlerini açıklayabilmek için veri toplama araçları olarak hem anketten hem de açık uçlu sorular sorularak görüşmeden faydalanılmıştır.

Bu araştırmanın evrenini Amasya Üniversitesi'nde, 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar döneminde öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır ve bu bağlamda tüm öğrencilere ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırmanın nicel kısmında olasılıklı örneklem tekniklerinden basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır. Basit tesadüfi örnekleme, olasılığa dayanan örneklem teknikleri içerisinde en basit olan tesadüfi örneklemedir ve araştırma evreni içerisindeki öğelerin her birine örnekleme seçilmesi için eşit şans verilen bu örneklem tekniğinin uygulanabilmesi için örneklem çerçeve listesinin araştırmacının elinde olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Araştırmanın ikinci bölümü olan nitel kısmında ise uygunluk örnekleme kullanılmıştır. Uygunluk örnekleme hem çalışmaya katılmaya gönüllü olan hem de kolay ulaşılabilir örnekleme seçme şeklidir (Baki ve Gökçek, 2012). Bu doğrultuda araştırmanın birinci kısmı olan ankete katılmış olması koşulu ile Amasya Üniversitesi'nin farklı biriminden 10 öğrenci seçilmiştir ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularını cevaplamaları istenmiştir.

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, araştırmanın ilk kısmında Amasya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi tarafından oluşturulan 15 maddeden oluşan ve uzaktan eğitim sürecinde altyapı, öğretim elemanları, ders içerikleri ve yabancı dil eğitimi hakkında öğrencilerin uzaktan eğitim sistemi ile ilgili algılarını belirlemeye çalışan 15 maddeden oluşan anket sorusu 5'li Likert tipi ölçek kullanılarak 1'den 5'e kadar "çok kötü", "kötü", "orta", "iyi" ve "çok iyi" şeklinde derecelendirilerek öğrencilere sorulmuştur. Araştırmanın ikinci kısmında ise uzaktan eğitim merkezi tarafından oluşturulan anket soruları açık uçlu sorulara

dönüştürülerek, Amasya Üniversitesi'nin farklı biriminden ankete katılan 10 öğrenci tarafından doldurulması istenmiştir.

Nicel verilerin analizinde; güvenilirlik için Cronbach Alfa kat sayıları hesaplanmıştır. Cronbach Alfa (0,91), aritmetik ortalama ve yüzde hesaplamaları yapılmıştır. Nitel verilerin analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

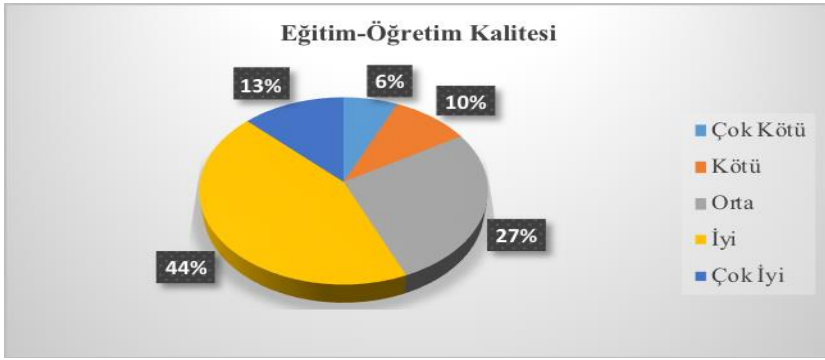
Bu araştırmanın çalışma grubunu Amasya Üniversitesi'nde aktif eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bu araştırma, 15-19 Şubat 2021 tarihleri arasında 9912 öğrencinin katılımıyla gerçekleşmiştir.

BULGULAR ve YORUM

"Genel olarak üniversitemizin eğitim-öğretim kalitesi yüksektir" sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 659 (%6,6) "çok kötü", 962 (%9,7) "kötü", 2691 (%27,1) "orta", 4344 (%43,8) "iyi" ve 1256 (%12,7) "çok iyi" şeklindedir. Öğrenciler, genel olarak üniversitenin eğitim- öğretim kalitesinin iyi düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, üniversitenin eğitim- öğretim kalitesi ile ilgili görüşleri Tablo 1'de ve Şekil 1'de yer almaktadır. Görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Eğitim-Öğretim Kalitesi

Tema	f	%
Yeterli	9	90
Yetersiz	1	10
Fikrim yok	-	-

Şekil 1. Eğitim-Öğretim Kalitesi

G3: Genel olarak kısaca UZEM olarak verim alınamıyor.

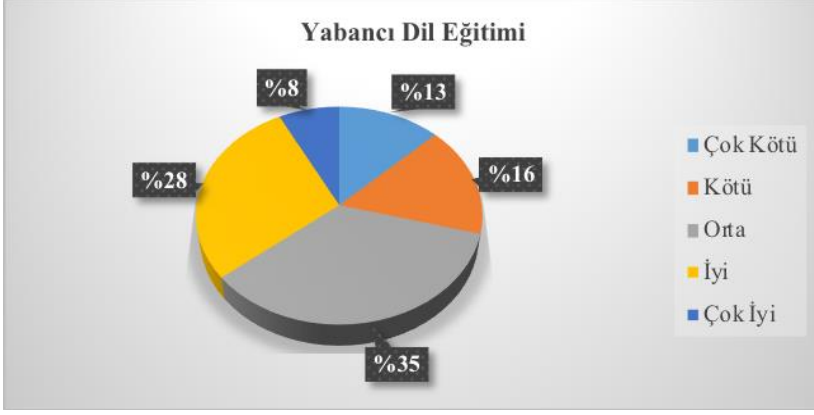
G4: Üniversitemiz hakkında olumlu yorumlar yapabilirim eğitim öğretim durumundan memnunum.

G5: Üniversitemizdeki eğitim online da olsa kaliteli ve bana çok güzel şeyler katıyor. Yüz yüze olması için sabırsızlanıyorum.

“Üniversitemizde yabancı dil eğitimi yeterli seviyede sunulmaktadır” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 1263 (%12,7) öğrenci “çok kötü”, 1629 (%16,4) öğrenci “kötü”, 3466 (%35,0) “orta”, 2808 öğrenci “iyi” ve 746 öğrenci “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, üniversitede sunulan yabancı dil eğitiminin orta seviyede sunulduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, üniversitede sunulan yabancı dil eğitimi ile ilgili görüşleri Tablo 2’de ve Şekil 2’de yer almaktadır. Görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Yabancı Dil Eğitimi

Tema	f	%
Yeterli	7	70
Yetersiz	2	20
Fikrim yok	1	10

Şekil 2. Yabancı Dil Eğitimi

G2: Açıkçası yabancı dil dersi almadığım için bu konu hakkında bilgi sahibi değilim.

G4: Yeterli buluyorum.

G6: Genel olarak online eğitim sisteminin dil eğitimi için yeterli olduğuna inanmıyorum.

198

“Öğrenci işleri taleplerimize hassasiyetle yaklaşmaktadır” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 891 (%9,0) öğrenci “çok kötü”, 1179 (11,9) öğrenci “kötü”, 2682 (%27,1) öğrenci “orta”, 4010 (40,5) öğrenci “iyi” ve 1150 (%11,6) öğrenci “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, öğrenci işlerinin öğrenci taleplerine iyi düzeyde yaklaştığını belirtilmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, öğrenci işlerinin öğrenci taleplerine hassasiyetle yaklaşması ile ilgili görüşleri Tablo 3’te yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Öğrenci İşlerinin Taleplere Hassasiyetle Yaklaşımı

Tema	f	%
Yeterli	10	100
Yetersiz	-	-
Fikrim yok	-	-

G2: Kesinlikle öğrenci işlerimiz her bir konuda ellerinden geldiği kadar taleplerimizi karşılıyor.

G8: Cevabım evet. Gayet ılımlı ve sorunlara cevap bulabilme çabası içinde olan bir öğrenci işlerimiz var. Ben gayet memnunum ulaşmak istediğim an ulaşıyorum ve hassasiyetle yardımcı olunuyor.

“Hocalarıma ve danışmanıma istediğim zaman kolaylıkla ulaşabilmekteyim” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 763 (%7,7) öğrenci “çok kötü”, 1075 (%10,8) öğrenci “kötü”, 1980 (%20,0) öğrenci “orta”, 4244 (%42,8) öğrenci “iyi” ve 1850 (%18,7) öğrenci “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, hocalarına ve danışmanlarına istedikleri zaman ve kolaylıkla ulaşabilmeleri sorusuna iyi düzeyde ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, hocalarına ve danışmanlarına istedikleri zaman ve kolaylıkla ulaşabilmeleri ile ilgili görüşleri Tablo 4’te yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Öğretim Elemanlarına ve Danışmanlara Ulaşma Kolaylığı

Tema	f	%
Ulaşabiliyorum	9	90
Ulaşamıyorum	-	-
Fikrim yok	1	10

G5: Üniversiteye yeni başladığım için ilk zamanlar tam iletişim kuramasam da zamanla ulaşımın kolaylığını hissettim.

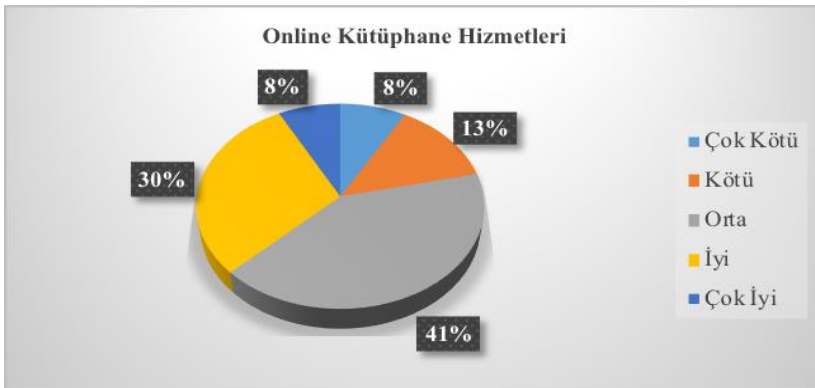
G8: Evet kolaylıkla ulaşabiliyorum. Çok cana yakın bir şekilde hocalarımız yardımcı oluyorlar.

“Online kütüphane hizmetleri genel olarak yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 809 (%8,2) öğrenci “çok kötü”, 1307 (%13,2) öğrenci “kötü”, 4097 (%41,3) öğrenci “orta”, 2939 (%29,7) öğrenci “iyi” ve 760 (%7,7) öğrenci “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, online kütüphane hizmetinin orta düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, online kütüphane hizmetinin yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo

5'te ve Şekil 3'te yer almaktadır. Görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 5. *Online Kütüphane Hizmetleri*

Tema	f	%
Yeterli	8	80
Yetersiz	1	10
Fikrim yok	1	10

Şekil 3. *Online Kütüphane Hizmetleri*

G2: *Online kütüphanede pek vakit geçirmediğim için bu konu hakkında pek bilgim yok.*

G4: *Evet yeterli olduğunu düşünüyorum.*

G9: *Online kütüphane olduğunu yeni duydum demek ki eksiklik var.*

“Uzaktan eğitim sisteminde ölçme değerlendirme sistemleri (sınavlar) çeşitli ve yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 1075 (%10,8) “çok kötü”, 1126 (%11,4) “kötü”, 2100 (%21,2) “orta”, 3867 (%39,0) “iyi” ve 1744 (%17,6) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminde ölçme değerlendirme sistemlerinin iyi düzeyde çeşitli ve yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan

eğitim sisteminde ölçme değerlendirme sistemlerinin çeşitliliği ve yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo 6'da yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 6. *Uzaktan Eğitim Sisteminde Ölçme Değerlendirme Sistemleri (Sınavlar)*

Tema	f	%
Yeterli	10	100
Yetersiz	-	-
Fikrim yok	-	-

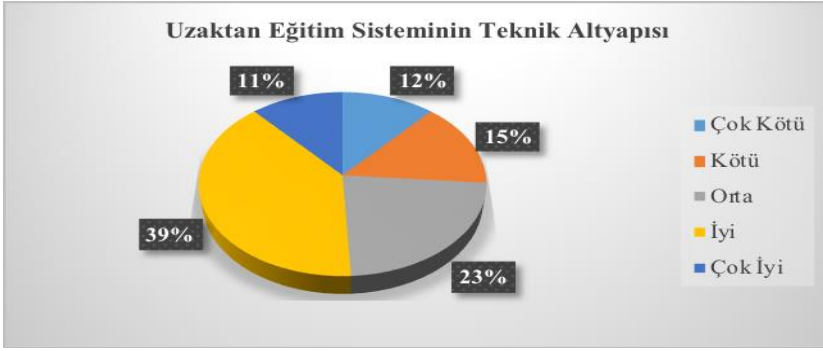
G3:Sınavlarda geriye dönüş hakkımızın geri getirilmesi bizim açımızdan daha iyi oluyordu süremizi daha dikkatli kullanabiliyorduk. Bu şekilde geri dönüş olmadığında hem süreden hem de bir soruda takılı kalınca psikolojik olarak tedirgin olabiliyoruz ve bu bizi daha fazla strese sokuyor. Kısaca sorunlar olsa da yeterli her şey.....

G5: Sınavların test olması çok iyi sorularda da herhangi bir yetersizlik yok.

“Uzaktan eğitim sisteminin teknik altyapısı yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 1138 (%11,5) “çok kötü”, 1469 (%14,8) “kötü”, 2265 (%22,9) “orta”, 3902 (%39,4) “iyi” ve 1138 (%11,5) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminin teknik alt yapısını iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim sisteminin teknik alt yapısının yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo 7’de ve Şekil 4’te yer almaktadır. Görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 7. *Uzaktan Eğitim Sisteminin Teknik Altyapısı*

Tema	f	%
Yeterli	7	70
Yetersiz	2	20
Fikrim yok	1	10

Şekil 4. Uzaktan Eğitim Sisteminin Teknik Altyapısı

G3: Yeterli değil. Fakat kısa sürede bu yerlere gelebilmek bile iyi. Derslerde kasmaların olması bizi derslerden atma sıkıntılarını olmasa daha yeterli olabilir.

G6: Evet, yeterli buluyorum.

“Uzaktan eğitimle ilgili sorun yaşamam durumunda, uzaktan eğitim bölüm sorumlusuna ulaşabiliyorum” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 692 (%7,0) “çok kötü”, 869 (%8,8) “kötü”, 2626 (%26,5) “orta”, 4232 (%42,7) “iyi” ve 1493 (%15,1) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitimle ilgili sorun yaşamaları durumunda, uzaktan eğitim bölüm sorumlusuna iyi düzeyde ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitimle ilgili sorun yaşamaları durumunda, uzaktan eğitim bölüm sorumlusuna ulaşabilmeleri ile ilgili görüşleri Tablo 8’de yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 8. Uzaktan Eğitim Bölüm Sorumlusuna Ulaşılabilirliği

Tema	f	%
Ulaşabiliyorum	9	90
Ulaşamıyorum	-	-
Fikrim yok	1	10

G2: Evet kolaylıkla hocalarımız ile iletişime geçebiliyorum.

G8: Evet anında ulaşım sağlayabiliyorum.

“Uzaktan eğitim derslerinin içerikleri ve kaynaklar yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 909 (%9,2) “çok kötü”, 1192 (%12,0) “kötü”, 2329 (%23,5) “orta”, 4011 (%40,5) “iyi” ve 1471 (%14,8) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin içeriklerinin ve kaynaklarının iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim derslerinin içeriklerinin ve kaynaklarının yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo 9’da yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 9. Uzaktan Eğitim Derslerinin İçerikleri ve Kaynakları

Tema	f	%
Yeterli	8	80
Yetersiz	1	10
Fikrim yok	1	10

G5: İçerik olarak iyi ama kaynak olarak emin değilim. Çünkü bir sürü kaynak var ve hangisine ulaşacağımızı bilmiyorum.

G8: Evet yeterli. Zaten hocalar pdf olarak yayımlıyor. Önemli olan yerleri de ders anında not alabilme şansını bize veriyorlar.

G9: Biraz daha farklı şeyler katılsa.

“Uzaktan eğitim sistemine bağlanıp derslerimi izleme sürecini biliyorum” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 534 (%5,4) “çok kötü”, 509 (%5,1) “kötü”, 1360 (%13,7) “orta”, 4908 (%49,5) “iyi” ve 2601 (%26,2) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim sistemine bağlanıp derslerini izleme sürecini iyi düzeyde bildiğini belirtmiştir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemine bağlanıp derslerini izleme sürecini bilmeleri ile ilgili görüşleri Tablo 10’da yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 10. *Uzaktan Eğitim Sistemine Bağlanıp Derslerimi İzleme Süreci*

Tema	f	%
Biliyorum	9	90
Bilmiyorum	-	-
Fikrim yok	1	10

G1: Evet biliyorum.

G5: Evet. Basit bir şekilde bağlanıyorum.

“Uzaktan eğitim derslerinin süresi yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 683 (%6,9) “çok kötü”, 809 (%8,2) “kötü”, 1671 (%16,9) “orta”, 4596 (%46,4) “iyi” ve 2153 (%21,7) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin süresinin iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim derslerinin süresinin yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo 11’de yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 11. *Uzaktan Eğitim Derslerinin Süresi*

Tema	f	%
Yeterli	7	70
Yetersiz	3	30
Fikrim yok	-	-

G3: Yeterli değil. Daha uzun tutup kısa kısa molalar vererek daha yeterli olacağını düşünüyorum. Süre kısa olmasından dolayı hızlı bir konu işleyişi oluyor ve bazen anlamakta zorlanıyoruz.

G6: Genel olarak yeterlidir.

G10: Biraz daha kısa olabilir.

“Uzaktan eğitim dersi veren öğretim üyelerinin hazırlıklı olması yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar, 628

(%6,3) “çok kötü”, 700 (%7,1) “kötü”, 2084 (%21,0) “orta”, 4661 (%47,0) “iyi” ve 1839 (%18,6) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim dersi veren öğretim üyelerinin hazırlıklı olmasının iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim dersi veren öğretim üyelerinin hazırlıklı olmasının yeterliliği ile ilgili görüşleri Tablo 12’de yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 12. *Uzaktan Eğitim Dersi Veren Öğretim Üyelerinin Hazırlıklı Olması*

Tema	f	%
Yeterli	9	90
Yetersiz	1	10
Fikrim yok	-	-

G4: Evet hocalarımızdan gayet memnunum.

G6: Kısmen. Kimi eğitmenlerimizin ders anlatımında zorluk çektiğini gözlemliyor ve ders anlamakta güçlük çekiyoruz.

G7: Şu süreçte onların okula gelip ders anlatması bizi daha motive ediyor her ne kadar biz evden de dinlese ama biliyorum ki hocam okulda ve odasında ders anlatıyor ve bu beni daha disiplinli hale getiriyor. Ben de artık ders saatlerinde kendimi hazırlıyor ve ders saatinin gelmesini bekliyorum.....

“Uzaktan eğitim dersleri anlaşılabilir ve yeterlidir” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar, 1141 (%11,5) “çok kötü”, 1264 (%12,8) “kötü”, 2283 (%23,0) “orta”, 3618 (%36,5) “iyi” ve 1606 (%16,2) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin iyi düzeyde anlaşılabilir ve yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim derslerinin anlaşılabilir ve yeterli olması ile ilgili görüşleri Tablo 13’te yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 13. *Uzaktan Eğitim Derslerinin Anlaşılabilir ve Yeterli Olması*

Tema	f	%
Yeterli	6	60
Yetersiz	2	20
Fikrim yok	2	20

G1: Anlaşılır lakin yeterli değildir.

G5: Zorda olsa anlaşılabilir ve yeterli. Çünkü bazen bilgiler karışık olabiliyor. Bu da anlamamızı zorlaştırıyor.

G7: Ben bir önceki sisteme oranla şu an daha memnunum. Anlaşılır ve yeterli dersler görüyorum.

“Uzaktan eğitim sistemi kullanılarak yapılan online sınavların adil olduğunu düşünüyorum” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 1736 (%17,5) “çok kötü”, 1182 (%11,9) “kötü”, 2277 (%23,0) “orta”, 3170 (%32,0) “iyi” ve 1547 (%15,6) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim sistemiyle gerçekleştirilen online sınavların iyi düzeyde adil olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemiyle gerçekleştirilen online sınavların adil olup olmadığı ile ilgili görüşleri Tablo 14’te yer almaktadır ve görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 14. *Uzaktan Eğitim Sistemi Kullanılarak Yapılan Online Sınavların Adil Olması*

Tema	f	%
Adil	6	60
Adil değil	3	30
Fikrim yok	1	10

G1: Asla adil olduğunu düşünmüyorum.

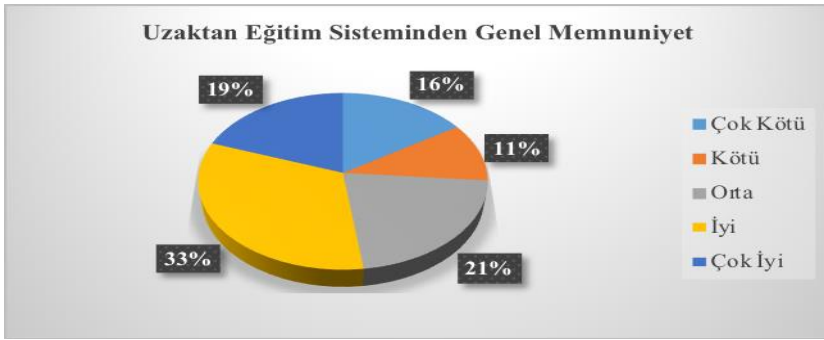
G4: Evet adil ama biraz erken saatte sınav oluyoruz.

G5: Hayır. Çünkü kopya ortamı rahatlıkla kurulabiliyor.

“Uzaktan eğitim sisteminden genel olarak memnunum” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar; 1556 (%15,7) “çok kötü”, 1058 (%10,7) “kötü”, 2136 (%21,5) “orta”, 3245 (%32,7) “iyi” ve 1917 (%19,3) “çok iyi” şeklindedir. Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminden genel olarak iyi düzeyde memnun olduklarını belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerin, uzaktan eğitim sisteminden memnun olup olmamaları ile ilgili görüşleri Tablo 15’te ve Şekil 5’te yer almaktadır. Görüşmeye katılan öğrencilerin verdikleri cevaplardan bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

Tablo 15. Uzaktan Eğitim Sisteminden Genel Olarak Memnun Olunması

Tema	f	%
Memnunum	6	60
Memnun değilim	3	30
Kısmen	1	10

Şekil 5. Uzaktan eğitim sisteminden genel olarak memnun olunması

G6: Kısmen memnunum.

G8: Ben memnunum. Derse girme fırsatım olmadığında tekrardan izleyip dersi tekrar etme şansım oluyor.

G9: Değilim çünkü karlı olmuyor dersler şu yönden alıştırma yapacak kimse olmayınca iyi olmuyor.

Son olarak "Uzaktan eğitim sistemi ile ilgili eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?" sorusuna da öğrenciler genel olarak bir an önce yüz yüze eğitime geçmek istediklerini belirtmişlerdir. Ve ayrıca sınavların gün içerisinde ve biraz daha geç saatlerde olmasını istediklerini belirtmişlerdir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Amasya Üniversitesi'nde, 15-19 Şubat 2021 tarihleri arasında 9912 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen anket ve 10 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen görüşme sonuçları aşağıda açıklanmıştır.

Öğrenciler, genel olarak üniversitenin eğitim-öğretim kalitesinin iyi düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrenciler de gayet başarılı ve yeterli bulduklarını belirtmişlerdir. Fakat uzaktan eğitim sisteminden verim alamadıklarını belirten ve yüz yüze eğitim olmasını isteyen öğrenciler de vardır.

Öğrenciler, üniversitede sunulan yabancı dil eğitiminin orta seviyede sunulduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrenciler genel olarak yeterli olduğunu belirtmişlerdir fakat pratik yapamadıkları için eksik kaldıklarını belirten öğrencilerde vardır. Bu bağlamda yabancı dil dersleri pratik ve uygulama yapmaya yönelik içerikler ile zenginleştirilebilir.

Öğrenciler, öğrenci işlerinin öğrenci taleplerine iyi düzeyde yaklaştığını belirtilmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak öğrenci işlerinden memnun olduklarını sorunlarına çözüm odaklı olduklarını belirtmişlerdir. Fakat bazı zamanlarda ulaşamadıklarını belirten öğrenciler de vardır. Bu sorunların ortadan kalkması için telefon ile ulaşamadığı durumlarda öğrenci işlerine taleplerini e-posta yoluyla göndermeleri istenilebilir.

Öğrenciler, hocalarına ve danışmanlarına istedikleri zaman ve kolaylıkla ulaşabilmeleri sorusuna iyi düzeyde ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde hocalarına ve danışmanlarına genel olarak ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Bazı öğrenciler geç ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Bu sorunların ortadan kalkması için telefon ile ulaşılamadıkları durumlarda hocalarına ve danışmanlarına e-posta yoluyla ulaşmaları istenilebilir. Ayrıca Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) yapmış olduğu çalışmanın sonucuna göre eğitime ulaşamama uzaktan eğitim sisteminin olumsuz yönü olarak belirtilmiştir.

Öğrenciler, online kütüphane hizmetinin orta düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrenciler genel olarak yeterli olduğunu belirtse de online kütüphane olduğunu bilmeyen öğrencilerde vardır. Bu sebepten dolayı öğrencilere online kütüphanenin olduğu ve nasıl kullanabilecekleri konusunda bilgi verilebilir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminde ölçme değerlendirme sistemlerinin iyi düzeyde çeşitli ve yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak yeterli olduğunu belirtse de özellikle sınavlarda geri dönüş hakkının olmaması ve derse girmeyen öğrenciler ile aynı notları aldıklarını belirtmişlerdir. Öğrenciler, sınavda sorularda tekrar geri dönüş sisteminin olması ile sürelerini verimli kullanabildiklerini ve psikolojik olarak daha rahat olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin neden derslere katılmadıklarının tespit edilerek çözüm yolları geliştirilerek, bütün öğrencilerin derse katılımının artırılması için uygulamalar yapılabilir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminin teknik alt yapısını iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrenciler genel olarak yeterli olduğunu belirtse de derslerde ve sınavlarda sistemin kasma öğrencileri dersten ve sınavdan atması gibi teknik aksaklıklar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda uzaktan eğitim sisteminin teknik alt yapısı ile ilgili düzenlemeler yapılabilir. Can'ın (2020), Sari ve Nayır'ın (2020) ve Kürtüncü ve Kurt'un (2020), Covid-19 salgını sürecinde uzaktan

eğitimle ilgili yaptıkları çalışmaların sonucunda da uzaktan eğitim sisteminin altyapısının gulendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Öğrenciler, uzaktan eğitim sistemi ile ilgili sorunla karşılaştıkları durumlarda, uzaktan eğitim sisteminin bölüm sorumlusuna iyi düzeyde ulaşabildiklerini belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak ulaşabildiklerini belirtmişlerdir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin içeriklerinin ve kaynaklarının iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak uzaktan eğitim derslerinin içeriklerinin ve kaynaklarının yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle dersin sorumlu hocasının beyaz tahtada ders anlatmasını daha verimli bulduklarını belirtmişlerdir. Fakat derslerin içerik ve kaynaklarının farklılaştırılmasını isteyen öğrencilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda ders içerik ve kaynakları zenginleştirilebilir.

210

Öğrenciler, uzaktan eğitim sistemine bağlanıp derslerini izleme sürecini iyi düzeyde bildiğini belirtmiştir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak uzaktan eğitim sistemine bağlanıp derslerini izleme sürecini bildiklerini belirtmişlerdir. Serçemeli ve Kurnaz'ın (2020) yapmış olduğu çalışmanın sonucunda da öğrencilerin, uzaktan eğitim sisteminin kullanımı ile ilgili öz yeterlik yönünden herhangi bir sorun yaşamadıkları tespit edilmiştir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin süresinin iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Fakat bazı öğrenciler ders sürelerinin artırılabileceğini veya daha kısa olabileceğini belirtmişlerdir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim dersi veren ğretim üyelerinin hazırlıklı olmasının iyi düzeyde yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Bazı ğrenciler hocaların okulda ders anlatmalarının onları daha çok motive ettiğini ve daha disiplinli hale geldiklerini belirtmişlerdir. Fakat bazı öğrenciler dersi

anlamakta güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda ders içerikleri zenginleştirilebilir, daha açık ve anlaşılır hale getirilebilir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim derslerinin iyi düzeyde anlaşılabilir ve yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Fakat bazı öğrenciler bilgilerin karışık olmasından ve anlamının zorlaştığını belirtmişlerdir. Bu bağlamda ders içerikleri zenginleştirilebilir, daha açık ve anlaşılır hale getirilebilir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim sistemiyle gerçekleştirilen online sınavların iyi düzeyde adil olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Fakat görüşmeye katılan öğrenciler ise genel olarak adil olmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir. Özellikle kopya ortamının rahatlıkla kurulabiliyor olmasını belirtmişlerdir. Bu bağlamda online sınavlarda kopya ortamının oluşmasını ortadan kaldıran uygulama ve tedbirler alınabilir.

Öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminden genel olarak iyi düzeyde memnun olduklarını belirtmişlerdir. Görüşmeye katılan öğrencilerde genel olarak uzaktan eğitim sisteminden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca asenkron derslere göre senkron derslerin daha iyi olduğunu da belirtmişlerdir. Fakat bir an önce yüz yüze eğitime geçmek istedikleri de çıkan sonuçlar arasındadır.

Çalışmanın sonucuna göre genel olarak şu önerilerde bulunulabilir;

- Üniversitenin kullanmış olduğu uzaktan eğitim sisteminin altyapısı iyileştirilebilir.
- İmkânı olmayan ya da kısıtlı imkanlara sahip öğrenciler için fırsatlar yaratılabilir.
- Ders içerikleri pratik ve uygulama yapmaya yönelik olarak geliştirilebilir.
- Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin okulla bağlarını güçlendirmek ve sürekli iletişim halinde olmalarını sağlamak için sürekli olarak eğitimler ve toplantılar düzenlenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Amasya Üniversitesi'nin uzaktan eğitim sisteminden öğrencilerin memnun oldukları ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitim sisteminin altyapısının, uzaktan eğitim sisteminde eğitim veren öğretim elemanlarının, uzaktan eğitim sistemi ders içeriklerinin ve uzaktan eğitim sistemi ile verilen yabancı dil eğitiminin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Fakat özellikle online sınavların anket sonucuna göre iyi düzeyde adil olduğu sonucu çıksa bile görüşmeye katılan öğrenciler adil olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca ders esnasında sistemsel sorun yaşadıklarını belirtmişlerdir ve bu bağlamda teknik alt yapı geliştirilip iyileştirilebilir.

Kaynakça

- Altıparmak, M., Kurt, İ. D., & Kapıdere M. (2011, Şubat). *E-öğrenme ve uzaktan eğitimde açık kaynak kodlu öğrenme yönetim sistemleri* [Tam Metin] (s. 319-327). *Akademik Bilişim'11-XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Malatya. Erişim adresi: https://ab.org.tr/ab11/kitap/_AB11_tek.pdf
- Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Bourouiba, L. (2020). Turbulent gas clouds and respiratory pathogen emissions: potential implications for reducing transmission of COVID-19. *The Journal of the American Medical Association*, 323(18), 1837-1838.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Daniel, S. J. (2020). Education and the COVID-19 pandemic. *Springer*, 49, 91-96.
- Demir, E. (2014). Uzaktan eğitime genel bir bakış. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 203-212.

- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hebebcı, M. T., Bertiz, Y., & Alan, S. (2020). Investigation of views of students and teachers on distance education practices during the coronavirus (COVID-19) pandemic. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 267-282.
- Katıtaş, S. (2019). Karma yöntem araştırmalarına bütüncül bir bakış. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(49), 6250-6260.
- Keni, R., Alexander, A., Nayak, PG., Mudgal, J., & Nandakumar, K. (2020). COVID-19: Emergence, spread, possible treatments, and global burden. *Frontiers in Public Health*, 8(216), 1-13.
- Kürtüncü, M., & Kurt, A. (2020). Covid-19 pandemisi döneminde hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim konusunda yaşadıkları sorunlar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 66-77.
- Sari, T., & Nayır, F. (2020). Challenges in distance education during the (Covid-19) pandemic period. *Qualitative Research in Education*, 9(3), 328-360.
- Serçemeli, M., & Kurnaz, E. (2020). Covid-19 pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitim ve uzaktan muhasebe eğitime yönelik bakış açıları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 40-53.
- Yılmaz İnce, E., Kabul, A., & Diler, İ. (2020). Distance education in higher education in the covid-19 pandemic process: A case of Isparta applied sciences university. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 343-351.

Efe, Kürşat (2022). "Derleme Sözlüğü'ne Göre Amasya Söz Varlığının Sözlük Bilimsel ve Ad Bilimsel Sınıflandırılması". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 215-285.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE GÖRE AMASYA SÖZ VARLIĞININ SÖZLÜK BİLİMSEL VE AD BİLİMSEL SINIFLANDIRILMASI¹

ACCORDING TO THE COMPILATION DICTIONARY LEXICOGRAPHICAL AND ONOMASTICS CLASSIFICATION OF AMASYA'S VOCABULARY

Doç. Dr. Kürşat EFE*
Amasya Üniversitesi
kursat.efe@amasya.edu.tr

Öz

Çalışmanın amacı, Derleme Sözlüğü'nde yer alan Amasya'ya ait sözcüklerin sözcük bilimi ve ad bilimi ölçütlerine göre sınıflandırmasını yapmak ve kavram alanı boyutunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu ağızları sözlüğü olan Derleme Sözlüğü'ndeki Amasya'ya ait sözcükler; kavram alanlarına göre alt başlıklarda ele alınmış, yapılan sınıflandırmayla alfabetik olarak ayrıştırılmış, listelenmiştir. Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı ile ilgili hazırlanan en kapsamlı yayındır. 1933-1934 yıllarında yapılan ilk

¹ Bu çalışma daha önce 04-07.10.2017 tarihinde Amasya'da düzenlenen ve Aralık 2017'de yayımlanan Uluslararası Amasya Sempozyumu'nda sunulan "Derleme Sözlüğü'nde Amasya'ya Ait Kelimelerin Dağılımı" adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir. Adı geçen bildiride ilçelere göre sözcüklerin listesi verilirken bu çalışmada tüm sözcükler sözcük bilimi, sözlük bilimi ve ad bilimi yöntemlerine göre ilgili oldukları kavram alanına göre sınıflandırılmış; ayrıca ses bilgisi özellikleri kısmen de olsa günümüzdeki bazı örnekleriyle karşılaştırılmalı olarak kısa biçimde çıkarılmaya çalışılmıştır. Sözcüklerin Derleme Sözlüğü'nde yer almaları dışında herhangi bir benzerlik ve tekrar bulunmamaktadır.

* ORCID: orcid.org/0000-0002-3856-718X

derlemeler ve 1952-1959 yıllarında yapılan ikinci derlemeler sonucu altı yüz binden fazla fiş hazırlanarak Türkiye Türkçesi ağızlarının sözlüğü ortaya konulmuştur. Bu makale, daha önce "Derleme Sözlüğü'nde Amasya'ya Ait Kelimelerin Dağılımı" adıyla sunulan bildirinin devamıdır ve bu bildiriden farklıdır. Daha önceki çalışmada Derleme Sözlüğü'nde yer alan sözcüklerin çok fazla olması, sayfa sayısının yetersiz olması, çalışmanın amacının boyutsal genişliği, sözlüksel incelemelerin yer alması gibi birçok sebeple önceki bildiride yapılamayan çalışmalar bu makaleyle ortaya konulmuştur. Terim, kavram, yöntem ve sınıflandırma konusunda çağdaş ad biliminin ortaya koyduğu kuramsal alt yapıya göre gerekli sınıflandırmalar yapılmış, bu sınıflandırmalara göre de sözcükler ilgili başlık altında alfabetik olarak sıralanmıştır.

Anahtar kelimeler: Amasya ağızı, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü (Derleme Sözlüğü), Sözlük Bilimi, Ad Bilimi, Sınıflandırma, Ses bilgisi, Söz Varlığı.

Abstract

The aim of the study is to classify the words belonging to Amasya in the Compilation Dictionary according to lexicology and onomastic criteria and to reveal the concept area dimension. For this purpose, the words belonging to Amasya in the Compilation Dictionary, which is the dictionary of Anatolian dialects; are covered in sub-headings according to concept areas, sorted alphabetically by classification and listed. Compilation Dictionary is the most comprehensive publication on the vocabulary of Turkey Turkish dialects. As a result of the first compilations made in 1933-1934 and the second compilations made in 1952-1959, more than six hundred thousand chips were prepared, and the dictionary of Turkey Turkish dialects was put forward. This article is the continuation of the paper previously presented under the name of "The Distribution of Amasya Words in the Compilation Dictionary" and is different from this paper. The studies that could not be done in the previous paper due to many reasons such as too many words in the Compilation Dictionary in the previous study, insufficient number of pages, dimensional breadth of the aim of the study, and lexical studies were presented in this article. Necessary classifications were made according to the theoretical background of modern onomastics in terms of terms, concepts, methods and classification, and according to these classifications, the words were listed alphabetically under the relevant title.

Keywords: Amasya dialect, Turkish Dialects Dictionary

Giriş

12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tedkik Cemiyeti tarafından "Söz Derleme Talimatnamesi" hazırlanarak Anadolu ağızlarındaki sözlerin derlenmesi çalışmalarına başlanmıştır. Her ilde bir derleme heyeti oluşturulmuştur. Söz derleme çalışmaları bir seferberlik duygusuyla hazırlanmıştır. İlk olarak 1939'da "Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi" yayımlanmıştır. 4. cilt "ulama" notuyla (SDD C4, 1951), 6. cilt de "Folklor Sözleri" notuyla çıktıktan sonra (SDD C6, 1952). 1957'de basılan dizinle son sayı çıkmıştır. 1962-1979 yılları arasında ek ciltle birlikte 12 ciltlik Derleme Sözlüğü hazırlanmış, bu çalışmada öncekilerle birlikte yaklaşık altı yüz bin fiş ele alınmıştır. Derleme Sözlüğü herhangi ekleme ve çıkarılma yapılmadan Türk Dil Kurumu tarafından birkaç kez yeniden basılmıştır.

Derleme Sözlüğü Türkiye Türkçesi ağızları için hazırlanmış en kapsamlı çalışma olmasına rağmen sözlük bilimi ilkelerine göre birçok yanlış bünyesinde barındırmaktadır. "DS'de iç ve dış yapı kuramsal açıdan çok iyi düzenlenmiştir. Bir kelimenin bütün varyantlarını tek maddede toplamak, yazılışları aynı fakat anlamları birbiriyle ilgisiz olan sözleri ayrı madde başı yapmak, birbiriyle ilgili birkaç anlamı bulunan kelimelerin her anlamını aynı madde içinde sırasıyla vermek (DS-I, s. VIII) modern sözlükbilimi ilkelerine uygundur. Fakat kuramdaki başarının uygulamaya yansıdığı söylenemez. DS, kuram açısından çok iyi bir sözlük olmasına rağmen uygulamada birçok hata görülmekte, iyi hazırlanmış olan kuram, uygulamada çökmektedir. Sözlük, kuramda belirlenen ilkelere uymayan, bu ilkelere çelişen binlerce maddeyi barındırmaktadır." (Güzel, 2020: 106) Hazırlandığı zamana ve şartlara göre olağanüstü bir çabayla ortaya konulan Derleme Sözlüğü günümüzdeki teknolojik gelişmelerden ve yapılan birçok yöresel - bölgesel ağız çalışmalarından faydalanılarak sözlük bilimi ilkelerine göre mutlaka güncellenmelidir.

“Derleme Sözlüğü’nde Amasya’ya Ait Kelimelerin Dağılımı” (2017) başlıklı çalışmada Amasya’ya ait söz varlığı ele alınmış, genel çıkarımları ortaya konulmuştur: “Derleme Sözlüğü’nde Amasya’ya ait 2533 kelime tespit edilmiştir. Bunlardan 1047 madde başı Merzifon’a ait kelimeler oluşturmaktadır. Kelimelerin büyük çoğunluğu Merzifon ilçesine aittir. Merzifon’a ait kelimeler 237; Merzifon ilçesi köylerine kelimeler 425; Amasya’da diğer yerleşim yerlerine ait kelimeler 233; Amasya yöresinin her yerinde bilinen ortak kelimeler 255; sadece Amasya merkeze ait kelimeler 306; ayrıca Azerî köylerine ait kelimeler de 30 madde başı olarak tespit edilmiştir. Suluova ilçesinin daha sonraları yerleşim merkezi ve ilçe olması sebebiyle ilçenin adına rastlanmamış, Taşova ilçesi ise o dönemlerde Tokat’a bağlı olmasına rağmen bu ilçeye ilgili kelimeler fişlemeye dâhil edilmiştir, bugünkü adı farklı olan Zana, Varay gibi bazı yer adlarına rastlanmıştır. Bugün Göynücek ilçesine bağlı Varay (Gediksaray) beldesine ait kelimeler Göynücek ilçesine ait kelimelerden daha fazla yer kaplamıştır. Gümüşhacıköy’den, Taşova’dan, Ziyere’den (Ziyaret kasabasından) kelimeler de yer almıştır. Gümüşhacıköy ve Göynücek gibi önemli yerleşim merkezlerinden az sayıda kelime derlenmesi ise şaşırtıcı olmuştur. Kuzalan, Moramul, Ezine/Ezinepazarı, Ilısu/Ilıksu, Gölbeyli, Efte, Kapıkaya, Heniske, Aydınlı obası, Şeyhsadi, Sarı/Sarıköy (Merzifon), Soğanlık, Merkepçikışlacığı, Boğazköy, Kızılbaş köyleri, Devciköy, Eraslan, Çoran, Kapancıağılı gibi köy isimleri sözlükte birkaç örnekle/derleme ile yer almaktadır.” (Efe, 2017:998, 999) “Derleme Sözlüğü’nden fişlenen Amasya’ya ait kelimelerin ses, şekil ve anlamsal boyutları bir başka çalışma ile ortaya konulmalı, eski Türkçeden izler taşıyan Amasya ağzı hakkında bütün özelliklerini ve değerlerini ortaya çıkaracak yeni ve farklı çalışmalar yapılmalıdır.” (Efe, 2017:999) biçiminde önceki çalışmada belirtilen amaçlar ve öneriler bu çalışmada somutlaştırılacaktır.

1. Materyal ve Yöntem

“Derleme Sözlüğü'nde Amasya'ya Ait Kelimelerin Dağılımı” (2017) adıyla tarafımda sunulan ve yayımlanan bildiride amaçlanan bu kısım yer darlığı sebebiyle aynı çalışmada yapılamamış, bu çalışmayla beklenen ve istenilen amaçlara ulaşılmıştır. Bu makale ile daha önce sunulan bildiri arasında sözcüklerin Derleme Sözlüğü'nde yer almasının ve madde başlılarıyla tanımlarının ortak ve benzer olması dışında benzerlik yoktur. Türk Dil Kurumu Yayınlarına ait Derleme Sözlüğü'ne göre sözcükler dil bilimsel, sözlük bilimsel, sözcük bilimsel ve ad bilimsel yöntemlere göre sınıflandırılmış, sözcükler alfabetik olarak listelenmiştir. Leyla Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (2014) çalışması bölge ağzının genel özellikleri için, Ebru Silahşör'ün Amasya ağzıyla ilgili iki çalışması da (2010-2011) ses bilgisi özellikleri için gözden geçirilen kaynaklar olmuştur.

2. Bulgular / Derleme Sözlüğü'ne Göre Amasya'ya Ait Sözcüklerin Sınıflandırılması

1. Aile, Kan Bağı, Yaş ve Arkadaşlıkla İlgili Sözcükler

abca: Abla. (Varay)

abu: Abla. (Merz. köy.)

ağa: Baba (Merz. mrk.)

ağbaba: Büyükbaba. (Ams. mrk.)

analık ~ analuk: 1. Üvey anne; 2. Kaynana. (Mer. ve k., Gmş.)

arvad ~ avrat: Avrat, kadın. (Gmş., Mer.)

ava I: Ağabey. (Eraslan, Mer. ve k., Ams. k.)

avuklu: Yavuklu. (Ams. mrk.)

ayakdaş: Arkadaş. (Merz. mrk.)

babalık: Kayınbaba. (Merz. diğ. köy.)

çağ ~ çağa: Bebek, çocuk. (Merz. diğ. köy.) Aile ve kan bağı başlığı uygun mu

dadaş: Büyük kardeş, ağabey. (Merz. köy.)

dığdığın dığdığın: Uzak akrabalık anlatan söz. (Merz. mrk.)

döl: Soy. (Merz. diğ. köy.)

ebe: Nine. (Merz. diğ. köy.)

ece ~ eci: Abla, büyük kız kardeş. (Sarayözü, Ezine, Mer.)

eketoka: Yaşı küçük olduğu hâlde sözleri ve işleri büyük olan (çocuk). (Merz. diğ. köy.)

elmişek: Süt kardeş. (Zana).

emişlik: Süt kardeş. (Taşova)

emmi: Amca. (Merz. mrk.)

encek II: Beş altı yaşına kadarki çocuk. (Ams. mrk.)

eş I: Kuma. (Merz. mrk.)

gede: Erkek çocuğu. (Ams. mrk.)

gişi: Koca, eş. (Merz. diğ. köy.)

görüm: Görümce. (Merz. mrk.)

güyae: Güveyi, damat. (Merz. diğ. köy.)

kağa: Erkek kardeş. (Merz. mrk.)

kıran: Çoluk çocuk. (Merz. mrk.)

nene: Büyükanne. (Merz. köy.)

oğulluk: Üvey oğul. (Merz. köy.)

tuş: Eş, yoldaş, yaşıt. (Merz. mrk.)

2. Araç Gereç (Madde-Nesne) Adları

abra II: Dara. [*<İtalyanca tara*] Teraziyi dengeye getirmek için hafif olan kefeye konulan taş, demir, çivi gibi ağırlık. (Mer. ve k.; Merz. diğ. köy.; Varay)

afsut: Kağrı tekerleklerinin üst kısmına takılan demir çember. (Varay)

ağırşak ~ ağışa kağşak: El değirmeninde iki taş arasına yatay olarak konulan tahta veya demir. (Merz. mrk.)

akan: Ekin yığınlarını yağmurdan korumak için üst tarafına yapılan hilal şeklindeki cetvel. (Saraycık, Çamsakızı Gmş., Ams.)

aktoprak: Toprak evleri sıvamak için kireç yerine kullanılan beyaz toprak. (Merz. diğ. köy.)

altafa: İbrik. (Boğazköy, Ams. k.)

anadut: Ekin demetlerini arabaya koymaya ve harmanı aktarmaya yarayan, üç, dört, beş, yedi çatalı olabilen, uzun saplı aygıt, dirgen, yaba. (Merz. diğ. köy.)

anedder: Anahtar. (Merz. diğ. köy.)

apuşka: Avcıların tüfeklerine dayanak yaptıkları bir metre boyunda, ağaçtan yapılmış, açılır kapanır bir araç. (Merz. mrk.)

arıç: Araba oku. (Gmş., Mer.)

askı: 1. İpek böceğinin koza sarması için konan çalı çırpı. 2. Avize. (Ams. mrk.)

- aş bıça:** Tek taraflı ekmek bıçağı. (Merz. mrk.)
- aşırma:** Kazan kova bakraç. (Merz. mrk.)
- aşu:** Boya yapılan kırmızı toprak. (Merz. mrk.)
- ayakçak:** Tırpanla ekin biçenlerin ayaklarına bağladıkları demet. (Mer. ve k., Varay)
- ayakçılık:** Dokuma tezgâhı pedalı. (Merz. diğ. köy.; Mer. ve k., Ams.ve k. Gmş.)
- aykırı II:** Kağnılara önden arakaya doğru uzatılan sıruk. (Varay)
- babut:** At arabası sandığı üstüne konan ağaç yatak. (Mer., Ams. ve ç.)
- baduç:** Emzikli testi. (Ams. k.)
- bağ bıkcısı:** Ağzı eğri, dişli bıçak. (Merz. mrk.)
- bardak:** Toprak testi, küçük testi; çamdan yapılmış su testisi. (Merz. diğ. köy.)
- basanna:** Destek, kaldıraç. (Ams. mrk.)
- bastancak:** Çobanların ayakta durmalarını sağlayan kafes, bağ çubuğu dikerken delik açmaya yarayan ağaç. (Ams. mrk.)
- başlamak:** Ayakkabı pençesi. (Merz. mrk.)
- bedürük çöpü:** Taranmış yünü yumak yaparken kullanılan ince değnek. (Merz. mrk.)
- beğ:** Meyve taşımaya yarayan sepet, küfe. (Merz. diğ. köy.)
- belleme:** Binek hayvanının beline sarılan keçe. (Mer. ve k., Ams. k.; Merz. diğ. köy.)
- beşli:** Beş fişek alan tabanca. (Ams. ve ç.)
- bıçkı:** Testere. (Merz. mrk.)
- bıdıl:** Acemi tavuğun ayağına takılan ip. (Merz. mrk.)
- bırakıntı:** Deniz ve kara sularının kıyılarında bıraktığı birikinti. (Ams. mrk.)
- bilevi taşı:** Biley taşı. (Merz. mrk.)
- bocut ~ boduç:** Emzikli testi. (Merz. mrk.)
- boylama:** Bir bağla boyuna takılan muska. (Ams. mrk.)
- boyra:** Ağaçtan yapılmış balyoz. (Merz. mrk.)
- buylu:** Kağrı, araba tekerleğine çakılan tahta çivi. (Merz. mrk.)
- büşürgeç:** Saçta yufka ekmeği pişirmeye yarayan tahta aygıt. (Merz. mrk.)
- cap:** Küp, sırlı su küpü. (Merz. mrk.)
- carcur I:** Şarjör. Ziyere, Ams.
- cava:** Doğum yaklaşınca hayvandan gelen su. (Merz. mrk.)
- cığıştak:** Hayvan sürmede kullanılan zincirli *bizlengiç*. (Merz. mrk.)

- cibildek ~ çipildek:** Sulu çamur. (Merz. mrk.)
cinarabası: Bisiklet. (Merz. mrk.)
cobut: Kısa, kalın sopa. (Merz. mrk.)
cuğul: Ekin başaklarının toplanmış şekli. (Sarıköy, Mer.)
cüher: Türbeden alınan toprak. (Merz. mrk.)
cüre: Küçük zurna. (Merz. mrk.)
çapıt ~ çaput: Eski bez parçası. (Merz. diğ. köy.)
çatal iğne: Çengelli iğne. (Merz. mrk.)
çatlak: Tabanca, tüfek kapsülü. (Merz. mrk.)
çaynık: Çaydanlık. (Merz. mrk.)
çeğle: Kumdan büyük, çakıldan küçük taş. (Merz. mrk.)
çek: Hallaç tokmağı. (Çoran, Mer.)
çerik: Parça, yarım. (Merz. mrk.)
çeten ~ çeteni: Saman taşımak için kağınyaya konulan büyük sepet. (Merz. mrk.)
çingil: Cam bilezik. (Merz. mrk.)
çingilli: Demirden, bakırdan yapılmış süs eşyası. (Merz. diğ. köy.)
çıt ~ çıtı: Asma kilit. (Ezinepazarı, Mer.)
çıtmık: Çıra. (Ams. mrk.)
çirkif: Gübre. (Ams. mrk.)
çomça: Kepçe. (Merz. mrk.)
çögür: Bir tür tambur. (Merz. diğ. köy.)
çömlek: Çömlek. (Mer., Gmş.)
çöpük ~ çöpür: Yünün kirliliği ve çöpü yerleri. (Mer., Azerî k., Mer.-Ams. 'çöpük')
daban II: Döşeme. (Zana; Ams. ve ç.)
daraklık: Bir çeşit şimşir. (Ams. mrk.)
dastar: 1. Sofra bezi. (Ams. mrk.) 2. Ekmek örtüsü. (Mer., Zana)
daş yoku: Değirmen taşının yontulduktan sonraki hâli. (Ams. ve Mer.)
daşlantı: Buğday, bulgur yıkanıp elenmesiyle geriye kalan kısım. (Zana ve ç.)
davlu: Çarık yapmak için ham deri. (Merz. köy.)
defe: Dokuma tezgahının temel kısım. (Merz. köy.)
değirmenlik: Değirmene götürülecekler. (Merz. mrk.)
devek: Asma kütüğü. (Zana)

dımbı: Ağaçtan ya da topraktan yapılmış küçük yayık. (Hamamözü, Gmş., Mer. k.)

dikme: Fidan ve ağaç dallarından yapılan kazık. (Merz. diğ. köy.)

dilme: Dört köşe kesilmiş ağaç. (Merz. mrk.)

dingil taşı: Duvağın altına konulan tas. (Merz. diğ. köy.)

dingildek: Yüksek, dengesi bozuk yük. (Merz. diğ. köy.)

dipçik: Hayvan yuları. (Merz. diğ. köy.)

diplik: Hayvanın başlık kısmına bağlanan uzun ip. (Merz. diğ. köy.)

dirgen: Ucu çatallı tarım aygıtı. (Merz. diğ. köy.)

dişengi: İple ilmik atarak hayvanların ağızına vurulan gem. (Merz. diğ. köy.)

doğeç ~ döğeç: Tahta havan ve eli. (Merz. mrk.)

dolap: Kuyuları temizlemek için kullanılan tertibat. (Merz. diğ. köy.)

dögensilik: Döven oku. (Merz. diğ. köy.)

dömbek: Afyon konulan kap. (Merz. diğ. köy.)

dudak: Sapanın kullanılmasına yarayan kol. (Zana)

dutak: Tencere tutacağı. (Ams. mrk.)

düğdü: Balta, keser, kazma gibi aygıtların çivi çakmaya yarayan kısmı. (Merz. diğ. köy.)

düğen: Döven. (Merz. diğ. köy.)

düğendürün: Dövenin oku. (Merz. mrk.)

düğensürü: Düven oku. (Sarıköy-Mer.)

düldül: Dürbün. (Merz. mrk.)

dürü: 1. Hediye. (Gmş.) 2. Gelin çeyizi. (Mer.)

düzgünlük: Makyaj malzemeleri. (Mer. ç.)

ebede II: Düğün günü geline verilen hediyeler. (Ams.; Ams.mer.ilçe ve köyleri)

ecene: Marangoz delik kesme aleti. (Taşova, Mer. ve k.)

efsecek: Tahılın toprak ve taşlarını ayıklamaya yarayan tahta kalınlığında ve daire biçiminde ağaçtan yontularak yapılan bir araç. (Taşova)

eğre: Kağnılarda okun mazıdan çıkarılması için takılan eğri çivi. (Merz. mrk.)

eğseri: Döğme ya da köşeli büyük çivi. (Zana, Taşova, Kıranga)

eğsiran: Kazandaki hamuru kazmaya yarayan araç. (Merz. diğ. köy.)

ekecek: Tohum. (Merz. diğ. köy.)

el ağacı: Dokuma tezgâhlarında kullanılan ağaç parçası. (Merz. köy.)

el altı: Yazı yazarken kâğıdın altına konulan altlık, sümen. (Merz. mrk.)

- elbeşik:** Saatçilerin kullandıkları bir tür kıskaç. (Ams. mrk.)
- elenti:** Arpa, buğday vb. (Merz. mrk.) kalburdan geçirilmiş kısmı. (Merz. mrk.)
- ellik:** Ekin biçerken sol ele takılan araç. (Ams. mrk.)
- elsun:** Toprak küreği. (Ams. mrk.)
- em:** İlaç. (Merz. diğ. köy.)
- eneme:** Tohumluk buğday. (Ams. mrk.)
- ersin ~ ersun ~ erşün:** Ateş küreği. (Mer., Ams., Şehsadi)
- esnek:** Dizgin. *Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yönleltmeye yarayan kayış.* (Ams. mrk.)
- eşelek:** Elma, armut vb. çekirdekli kısmı. (Merz. diğ. köy.)
- et toprak:** Yumuşak toprak. (Ams. mrk.)
- filke:** Musluk. (Taşova, Mer. ve ç.)
- foşel:** Av tüfeği. (Merz. diğ. köy.)
- gamka:** Yonga. (Ams. mrk.)
- gapçuk:** Tahıl kabuğu. (Ams. mrk.)
- garavu:** Dövenle boyunduruğu bağlayan L şeklindeki ağaç parçası. (Zana)
- gauz:** Kabuklu taneler. (Merz. mrk.)
- gayma:** Kâğıt lira. (Merz. mrk.)
- geçgere:** Taş, toprak vs taşımaya yarayan araç. (Ziyere, Mer. ve k.)
- gedik:** Dükkanın devrilmesi sırasında içinde bırakılan mal. (Merz. mrk.)
- gelberi:** Ocaktan ateşi çekmek için kullanılan araç. (Merz. mrk.)
- gelep:** İp çilesi, kelep. (Merz. mrk.)
- gem:** Döven. (Merz. mrk.)
- gerimşek II:** El değirmeninde deliğe konulan demir araç. (Merz. diğ. köy.)
- germeç I:** Sınırı belli etmeye yarayan perde. (Merz. diğ. köy.)
- geveze:** Sürü hayvanlarındaki çan. (Merz. diğ. köy.)
- gevük:** Askılık; deste bağlamaya yarayan çatallı çubuk. (Ams. mrk.)
- gez:** Silahın ucundaki kertik. (Merz. mrk.)
- gezerli:** Dingil yatağının kağnıda genmiş olması. (Merz. mrk.)
- gılıf:** Kılıf. (Zana ve ç.)
- gırklık:** Hayvan kırkmaya yarayan makas. (Merz. diğ. köy.)
- gırma:** Av tüfeği. (Merz. mrk.)
- gıygi:** Keman. (Merz. mrk.)
- gonak:** Başta olan kepek. (Merz. diğ. köy.)

- gögnük:** Olmuş meyve. (Ams. mrk.)
göp: Kağının önündeki tahta. (Ams. mrk.)
görda: Bir tür kılıç. (Ams. mrk.)
göz III: Değirmen taşları. (Merz. diğ. köy.)
göz: Bağ çubuklarının tomurcuğu. (Merz. diğ. köy.)
gubura: Bir tür tabanca. (Merz. mrk.)
güdük: Tahıl ölçüsü (Sarıköy)
gülâp: Mentеше, kapı sürgüsü. (Ams. mrk.)
güzgü: Ayna. (Ams. mrk.)
güzkesiği: Sonbaharda kesilen odun. (Ams. ve ç.)
hapenk: Kepenk. (Merz. mrk.)
hapsut: Kağı tekerleğinin parçaları. (Merz. diğ. köy.)
harlak: Güneşten ve bakımsızlıktan gevşemiş toprak. (Merz. mrk.)
havzal: Ufak taşlı kumlu toprak. (Merz. mrk.)
hayka: Tekerleğin düşmemesi için dingilin başına geçirilen somun. (Merz. mrk.)
helik II: Duvar örülürken boşluklara konulan ufak taşlar. (Merz. mrk.)
helke ~ helki: Kova. (Sarayözü, Ezine, Mer., Taşova 'helki')
herak: Bitkilere destek için dikilen sırk. (Ams. mrk.)
hersün: Ateş küreği. (Merz. diğ. köy.)
honça: Hamur tahtası. (Ams. mrk.)
horum: Biçildikten sonra deste hâlinde konulan ot. (Ams. mrk.)
hotla: Olta. (Ams. mrk.)
hörtle: Sulu çamur. (Mer., Ams.)
humarcık: Bebek. (Merz. mrk.)
hüsgü: Gübre. (Merz. mrk.)
ılgıdık: Beşik. (Merz. mrk.)
ilengeri: Büyük, yayvan kap. (Merz. diğ. köy.)
isbit: Araba tekerleğinin ağaç kısmı. (Merz. mrk. ve köy.)
işkence: İki tahtayı sıkıştırmaya yarayan alet. (Merz. diğ. köy.)
ivitlemek közegü: Maşa. (Merz. mrk.)
kabalak: Bir çeşit başlık. (Merz. mrk.)
kafa kâğıdı: Nüfus cüzdanı. (Merz. mrk.)
kakma: Yonga, ağaç kırıntısı. (Merz. mrk.)
kalyon: Pipo, ağızlık. (Merz. diğ. köy.)

- kamga:** Yonga, iri talaş. (Merz. mrk.)
- kapaklı:** Bakır sahan. (Merz. diğ. köy.)
- kapanca:** Soba borusu. (Merz. mrk.)
- kapçuk:** Tahıl tanelerinin kabuğu. (Merz. mrk.)
- karacağ:** Parmaklık. (Merz. mrk.)
- karaoğ:** Döven ile boyunduruk arasındaki uzun ağaç. (Ams. mrk.)
- kaş:** Semerin iki yanındaki ağaçlar. (Merz. mrk.)
- kazğı:** Sıyırğı. (Merz. mrk.)
- kazıl:** Çuval dikmekte kullanılan ip. (Merz. mrk.)
- keğük:** Meyve toplamaya yarayan değnek. (Merz. mrk.)
- kejgere:** Toprak ve tuğla taşımaya yarayan araç. (Merz. mrk.)
- kelek II:** Hayvanların boyunlarına takılan çingirak. (Merz. diğ. köy.)
- kelep:** İplik. (Taşova, Mer.)
- kelete I:** Hemen kullanılmak için öğütülen az ölçüde buğday, tahıl. (Merz. mrk.)
- kelgaz:** İdare, kandil. (Merz. mrk.)
- kemre:** Gübre, tezek. (Merz. mrk.)
- kepi:** Keçe. (Merz. mrk.)
- kes:** İri saman. (Merz. mrk.)
- keşen:** Sürülen tarladaki toprak parçalarını ufaltmak için kullanılan çalı, tahta sürgü. (Taşova)
- kevik:** Hevenk, sepet vb. şeyleri asmak yarayan ağaçtan yapılmış çengel, çivi. (Taşova, Mer.)
- kevrek:** Kendir sapı. (Taşova)
- kevük:** Meyve toplamaya yarayan ağaç. (Ams. mrk., Taşova)
- kezek:** Bele ya da çapaya sıkışmış toprak parçası. (Ams. mrk.)
- kıdılık:** Boyna takılan gerdanlık. (Merz. mrk.)
- kığıçtak:** Ucunda birkaç tane halka ya da küçük çingirak bulunan, sopa. (Merz. mrk.)
- kılıcı:** Saban ökçesini oka bağlayan ağaç parçası. (Merz. diğ. köy.)
- kıymak:** 1. Cevizin yarısı. 2. Ceviz içinin dörtte biri. (Taşova, Mer.)
- kıymuk:** Yonga, kıymık. (Merz. mrk.)
- kıypık:** Ağaç yongası. (Merz. mrk.)
- kilik:** Çekirdek. (Ams. mrk.)
- kirkit:** Dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden ya da ağaçtan yapılmış dişli araç. (Çoran, Ayrancı, Küpeli)

- kirtik:** Ufalanmış sabun parçası. (Merz. köy.)
- kitre:** Zamk. (Merz. mrk.)
- koltuk kaması:** Bir kayışla omza asılan, kın içerisinde koltuk altında taşınan büyücek kama. (Merz. köy.)
- kopça:** Düğme. (Merz. mrk.)
- korsanguç:** Fırındaki ateşi karıştırmaya yarayan uzun sırık. (Merz. mrk.)
- kozak:** Çam, meşe, haşhaş vb. ağaçların bitkilerin meyvesi, kozası. (Merz. köy.)
- ködük:** On iki ya da on beş okkalık tahıl ölçüğü. (Ams. k.)
- köken:** Kavun, karpuz, kabak gibi bitkilerin toprak üstündeki dalları. (Merz. mrk.)
- köp:** Kağrı arabalarının ön ve arkasına enlemesine konulmuş iki uzun ve yassı tahta. (Ams. mrk.)
- köpelek:** Köstebeklerin tarlalarda kabarttıkları, yığdıkları toprak. (Merz. mrk.)
- kösküç:** Ucu sivri kazık. (Ams. mrk.)
- kösüre:** Bileği taşı. (Merz. diğ. köy.)
- köşe:** Deriden kesilmiş, çarık dikmekte kullanılan sıırım. (Merz. mrk.)
- kundak:** Üzüm salkımı. (Merz. mrk.)
- kuşkane** (guşane): Tencere. (Merz. mrk.)
- kücü:** Heybe dokumakta kullanılan, üzerine teller çakılmış tahta, basit dokuma aleti
- künet:** Ekmek tepsi. (Merz. köy.)
- küpelî:** Kulplu kazan. (Sarıköy-Mer.)
- küskü:** Taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk ya da ağaç, basit kaldıraç. (Merz. köy.)
- lengeri:** Bakır tepsi. (Merz. mrk.)
- lime:** Tuğla (Taşova, Ams. k., Mer.)
- loğ:** Toprak damlarda, yollarda toprağı ezmek için kullanılan taş silindir. (Merz. köy.)
- lüle:** Su akan musluksuz boru. (Ams. mrk; Merz. köy.)
- mamer:** Dokuma tezgâhında boy ipliklerini germeye yarayan ağaç parça. (Merz. köy.)
- mangaş:** Cımbız. (Merz. köy.)
- mantı / mantu:** Sapsız bıçak, çakı; bıçak ve çakının demir kısmı; kullanılmış, eskimiş bıçak, çakı ağzı. (Merz. köy.)
- matarak:** Sopa. (Merz. mrk.)

mazi: Kalın ağaç dingil. (Merz. diğ. köy.)

mehel: Çapa. (Merz. diğ. köy.)

mengül: Bilezik. (Merz. diğ. köy.)

meres: Köpeklerin boynuna takılan demirli halka. (Merz. mrk.)

mil: Selin getirdiği kumlu, çamurlu toprak. (Merz. mrk.)

mincine: Su fıçısı. (Merz. köy.)

mitil: Yüz geçirilmemiş yorgan, şilte. (Merz. mrk.)

modul: Hayvan dürtmeye yarayan çivili değnek. (Ams. mrk.)

möhre: Nal delme aracı. (Ams. mrk.)

murç: Tıraşta kullanılan sivri uçlu demir, taşçı kalemi. (Merz. mrk.)

namazlağı: Seccade. (Merz. köy.)

nelbek: Küçük sahan. (Ams. mrk.)

nodul: Üvendirenin ucundaki sivri demir. (Merz. köy.)

nüğü: İki yüz dirhemlik ağırlık ölçüsü. (Ams. mrk.)

ocakeşse ~ ocak eşeği: Ocakta odunları dayayarak çatmaya yarayan üç ayaklı ve ön tarafı başlıklı demir araç, sacayağı. (Merz. köy.)

oklağaç: Oklava. (Merz. köy.)

olu: Denge, yüke bağlanan ipi bükerek sıkıştırmak için kullanılan sopa. (Merz. köy.)

omce: Çam kütüğü. (Heniske)

oruk: Otlaktaki hayvanın ayağına bağlanan uzun ip, köstek. (Ams. mrk.)

oturak I: Lazımlık. (Merz. mrk.)

oturak II: Kanepe. (Merz. mrk.)

öğendere: Hayvanları dürtmekte kullanılan ucu bizli değnek, üvendire. (Merz. köy.)

öğür: Hayvanı çayıra bağlamaya yarayan ip, yular, urgan. (Sarayözü, Ezine, Mer.)

ön göp: Kağnılarla döşemenin ön tahtası. (Merz. mrk.)

paçak: Bıçak. (Merz. mrk.)

palas: Minder. (Ams. mrk.)

papak: Kalpak. (Ams. mrk.)

pırlıklı mum: Camide kandil gecesini yakılan kâğıt gülle süslenmiş mum. (Merz. mrk.)

pişek: Yayık döğeci. (Merz. mrk.)

pişirgeç: Sac üzerinde pişirilen ekmeği çevirmeye yarayan kürek biçimindeki tahta araç. (Ams. mrk.)

- pul:** Düğme. (Merz. mrk.)
- pürbüçük ~ pürpüçük:** Parça parça, azar azar (alınan şeyler). (Merz. köy.)
- salğada:** Armağan olarak alına eşya. (Merz. mrk.)
- sancı çubuğu:** Sancılanan hayvanın karnına iyileştirmek inancıyla vurulan çubuk. (Merz. mrk.)
- saplum:** İğneye takılan bir sap iplik. (Taşova)
- seğerden:** Büyük ayakkabı kalıbı. (Ams. mrk.)
- seki:** Sedir, kerevet. (Merz. mrk.)
- sergi:** Yayı, kilim; sofraya bezi, örtü. (Merz. mrk.)
- sındı:** Makas. (Ams. mrk.)
- sıyırğı:** Gübre atmaya yarayan büyük kürek. (Merz. mrk.)
- sindik:** Cıva. (Taşova, Mer.)
- sitili:** Kova. (Merz. mrk.)
- sodır:** Gübre. (Merz. diğ. köy.)
- sormuk:** Emzik. (Merz. mrk.)
- susak I:** Ağaçtan oyulmuş su kabı, maşrapa. (Merz. diğ. köy.)
- susak II:** Değirmencilerin öğüttükleri tahıldan emekleri karşılığında pay almak için kullandıkları ölçek. (Merz. diğ. köy.)
- süngüt:** Suyun buharlaşmasından geriye kalan kireç, tortu. (Merz. mrk.)
- sürgü:** İçerden kapanan bir çeşit kilit. (Merz. mrk.)
- sürgün I:** Ağaç filizi. (Merz. mrk.)
- şaplama:** Şap ve tuzla tabaklanmış deri. (Merz. mrk.)
- şapşal:** Ağzı geniş fıçı. (Merz. mrk.)
- şapşalak:** Bakır ya da teneke maşrapa. (Gmş.)
- şavul:** Çekil. (Merz. mrk.) *Ucuna küçük bir ağırlık bağlanmış ipele oluşturulan, yer çekiminin doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan bir araç, şakul, çekül.*
- şebek:** Topaç. (Merz. mrk.)
- şebes:** Bir çeşit gem. Mer. Taşova
- şele:** Yük. (Ams. mrk.)
- şinavat:** İçinde üzüm ezilen tekne. (Merz. diğ. köy.)
- şinik:** Tahıl ölçeği. (Merz. mrk.)
- tahra:** Bir çeşit budama bıçağı. (Merz. mrk.)
- tahtambeç:** Tahta karyola, kerevet. (Mer. ve ç. Gmş.)
- tahtaterlik:** Arkası olmayan, ökçesiz terlik. (Merz. mrk.)
- takatuka:** Şeker kırmaya yarayan ağaç havan. (Ams. mrk.)

tapan I: Tohum ekildikten sonra tarlayı düzeltmeye yarayan ağaç araç, sürgü. (Merz. diğ. köy.)

tar: Tavukların türediği ağaç. (Ams. mrk.)

taş enek: Taş bilye. (Merz. mrk.)

tavlar: Su kovası. (Merz. mrk.)

tehliz: Sedir. (Merz. mrk.)

tekleme: Kerestelik ağaç. (Merz. mrk.)

teksivrik: Cılız. (Merz. mrk.)

teпки: Bel denilen tarım aracının ayakla basılan tahta bölümü. (Merz. mrk.)

terki heybesi: At eyerinin arkasında olan heybe. (Merz. mrk.)

terlik: Dokumacılıkta yatay atılan iplik. (Merz. mrk.)

tezek: İri toprak parçası. (Merz. diğ. köy.)

tezeker: Masuraya sarılacak iplik çilesinin takıldığı araç. (Merz. mrk.)

tezene: Mızrap. (Merz. diğ. köy.)

tıkız: Dar; ekime elverişli olmayan sert, katı toprak. (Merz. diğ. köy.)

tilki: Yayık. (İlisu, Ams.)

tilki: Yarım karpuz kabuğu biçiminde ağaçtan oyulmuş ekmek kabı. (Merz. diğ. köy.)

tille I: Baston, değnek. (Gmş.)

tille II: Et asılan çengel. (Merz. diğ. köy.)

tirki II: Un, yağ vb. şeyler için kullanılan ağaç çanak. (Ams. mrk.)

tola I: Yünü ya da kılı alınmış ham deri. (Merz. mrk.)

tola II: Kuyudan su çıkarmaya yarayan kova. (Merz. mrk.)

ton: Koyun ve keçilere takılan büyük çan. (Merz. mrk.)

topuz: Ucu yumru biçimindeki yuvarlak değnek. (Ams. mrk.)

tor: İnce örgülü balık ağı. (Merz. mrk.)

tutu: Nişanlıların birbirlerine gönderdikleri armağan. (Ams. mrk.)

urğan: Urgan. (Merz. köy.)

üsküf: Nargile başlığına geçirilen madensel kafes. (Merz. mrk.)

üsküre: Topraktan yapılmış, çorba tası, çukur çanak. (Merz. mrk.)

vala: İnce tel elek. (Merz. mrk.)

yağlık: Mendil. (Merz. mrk.)

yan ~ yanaltı: Sedir, sedir şiltesi. (Merz. mrk.)

yapaz: Çimli ve sert topraklar için kullanılan saban. (Merz. mrk.)

yapınca: Çoban yağmurluğu. (Ams. mrk.)

- yaşmak:** Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü. (Merz. diğ. köy.)
- yavar:** Arkin önüne yığılan toprak. (Ams. mrk.)
- yavaşa:** Huysuz hayvanlara nal çakılırken burunlarına takılan ağaç kıskaç. (Merz. mrk.)
- yaygı:** Hasır, çul, kilim gibi serilen şeyler. (Merz. mrk.)
- yayık:** Yoğurt ya da süttten yağ çıkarmaya yarayan araç. (Merz. mrk.)
- yelönü:** Harman savrulurken, biriken cılız tahıl taneleri. (Merz. köy.)
- yılmık:** Küçük parça, artık. (Merz. köy.)
- yonga:** Yontulmuş küçük odun parçaları, talaş. (Merz. mrk.)
- yuvak:** Loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir. (Ams. mrk.)
- yüz alagı:** Fırına odun yandıktan sonra atılan çalılar. (Merz. mrk.)
- zahma:** Üzengi kayışı. (Merz. mrk.)
- zahra:** Yemeklik tahıl. (Merz. mrk.)
- zantur:** Santurda denilen saz. (Merz. köy.)
- zerze:** Kapı zinciri. (Merz. mrk.)
- zınnık:** Zehirli bir nesne. (Ams. mrk.)
- zıpçı:** Zurna kamışı. (Merz. mrk.)
- zıpçık:** *Pištov*. [*< Bulgarca Tek atış yapılabilen bir tabanca türü.*] (Merz. köy.)
- zırıl:** Oksijeni alınmış cıva. (Merz. mrk.)
- zırnık I:** Bulaşık taşı. (Merz. mrk.)
- zırnık II:** Oksijeni alınmış cıva. (Merz. mrk.)

3. İnsan ve Hayvan Bedenleri ile İlgili Sözcükler

- alın şakı:** Alnın ortası, iki kaşın arası. (Merz. mrk.)
- almacık:** Kalça kemiği, uyluk başı. (Taşova)
- an I ~ anık ~ annuk:** 1. Saçın ayrılma çizgisi; 2. Eklem, mafsal, boğum. (Mer., Ams. k.; Merz. diğ. köy.)
- arın:** Alın. (Gmş., Mer.)
- arış:** Kolun dirsekle bilek arasındaki kısmı. (Merz. diğ. köy.)
- avrupa:** Bir çeşit saç traş, başın ön tarafında bırakılan saç, kâkül. (Varay)
- badi parmak:** İşaret parmağı. (Merz. mrk.)
- barsuk:** Bağırsak. (Merz. mrk.)
- bıkanak:** Ayak, bilek, diz eklemi. (Ams. mrk.)
- bıkın:** Omurga. (Merz. mrk.)
- bıttış:** Kadınların cinsiyet organı. (Merz. mrk.)
- bürçek:** Saç, kâkül. (Ams. mrk.)

- cırnak:** Tırnak, pençe. (Merz. mrk.)
cicik: Meme. (Merz. diğ. köy.)
çav: Hayvanların erkeklik organı. (Ams. mrk.)
çöpür II: Keçi kılı. (Merz. mrk.)
çöz: Bağırsak. (Merz. mrk.)
daban I: Ayak altı (Zana)
dal: Kol. (Ams. ve ç.)
dal: Omuz, omuz başı. (Merz. köy.)
daşlık: Kümes hayvanlarının midesi, katı, taşlık. (Merz. köy.)
dıngıldak I: Bingıldak. (Çoran)
dızık: Kıç, makat. (Merz. mrk.) sarı-
dobak III: Saçsız baş. (Zana, Ziyere, Mer. ç.)
döl yatağı: Rahim. (Merz. mrk.)
döş: Göğüs, bağır. (Merz. köy.)
dumbuz: Yumruk. (Azer göç.)
eğe kemiği: Kaburga kemiği. (Merz. mrk.)
eğecen: Eklem yerleri. (Merz. diğ. köy.)
eğni: Vücut, beden. (Merz. diğ. köy.)
etek: Derinin karın tarafı. (Zana)
eze: Avuç ortası, aya. (Merz. mrk.)
galak: Erkek at ve eşeğin cinsiyet organı. (Merz. diğ. köy.)
gaşam: Avuç (Zana)
gıç: Bacak. (Merz. diğ. köy.)
gödek: Kısa boy. (Mer. ç.)
hırtlak: Gırtlak. (Merz. diğ. köy.)
imik: Beyin. (Ams. mrk.)
kemirtlek: Gırtlak, hançere. (Merz. mrk.)
kıç: Ayak. (Merz. mrk.)
kıdık: Gerdan, çene altı. (Merz. mrk.)
kılır: Erkeğin cinsel organı. (Merz. mrk.)
kirpik: Kirpik. (Merz. köy.)
koşam: Avuç. (Merz. mrk.)
kursak: Yürek, kalp. (Merz. mrk.)
maslahat: Erkeğin cinsiyet organı. (Merz. mrk.)
ömürtlek: Gırtlak çıkıntısı, âdem elması. (Aydınlı obası)

poç: Kuyruk sokumu. (Merz. köy.)

pörtlek: Patlak, dışarıya doğru çıkık (göz). (Merz. mrk.)

sarkanak: Kaz ve ördeklerin bacakları arasından sarkan yağ. (Merz. mrk.)

süğsün: Ense. (Taşova, Mer. ve k.)

terki: Atın arkası. (Merz. diğ. köy.)

tıngırdek: böbrek. (Ams. mrk.)

tök: Aşığın tümsek yanı. (Merz. mrk.)

uşaklık: Döl yatağı. (Merz. mrk.)

yağannı: Sirt. (Merz. diğ. köy.)

yön: Yüz, alnaç. (Merz. köy.)

yumurtalık: Parmağın, tırnak altında kalan iç ve uç bölümü. (Merz. mrk.)

zımbık: Yumruk. (Ams. mrk.)

4. Bitki Adları

acımak: Çok sık dallı, acı ve fena kokulu bir yaban otu. (Merz. köy.)

acımuk: Tereye benzer, yenilir ekşi bir ot. (Ams. k.)

acuk: Dağlarda yetişen bir çeşit yabanî elma. (Gmş., Taşova, Mer. ve k.)

acur: Buruşuk kabuklu, üzeri ince çizgili, boz renkli bir çeşit hıyar. (Merz. diğ. köy.)

ahnıt: Otlaklarda yetişen ve çeşitli renklerde çiçekleri olan, acı kabuklu bir ağaç. (Ams. k.)

aklara kılçuk: Siyah kılçıklı bir çeşit buğday. (Merz. diğ. köy.)

akpakla: Beyaz, kuru fasulye. (Merz. diğ. köy.)

alaf II: Hayvanların kışlık yiyeceği, saman, ot. (Merz. köy.)

alasan II: Olgunlaşmaya başlamış buğday. (Ams. mrk.)

alma: Elma. (Taşova, Varay)

altıgran: Baş aşağı altı sıralı olan arpa. (Merz. diğ. köy.)

altınbaş: Sarı, kalın kabuklu bir çeşit lezzetli üzüm. (Ams. mrk.)

aluç: Alıç ağacı ve meyvesi. (Mer. k., Gmş., Merkepçikişlağı, Ziyere)

amesken: Bir çeşit, küçük, siyah erik. (Gmş.)

anduz: Kırlarda yetişen yabani bir otun kökü olup sütü olmayan inek, koyun gibi hayvanlara yedirilir. (Ams. mrk.)

anız: Ekinin biçildikten sonra tarlada kalan kökü, sap kısmı. (Moramul)

apartu: Baharda erken biten beyaz çiçekli ot. (Ams. mrk.)

araptaşağı I: Tam olgunlaşmamış siyah incir. (Taşova)

arpacık II: Amerikan tohumlu buğday. (Ams. mrk.)

aşlama: Aşılı fidan, aşı yapılmış bitki. (Merz. köy.)

avşak: İlbaharda açan menekşeye benzer bir çiçek. (Merz. mrk.)

ay alması: Kırmızı, uzun saplı, acı meyveli, gürgene benzer bir çeşit ağaç. (Ams. mrk.)

ayagan: Kurumuş ağaç. (Ams. k.)

balbardak: Erken olgunlaşan, yeşil renkli, çok sulu armut. (Ams. k.)

başak: 1. Başak. (Azer göç.) 2. Tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüler. (Merz. k.)

bıyık: Asma filizi. (Ams. mrk.)

bodurmahmut: Salatası yapılan bir bitki. (Ams. mrk.)

boyaçili: Kökünden boya yapılan bir ot. (Merz. mrk.)

burç: Dallardaki taze yaprak. (Merz. mrk.)

bursa buğdayı: İri, açık sarı taneli buğday. (Merz. mrk.)

bük: Ova ve dere kıyılarındaki çalı ve diken topluluğu. (Ziyere, Marınca, Mer.)

cılban: Burçak (Sarı)

çakıldak: İlaç için kullanılan bir bitki. (Ams. mrk.)

çaltı: Diken, çalı. (Ams. mrk.)

çetlenbik: Çitlembik. (Merz. mrk.)

çil II: Yaprakları sebze olarak kullanılan labadanın çok tazesini. (Merz. mrk.) Toprakta yeni çıkan bitki. (Mer., Maravak)

çitime: Gri renkli, kabuğunun üzerinde sık ve birbirini kesen küçük yarıklar bulunan tatlı bir kavun. (Merz. diğ. köy.)

çördük: Yabancı armut. (Merz. diğ. köy.)

çüt: Çekirdek. (Merz. mrk.)

deveçökerten: Kurak ve sert topraklı yerde yetişen dikenli ot. (Merz. köy.)

dığıl: Elma, domates gibi bitkilerin küçüğü. (Zana)

dobak I: Dalları kesilmiş ağaç. (Mer., Ziyere)

domurcuk: Tomurcuk. (Merz. mrk.)

döl III: Kavun, karpuz, kabak ve hıyarın çiçeği, dökülmemiş meyvesi. (Zana, Mer. ve k.)

döngel: Muşmula. (Ams. mrk.) (Ams., Mer. k.)

düğlek: Kavun ve karpuzun olmamışı, kelek. (Ams. mrk.)

dümenit: Erken ürün veren buğday. (Mer.ç., Mer. k.)

endürüz: Yabanî kiraz. (Merz. mrk.; Mer. ç.)

eveyik II: Sarı renkli buğday. (Merz. diğ. köy.)

fidit: Yeni dikilen bağ. (Mer. ve k., Taşova)

- firek:** Domates. (Merz. diğ. köy.)
fisge: Tohumluk küçük soğan. (Merz. diğ. köy.)
fisil: Küçük soğan. (Zana)
galgan: Deve dikenini. (Merz. diğ. köy.)
gavlağan: Çınar ağacı. (Merz. diğ. köy.)
gebere: Turşu yapılan bir çeşit pancar. (Ams. mrk.)
gernik: Bir tür buğday. (Merz. diğ. köy.)
geve: Budanan dallarda kalan kuru uç. (Zana ve ç.)
gıcıkdan otu: Isırgan otu. (Merz. mrk.)
gığışdak: Olgun başak. (Merz. mrk.)
gısga: Tohumluk küçük soğan. (Zana ve ç.)
gıynak: Ceviz içi. (Merz. mrk.)
gice çiçeği: Akşam çiçek açan bitki. (Kışlacık)
gilik: Haşhaştan alınan afyon toprakları. (Merz. mrk.)
göğelek: Ağaçlarda asalak bir bitki, ökseotu. (Mer. ç.)
göğertü I: Yeşillik. (Mer. ve k., Zana)
gözer: Buğday. (Merz. diğ. köy.)
gülfatma: Hatmi çiçeği. (Merz. mrk.)
güren: Kızılçık. (Merz. mrk.)
güvüç: Pelit meyvesi. (Ezine)
güzlek: Sonbahar yağmuruyla yeşeren otlar. (Merz. mrk.)
güzlük: Sonbaharda ekilen tahıl. (Merz. mrk.)
hasıl: Yeşil ekin. (Ams. mrk.)
hayıt: Sıcak bölgelerde yetişen ağaç. (Taşova)
iri buğday: İri taneli buğday. (Merz. diğ. köy.)
isirge: İnce yapraklı kalın kabuklu üzüm. (Merz. diğ. köy.)
issot: Biber. (Ams. mrk.)
kargabüken: Zehirli ot. (Merz. mrk.)
kargıdalı: Mısır. (Ams. mrk.)
kaya üzümü: Kırlarda yetişen bir bitki. (Ams. mrk.)
keci: Kenevir, kendir. (Ezine, Ams.)
kelem: Lahana. (Merz. mrk.)
kunduz: Su künklerinin içinde gelişen ve suyun akmasına engel olan bitki kökleri. (Merz. mrk.)
kılacuk: Çiçekken yenen bir çeşit ekin. (Ams. mrk.)

kiren: Kızılılık. (Merz. köy.)

kökçe: Ağaçların üstünde sürekli yeşil duran asalak bir bitki. (Ams. mrk.)

kuşkuşekmeği: Ebegümeçi. (Merz. mrk.)

küşne: Burçak. (Merz. mrk.)

malama: Taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl (Merz. köy.)

masura: Kabağın veya hıyarın küçüğü. (Merz. köy.)

mormeni: Böğürtlen, yaban çileği. (Merz. mrk.)

moruk: Bir tür diken. (Merz. mrk.)

oğaz: Üvez ağacı ve meyvesi. (Merz. köy.)

öksüzçidemi: Çiğdem. (Merz. köy.)

parmak kurusu: Budanıp da sürmeyen üzüm çubuğu. (Merz. köy.)

pazıpancarı: Pancar. (Merz. mrk.)

pıtırak: Dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüyelerine yapışan bir ot. (Taşova Mer.)

pür: Bodur ardıç ağacı. (Merz. mrk.)

pürpürüm: Semizotu. (Merz. köy.)

sakızlık: Çitlembik denilen, mercimek büyüklüğünde meyveleri burukça, fıstık tadında bir çeşit sakız ağacı. (Ams. mrk.)

sirken: Yabanıl ispanak; yabanıl semizotu. (Merz. mrk.)

sivrik: Topraktan yeni çıkmış, yeşermiş ekin. (Moramul, Mer.)

siyes: Hayvan yemi olarak kullanılan bir çeşit tahıl. (Merz. mrk.)

suluzırtlak: Limon. (Merz. mrk.)

şalak: Büyümemiş kavun, karpuz. (Merz. köy.)

tomçak: Gonca. (Merz. mrk.)

topbaş: Ak, yumuşak, iyi cins buğday. (Ams. mrk.)

ülüngür: Canlı filiz. (Kapıkaya)

üsgülav: Söbe, uzun soğan. (Merz. diğ. köy.)

yarpuz: Yabannanesi. (Ams. mrk.)

yazlık: İlbaharda ekilen, küçük taneli, sert bir çeşit buğday. (Merz. köy.)

yemişen: Kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabanıl bir ağaç. (Merz. köy.)

yılandili: Başağında iki sıra tanesi olan arpa. (Merz. mrk.)

yılgın: Sulak yerlerde, kendiliğinden biten bir ağaç. (Ams. mrk.)

yolma: Biçilemeyecek kadar kısa olan ekin. (Merz. mrk.)

yüzellik ~ yüzerlik: Halk inancına göre nazara karşı kullanılan bir ot. (Ziyere, Mer. k.; Ams. mrk.)

zārek ~ zeğrek: Keten tohumu. ('zārek' Ams. ve Mer. k.)

zarzalak: Leylak. (Merz. mrk.)

zavzu: Hıyar. (Ams. mrk.)

zeğrek: Keten tohumu. (Mer. k.)

zeyrek ~ zārek: Keten tohumu. (Ams. mrk.)

zoğal ~ zoval: Kızılıcık. (Mer., Şehsadi)

5. Hayvan Adları

abraş: Alnındaki beyazlık alt dudağına kadar inen at, inek, manda, köpek vb. hayvan. (Ams. ilçe ve k.)

alakise: Saksığana benzer bir kuş. (Ams. k.)

alamerdinli: Bir çeşit güvercin. (Merz. mrk.)

anaç I: Analaşmış, çok yavru doğurmuş, yaşlanmış, kümes hayvanı, kuş ve evcil memeli hayvan. (Mer. ve k., Varay)

angut I: Ördekten daha iri, kiremit renkli bir çeşit kuş, angit. (Mer. ve k., Ziyere; Merz. diğ. köy.)

añırgan: Anıran eşek, azgın erkek eşek. (Ams. mrk.)

azılı: Kart erkek yaban domuzu. (Taşova, Varay)

böğelek ~ büğelek: Sığırları rahatsız eden böcek. (Merz. mrk.)

buzalacı: Gebe hayvan. (Merz. köy.)

bücük: Böcek, akrep, örümcek. (Merz. mrk.)

bükme IV: İğdiş hayvan. (Merz. mrk.)

camgöz II ~ camkos: Üzüm teveklerinin köklerini mahveden kurt. (Ziyere 'camgöz'; Ams. 'camkos')

cırcır böcüğü: Ağustos böceği. (Merz. mrk.)

cik: Cıvciv. (Merz. mrk.)

comba: İki dört yaş arasındaki erkek manda. (Merz. mrk.)

comuş ineği: Manda. (Merz. mrk.)

cödele: Serçeden biraz büyük kuş. (Sarıköy, Mer.)

cula: Karga. (Merz. mrk.)

çelek: Bir boynuzu kırık hayvan. (Soğanlık, Ams.)

çıkıntı: Sürü içinde işe yaramayan koyun, koç. (Merz. mrk.)

çitak: Boynuzları düzgün ay şeklindeki öküz. (Merz. mrk.)

çitak: Boynuzu ay şeklinde olan sığır. (Merz. mrk.)

dabah: Boynuzsuz keçi vb. hayvan. (Merz. diğ. köy.)

dalağan: İnsana saldıran köpek. (Ams. mrk.)

dalap: At, erkek isteyen kısarak. (Merz. mrk.)

- danadışi:** Danaburnu. (Merz. köy.)
- dodili kuşu:** Tarla kuşu. (Mer. ç.)
- doğuş:** Küçük, kıvrık kulaklı koyun ya da keçi. (Kapancıağılı)
- domuz ~ doñuz:** Domuz. (Merz. mrk.)
- doñuz:** Domuz. (Sarı)
- döl II:** Kuzu, oğlak sürüleri (Zana, Mer. ve k.)
- durna:** Turna. (Merz. mrk.)
- düke:** Düve. (Merz. diğ. köy.)
- elik I:** Dağ keçisi, karaca. (Merz. diğ. köy.)
- emlik:** Süt emen hayvan yavrusu. (Merz. mrk.)
- encek I:** Hayvan yavrusu. (Ams. mrk.)
- enenik:** İğdiş edilmiş hayvan. (Mer. ve k., Ama ve ç.)
- enik:** Kedi, köpek yavrusu.
- eremik II:** Doğurmadığından dolayı koşumda kullanılan kısır manda. (Mer.)
- etlik:** Kış için etinden kavurma, kıyma yapılan semiz hayvan. (Merz. diğ. köy.)
- eveyik I:** Üveyik, güvercine benzer kuş. (Merz. mrk.)
- evlük:** Eve alışkın hayvan. (Sarı).
- ferik II:** Dişi piliç. (Merz. diğ. köy.)
- filik:** Beyaz tiftik keçisi. (Merz. diğ. köy.)
- gallañguç:** Kırlangıç. (Merz. diğ. köy.)
- gecekuşu:** Yarasa. (Merz. diğ. köy.)
- geleğü:** Gelengi, tarla faresi. (Taşova)
- ger:** Karnı, bacağı, burnu ya da kulakları beyaz ile siyah arasında olan keçi, eşek vb hayvan. (Merz. diğ. köy.)
- geriz sıçan:** Lağım faresi. (Merz. diğ. köy.)
- gezyazma:** Üç yaşındaki kısır koyun. (Merz. mrk.)
- gıcık II:** Saksagan. (Merz. mrk.)
- goduk:** Eşek yavrusu. (Merz. mrk.)
- göcen:** Tavşan yavrusu. (Merz. diğ. köy.)
- gölbez:** Köpek yavrusu. (Mer. ç; Merz. mrk.)
- gölük:** Yük taşıyan hayvan. (Merz. mrk.)
- guduk:** Keçi yavrusu. (Merz. mrk.)
- gulun:** At, eşek yavrusu. (Zana)
- guzlacı:** Gebe hayvan. (Merz. mrk.)

- gücek:** Kuyruksuz hayvan. (Merz. mrk.)
gügük: Ağaçkakan. (Zana)
gürk: Kuluçka tavuk. (Merz. diğ. köy.)
hampacı: Ansızın ısırın köpek. (Sarıköy-Mer.)
hel: Kartal. (Merz. diğ. köy.)
herek: Kıvırcık koyun. (Merz. mrk.)
hozik: Canavar. (Ams. mrk.)
imiç: Sığır derisi altında yaşayan zeytin kadar böcek. (Merz. diğ. köy.)
iremik: Boyunduruğu koşulan dişi manda. (Merz. diğ. köy.)
kaban: Azılı erkek domuz. (Ams. mrk.)
kapak: Üç yaşındaki tay. (Ams. mrk.)
kartal: Yaşlı erkek manda. (Merz. köy.)
kıcuk: Kuyruksuz koyun. (Merz. mrk.)
kırnav: Erkek isteyen dişi kedi. (Merz. mrk.)
kızilkurt: At ve eşeklerin makatlarında ya da kalın bağırsaklarına yerleşip kanlarını emen kırmızı bir kurt. (Taşova, Mer.)
kızılkuş: Doğan kuşu. (Ams. mrk.)
kirik: Eşek yavrusu. (Merz. mrk.)
kömüş: Manda. (Taşova, Mer. k.)
kösnü: Köstebek. (Merz. diğ. köy.)
kösnük I: Çiftleşmek isteyen at, eşek vb. Hayvan. (Çoran)
kula: Kumral; vücudu koyu sarı, kuyruğu ve yelesi siyah olan at. (Merz. mrk.)
kulun: At ve eşek yavrusu. (Mer., Ezinepazarı, Taşova)
kulunnacı ~ kunnacı: Karnında yavrusu olan at, eşek vb hayvan. (Taşova, Mer., Ams.)
kurukölüsü: Akrep. (Göynücek).
laçın: Doğan (Ams. k., Mer; Merz. köy.)
maral: Ceylan. (Azer göç.)
maya: Buhur deveyle adi devenin birleşmesinden doğan uzun tüylü dişi deve. (Ams. mrk.)
maylak: Deve yavrusu. (Merz. köy.)
mazman: Üç yaşına girmiş koyun. (Merz. köy.)
mezğeldék: Yabanördeği. (Merz. mrk.)
minik: Köpek yavrusu, küçük köpek. (Merz. mrk.)
mucu: Domuz yavrusu. (Ams. mrk.)

- nahır:** Sığır sürüsü. (Ams. k.)
noğay: At arabasına koşulan üçüncü at. (Merz. mrk.)
oğul: Arıların baharda çıkardığı yavrular. (Taşova k., Mer.)
ovaz: Üvez. (Ziyere, Mer.)
övez: 1. At sineği. 2. Üvez. (Merz. mrk.)
palaz: Manda yavrusu. (Merz. köy.)
pisik: Kedi. (Merz. mrk.)
pota: Köpek yavrusu. (Ams. mrk.)
potuk: Deve yavrusu. (Merz. köy.)
seyis: İki üç yaşında enenmiş erkek keçi. (Merz. mrk.)
sıncancıkuşu: Tarlasıçanı yüyen kuş. (Merz. mrk.)
sıncancıl: Kerkenez kuşu. (Merz. mrk.)
sır: Sığır. (Merz. mrk.)
suiti: Kunduz. (Ams. mrk.)
şibi: Ördek. (Merz. mrk.)
tak ~ tök: Hindi. (Merz. mrk.)
takdelen: Ağaçkakan. (Ilıksu)
talaş arı: Yağmacı, yabancı arı vb. (Merz. mrk.)
taylak I: Dört yaşında at. (Merz. mrk.)
toklu: Altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu. (Mer. ve k., Taşova ve k.)
tosbağa: Kaplumbağa. (Merz. diğ. köy.)
tök: Hindi. (Merz. diğ. köy.)
üvez: Bir çeşit sivrisinek. (Merz. diğ. köy.)
varımlı varışlı: Konuşkan. (Merz. mrk.)
vezgeldek: Bir av kuşu. (Merz. diğ. köy.)
vızırtı: Boş söz; değersiz, önemsiz (iş, nesne vb. (Merz. mrk.) için). (Merz. mrk.)
vidik: Köpek yavrusu. (Merz. mrk.)
vizik ~ vizzik: Güvercin palazı. (Merz. diğ. köy.)
yabrı: Düşük ve uzun kulaklı hayvan. (Merz. köy.)
yabu: Boynuzu geriye doğru düz olan hayvan. (Merz. köy.)
yaşar: Bir yaşını geçmiş at. (Taşova k., Mer. k.)
yavşak: Bit yavrusu. (Merz. köy.)
yeşilbaş ördek: Yabanördeği. (Merz. mrk.)
yeşilistan: Yeşil renkli, kertenkeleye benzer bir hayvan. (Merz. mrk.)

yılkı: At sürüsü; başıboş dolaşan at, öküz, inek sürüsü. (Merz. mrk.)

zağar: Köpek. (Merz. köy.)

6. Giysi Adları

aba: Çoban, deveci ve göçebelerin giydiği uzun, yakasız üstlük, kepenek. (Mer. k., Boğazköy, Varay)

aksaya: 3. Yakası, kol ağzı ve eteği işlemeli bir çeşit beyaz ceket. (Ams. k.)

altı yaşar: Altı yaş etrafındaki çocukların yak ölçülerine göre dikilmiş, aşağı yukarı yirmi cm uzunluğunda yemeni, ayakkabı. (Merz. mrk.)

ankudi çuha: Kurmay subayların yaka ve apoletlerinde kullanılan kırmızı çuha. (Merz. mrk.)

arahçin: Bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız olarak giyilen takke. (Merz. diğ. köy.)

arkalı II: Azerflerin giydiği, pardösüye, cekete benzer bir giysi (Mer.)

aynalı işlik: Yüzü ile astarı arasına pamuk döşenmiş kadın elbisesi. (Merz. diğ. köy.)

babuç: Ayakkabı. (Merz. diğ. köy.)

bağırdağ ~ bağardak: Beşiğe, salıncağa bağlanan kuşak. (Ams. k.; Merz. mrk.)

boyama: Boyanmış bez, şalvar, başörtüsü. (Merz. mrk.)

bürük: Başörtüsü. (Taşova)

bürümcek: Bürümcek. (Azer göç.)

çember ~ çember: Başörtüsü. (Merz. diğ. köy.)

cimdallı: Bindallı gibi kadın elbisesi kumaşı. (Merz. mrk.)

çapula: Kaba deriden yapılmış, ucu sivri kıvrık ayakkabı. (Merz. köy.)

çatma: Başörtüsü. (Merz. mrk.)

çit: Basma kumaş. (Merz. mrk.)

delme: İşlik (elbise); kadınların pamuklu iç çamaşırı. (Merz. mrk.)

depme: Yünden dokunmuş ve keçelendirilmiş kumaş. (Merz. diğ. köy.)

dingil: Gelinlere takılan süslü fes. (Merz. diğ. köy.)

dolak: Çocukların çarık giymeden önce bacaklarına sardıkları bez ya da sargı. (Mer. ç.)

dular: Çocuk beşiğine konulan şilte, yatak. (Merz. mrk.)

edik: Patik, çocuk ayakkabısı. (Merz. mrk.)

eğınbaş: Üstbaş, giyecek elbise. (Merz. mrk.)

en III: Yün ya da kıldan yapılan aba, kumaş. (Zana).

endeze: Kalıp, model. (Merz. mrk.)

enil: Üstbaş, elbise. (Zana ve ç., Mer. k.)

eskibeki I: Az kullanılmış çamaşır, elbise ve eşya. (Merz. köy.)

etekcek: Eteklik. (Ams. mrk.)

fita: Önlük. (Merz. mrk.)

geğsi ~ geyesi ~ geysi: Giysi. (Zana, Ezine, Mer., Kaleköy)

göbü: Kalın dikiş. (Merz. diğ. köy.)

göynek: Gömlek, iç çamaşırı. (Merz. mrk.)

güdek II: Kadın elbisesi. (Merz. mrk.)

hasa: Patiska. (Merz. diğ. köy.)

işlik: Mintan, gömlek. (Merz. diğ. köy.)

kelik: Eski ayakkabı. (Merz. mrk; Taşova).

kepenek: Çobanların omuzlarına aldıkları giysi. (Ams. mrk.)

keşan: Peştamal. (Merz. mrk.)

kıvrak: Yerli dokuması, kara bezden yapılmış köylü kadın yeldirmesi, ferace. 2. Kadınların başa örttükları ince tülbent, gelinlerin yüzüne örtülen kırmız, yeşil renkli, pullu tül ya da krep. (Merz. köy.)

kürdek: Kısa, kolsuz hırka. (Merz. mrk.)

kürtek: Elbise. (Merz. mrk.)

melez: Gömleklik ipekli bez. (Ams. mrk.)

nevert: Dikiş dikerken yapılan baskı. (Merz. mrk.)

oltan: Mest ve yemeni yüzünü köseleye tutturmak için yapılan iri dikiş. (Merz. köy.)

öğnük: İş önlüğü. (Merz. köy.)

öncek: Peştamal. (Merz. köy.)

paşalı: Eskiden kadınların giydikleri yanları yırtmaçlı uzun giysi. (Ezine, Girap)

patlar: Giysi. (Ams. mrk.)

peyik: Parça, küçük bez parçası; şalvar ve donun üçgen biçimindeki ağı. (Merz. diğ. köy.)

pürsek: Kumaşın kenarının tel tel olması. (Merz. mrk.)

su: Kumaşlarda kenar çizgisi, tahta ve odun gibi şeylerde liflerin çizgisi. (Merz. mrk.)

tekerlek şapka: Fötr şapka. (Merz. mrk.)

tepme: Suda çiğnenerek keçeleştirilen yünden dokunmuş kalın kumaş. (Merz. mrk.)

tıkırdak: Takunya. (Merz. mrk.)

tuman ~ **tumman** ~ **tüman**: Don, şalvar. (Şehsadi, Mer. ve k.)

üçetek: Kadınların giydiği giysi. (Merz. köy.)

üslük: Başörtüsü, başa örtülen peştamal. (Merz. mrk.)

üst: Elbise. (Merz. köy.)

yabanlık: El içinde giyilen özel giysi. (Merz. köy.)

yanuç: Kız evinden güveye gönderilen giysi. (Mer. ve k.; Merz. diğ. köy.)

yazma: Yemeni, başörtüsü. (Taşova, Mer.)

yen: Giysi kolu. (Merz. mrk.)

zıbın: Mintan. (Merz. mrk.)

zıpka: Ağzı geniş şalvar. (Merz. köy.)

7. Hastalıkla İlgili Sözcükler

ahmuk: Balgam. (Ams. k.)

akarca: Daima akan çıban, sıracı, fistül. (Taşova, Gmş., Mer.)

al basma: Loğusa kadınlarda görülen bir hastalık, loğusa humması. (Mer. ç.)

alasan I: Bağ yapraklarında olan bir çeşit hastalık. (Ams. mrk.)

alazlama: El, ayak ve yüzün kızarıp şişmesiyle meydana gelen hastalık, yılancık. (Merz. mrk.)

arpalama: Çok arpa yemekten ileri gelen hayvan hastalığı. (Gmş., Mer.)

basma: Anjin. [*<Fr. **angine** Boğaz mukozasının şişmesi, boğak, hunnak.*] (Ams. ve ç.)

başsuyu: Doğumdan biraz önce gelen kanlı su. (Merz. mrk.)

bıçılkan ~ **bıçılğan**: Sulu yara. (Merz. mrk.)

bilek boşandırma: Yürürken tökezleme (at). (Merz. mrk.)

boğaz elması: Hayvanın boğazında olan bir çeşit hastalık. (Merz. diğ. köy.)

bohça IV: Hayvanlarda görülen hastalık. (Merz. mrk.)

cıdağı: Derin işleyen yara, büyük çıban. (Merz. mrk.)

cor II: Fıtık hastalığı. (Ziyere, Mer. k.)

çon: Hayvanlarda soğuktan görülen bir hastalık. (Mer. ve k., Taşova)

damak: Atlardaki damak hastalığı. (Merz. mrk.)

daramak: Karınca, tavuk biti. (Merz. köy.)

donuca: Tetanos. (Merz. diğ. köy.)

doğra: Ayaktaki çatlaklar. (Merz. diğ. köy.)

doğurca: Tetanos hastalığı. (Merz. diğ. köy.)

dumağı: Nezle, grip. (Merz. köy.) Taşova. (Merz. köy.)

dutalka: Sara. (Ams. mrk.)

en II: Beygir, katır, eşek gibi hayvanların damağındaki şişkinlik. (Merz. diğ. köy.)

eserge: Sara. (Merz. mrk.)

eserli: Deli. (Merz. diğ. köy.)

gada: Dert, hastalık. (Merz. mrk.)

gebelek: Koyunların karaciğerindeki hastalık. (Merz. mrk.)

gerik: Çiçek bozuğu, çöpur. (Merz. mrk.)

gerük: Yara izi. (Merz. mrk.)

gıcımik: Uyuz hastalığı. (Merz. mrk.)

gıran: Öldürücü salgın hastalık. (Merz. diğ. köy.)

gıcık ~ gıcimek: Uyuz hastalığı. (Merz. mrk.)

gök öksürük: Boğmaca öksürüğü. (Merz. mrk.)

gurilla: Korela. (Merz. mrk.)

hırtık: Boğmaca türü hastalık. (Ams. mrk.)

ıktıntı: İshal. (Merz. mrk.)

incik: Ağrı, sızı. (Merz. mrk.)

isilek: Sıcaktan oluşmuş sivilceler. (Merz. mrk.)

itdirseği: Arpacık. (Merz. diğ. köy.)

kakmuk: Balgam. (Ams. mrk.)

kanak: Cilt üzerindeki çıban, çiçek hastalığından kalan iz. (Merz. mrk.)

kanrık II: Balgam. (Merz. mrk.)

karaca: Bir çeşit buğday hastalığı. (Ams. mrk.)

kaysak: Yara, çıban kabuğu. (Merz. mrk.)

kepelek: Davarlardaki kelebek hastalığı. (Taşova)

kepsap: Bunak. (Merz. mrk.)

ker: Tahıllarda fazla yağmur nedeniyle görülen sürme hastalığı. (Mer., Taşova)

kırgın: Toptan ölüme götüren, bulaşıcı hastalık, kıran. (Merz. mrk.)

kızma: Atların tüylerini döken bir hastalık. (Taşova)

koğah: Konak; saçtaki kepek. (Merz. mrk.)

kötüce: Nezle. (Zana)

ordubozan: Varis hastalığı. (Merz. mrk.)

ötürük: İshal. (Merz. köy.)

salım: Salgın hastalık. (Merz. diğ. köy.)

saltırmak: At, eşek, köpek gibi hayvanlarda görülen bel hastalığı. (Merz. diğ. köy.)

sınık: Kırık, çıkık. (Ezine)

siyırıntı: Derin olmayan yara. (Merz. mrk.)

sis: Çil. (Merz. mrk.)

sürgün II: İshal. (Merz. mrk.)

tavukgötü: El ve ayakta olan siğil türü bir tür yara. (Merz. diğ. köy.)

termeyi: Bir çeşit deri hastalığı. (Merz. mrk.)

tıkırısırık: Aksırık, hapşırık. (Merz. mrk.)

tohma: Çok yemekten oluşan mide şişkinliği. (Ams. mrk.)

tutalga: Sara hastalığı. (Merz. mrk.)

tutarı: Sara hastalığı. (Merz. mrk.)

yalama I: Dudakta kızarma, çatlama. (Merz. mrk.)

yanıkara: Sığırda, atta görülen bir hastalık. (Ams. mrk.)

yanku: Hastalık ateşi. (Merz. köy.)

yel: Ağrı, sızı. (Mer. ve Taşova k.)

yenirce ~ yenürce: Frengi. (Ezine, Heniske, Mer. k.)

8. Hava Olayları ile İlgili Sözcükler

ağyel: Güneydoğudan esen yel. (Taşova, Mer. k.)

akbulut: Bulutlu havalardaki bunaltıcı sıcaklık. (Ams. mrk.)

ala bulut: Göğe yer yer toplanan beyaz, kaba bulutlar. (Merz. köy.)

boğanak: Sağanak, şiddetli yağmur. (Merz. mrk.)

boran: Sis, duman. (Merz. mrk.)

bulut geçi: Kısa süren hafif yağmur. (Merz. mrk.)

çen: Sis, duman. (Ams. mrk.; Ams., Taşova)

çilemek II: Yağmur çiselemek. (Merz. mrk.)

çise: İnce yağmur. (Taşova, Mer.)

çisek: Çisenti. (Merz. mrk.)

düğülce: Küçük dolu. (Merz. mrk.)

ebebulguru: Bulgur iriliğinde yağan kar. (Merz. diğ. köy.)

ebemkuşağı: Gökkuşağı. (Merz. mrk.)

efil efil: Hafif hafif esen rüzgâr. (Merz. diğ. köy.)

eneğimsağma: Gökkuşağı. (Zana)

eser: Rüzgâr. (Merz. mrk.)

geren: Hafif sisli hava. (Merz. diğ. köy.)

göğercile: Nem. (Zana)

gün yağmuru: Güneşte yağın yağmur. (Merz. diğ. köy.)

isti: Sıcak. (Azer göç.)

kadinge: Yenge. (Taşova)

kandil: Sarkan buzlar. (Merz. diğ. köy.)

keçeürüten: İnce ve sürekli yağın yağmur. (Merz. mrk.)

kırığı: Bulutlu hava. (Ams. mrk.)

kör duman: Sis, pus. (Ams. mrk.)

mürdümük: Küçük dolu. (Merz. mrk.)

pesenü: Sis. (Merz. köy.)

pusaruk ~ puslu: Bulutlu, puslu, yağışlı (hava). (Merz. mrk.)

sazak: Kuvvetli ve soğuk esen yel, poyraz. (Merz. mrk.)

som: Samanla karışık ekin yağmuru. (Merz. mrk.)

tersyel: Lodos yeli. (Merz. mrk.)

zırzumuk: Ufak dolu. (Merz. köy.)

9. İş ve İşçi Sözcükleri

aç boğaz/buğaz: Yiyip içmesi kendine ait, yemeksiz tutulan gündelikçi. (Mer.)

agcı: Hayvanların kırık çıkığını tedavi eden kimse. (Ams. mrk.)

azap: Yıllık tutulan erkek hizmetçi, uşak. (Şeyhsadi, Heniske, Gülplice)

basmacı: Bohçacı. (Merz. mrk.)

bélçi: Bel ile yapılan işlerde çalışan işçi. (Merz. mrk.)

bene II: Sıvacı. (Ams. mrk.)

beneci: Sıvacı. (Merz. mrk.)

beslek: Besleme, hizmetçi, evlatlık. (Mer., Mer. ç.; Ams. ve ç.)

büglükçü ~ büğücü: Büyücü. (Merz. mrk.)

cenderme: Jandarma. (Merz. mrk.)

danacı: Çoban, dana çobanı. (Gmş., Mer.)

düğenci: Harman zamanı döven sürmede tutulan çocuk. (Sarı)

etyaran: Bir tür çoban. (Merz. mrk.)

geygel: Demirci. (Ams. mrk.)

günlüklü: Gündelikçi. (Merz. mrk.)

güz yiğidi: Harman işini bitirmiş çiftçi. (Merz. mrk.)

harta: Ortak. (Ams. mrk.)

kizir: Muhtar, köy bekçisi, kahya. (Merz. diğ. köy.)

köşker: Kunderacı, yemenici, kundura onarıcısı. (Mer. ç.)

ortakçı: Tarlayı birlikte ekip biçenler. (Merz. köy.)

piçi: Tarla alanı ölçen memur. (Gmş.)

salgıncı: Tahsildar. (Merz. mrk.)

yasavul: Jandarma, yürütme erki taşıyan görevli, karakol nöbetçisi. (Ams. mrk.)

yiğitbaşı: Düğünde önderlik eden kimse. (Merz. mrk.)

zırzop II: Düğünlerde hizmet eden köy delikanlısı. (Merz. köy.)

10. Çocuk Oyunuyla İlgili Sözcükler

artırmaç: Bir çeşit çocuk oyunu. (Merz. mrk.)

boran horam: El ele tutuşarak oynanan oyun. (Merz. mrk.)

dikme çelik: Çelik çomak oyunu. (Sarıköy-Mer.)

emen: Bir tür taş oyunu (Ziyere); Çocukların oyunda kullandıkları düz taş (Ams.)

enek: 1.Taş, kemik, cam ya da madenden yapılmış zıpzıp, bilye. (Mer. ve k., Gmş.) 2. Dikdörtgen şeklinde yan yana dizilmiş dört aşık. (Ams.)

güdek I: Oyun sırası. (Merz. mrk.)

güdekçi: Oyunda ebe. (Merz. mrk.)

güvercin taklası: Arkaları birbirine dönük eğilen dört çocuğun üzerinden atlanılan çocuk oyunu. (Merz. mrk.)

hoddik: Çocuk oyununda ortadaki taş vb. (Merz. diğ. köy.)

kındak: Bilye ile oynana bir çocuk oyunu. (Merz. mrk.)

odura: Lades. (Sarıköy-Mer.)

siğnebitti: Saklambaç oyunu. (Merz. mrk.)

totik: Çocuk oyununda ortada duran hedef taşı. (Merz. mrk.)

11. Renk Adları

bakır kırmızı: Boz renk, at donu. (Ams. ve ç.)

bekmez kefi: Açık pekmez rengi, kula (at) (Ams. k.; Merz. diğ. köy.)

çil I: Siyah beyaz karışık boz renk. (Merz. mrk.)

goşur: Koyu kahverengi. (Merz. diğ. köy.)

gök: Mavi. (Merz. mrk.)

kızıl kırmızı: At renklerinden pekmez köpüğünü andıran bir renk. (Taşova, Mer.)

pekmezkefi: Kula ile doru arasında bir at donu. (Merz. mrk.)

12. Sıfatlar

abuğun ~ abuhun: Ahmak, budala, sersem, aptal. (Mer., Boğazköy, Ams. ç.)

abulubut: Budala, sersem, aptal. (Merz. mrk.)

acamı: Toy, tecrübesiz, eli işe alışmamış. (Ams. mrk.)

acar: Yeni. (Gmş., Varay)

agmaz dönmez: Zengin, kuvvetli, kudretli, bir kararda giden, işini aksatmayan. (Ams. k.)

ağlağan: Vara yora ağlayan, sulu gözlü. (Mer. ve Azerî k.)

ağlamsuk: Oyunbozan, mızıkçı. (Merz. köy.)

ağrıklı: Hastalıktan kurtulamayan kimse, hastalıklı, ağırlı sızılı. (Ams. mrk.)

ağsak: Topal, hafifçe topallayan, aksak. (Merz. köy.)

ağzı bek/pek: Sır vermeyen, ketum (kimse). (Merz. mrk.)

ağzı gara: Ara bozucu, dedikoducu, kovcu. (Kızılbaş k, Ams.)

ağzı yokarı: Pazarlığı yukarıdan tutan, malına çok para isteyen. (Ams. k.)

ağzı yumuk: Sır vermeyen, ketum (kimse). (Merz. diğ. köy.)

ahras / ahraz: Dilsiz, sağır ve dilsiz Gümüşhacıköy,

akça: Beyaza yakın. (Merz. diğ. köy.)

akçıl: Beyaza yakın, beyazı çok, rengi atmış, solmuş (kumaş hakkında). (Mer., Ams. k.)

akıl delisi: Zeki fakat çok yaramaz çocuk. (Merz. diğ. köy.)

ala: Siyahla beyaz arası karışık renk, siyahlı beyazlı. (Merz. diğ. köy.)

alabula: Siyahla beyaz arası karışık renk, siyahlı beyazlı. (Taşova, Ziyere, Varay)

alaca belece: Siyahla beyaz arası karışık renk, siyahlı beyazlı. (Merz. köy.)

alaca bulaca: Siyahla beyaz arası karışık renk, siyahlı beyazlı. (Gmş.)

algun ~ alğun: Renksiz, hastalıklı, yılğın. (Varay-Ams.)

alılık ~ aluk: Yırtık, çok eski, partial (giyim eşyası, yatak yorgan; Taşova, Ams. k..)

alınanç: Anlayışlı hassa, alınan, onurlu. (Merz. mrk.)

amsalak: 1. Şaşkın, budala, ahmak, alık, pısırık; 2. Kadına fazla düşkün erkek. (Merz. diğ. köy.)

anaç IV: Kurnaz, tecrübeli, bilgili. (Eraslan, Ams.)

andaval: Aptal, ahmak, beceriksiz, bön, avanak. (Merz. mrk.)

andır: 1. Ölüden kalan eşya, sahipsiz kalan eşya, soyka; 2. İnsan ve hayvanlara ilenç yerine, sahipsiz kal anlamında kullanılan söz; 3. Pis, iğrenç, hantal, kötü, uğursuz, çirkin, miskin, tembel. (Merz. mrk.)

angut II: Ahmak, sersem, akılsız, dangalak, angıt. (Mer. ve k., Ziyere; Merz. diğ. köy.)

anlı: Ünlü, tanınmış, namli, şöhretli, soylu. (Merz. mrk.)

apas ~ **apaz**: Avuç, avuç dolusu. (Merz. diğ. köy.)

atakçı: Yalancı. (Merz. köy.)

avara I: Şaşkın, kararsız, beceriksiz. (Merz. diğ. köy.)

avara III: İşe yaramaz, verimsiz, kötü, bozuk iyi olmayan her şey. (Ams. mrk.)

ayğırşak: Erkek isteyen hayvan veya kadın. (Merz. diğ. köy.)

ayrık ~ **ayruksu**: Başka, bambaşka, ayrı, apayrı, kimseye benzemeyen, hiçbir şeye benzemeyen, acayip. (Mer., Taşova, Gmş.)

azacık: Azıcık, biraz, birazcık. (Ams. mrk.)

azıntı: 1. Zorba, azgın; 2. Azıtılmış hayvan. (Merz. diğ. köy.)

badı: Kısa boylu, ufak, cüce, bodur, tıknaz. (Ams. mrk.)

bağirtlak V: Geveze, yaygaracı, çok bağırın, gürültücü. (Merz. mrk.)

bağrı yuka: Yufka yürekli, merhametli. (Ams. ve ç.)

balaban: Büyük, iri. (Mer.; Ams. ve ç.)

baldırbacak: Açık saçık, çırılçıplak. (Ams. mrk.)

bambal: 1. Şımarık, nazlı, hoppa. 2. Tombul, şişman, gürbüz. (Merz. diğ. köy.)

barak: Çok kıllı insan. (Merz. köy.)

başaratlı: Başarılı, becerikli. (Merz. mrk.)

başçıl: Başkan, başbuğ, lider. (Merz. mrk.)

başikel: Suçlu; başkalarının minneti altında bulunan. (Merz. mrk.)

baştak: Başı açık. (Merz. diğ. köy.)

benbenci: Kendini beğenmiş, kibirli. (Merz. mrk.)

bıdık: Kısa boylu, ufak, cüce, bodur, tıknaz. (Merz. mrk.)

bılık: Etli, şişman, tıkız, dolgun. (Ams. mrk.)

bicimcik: Bir parça, bir tutam. (Merz. mrk.)

bidinnak: Bir parça, azıcık, biraz. (Ams. mrk.)

bitiyim: Bir parça, azıcık, biraz. (Merz. mrk.)

bitük: Yapışık, dolaşık, donmuş. (Merz. mrk.)

bizce: Biricik. (Azer göç.)

bolamat: Bol, geniş, ferah. (Merz. mrk.)

boydah ~ **boydak**: Yüksüz yaya; başıboş işsiz. (Merz. mrk.)

boynuburuk: Yetimlikten dolayı üzgün. (Merz. mrk.)

- burnaz:** Büyük burunlu. (Ams. mrk.)
büşürüm: Pişirmeye yetecek kadar, bir pişirimlik. (Merz. mrk.)
caruk: Fıtıklı kimse. (Merz. mrk.)
cilk: Kötü kalpli. (Ams. mrk.)
cilkısız: Yaramaz. (Merz. diğ. köy.)
cillak: İnce, sürekli sesle bağırıp ağlayan. (Merz. mrk.)
circır: Geveze. (Merz. mrk.)
cırık: Yırtık, yarık. (Merz. mrk.)
cudam: Kötü adam. (Sarıköy, Mer.)
çap: Aykırı, eğri, dolaşık. (Taşova)
çaşıt: Casus. (Merz. mrk.)
çemrek I: Kolları bacakları siyah adam. (Merz. mrk.)
çemrek II: Becerikli, düzenli kimse. (Merz. mrk.)
çengi: Çok konuşan kimse. (Ams. mrk.)
çığırtkan: Çok bağırın kimse. (Merz. mrk.)
çığsak: Nemli. (Merz. mrk.)
çılığsız: Akılsız. (Merz. mrk.)
çıtıl ~ çıtılcı ~ çıtırık: 1. Kavga. 2. Kavgacı kimse. Uygur
çıtırık: Karışık, dolaşık. (Merz. mrk.)
çinçavat: Bencil, açığöz. (Merz. diğ. köy.)
çor: Tuzlu. (Merz. diğ. köy.)
çorlu: Hastalıklı, dertli, illetli. (Merz. mrk.)
çoştar: Her işe burnunu sokan. (Merz. diğ. köy.)
dabanı düz: *Düztabanlı*. (Ams. mrk.)
dabansız: Korkak, çekingen, cesaretsiz. (Merz. köy.)
dambat: Hovarda, kabadayı adam. (Azer göç.)
dankıl dankul: Münasebetsiz, kaba. (Mer. ç.)
dansak: Gururlu, kibirli, alaycı, münasebetsiz (kimse). (Merz. mrk.)
dardağan II: 1. Perişan, savruk. (Ams. mrk.)
deben ~ düben: Gelişigüzel. (Gmş.)
delimsirek ~ delümsek: Sersem, salak, çılgın. (Merz. mrk.)
dibiş: Çirkin. (Merz. mrk.)
dıkız: Çok sıkıştırılmış, bastırılmış. (Merz. diğ. köy.)
dındık: Biraz, bir parça. (Azer göç.)
dırsık: Yıkık, harap. (Merz. mrk.)

- dıvrak ~ divrek:** Çevik. (Merz. diğ. köy.)
diki: Biraz, bir parça. (Merz. diğ. köy.)
dilik: Dilinmiş, yarılmış; yırtık, sökük. (Merz. mrk.)
diribaş: Açık göz, çevik. (Ams. mrk.) Suluca-
diriksiz: Geçimsiz, huysuz. (Zana)
dobak II: Tamam, bütün. (Hamamözü, Mer.)
dombak: Başı açık. (Merz. mrk.)
donaklı: Süslü. (Taşova)
doruk I: Kibirli. (Merz. diğ. köy.)
dögüşken: Kavgacı. (Merz. mrk.)
döymelli: Sabırlı. (Merz. köy.)
ebelek sebelek: Yürüken sık sık düşen. (Merz. mrk.; Mer. ç.)
eke: Tecrübeli, usta. (Merz. mrk.)
elavay: Başiboş, tembel. (Merz. mrk.)
elekçi: Dilenci, kavgacı, Çingene. (Merz. diğ. köy.)
elevayı: Beceriksiz (Merz. diğ. köy.)
ellek: Geveze, boşboğaz. (Ams. mrk.)
eremik I: Cılız kalmış, hiç büyümemiş. (Gmş.)
eren peren: Darmadağınık (Merzifon ve köyleri)
erincek: Tembel, üşenen (kimse). (Merzifon ve köyleri)
ersek: Erkeğe düşkün olan kadın. (Merz. mrk.)
eşbah: Şen. (Ams. mrk.)
evcil: Evine düşkün adam. (Merz. mrk.)
evcen: Aceleci. (Merz. diğ. köy.)
even: Aceleci. (Ams. mrk.)
ezgü: İyi (kimse). (Merz. mrk.)
falsak: Kör olmuş. (Zana)
fârşi: Terbiyesiz, edepsiz. (Merz. diğ. köy.)
ferik I: Yaşını göstermeyen (genç görünen). (Merz. diğ. köy.)
ferzek ~ ferzenk: Kötü kadın. (Merz. diğ. köy.)
feylsüz: Huysuz, kıskanç. (Merz. diğ. köy.)
fiddirik: Oynak, hoppa kadın. (Ams. mrk.)
fildirfiş: Altını tutamayan çocuk. (Ams. mrk.)
gabalak: İri, büyük, seçme. (Merz. mrk.)
gacemer: Becerikli. (Ams. mrk.)

- gağrık:** İnatçı. (Merz. mrk.)
galuk: Evlenmemiş kız. (Merz. diğ. köy.)
gaᅇgak: Oyunda geri kalan. (Merz. diğ. köy.)
gaᅇrık: İnatçı. (Ziyere, Mer.)
garametli: Üzüntülü,
gavat: Zina aracısı. (Merz. diğ. köy.)
gebeş: Şişman. (Merz. mrk.)
gen II: Geniş. (Mer., Ams. ve k.)
geᅇzek: Genizden konuşan. (Merz. mrk.)
gezeᅇgen: Çok gezen. (Mer., Mer. ç., Ams. ve ç.)
gezgüç: Çok gezen. (Merz. mrk.)
gılavlı: Parlak, taze. (Ams. mrk.)
gıldır gücük III: Ufak tefek, kısa. (Taşova, Mer.)
gıldırgücük II: Gücsüz, dermansız. (Merz. diğ. köy.)
gısmuk: Cimri. (Merz. diğ. köy.)
girintili: Sokulgan, girişken. (Merz. mrk.)
gizbe: İssız, izbe. (Merz. köy.)
göbel: Kimsesiz, öksüz çocuk. (Merz. mrk.)
göᅇsek I: Çiftleşmek isteyen inek. (Merz. diğ. köy.)
göᅇsek II: Cinsel isteᅇi fazla olan kadın. (Merz. diğ. köy.)
gökcek: Güzel (insan). (Merz. mrk.)
gönüllü: Herhangi bir işe çağrılmadan gelen. (Zana ve ç., Ams.)
gözbaᅇçı: Göz boyayıcı, sihirbaz. (Merz. mrk.)
gözbuyucu ~ göz baycı: Sihirbaz. (Merz. mrk.)
guçcük: Küçük. (Merz. mrk.)
güdümen: Küçük. (Merz. mrk.)
günücü: Kıskanç (kimse). (Merz. mrk.)
hanuk: Hazıra konan. (Merz. mrk.)
harazalı: Soluyan, öksüren. (Merz. mrk.)
harfli: Saygılı. (Ams. mrk.)
harın: Kuvvetsiz hayvan. (Merz. diğ. köy.)
hasek: Dertli, hasta. (Merz. diğ. köy.)
helik I: Deᅇersiz. (Merz. mrk.)
hezen: Büyük. (Merz. mrk.)
hılı: Doğru dürüst işe yarar ahlaklı kimse. (Merz. diğ. köy.)

- hıra:** Cılız. (Ams. mrk.)
hışır: Sert. (Sarı)
horanta: Büyük, kocaman. (Ams. k.)
horkut: Düşkün, zayıf. (Merz. mrk.)
hödük ~ hüdük: Korkak. (Merz. diğ. köy.)
hökelekli: 1. Düzgün kılıklı. (Merz. mrk.) 2. Etine dolgun. (Ams. mrk.)
hörüklü: Çok dolu, yığılı. (Merz. diğ. köy.)
hüdük I: Ahmak. (Merz. mrk.)
ılgın: Çok uzak. (Ams. mrk; Merz. mrk.)
ılınca: Ilık. (Mer., Taşova ve k.)
ışılak: Parlak. (Merz. mrk.)
ışıldak: Parlayan. (Merz. mrk.)
içenü: İçli, duygulu. (Sarı)
içgili: Alından, içli. (Merz. mrk.)
idim: Bozuk. (Azer göç k., Mer.)
ihci: Yüze gülen. (Merz. diğ. köy.)
ikicüklü: İki tarafa oynayan. (Merz. mrk.)
ikincüklü: İki tarafı da idare eden. (Merz. mrk.)
ilingir: Zayıf, güçsüz. (Merz. mrk.)
inedalan: İnce uzun boylu. (Merz. diğ. köy.)
inez: Hastalıktan yeni kurtulmuş. (Merz. mrk.)
kabalıcı: Götürü alışveriş yapan. (Merz. diğ. köy.)
kalbibütün: Namuslu. (Ams. mrk.)
kanara: Doyumsuz. (Merz. mrk.)
kanık: Tok gözlü. (Ams. mrk; Sarıköy-Mer.)
kanrık I: Aksi, ters. (Merz. mrk.)
karabilecek: Okuma yazma bilmeyen ama sezgi yoluyla her şeyi bilen kimse. (Merz. mrk.)
karadüzen: Düzensiz, gelişigüzel. (Merz. diğ. köy.)
kardak: Dar, biçimsiz (elbise). (Merz. mrk.)
katişik: Karışık, karma. (Merz. mrk.)
kavat: Yolsuz birleşmelere aracılık eden. (Merz. mrk.)
kayım: Dayanıklı, sağlam. (Merz. mrk.)
kaypıncak: Kaygan; cilalı, parlak şey. (Merz. mrk.)
kebel: Tembel. (Merz. mrk.)

- kekeç:** Kekeme. (Merz. mrk.)
- kelepür:** Ucuza alınan şey. (Merz. mrk.)
- keleş:** Güzel, yakışıklı. (Merz. mrk.)
- kelete II:** Çürük, işe yaramaz şey. (Merz. mrk.)
- kemçük:** Yaşlılıktan burnu ile çenesi yapışmış kimse. (Merz. mrk.)
- kepçük:** Küçük yüzlü kimse. (Taşova)
- kerç:** Zıt. (Merz. mrk.)
- kesdek burunlu:** Burnu küçük olan insan ya da hayvan. (Merz. mrk.)
- keşek:** Kusursuz, eksiksiz. (Merz. mrk.)
- kıdır:** Etili, yağlı. (Ezinepazarı, Mer.)
- kıdırılı:** Etili, yağlı. (Heniske, Mer.)
- kılavlı II:** İstekli, sağlıklı, iştahlı. (Taşova).
- kılavlı:** Keskin. (Taşova, Mer.)
- kıldır gücük:** 1. Ufak tefek, çekimsiz (adam). 2. Önemsiz. (Merz. mrk.)
- kılıklı:** Güzel. (Merz. mrk.)
- kırık:** Karışık, melez. (Merz. mrk.)
- kısıruk:** Cimri, pinti. (Merz. mrk.)
- kıvrak I:** Sıkı, kuvvetli. (Merz. diğ. köy.)
- kıvrak II:** Güzel, şık, yakışıklı. (Şeyhsadi, Mer.)
- kıyak:** Güzel, biçimli, yakışıklı, düzgün giyimli. (Merz. köy.)
- kıygaç:** Çapraz, eğri. (Merz. mrk.)
- kirt:** Derli toplu. (Merz. köy.)
- kitekkit:** Ağız ağza dolu. (Merz. mrk.)
- koçak:** Eli açık, kabadayı, yiğit; eli açık, cömert. (Çayköyü, Gmş.); 2. Gösterişçi, cakalı. (Mer.)
- kopuk:** Şık, süslü, iyi giyinmiş, çalımlı, edalı kişi. (Merz. köy.)
- kosdak ~ kostak:** Çalımlı, iyi giyinmiş, güzel, yakışıklı. (Merz. mrk.)
- kösnük II:** Kötü kadın. (Mer.)
- kubat:** Kaba, şişman, biçimsiz. (Ams. mrk.)
- kurada I:** İşe yaramaz, yıpranmış, bozulmuş eşya. (Merz. mrk.)
- kurada II:** Gelişmemiş, zayıf, cılız (insan ve hayvan). (Merz. mrk.)
- kursaksız:** Akılsız. (Merz. mrk.)
- kurumsak:** Onurlu, gururlu. (Merz. mrk.)
- küfük:** İçi boş, çürük. (Merz. mrk.)
- kümük:** Basık burunlu. (Merz. mrk.)

- künbüz:** Beli bükük, kambur. (Merz. mrk.)
küt: Kötürüm, sakat. (Merz. mrk.)
kütürdek: Gevrek. (Merz. mrk.)
lüp: Beleş. (Merz. mrk.)
mavuk: Saf, bön. (Merz. mrk.)
merçilik: Cinsel isteği çok olan kadın. (Merz. köy.)
meret: Uğursuz, hayırsız. (Merz. köy.)
mıhsıçtı: Cimri. (Mer. ç.)
mısmul: Temiz, derli toplu. (Merz. köy.)
mıtırıp: Cimri. (Merz. köy.)
mindik: Çok küçük, mini mini. (Merz. köy.)
mucık: Küçük, ufak tefek. (Merz. köy.)
mudar: Kötü, işe yaramaz. (Merz. köy.)
mudavak: Eğreti. (Merz. mrk.)
nahıs ~ nakıs: Töre, inatçı (kimse). (Ams. mrk.)
narbat: Kaba, sözünü bilmeyen. (Merz. köy.)
nazik: Taze. (Merz. mrk.)
nedirli: Özürlü, eksik, lekeli. (Ams. mrk.)
ondaç: Gürbüz, gelişmiş. (Merz. mrk.)
ortancıl: Ortanca, ikinci. (Merz. köy.)
oyulgamak: Seyrek, gelişigüzel. (Merz. mrk.)
ödek ~ öddek ~ ödsek: Ödle, korkak. (Merz. köy.)
öğüncek ~ öğüngen: Kendi kendini öven, övünen. (Merz. köy.)
öhçe: Geveze, çok konuşan; bilgiçlik taslayan, her şeye karışan. (Ams. mrk.)
ölümcül: Can çekişen, ağır hasta. (Merz. mrk.)
öndel: Ekin biçenlerin sağında giden ve biçmeyi önde götüren adam. (Ams. mrk.)
pafpafçı: Abartarak konuşan. (Ams. mrk.)
paldır: Düzgün iş yapmasını bilmeyen. (Merz. mrk.)
pasa: Ardı arkası kesilmeden, durmadan, sürekli olarak. (Merz. mrk.)
pastik: Beceriksiz, iyi temizlik yapamayan. (Merz. mrk.)
pat: Kesiciliğini, keskinliğini kaybetmiş, körelmiş, küt. (Merz. köy.)
paytak: Düztaban. (Merz. mrk.)
pırtık: Azıcık, bir parça. (Ams. mrk.)
püsürlü: Karışık, dolaşık, eksik. (Merz. mrk.)

- sağancı:** İnekçi. (Merz. mrk.)
salık: Beli çökük (hayvan). (Merz. mrk.)
salman: Başboş, serbest. (Merz. diğ. köy.)
saltık: Bırakılmış, salınmış. (Merz. mrk.)
saramuk: Hastalıklı, cılız. (Mer., Taşova)
sarkak: Sersem, ahmak, dağınık. (Taşova, Mer.)
savak: Aptal. (Merz. mrk.)
seçgel: Seçilmiş, seçkin. (Merz. mrk.)
seme: Aptal, sersem. (Merz. mrk.)
senik: Suyu çekilmiş, kurumaya yüz tutmuş (*ağaç, meyve vs.*). (Merz. mrk.)
sezek ~ sezeğen: Tez sezen, tez duyan, duyarlı. (Merz. mrk.)
similik: Uyuşuk, çekingen, ağır davranışlı kimse. (Merz. mrk.)
songur: Ağır, hantal. (Merz. mrk.)
söbü: Uzun, dar, ince. (Ams. mrk.)
sökel: Güçsüz, düşkün, sakat. (Merz. mrk.)
sölpük: Uyuşuk, dalgın kimse. (Merz. mrk.)
sümsük: Arsız, açgözlü, başkasının yediğinden isteyen. (Merz. diğ. köy.)
şallak II: Donsuz. (Merz. mrk.)
şambal: Eğri büğrü. (Merz. mrk.)
şargada: Yaramaz, kavgacı. (Merz. mrk.)
şelefe: Yaramaz. (Ams. mrk.)
şınanay: Hoppa kadın. (Merz. mrk.)
şırkıdak: Aniden düşen. (Merz. köy.)
şomak: Saçsız. (Merz. mrk.)
tam: Ağır. (Gölbeyli, Hacık., Taşova, Gmş.)
tanuk: Tanık. (Diphacı, Mer.)
tatavu: Dilsiz. (Merz. mrk.)
taylak II: Ayakları içe basan, eğri yürüyen. (Merz. mrk.)
tekin: Boş ve önemsiz yer. (Merz. mrk.)
telbis: Nemli (tarla için). (Merz. mrk.)
telli: Nazlı, alıngan, çabuk küsen. (Ams. mrk.)
tevküllü: Nişanlı. (Merz. diğ. köy.)
tiğ II: Parasız pulsuz. (Merz. diğ. köy.)
tırık: Sinirli, titiz, alıngan, kavgacı
tısır tısır: Sessiz soluksuz. (Merz. diğ. köy.)

- tirki I:** 1. Kısa saçlı. (Ams. mrk.)
topak: Yuvarlak, küre biçiminde. (Merz. diğ. köy.)
tütkun: Âşık. (Ams. mrk.)
uğru: Hırsız. (Merz. mrk.)
uğrun: Gizli. (Ams. mrk.)
utancak: Utangaç. (Taşova, Mer.)
üşengen: Tembel. (Ams. mrk.)
virgil virgil: Çok bol. (Merz. diğ. köy.)
yabakulak: Büyük, biçimsiz kulaklı kimse. (Ams. mrk.)
yağırsak: Yağlı yağlı (koku için). (Merz. mrk.)
yağız: Esmer, kara renkli. (Merz. mrk.)
yalak: Geveze, boşboğaz. (Merz. mrk.)
yalama II: Aşınmış, bozulmuş. (Merz. mrk.)
yalamuk: Artık (yemek yiyecek için). (Merz. köy.)
yalamukçu: Dalkavuk. (Merz. mrk.)
yalbırdak: Çıplak. (Merz. mrk.)
yalım: Uygun. (Merz. mrk.)
yalın: Çıplak. (Mer. ç.)
yalınkat: Tek kat, hafif ince. (Merz. mrk.)
yaltak: Dalkavuk. (Merz. köy.)
yamrı yumru: Eğri büğrü. (Merz. mrk.)
yanlış: Şeytan gibi akıllı, uyanık, açığöz. (Merz. mrk.)
yatalga: Yatalak. (Heniske, Sarayözü)
yatur: Ermiş. (Merz. mrk.)
yavu: Yabanıl, insana sokulmayan (insan, hayvan). (Merz. mrk.)
yavuklu: Nişanlı, sözlü. (Merz. mrk.)
yeğın: Yiğit, çevik, güçlü; üstün, yenmiş. (Merz. diğ. köy.)
yeğni: Hafif. (Merz. köy.)
yek: Seçmeye değer, iyi. (Merz. köy.)
yelegen: İvecen, canı tez, telaşla oradan oraya gidip gelen. (Merz. mrk.)
yenik: Yenilmiş, altta kalmış. (Merz. mrk.)
yeniyetme: Yeni yetişen. (Merz. mrk.)
yetük: Büyümüş, irileşmiş, olmuş. (Merz. diğ. köy.)
yılık: Eğri, çarpık; şaş. (Merz. mrk.)
yılışık: Şımarık; sırnaşık. (Merz. mrk.)

yirik: Yarık, ayrık, yırtık. (Merz. mrk.)

yiti: Tadı sertleşmiş, keskinleşmiş. (Merz. mrk.)

yova: İyesiz, sahipsiz (hayvan). (Merz. mrk.)

yoz I: Yalın, tek; bakımsız, iyi beslenmemiş. (Merz. mrk.)

yoz II: Zayıf hayvan. (Merz. mrk.)

yöğrek ~ yöğrük ~ yüğrük: Güçlü, kuvvetli, eline ayağına çabuk. (Merz. diğ. köy.)

yöndemli: Uygun. (Merz. mrk.)

yuvlak: Yuvarlak. (Merz. mrk.)

yüğrük I: Güçlü, çalışkan, çevik. (Merz. diğ. köy.)

yüğrük II: İyi yürüyen, koşan (at). (Merz. diğ. köy.)

yüklü: Gebe. (Taşova, Mer. ve k.)

zağlı: Hızlı giden. (Merz. mrk.)

zarku: Şımarık. (Merz. mrk.)

zarkumak: Şımarık. (Merz. köy.)

zartalak: Çirkin, kaba. (Heniske, Şehsadi)

zartlak: Abartılı konuşan. (Merz. köy.)

zeballâ: İriyarı, uzun, biçimsiz, korkunç, karayağız. (Taşova, Mer. k.)

zıpcıktı: Türedi. (Ams. mrk.)

zıpır: Güçlü, iriyarı. (Sarayözü, Ezine)

zırılı II: İri, kaba, uzun, ağır. (Merz. mrk.)

zırtaboz: Patavatsız, saygısız, utanmaz, tembel. (Merz. köy.)

zırtlak: Sulu. (Ams. mrk.)

zırzop I: Delidolu. (Merz. mrk.)

zırzop II: Görgüsüz. (Merz. mrk.)

zil: Parası olmayan (argo). (Merz. mrk.)

zonturlu: Yakışıklı, çalımlı, süslü, oturaklı. (Merz. mrk.)

zorlu: Güçlü, dayanıklı. (Merz. mrk.)

zövelek: Uzun boylu, ince. (Merz. mrk.)

13. Su Kaynağı Adları

bögenük: Önü tutulmuş su. (Merz. mrk.)

burulgan: Su çevrisi, girdap. (Merz. mrk.)

çayguru: Çay kenarındaki kaynak suyu. (Ams. mrk.)

eşme: İrmak ve dere kenarları kazıldığında çıkan su. (Zana)

eşme: Kaynak, göze, pınar. (Merz. diğ. köy.)

garğın: Engeller dolayısıyla kabarıp durgunlaşan su. (Merz. mrk.)

göleç: Su birikintisi. (Merz. diğ. köy.)

gömbe: Bir çeşit ırmak. (Ams. mrk.)

göz II: Kaynak. (Merz. diğ. köy.)

göze: Çeşme, ilkbaharda çıkıp kaybolan su. (Merz. mrk.)

köftere: Tarla ve bahçeye su salmak için büyük arka açılan delik. (Merz. köy.)

patlak: Göze, su kaynağı. (Merz. mrk.)

14. Yapı, Bölüm ve Bina Adları

afur: Ahır. (Mer. ve k., Varay)

ahır sekisi: Kışın sıcaklığından faydalanılan, ahırın yanında yüksekçe bir yerdeki oda. (Mer., Ams. k.)

algun ~ alğun II: Lağım, su yolu. (Mer., Gmş.)

ana kerpiç: Ana kalıpla dökülmüş, büyük kerpiç. (Merz. mrk.)

arastak ~ arıtsak ~ arustak: 1. Tavan; 2. Tavan arası. (Varay, Gmş., Mer.)

arılık I: Arı damı. Arı kovanlarının bulunduğu yer, yapı. (Gmş., Mer.)

arkaç: Ağıl. Dağ sırtlarında davarların yatırıldığı düz, rüzgâr almayan kuytu yer. (Ams. mrk.)

aşane: Mutfak. (Ams. mrk.)

aşsa ev: Aşağı ev. Alt kat yahut alt kattaki oda. (Merz. köy.)

aymalık: Evlerdeki kiremit altı. (Merz. mrk.)

bacalık: Ocağın yanına, üstüne lamba, kibrit koymak için yapılan raf. (Merz. köy.)

bagsu: Kiremidin boşlukları. (Ams. k.)

barama: İpek kozası. (Merz. mrk.)

behni: Ahırda tahta veya taştan yapılmış oluk şeklinde hayvan yemliği. (Ams. ve k., Mer.)

beşik: Örtüsü iki yana akıntısı olan çatı. (Merz. diğ. köy.)

binar: Taban tahtalarının çivilendiği ağaç. (Merz. mrk.)

buğluk: Hamam, hamamlık. (Merz. mrk.)

çağ: Lavabo, banyo. (Ams. mrk.)

çağlık: Lavabo, banyo. (Merz. diğ. köy.)

cimba: Köşe. (Ams. mrk.)

çal II: Etrafi çitle örülmüş yazlık ağıl. (Merz. mrk.)

çeper: Çit. (Merz. mrk.)

çerge: Göçebe çadırı, tente. (Ezinepazarı)

çıralık: Lamba, çıra konulan yer. (Merz. mrk.)

davulbaz: Davlumbaz. (Merz. köy.)

direcen ~ direngeç: Duvarların yıkılmaması için konulan destek. (Ezinepazarı, Taşova, Mer. ve k., Ams.)

dökme: Tavan ve tabanda kullanılan kiriş. (Merz. diğ. köy.)

dürek: Kümes. (Zana)

eliböğünde: Eğrilmiş duvarlara destek olan ağaç. (Merz. diğ. köy.)

gıynaşık ~ gıynaşuk: Aralık kapı, pencere. (Ziyere, Mer. ve k.)

gireli: Raf. (Merz. diğ. köy.)

girelik: Kiler (Merz. diğ. köy.)

goşma: Tavan arası boşluğu. (Merz. mrk.)

gömele: Bağ, bahçedeki bekçi kulübesi. (Ams. mrk.)

gümele: Avcı kulübesi. (Zana, Mer.)

haft: Çeşme yalağı, oluk. (Merz. diğ. köy.)

hayad: Ev bahçesi, sofa. (Taşova, Mer.)

hezan ~ hezen: Toprak evlerde kirişin üstüne dikine konulan ağaç. (Merz. mrk.)

ibik: Köşe, kenar, uç. (Merz. diğ. köy.)

kaladan: Hamamcının oturduğu bölüm. (Merz. mrk.)

kapaltı: Jandarma karakolu. (Merz. mrk.)

kapusalık: Bahçe kapısı. (Taşova)

kara yapı: Çamur ve kerpiç ile yapılmış ev. (Merz. mrk.)

kayıt: Pencere çerçevesi. (Ams. mrk.)

kelif: Çardak, yarım çalidan yapılan küçük barınak. (Gmş., Mer.)

kemerocağı: Büyük ocak. (Ams. mrk.)

kışla: Koyun ve keçi sürülerinin ya da barındıkları kapalı ağıl. (Merz. mrk.)

kuruluk: Araba hangarı. (Merz. mrk.)

kuzuluk kapısı: Büyük kapıların ortasındaki küçük kapı. (Merz. mrk.)

mağaza: Bodrum. (Ams. mrk.)

musluk: Ahırda hayvanların yemesine yarayan tahtadan yapılmış yemlik. (Merz. mrk.)

musul III: Ahırda, hayvanların yem yedikleri tahta yemlik. (Merz. köy.)

oluk: Hayvanların yem yedikleri, su içtikleri taş ya da ağaçtan oluşmuş yalak. (Merz. köy.)

örene: Şehir ya da ev yıkıntısı. (Merz. köy.)

pehni ~ petni: Ahırda taş veya tahtadan oluk biçiminde yapılmış hayvan yemliği (Mer. Şehsadi, Heniske-Ams.)

pin pim: Kümes. (Merz. köy.)

sinabat: İçinde üzüm çiğnemeye yarayan oluk. (Ams. mrk.)

tağ: Raf, sergen. (Merz. mrk.)

tam: Dam. (Merz. mrk.)

tapan II: Duvar örerken aralara konulan ağaç. (Merz. diğ. köy.)

temek: Ahırlarda gübre atmaya ya da saman almaya yarayan delik, ahır penceresi. (Gmş.)

terek: Raf, sergen. (Merz. mrk.)

tereklik: Raflık. (Merz. mrk.)

tink: Tahılın kabuğunu yumuşatarak ayırmaya yarayan değirmen (Merz. diğ. köy.)

tir: Küçük parçalara ayrılmış toprak, evlek; tarla sınırını belirlemek için yapılan set. (Ams. mrk.)

toka: Eski evlerde tavana açılan küçük pencere. (Merz. mrk.)

toplu: Pencere. (Merz. mrk.)

yellik: Harmanda saman yığınının arkasına ağaç dalarından örülen çit. (Merz. köy.)

yer odası: Toprak tabanlı oda. (Merz. mrk.)

15. Yer ve Yön Adları

adamılık I: Bağ belleme günlük ölçüsü, bir adamın bir günde belleyeceği yer. (Merz. diğ. köy.)

ağazlık ~ ağızlık: 1. Bir şeyin başladığı yer. 2. Su arkının sulanan yerlere açılan kısmı, ark başı, arklardan sulanacak tarlaya açılan su yolu. 3. Dokuma tezgâhında mekiğin işlemesi için bırakılan çözgü aralığı. (Varay, Mer. k.)

ağız II: Ekin biçilirken orakçı, tırpancının ilk başladığı yer veya bu şekilde tarla içinde açılmış yol. (Merz. köy.)

ahar: (IV) Gurbet, dışarı yer. (Ams. mrk.)

akaba: İniş, meyilli yer. (Merkepçikışlacığı, Ams.)

akur: Çokluk ve yer anlamında. (Ams. k.)

alan: Düzlük yer. (Merz. köy.)

alatav: Yarı yaş, yarı kuru toprak, az tavlı yer. (Mer. k., Deveciköy)

aldırayaz: Her yanı açık, soğuk olan yer. (Mer. ve k., Gmş.)

anay: Evlerde önü açık yer, sofa. (Ams. mrk.)

andal: Bahçe, bağ ve bostanda sulamayı kolaylaştırmak için, toprağın eğimine göre ayrılmış parçalar, maşala, evlek. (Merz. diğ. köy.)

- annaç:** Karşı, ön taraf, her tarafı görülen meydan, açıklık. (Merz. diğ. köy.)
- arkaç:** Davarların açıkta toplu olarak yattıkları yer, düz dağ sırtları. (Boğazköy, Gmş., Ams. k.)
- avlak:** Av yeri, avı çok olan yer. (Ams. k.)
- bahca:** Bahçe. (Merz. diğ. köy.)
- batakla:** Sazlık, bataklık. (Merz. diğ. köy.)
- belemür:** Tepe, yüksek yer; sırt, bayır, yamaç, dağ eteği. (Mer. ve k., Ams. ve ç.)
- belenğ:** Yüksek dağlık yerlerdeki düzlük, ağaçsız yer. (Merz. diğ. köy.)
- bıcak ~ bıcaklık:** Bucak, köşe, uç. (Merz. mrk.)
- bor:** Taşlık, işlenmemiş, sert (toprak; Ams. mrk.)
- boyun:** Dağ sırtı. (Merz. mrk.)
- büklük:** Çalılık ve ormanlık alanların çok olduğu yer. (Ams. mrk.)
- çadırğa:** Asmanın altındaki korkuluk, gölgelik. (Merz. mrk.)
- çağşak:** Çakıllı yer. (Merz. mrk.)
- çal I:** Taşlık yer, çıplak tepe. (Merz. mrk.)
- çevlik:** Irmak kenarındaki taşlık veya kumluk yer. (Merz. mrk.)
- çıkım:** Tarla sürülürken ayrılmış bölümler. (Merz. mrk.)
- çökek:** Bataklık. (Merz. diğ. köy.)
- daban III:** Tarlanın alt kısmı. (Ams. ve ç.)
- daşağır:** Çok taşlı yer. (Mer. ç.)
- dayaz:** Derin olmayan su kenarı. (Merz. köy.)
- deri:** Panayır, pazar yeri (Gmş., Mer.)
- doğuzluk:** Su değirmenlerinde çarkın bulunduğu yer. (Merz. diğ. köy.)
- doruk II:** Tepe, en üst. (Merz. diğ. köy.)
- döğnek:** Çok geçilerek çiğnenmiş yol. (Merz. diğ. köy.)
- dölek:** Düz, engebesiz arazi. (Merz. diğ. köy.)
- dönek:** Tarlanın hayvanları yormamak için bölünen kısımları. (Merz. köy.)
- dönekbaşı:** Tarlada çift sürmeye başlanılan yer. (Merz. köy.)
- dönemeç:** Köşebaşı, kıvrım yer. (Taşova, Mer. ve k.)
- dulda:** Gölge, kuytu. (Merz. mrk.)
- eğrek:** 1. Dinlenme yeri. (Ams.) 2. Hayvanların toplandığı yer. (Ams. ve k.)
- ekenek:** Ekilecek yer. (Mer. ve k., Taşova)
- elbiz yolu:** Tarla ve bağlarda yol biçimindeki patikalar. (Merz. diğ. köy.)
- elsük:** Hendek, kazılmış çukur. (Zana)

- emen:** Çukur. (Merz. mrk.)
- engin:** Alçak yer. (Merz. mrk.) Değer ve fiyatı düşük olan şey (için; Merz. diğ. köy.)
- esük:** Çukur. (Mer. ç.)
- evlek:** Bahçeye sebze dikmek için ayrılan bölüm. (Merz. diğ. köy.) yer.
- eyrek ~ eğrek:** Hayvanların öğlen dinledikleri yer. (Taşova, Mer. ve ç. k.)
- garık:** Bağ ve bahçelerdeki arık. (Merz. diğ. köy.)
- gen I:** Boş bırakılan tarla. (Mer., Ams. ve k.)
- gemiş:** Dağların, tepelerin üst kısmı. (Gmş., Şehsadi, Ezine)
- gezemek:** Avlu. (Merz. diğ. köy.)
- goğsuk:** Oyuk, boşluk. (Merz. diğ. köy.)
- göğertü II:** Sebze bahçesi. (Merz. diğ. köy.)
- göz ırımı:** Gözün görebileceği uzaklık. (Merz. diğ. köy.)
- guz:** Gölge, kuzey. (Mer. k., Zana-Ams.)
- gülleyük:** Çağlayan. (Merz. mrk.)
- güney:** Güneş alan yer. (Merz. mrk.)
- ıscak:** Hamam. (Merz. diğ. köy; Merz. mrk.)
- herk:** Nadasa bırakılan tarla. (Merz. mrk.)
- holluk:** Folluk, tavuğun yumurtladığı yer. (Merz. diğ. köy.)
- hörük ~ höyük:** Tepe. (Merz. diğ. köy.)
- kabuk:** Yamaç, ön, taraf. (Mer., Azerî k.)
- karık:** 1. Bağ, bahçede sebze ekmek için ayrılan bölümler. (Mer.) 2. İnce su yolu. (Taşova, Mer.)
- kendal:** Nehir kuyularındaki sel yarığı. (Merz. mrk.)
- kırah:** Çevre, kıyı, kenar, uç. (Azerî k.); 2. Dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır. (Mer.)
- kırtış:** Pürüz, girinti, çıkıntı. (Merz. köy.)
- kıyı:** Sınır. (Merz. mrk.)
- koytuk:** Kenar, köşe. (Merz. mrk.)
- köndelen:** Ters yön. (Ams. mrk.)
- kümbet:** Tepecik. (Merz. mrk.)
- ocak:** Fide ya da ağaç dikmek için açılan çukur. (Ams. mrk.)
- örtme:** Üstü kapalı, önü açık yer. (Merz. köy.)
- örtmealtı:** Üstü örtülen yer. (Merz. köy.)
- öz ~ özen:** Tepeler arasındaki çukur, düzlük yer, koyak; sulak, verimli yer, otlak. (Merz. köy.)
- pelese:** Düzey. (Merz. köy.)

- soykal:** Düz, pürüzsüz yol. (Merz. mrk.)
tüm: Tümsek, tepe. (Merz. mrk.)
ürüm: Sürülerin sabaha karşı götürdükleri otlak. (Merz. diğ. köy.)
verep: Bayır, yokuş, yamaç. (Taşova, Göynücek)
verev: Bayırda yan yol. (Heniske, Şehsadi, Ezine, Sarayözü Mer. k.)
yaban: Dışarı, uzak yer, gurbet. (Kapıkaya, Taşova, Mer. k.)
yaka: Yan, yön; sırt; kıyı. (Merz. diğ. köy.)
yama: Dik yer, bayır, yokuş. (Merz. mrk.)
yanı yöresi: Çevresi. (Merz. mrk.)
yaylım: Otlak. (Mer., Taşova)
yazı: Düzlük ova. (Merz. mrk.)
yivek: Dağdaki çukur. (Merz. mrk.)
yozlama: Herk edilmemiş, ekimi gelecek yıla bırakılmış tarla. (Moramul)
yön çene: Köşe. (Taşova, Mer. ve k.)
yöre: Çevre. (Merz. mrk.)
yumru: Sert tümsek. (Merz. mrk.)
yunah: Çamaşır yıkanan yer. (Merz. mrk.)
zek: Köşe, keskin, kıyı çizgisi. (Merz. diğ. köy.)
zibillik: Çöplük. (Merz. mrk.)
zincef: Kıyı. (Merz. mrk.)

16. Zaman Dilimi Sözcükleri

- acartav:** Tarlanın şubat-mart ayları içindeki sürülme tava, zamanı. (Varay)
akılbalı ~ akılbalığı I: Erinlik, balığ olma, buluğa erme. (Merz. mrk.)
eğrice ~ eğrilce: Hıdrellez günü. (Merz. diğ. köy.)
kabakuşluk: Öğlenden bir iki saat önceki zaman dilimi. (Merz. diğ. köy.)
kaşık çalımı: Akşam yemeği zamanı. (Merz. mrk.)
öteğün: Geçen gün, önceki gün. (Merz. mrk.)
öyün: Yemek vakti. (Merz. diğ. köy.)
apru: Nisan. (Merz. mrk.)
bazar II: Perşembe. (Merz. köy.)
gireği: Pazar günü. (Merz. diğ. köy.)
gücük: Şubat ayı. (Merz. mrk.)
gün kavuşması: Güneş batımı zamanı. (Merz. mrk.)

17. Zarflar

ağaz ~ ağız I: Sefer, defa, kere. (Merz. mrk.)

ağrı: Yönünden, tarafından, -den doğru, -ya doğru, -nın boyunca anlamlarında bir kelime. (Ams. mrk.)

aha ~ ahacık ~ ahacuk ~ ahancuk: İşte, orada, hemen şurada, bu. (Mer. ve k., Gmş. ve k.)

ahah: İşte, orada, hemen şurada, bu. (Merz. diğ. köy.)

ahana: İşte, orada, hemen şurada, bu. (Merz. diğ. köy.)

aktar güdel: Karmakarışık, altüst. (Mer., Ams. k; Merz. mrk.)

ancılayın: Öyle, onun gibi. (Merz. mrk.)

apakça: Çok açık. (Merz. köy.)

apul apul: Yavaş yavaş, ağır, ağır. (Ams. mrk.)

aram aram: Zaman zaman, ara sıra. (Merz. mrk.)

ardı sıra II: Hemen ardından, ardınca. (Merz. mrk.)

arkalı I: Devamlı, sürekli (Gmş.)

aykuru: Yana doğru. (Ams. mrk.)

barabar: Birlikte. (Merz. mrk.)

bayaktan: Demin, az önce, şimdi. (Ziyere, Eraslan, Mer.)

ben bana: Kendi kendime. (Merz. köy.)

beribenzer II: Alelade, sıradan, bayağı. (Merz. mrk.)

beribenzer: Şöyle böyle, az çok, oldukça. (Ams. mrk.)

biğil biğil: Suyun kendi hâlinde akışı. (Ams. mrk.)

biçala: Bir aralık, az bir zaman. (Merz. mrk.)

bidahakine: Gelecek sefer. (Merz. mrk.)

bitürem ~ bütürem: Tamamen, tümünden. (Merz. mrk.)

biyo: Bir kere, bir yol. (Merz. mrk.)

bizaal: Birazdan. (Merz. mrk.)

buez: Bu defa, bu kez. (Merz. mrk.)

cırtıdak: Birdenbire. (Merz. mrk.)

cip: Hep, bütün, çok. (Merz. mrk.)

corpudak: Birden batma (iğne vs.). (Sarıköy, Mer.)

daha ~ dāha ~ deydaha: Orada, şurada, işte. (Sarı Mer. ç.)

diñgil diñgil: Yavaş yavaş. (Merz. mrk.)

dizin dizin: Dizleri üstünde. (Merz. diğ. köy.)

dumur dumur: Damla damla (ter). (Merz. mrk.)

- durkala:** Az kalsın, hemencecik. (Merz. mrk.)
eccik ~ eccük: Azıcık. (Merz. mrk.)
ecücük ~ eççük: Azıcık. (Mer. k., Ziyere)
elleham: Herhalde. (Ams. mrk.)
enceri: Nasıl, Ayrancı, Küpeli, Ams.) *krş. henceri*
evedi: Acele, çabucak. (Sarayözü, Ezine, Mer. ve k.)
geyri: Sonra. (Ams. mrk; Ams. k.)
gbiş gbiş: Çocuk yürüyüşünü belirten ifade (Merz. mrk.)
gıdım gıdım: Azar azar. (Merz. diğ. köy.)
gıfdak: Birdenbire. (Merz. diğ. köy.)
gıfır gıfır: Birdenbire. (Merz. diğ. köy.)
gyıgıçlama: Bir köşeden karşı köşeye. (Merz. mrk.)
gide gide: Yavaş yavaş. (Merz. diğ. köy.)
gine: Yine. (Merz. diğ. köy.)
gücüleyin: Ancak, güçlkle. (Merz. mrk.)
gürüf gürüf: Sürü sürü. (Merz. diğ. köy.)
hankır hankır: Boş boş (gülme). (Ams. mrk.)
henceri: Nasıl. (Ayrancı, Küpeli, Ams.) *krş. enceri*
hodaydan: Birdenbire. (Merz. mrk.)
ıgıl ıgıl: Sürekli. (Merz. mrk.)
ılgım salgım: Belli belirsiz. (Merz. diğ. köy.)
ifil ifil: Hafif hafif. (Merz. mrk.)
indice: Şimdi. (Ams. mrk.)
ipil ipil: Parça parça. (Merz. mrk.)
kabal ~ kabala: Toptan, birden. (Ezinepazarı, Mer.)
keh keh: Soluk soluğa. (Merz. mrk.)
kelli: Sonra. (Merz. mrk.)
kıdım kıdım: Azar azar. (Merz. mrk.)
kıfdak: Birdenbire. (Merz. mrk.)
kıfıl kıfıl: Sapır sapır (düşüp ölmek). (Merz. köy.)
kıyın kıyın: Kıyıdan kıyıdan, gizli gizli. (Merz. diğ. köy.)
lapak lapak: Topak topak; pıhtı pıhtı. (Merz. mrk.)
lop lop: Büyük ve yumuşak parçalar durumunda. (Merz. mrk.)
löngül löngül: Deve yürüyüşü için kullanılan bir ifade. (Merz. mrk.)
mar mar: Pırıl pırıl olmak (sağlıklı yüz için). (Merz. mrk.)

- mayıl mayıl:** Üzgün üzgün (bakmak). (Merz. köy.)
- mısmıl:** Büsbütün, tümüyle. (Ams. mrk.)
- nemene:** Nasıl. (Ams. mrk.)
- nenceri:** Nasıl. (Azer göç.)
- onat:** Tersin karşıtı, yüzü doğru. (Merz. mrk.)
- oylum oylum:** Parça parça. (Merz. mrk.)
- pat pat:** Yer yer, seyrek olarak. (Merz. köy.)
- payır payır:** Kâğıt, bez vb. şeyler yırtılırken çıkan ses için kullanılan bir ifade. (Merz. mrk.)
- peç peçe:** Art arda, peş peşe. (Ams. mrk.)
- pepil pepil ~ püpül püpül:** Kekeleye kekeleye konuşma kullanılan bir ifade. (Merz. köy.)
- peren peren:** Darmadağın, karmakarışık. (Merz. mrk.)
- sıpır sıpır:** Parça parça. (Merz. mrk.)
- siyim siyim:** Yavaş yavaş. (Ams. mrk.)
- soluğan:** Soluk soluğa, tıknefes. (Merz. mrk.)
- şarkadak:** Aniden. (Merz. mrk.)
- telesik:** Tez. (Ams. mrk.)
- teviye:** Bir dizi. (Merz. diğ. köy.)
- teya:** İşte. (Ams. mrk.)
- tezce:** Çabucak. (Merz. mrk.)
- ucun ucun:** Yavaş yavaş. (Merz. mrk.)
- usbekes:** Kesinlikle. (Ams. mrk.)
- vağlıdak:** Birdenbire (dolmak, boşalmak). (Merz. diğ. köy.)
- vazır vazır:** Birbirini ardı sıra. (Merz. köy.)
- yatımına:** Tartışma çıkarmayacak gibi. (Merz. mrk.)
- yelyepelek:** Çabucak. (Merz. mrk.)
- yılp yılp:** Pırıl pırıl. (Merz. diğ. köy.)
- yol:** Kez, defa. (Merz. mrk.)
- zangadak ~ zangıdak ~ zıngıdak ~ zınkıdak:** Birdenbire. (Ams., Mer. k., Şehsadi)
- zımbazık:** Hıncahınç. (Merz. mrk.)
- zögül zögül:** Art arda. (Merz. mrk.)

18. Ünlemler

aah: Acıma ünlemi. (Ams. mrk.)

anam: Korku, şaşma, hayranlık ünlemi. (Merz. mrk.)

bâli ~ balim ~ baylim: Bari, keşke. (Mer. Ams. ve ç.)

biç biç: Hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi. (Ams. mrk.)

bidenem: Bir tanem. (Merz. mrk.)

cü cü: Tavuk çağırma ünlemi. (Merz. mrk.)

dovah: Hayvana seslenme. (Ams. mrk.)

döha ~ doğgah: Sığırları yürütme ünlemi. (Merz. diğ. köy.)

gı: Be. Hey gibi ünlem. (Ams. mrk.)

gıcık gıcık: Keçileri çağırma ünlemi. (Merz. diğ. köy.)

güdü güdü: Köpek çağırma ünlemi. (Merz. mrk.)

höst: Hayvana seslenme ifadesi. (Merz. diğ. köy.)

ibi: Kaz gütmeye ünlemi. (Merz. diğ. köy.)

oha: Sığır durdurma ünlemi. (Merz. mrk.)

piçi piçi: Sığır, davar çağırma ünlemi. (Merz. diğ. köy.)

piş piş ~ pişo pişo: Dana çağırma ünlemi. (Merz. mrk.)

pişi pişi: Öfkeli mandayı yatıştırma. (Merz. köy.)

pit pit: Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi. (Ams. mrk.)

vıh: Üzüntü bildiren ünlem. (Merz. mrk.)

vış: Acıma, şaşkınlık, sevgi, üşüme, acı bildiren ünlem. (Merz. mrk.)

19. Yiyecek ve İçecek Adları

açma: Pide, ince tandır ekmeği. (Ams. mrk.)

ağuz ~ avuz: Yeni doğurmuş bir hayvandan ilk günlerde sağılan, koyu yapışkan süt; ağız. (Mer. k., Gmş., Taşova)

ahılğan: Çamsakızı, reçine. (Merz. diğ. köy.)

akbar: Peynir, turşu, sirke gibi şeylerin üzerinde biriken beyaz köpük. (Ams. mrk.)

aşır ~ aşura: Aşure. (Ams. mrk.)

aşlık: Buğday, mısır gibi tahıl ürünlerinden yapılan çorbalık, bulgur gibi yemeklikler. (Taşova)

banak çörek: Parmak çörek, üç tanesi bir arada pişirilen çörek. (Sarıköy., Mer.)

bastı: Patlıcan veya kabakla yapılmış kır yemeği. (Ams. mrk.)

bazlama: Saç ekmeği. (Merz. diğ. köy.)

bide II: Bir çeşit tepsi böreği. (Ams. mrk.)

bide: Pide. (Merz. mrk.)

borani: Kızartılmış yumurtaya sarımsaklı yoğurt dökülerek yapılan yemek. (Merz. mrk.)

bozbaş: Söğüş. (Ams. mrk.)

burun çayı: Demlikten bardağa ilk konulan çay. (Merz. mrk.)

cimcik ~ **cimcük**: Ev makarnası. (Merz. mrk.)

çeçil: Yağı alınmış süttten yapılan peynir. (Merz. mrk.)

çemiç: Dut kurusu. (Ams. mrk.)

çevkel: Kolay ayıklanamayan ceviz. (Ams. mrk.)

çiğ: Çökelek yapmak için çiğ süt. (Merz. mrk.)

çiğleme: Yağsız süttten yapılan peynir, çökelek. (Aydınlı aşireti, Mer.)

çir: Meyve kurusu. (Merz. mrk.)

çöz I: Bağırsak yağı. Merz

dadak: Küçük çocuklara verilen tatlı yiyecekler, tatlı. (Zana)

dalah: Bozulmamış bal peteği, kovanın yanlarındaki küçük beyaz bal peteği (Zana)

dalak I: Bozulmamış bal peteği. (Taşova, Mer. k.)

daman: Sığırın kaburga kemiklerinden karın kısmına olan etleri. (Merz. mrk.)

damızlık: 1. Pekmez, yoğurt, peynir vb şeyleri yapmaya yarayan maya. (Mer. k., Zana); 2. Harcanacak şeylerin tekrar çoğalmasa dileğiyle saklanan şey. (Mer. k.)

dayama: Pide türü. (Merz. mrk.)

dilme: Koyun ve keçinin boyun ve kürek kemiğinin çevresindeki etli kısım. (Merz. mrk.)

dönderme: Yağda kızartılan pide. (Taşova, Mer.)

dügü: 1. İnce bulgurdan yapılan pilav. (Merz. diğ. köy.; Sarı-Mer.); 2. Bulgur unu. (Zana)

eğşi: Kızılalık vb. meyvelerden yapılan yiyecek (Merz. diğ. köy.)

ekşimik: Kesmik ya da çökelek. (Ams. mrk.)

erüšte: Kibrit çöpü gibi doğranan makarna. (Merz. diğ. köy.)

fetir: Saçta pişirilen yufka ekmeği. (Merz. mrk.)

gah: Elma, armut kurusu. (Ams. mrk.)

gale: Kuru mercimek yemeği. (Merz. diğ. köy.)

germeç II: Közde bütün kızaran piliç vb

gılık: Saçta pişirilen ekmek. (Merz. mrk.)

gıyma: Kuşbaşı etin kavrulmasıyla yapılan kavurma. (Merz. diğ. köy.)

gidil: Mısır unundan yapılan ekmek. (Merz. köy.)

güdül: Saçta ya da fırında pişen mısır ya da buğday unundan yapılan ekmek. (Taşova, Ziyere, Mer.)

güveğönü: Gelin tarafından gönderilen tatlı. (Merz. diğ. köy.)

haluçka: Et ve lokma ile hamurdan yapılan yemek. (Merz. mrk.)

haşıl: Buğday, mısır unundan yapılan yemek. (Merz. mrk.)

hedik: Aşure. (Merz. diğ. köy.)

hele: Un çorbası. (Merz. diğ. köy.)

helese: Çok kaynayıp bulamaç olan yemek. (Mer. ç.)

helle çorbası: Un çorbası. (Ams. mrk.)

hevek: Değneğe bağlanan üzüm, elma, armut dizini. (Taşova, Mer. ve k.)

hırç: Etteki sinirli kısım. (Merz. mrk.)

höşmerim: Tatlı. (Merz. mrk.)

işgefe ~ işkefe: Açılmış yufka. (Merz. mrk.)

karıklı: Buğday, arpa ve çavdar karışımı. (Merz. mrk.)

kaypak: İçi peynirli bir çeşit tatarböreği. (Merz. mrk.)

kelefir: Sac üzerinde pişen yufka ekmek. (Merz. mrk.)

kesik I: Çiğ süttten yapılan yağsız peynir, çökelek. (Merz. mrk.)

kesmük: Kesilmiş süt. (Merz. mrk.)

keş I: Kış için kurutulan yağsız, tuzsuz yoğurt. (Merz. mrk.)

keşkek: Dövülmüş buğday ve etle pişirilen bir çeşit yemek, lapa. (Merz. mrk.)

kete: Yağlı, mayalı ya da mayasız hamurdan yapılip külde pişirilip çörek. (Merz. mrk.)

kırma: Hayvanlara yedirilen, değirmende ufaltılmış, ezilmiş her çeşit tahıl. (Merz. köy.)

kocagölmez: Yağlı hamura kavrulmuş ve dövülmüş haşhaş katılarak yapılan ekmek. (Merz. mrk.)

koyultmaç ~ koyutmaç: Yeni yavrulmuş hayvanın ilk sütü, ağız. Sonbaharda doğal olarak koyulaşan ya da kaynatılarak koyulaştırılan süt. (Ams. ve ç., Taşova)

kölemez: Ayrıla pişmiş süt karıştırılarak yapılan yiyecek. (Merz. mrk.)

könbe: İki sac arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek. (Merz. mrk.)

közleme: Külbastı, ateşte pişirilen et. (Merz. mrk.)

külcük: Külde pişirilen çörek. (Merz. mrk.)

mumbar: 1. Sığır, koyun, keçi vb. hayvanların kalın bağırsağı. 2. Kalın bağırsağa kıyma, ciğer, pirinç, soğan doldurarak yapılan bir çeşit yemek. (Merz. köy.)

oğul balı: Baharda çıkan arı yavrularının yaptığı beyaz ve iyi bal. (Merz. mrk.)

patlak II: Ateşte kavrularak patlatılmış mısır. (Taşova)

pazak: Zayıf, yağsız et. (Merz. mrk.)

pıt pıt: İnce, ufak bulgur. (Merz. köy.)

pıtıl: Mayasız sac ekmeği. (Merz. mrk.)

saçlık: Pişmiş etteki kalın şeritler. (Merz. mrk.)

salma çay: Şekeri içine konulan çay. (Merz. mrk.)

sası: Tatsız tuzsuz yiyecek. (Merz. mrk.)

sohum: Lokma. (Merz. mrk.)

sırtanak: Yağız, zayıf et. (Merz. mrk.)

teleme: Ağız ya da taze süte incir sütü damıtılarak yapılan süt kestirmesi. (Mer. ve k., Gmş.) Merz. diğ. köy.)

tike: Lokma, parça. (Merz. mrk.)

tovga: Yoğurtlu bulgur, pirinç ya da buğday çorbası. (Merz. mrk.)

umaçlı kete: İçinde kavrulmuş un olan pide. (Merz. mrk.)

urmalıbörök: Unla yapılan yemek. (Ams. mrk.)

üstlük: Yemeğin sonunda ağza alınan tatlı ya da lezzetli lokma. (Ams. mrk.)

yal: Hayvanlara verilen sulu yiyecek. (Taşova ve Mer. k.)

yalkı: Yağsız, besi değeri olmayan et. (Ams. mrk.)

yarma I: Buğday, arpa, bezelye vb.nin iri çekilmiş, dövmesi. (Merz. diğ. köy.)

yoka: Yufka ekmek. (Merz. köy.)

yöre II: Değirmenlerde, taşla kasnak arasında kalan ve hayvan yemi olarak kullanılan salt un. (Taşova k., Mer.)

yutmuk: Ağızdaki bir yutumluk şey. (Merz. mrk.)

20. Mantar Adları

bar: Sirke, pekmez vs üzerindeki köpük, küf, mantar. (Ams. mrk.)

domalan: Mantar. (Merz. diğ. köy.)

sobelen: Koni biçiminde mantar. (Merz. mrk.)

yeryaran: Bir tür mantar. (Merz. köy.)

21. Diğer (Genel) Adlandırmalar (Durum, İfade, Eğlence, Kişi, Topluluk, Alışveriş, İletişim vb. Adları)

abra III: Denge, muvazene. (Merz. diğ. köy.)

acık: Hiddet, öfke. (Ams. mrk.)

adamılık II: İyilik, insanîyet. (Merz. diğ. köy.)

ağacalık: Bir iş yapana ücretinden başka verilen şey, para. (Mer., Varay, Mer. k.)

ağırık: Angarya iş, manevi yük. (Merz. köy.)

ağlık: *süs* Pudra, düzgün, aklık. (Ams. mrk.)

akkanat: Eski askerî örgüte göre muvazzaf, ihtiyat, rediften sonra gelen yaşlılar. (Ams. k.)

al: Hile, tuzak. (Merz. diğ. köy.)

alabanda / alabandı: 1. Gürültü, patırtı, şamata; 2. Kibir, gösteriş. (Merz. köy.)

alaf I: Alev. (Merz. köy.)

alaf II: 1. Hayvanların kışlık yiyeceği, saman, ot, mısır sapı vb. (Merz. köy.)

alagun: Gürültü. (Merz. mrk.)

alayı (alayısı): (*zamir*) Hepsi, bütünü. (Merz. köy.)

alaz: Alev. (Merz. köy.)

aldanguç: Avutacak, kandıracak, gönül alacak şey, söz. (Merz. köy.)

an II: Fırsat, elverişli. (Merz. diğ. köy.)

ana: Esas, asıl, temel. (Ams. mrk.)

anacak: Hatıra, hediye, armağan. (Merz. diğ. köy.)

arap daşağı II: Müşterek verilecek ziyafette masrafa iştirak ettirilmeyen üçüncü kişi. (Merz. mrk.)

arzuman: İstek, şiddetli istek. (Gmş., Mer.)

asku: Resmi işlerde ilan. (Merz. köy.)

avk: Düzen, hile. (Merz. diğ. köy.)

aydıncak ~ aydınnık: Aydınlik. (Merz. diğ. köy.)

bac: Zorbalıkla alınan para. (Merz. diğ. köy.)

barhana: Grup, takım, kabile, kalabalık, toplantı, fırka, denek. (Merz. mrk.)

bās: Bahis, iddialı sözleşme. (Merz. köy.)

bāsış: Bağış. (Merz. köy.)

- başaca:** Sonuna kadar anlamında söz. (Merz. mrk.)
- başarat:** Basiret. (Ams. ve ç.)
- bayatı:** Bayati makamında okunan şarkı. (Az. k.)
- behre:** Dokuma işçiliği ücreti. (Merz. mrk.)
- ben beng:** Meyvedeki olgunlaşma hali. (Ams. mrk.)
- berçin I:** Perçin. (Ams. ve ç.)
- biçit:** Bir çift. (Merz. mrk.)
- bilişiklik:** Tanışıklık. (Ams. ve ç.)
- bitim:** Yetişiş, kuruluş, yapı. (Merz. mrk.)
- bozuk:** Uzun hava, bozlak. (Merz. mrk.)
- cendek:** İnsan veya hayvan ölüsü. (Merz. mrk.)
- cingit ~ çingit:** Çingene. (Merz. mrk.)
- çağlın:** Gelişmeyen ekin. (Merz. mrk.)
- çalkantı:** Tahılın kalbur üstünde kalan toz ve çöpleri. *Kalıntı.* (Ams. mrk.)
- çeç ~ çeş:** Samandan ayrılmış tahıl yığını. (Mer. ve k., Sarayözü, Ezine, Eraslan, Ams.)
- çıpar:** Biçim, şekil (hayvan için). (Merz. mrk.)
- çıpar:** Biçim, şekil. (Merz. mrk.)
- çirk:** Tütün zifiri. (Merz. mrk.)
- çobancalık:** Çoban hakkı, bahşişi. (Merz. diğ. köy.)
- çölçöplük:** Döküntü. (Merz. mrk.)
- çöz II:** Fırın sıcaklığın az olması. (Ams. mrk.)
- çöz III:** Fırın sıcaklığının çok olması (Ams. ve k., Mer.)
- dabak:** Yaşlanmış ağaç; dalları kesilmiş ağaç gövdesi. (Merz. diğ. köy.)
- dakanak:** İlgî, ilişki. (Ams. ve ç.)
- dalgır:** Yıkanan kaplar silinmeden kurduğu zaman üzerlerinde beliren lekeler, hare (Zana)
- danışık ekmeği:** Düğün yapacak olanın danışmak için komşularını davet ettiği toplantı. (Merz. mrk.)
- danışık:** Anlaşma, sözleşme. (Merz. köy.)
- darabul:** Köy düğünlerinde geceleri, ateş etrafında, davul, zurna ile oynanan oyun (Ams. k.)
- değme:** Seçme (Merz. diğ. köy.)
- dekmük:** Tekme. (Merz. mrk.)
- dem:** Pişirilen ekmeğin kıvama gelmesi. (Zana)
- deme:** Atasözü. (Ams. mrk.)

dene: Tahıl (Ams. mrk.)

dene: Tane. (Mer. ve k., Taşova)

deyiş: Mani, destan, ağıt. (Merz. diğ. köy.)

dıkır: İyi hal ve düzgün gidiş. (Ams. mrk.)

dımbıltı: Uzaktan duyulan davul sesi (Merz. mrk.)

dırlama: Gelişigüzel konuşma. (Merz. diğ. köy.)

dışlık: Rahat, huzur, neşe, iç ferahlığı. (Merz. diğ. köy.)

diydık: Gereksiz, yersiz ikram. (Azer göç.)

diki: Tane. (Ezine)

dobura: Dolambaçlı yolara sapmadan gerçeği söyleme. (Merz. diğ. köy.)

doğuztopu: Elleri ayakları arkadan bağlama u. (Merz. diğ. köy.)

dörtleme: Tarlayı dördüncü kez sürme. (Merz. diğ. köy.)

dutamak: Anapara. (Ams. mrk.)

dünürlük: Söz kesme toplantısı

düzme: Mani, türkü. (Merz. mrk.)

ebede: 1. Dügünde geline getirilen armağanlar gösterilirken söylenen söz. (Mer. ve k.)

eğsügetek: Kadın. (Merz. diğ. köy.)

ekintü: Eksilen şey. (Merz. diğ. köy.)

el I: İlgi. (Mer., Ama ve ç.)

elçim: Tutam, demet. (Merz. mrk.)

eletek: Çocuk oyununda bilye engele takıldığında söylenen söz. (Merz. mrk.)

en I: Hayvanlara, eşyalara vurulan damga, işaret. (Merz. diğ. köy.)

endelep: Oyun, hile. (Merz. mrk.)

engez: Engel. (Mer. ç.)

ericek ekmeği: Sahur yemeği. (Merz. diğ. köy.)

ericek: Sahur yemeği. (Mer. ve k., Gmş.)

eş II: İnsan ve hayvanlarda doğum sırasında, bebek ya da yavrudan sonra gelen etsi madde, son, *etene*. (Merz. mrk.)

eşgin: Atın rahvan yürüyüşü. (Merz. mrk.)

eter: Haber. (Azer göç.)

feyil: Huysuzluk. (Merz. diğ. köy.)

feyilsizlik: Kanaatkâr olmama hali. (Merz. diğ. köy.)

fitik: Tahsildar makbuzu. (Sarayözü, Şehsadi, Ezine, Heniske, Girap)

fitoz: *süs* Gelin saçı (hotoz). (Merz. diğ. köy.)

- gabal:** Götürü pazarlık. (Merz. mrk.)
gabala bazar: Götürü pazarlık. (Merz. diğ. köy.)
gağıl: Çamurların kuruması. (Merz. mrk.)
gardak: Dokumada, dikişte pürüz. (Merz. mrk.)
gater: Katar. (Merz. diğ. köy.)
gıcık I: *dışkı* Hayvan pisliği. (Merz. mrk.)
gıcırı bükme: Zora getirme (Taşova, Mer. ve ç.)
gıcırmaq: Oyunbozanlık. (Merz. diğ. köy.)
gıg: *dışkı* Hayvan pisliği. (Ams. mrk.)
gömü: Gömü. (Merz. diğ. köy.)
göndürü: Uğurlama. (Merz. diğ. köy.)
görenek I: Gelenek, alışkı. (Merz. mrk.)
görenek II: Geçici yenilik, moda. (Merz. mrk.)
görkem: Gösteriş, görünüş. (Merz. diğ. köy.)
göz kesimi: Göz kararı. (Merz. diğ. köy.)
gübür: Süprüntü, toz. (Mer., Taşova)
gümültü: Gürültü. (Merz. mrk.)
hangırtı: Boş gülüş. (Merz. mrk.)
hasşıl: Pürüz. (Merz. mrk.)
hees: Sabanın tarlada açtığı iz. (Merz. mrk.)
henir: Nefes. (Azerî k., Mer.)
hoğ: Aşırı cinsel istek. (Merz. mrk.)
hohucuk: Çocuk dilinde umacı. (Merz. mrk.)
horhuç: Dilenci torbası (çocuk dilinde). (Sarı)
horsa: İstek. (Merz. mrk.)
höbek: Yığın, öbek. (Merz. mrk.)
hömücük: Umacı. (Merz. diğ. köy.)
hörtüm: Yudum. (Ams. mrk.)
hüdük II: Korku, kuruntu. (Merz. mrk.)
hüşüm: Kuşku, korku. (Merz. mrk.)
ırahvan: Atın yavaş yürüyüşü. (Ams. k.)
ışmar: El, yüz, baş ile yapılan işaret. (Merz. diğ. köy.)
imece: Birlikte yardımlaşma iş görmek. (Merz. mrk.)
kara: İftira, suç. (Merz. mrk.)

karagula ~ karagura ~ karakura: Kâbus. (Mer., Ziyere; 'karagura' Çoram; 'karagula' Taşova)

kargın I: Suların çoğalarak taşmış, kabarmış durumu. (Merz. mrk.)

kavrak: İki elle tutmak. (Merz. mrk.)

keçik: Başörtüsünün uçlarını çene altından geçirip tepede bağlama biçimi. (Ams. mrk.)

kesik II: Sıra, nöbet. (Ezine)

keslek: Hayvanın samanını incisini yiyip irisini ayırması. (Merz. mrk.)

keş II: Durum. (Merz. mrk.)

kıbal: Değişik ve özel biçim, yol. (Merz. mrk.)

kıgılcım: Kıvılcım. (Azer göç.)

kınık: Düşman. (Ams. mrk.)

kırım: Çiftçinin tarlayı süreceği ya da tohum atacağı zaman ayırdığı parçalar. (Merz. köy.)

koğu: Çekiştirme, kötüleme. (Merz. mrk.)

konak: Misafir. (Merz. mrk.)

köz: Kor. (Merz. mrk.)

kumancalık: Öğütme ücreti. (Merz. mrk.)

külte: Bağlam, demet, düzine. (Merz. mrk.)

kündiye: Gündeye, gündelik. (Merz. mrk.)

ım: Ceza. (Merz. mrk.)

loda: Taneli tanesiz saman yığın. (Merz. diğ. köy.)

mayıs: dışkı Yaş sığır pisliği. (Merz. mrk.)

meres (II): Köpeğin yaşı. (Merz. köy.)

mosmoruş: Konuşma, gizli konuşma. (Merz. mrk.)

murt: Suların dibine çöken tortu. *Kalıntı*. (Merz. köy.)

nönnü: Hortlak, umacı. (Merz. köy.)

oyulgama: Kalın, seyrek, gelişigüzel dikiş. (Merz. mrk.)

öd: Yüreklilik. (Merz. köy.)

ödül: Armağan. (Merz. mrk.)

öğrenbeşlik ~ öğrencelik: İlk yapılan iş, deneme, temren. (Taşova, Mer.)

ölüğün körü ~ öllüğün körü: Elinin körü, Kızınca söylenen bir sövgü. (Merz. köy.)

öndül: Ödül. (Merz. mrk.)

parpı: Dayak. (Merz. mrk.)

- partal:** Abartılmış söz, yalan. (Merz. köy.)
patente: Tuzak. (Merz. mrk.)
pörnek: İnsanların ortak yararları için oluşturdukları topluluk. (Merz. köy.)
pürçek: Oya, püskül, saçak. (Merz. köy.)
san: Pas. (Merz. mrk.)
sevindirik: Heyecan. (Taşova)
simsim ~ sinsin: Ateşin etrafında oynanan bir oyun. (Merz. mrk.)
soyak: Soy. (Merz. mrk.)
şakak parası: Boyna takılan para. (Ams. mrk.)
şaplak: Tokat. (Merz. mrk.)
şarkadalık: Haylazlık, yaramazlık. (Merz. mrk.)
şaşkal: Yanlış, ters. (Merz. diğ. köy.)
şenlik: Kalabalık. (Merz. mrk.)
tak düzen: İşi yolunda ve düzenli olmak anlamında bir söz (Mer. ve k.)
takanak: İlişki. (Merz. mrk.)
takıntı: Alacak, borç. (Ams. mrk.)
tamu: Cehennem. (Ezinepazarı)
tap: Güç, kuvvet. (Merz. mrk.)
tavatır: Yaygın söylenti. (Merz. mrk.)
tepike: Tekme. (Ams. mrk.)
tevir: Çeşit, tür. (Ams. mrk.)
tiğ I: Savrulmuş harman tınazı (**tınaz**<Harmanda dövülmüş ve savrulmak üzere hazırlanmış ekin yığını.; Ams. mrk.)
tomturak: Alım, gösteriş. (Merz. mrk.)
torbalı: Çingene. (Ziyere)
tügmek: Çıkıntı, en uç boğum. (Merz. diğ. köy.)
tüssü: Duman çıkarma işi, tütsü. (Merz. mrk.)
ucar: Belirti, ipucu anlamına 'haber'le birlikte kullanılır. (Merz. diğ. köy.)
üçürdüm: Üçe bölme. (Merz. köy.)
ütülük: Islık. (Merz. mrk.)
vesek: Karşılık. (Merz. köy.)
vır vır: Dedikodu, gevezelik. (Merz. köy.)
yalım: Onur, çalım. (Mer. k.)
yalman: Eğri gitme. (Merz. köy.)
yamaç: Bedel, karşılık. (İlisu, Ams.)

- yamalıh:** Yama. (Taşova)
yârenlik: Söyleşi, dostluk. (Merz. mrk.)
yeğinlik I: Taşkınlık, azgınlık, kıyıcılık. (Merz. diğ. köy.)
yeğinlik II: Bolluk. (Merz. köy.)
yelleme: Çalgıda hızlı tempo. (Merz. mrk.)
yenük: Zimmet, açık. (Merz. diğ. köy.)
yıkım: Zarar. (Ams. mrk.)
yıllık: Yıllık ücret. (Merz. köy.)
yiye: Sahip. (Ams. mrk.)
yordam: Kılavuz. (Merz. mrk.)
yorğa: Atlarda, rahvana yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan. (Merz. mrk.)
yöndem: Yol, yöntem. (Merz. mrk.)
zılıgt: Paylama. (Merz. mrk.)
zırlıtı I: Yakışksız tartışma, kavga. (Merz. mrk.)
zırzop yolu: Gelin sahiplerinden delikanlıların aldıkları bahşiş. (Merz. mrk.)
zontur: Kibir, çalım, yakışık. (Merz. mrk.)

Sonuç

Derleme Sözlüğü'ne göre Amasya'ya Ait Söz Varlığı sınıflandırıldığında ilginç ve zengin bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Yapılan inceleme sonucu sözcükler 21 ayrı alt başlıkta sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma ve sözcük sayıları şu şekilde ortaya çıkmıştır: 1. Aile ve Kan Bağı ile İlgili Sözcükler (31 sözcük), 2. Araç Gereç (Madde-Nesne) Adları (344 sözcük), 3. İnsan ve Hayvan Bedenleri ile İlgili Sözcükler (59 sözcük), 4. Bitki Adları (122 sözcük), 5. Hayvan Adları (126 sözcük), 6. Giysi Adları (65 sözcük), 7. Hastalık ile İlgili Sözcükler (70 sözcük), 8. Hava Olayları ile İlgili Sözcükler (32 sözcük), 9. İş ve İşçi Sözcükleri (25 sözcük), 10. Çocuk Oyunuyla İlgili Sözcükler (13 sözcük), 11. Renk Adları (7 sözcük), 12. Sıfatlar (365 sözcük), 13. Su Kaynağı Adları (13 sözcük), 14. Yapı, Bölüm ve Bina Adları (69 sözcük), 15. Yer ve Yön Adları (97 sözcük), 16. Zaman Dilimi Sözcükleri (12 sözcük), 17. Zarflar (97 sözcük), 18. Ünlemler (20 sözcük), 19. Yiyecek ve

İçecek Adları (96 sözcük), 20. Mantar Adları (4 sözcük), 21. Diğer (Genel) Adlandırmalar (*Durum, İfade, Eğlence, Kişi, Topluluk, Alışveriş, İletişim, Nesne vs. Adları*) (207 sözcük).

İkilemelerin çokça yer aldığı Amasya ağzında sözcük yapımı Türkiye Türkçesinin genel yapısına uygun türetme özelliklerine sahiptir. Genellikle belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlamasından oluşan adlandırmalar ile sıfat-fiil ve isnat grubu yanında bir tane belirtili isim tamlaması örneğine (*dığdığının dığdığı*) rastlanmıştır:

Belirtili İsim Tamlaması: *dığdığının dığdığı*.

Belirtisiz İsim Tamlaması: *ahır sekisi, akıl delisi, arap daşağı/araptaşağı, ay alması, bağ bıkcısı, başsuyu, bedürük çöpü, bekmez kefi, boğaz elması, boyacıli, bulut geçi, bursa buğdayı, burun çayı, cırcır böcüğü, cinarabası, comuş ineği, daş yoku, dodili kuşu, döl yatağı, dönekbaşı, ebebulguru, ebemkuşağı, eğe kemiği, elbiz yolu, ericek ekmeği, gecekuşu, gıcıkdan otu, gice çiçeği, gün kavuşması, gün yağmuru, güveğiönü, güvercin taklası, güz yiğidi, helle çorbası, kafa kâğıdı, kapaltı, kaşık çalımı, kaya üzümü, kemerocağı, koltuk kaması, kapaltı, kargıdalı, kuşkuşekmeği, kuzuluk kapısı, ocakeşşe ~ ocak eşeği, öksüzçidemi, örtmealtı, parmak kurusu, pazıpancarı, pekmezkefi, sancı çubuğu, tavukgötü, terki heybesi, yelönü, yer odası, yiğitbaşı, yüz alacı, zırzop yolu ...*

Sıfat Tamlaması: *aç boğaz/buğaz, ağyel, akaba, akbulut, akkanat, akpakla, aktoprak, ala bulut, alatav, albardak, aldirayaz, altınbaş, aynalı işlik, badi parmak, bakır kır, banak çörek, bidahakine, bidene, bidınnak, bodurmahmut, buesz, çatal iğne, dikme çelik, eskibeki, gök öksürük, gülfatma, iri buğday, kara yapı, karabilecek, karadüzen, karagula ~ karagura ~ karakura (kâbus), karaoğ, kızıl kır, kızılkurt, kızılkuş, kocagölmez, öteğün, salma çay, suluzırtlak, tahtaterlik, talaş arı, taş enek, topbaş, umaçlı kete, urmabörek, yeniyetme, yeşilbaş ördek ...*

Sıfat-fiil: *etyaran, gözbayııcı ~ göz bayıcı, kargabüken, keçeçürüten, ordubozan, tak düzen, takdelen, tezeker, yeryaran ...*

İsnat Grubu: *ağzı bek/pek, bağrı yuka, boynuburuk, dabanı düz, eliböğründe, kalbibütün ...*

Cümle Biçiminde İsim: *mıhsıçtı, siğnebitti ...*

Ses Taklidi İsim: *takatuka.*

İkilemeler: *agmaz dönmez, alaca belece, alaca bulaca, apul apul, aram aram, biç biç, cü cü, dankıl dankul, diñgil diñgil, dizin dizin, dumur dumur, ebelek sepelek, gıbış gıbış, gıcık gıcık, gıldır gücük, güdü güdü, gürüf gürüf, hankır hankır, ıñıl ıñıl, ılgım salgım, ifil ifil, ipil ipil, keh keh, kıfıl kıfıl, kıyın kıyın, lapak lapak, lop lop, löngül löngül, mar mar, mayıl mayıl, oylum oylum, pat pat, payır payır, peç peçe, pepil pepil, peren peren, pıt pıt, piçi piçi, piş piş, pişo pişo, pit pit, püpül püpül, tısır tısır, ucun ucun, varımlı varışlı, virgil virgil, yamrı yumru, yılp yılp ...*

“Oysam” (halbuki, oysaki-Taşova, Mer.) bağlacı, cambur cumbur” (su içinde hareket eden cismin çıkardığı sesi anlatan ikileme-Merz. mrk.) yansıma ikileme, “he mi” (öyle mi, değil mi-Merz. mrk.) edatı, “sap yıldızı” (Ülker yıldızı-Ams. ve ç.) ve “yıldız zikke” (Demirkazık. Kutupyıldızı-Merz. mrk.) gibi yıldız adları da sınıflandırmaya dâhil edilmemiş sözcüklerdendir.

Çalışmaya ek olarak gerek sözlükteki sözcüklere göre gerekse yaşadığımız bölge olması sebebiyle kendi ekleyeceğimiz bazı örnek sözcüklere göre Amasya’ya ait bir kısa/özet ses bilgisi özelliklerini de eklemeyi uygun gördük.

Art damak ünsüzü /k/nın sızıcılaşarak arka damak ünsüzü h’ya ve /ğ/’ya döndüğü görülmektedir. Amasya ağzında /y/, /c/, /ç/, /ş/ ünsüzleri önlüleştirilmektedir (inceltmektedir). Birçok farklı örnekleri bulunan ilerleyici ve gerileyici benzeşmeler; /r/ ve /l/ ünsüzleriyle başlayan alıntı kelimelerde ünlü türemesi; sürekli ve süreksiz ünsüzler arasındaki değişimler, yaygın biçimde hece düşmesi görülmektedir. Dudak ünsüzü yanındaki ünlüler yuvarlaklaşmaktadır. Art damak ünsüzü ñ (*diñgil diñgil, doñra, doñurca, doñuzluk, doñuztopu, gañgak, gañrık, geñzek, goñur, içeñü, öllüñ körü, pesenü gibi birçok örnekte olduğu gibi*) korunmaktadır. İki kelime arasında kullanılan /g/ ünsüzü eriyerek hece kaynaşması meydana getirmektedir. Hece düşmesi sırasında ekleşme dolayısıyla ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır. Uzun ünlüler hece kaynaşması ve ünsüz düşmesi

sonucunda da gözükmetedir. Amasya ağzında düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülmektedir. Eski Oğuz Türkçesindeki yuvarlak şekiller Amasya ağzında korunmaktadır. İşte (gösterme edatı) yerine kullanılan ifadenin çeşitli biçimleri bulunmaktadır: daha ~ dâha ~ deydaha ~ teya (orada, şurada, işte). Birçok Orta Anadolu ağzında yer alan “bundan kelli” ifadesinin yapısı dikkat çekicidir. Sözcüğün yapısı ‘gayrı’ sözcüğünden evrildiğini (?geyri>geri>keri>keli>kelli) düşündürmekte olduğu gibi geri (keri) sözcüğünden bozma olması daha mantıklı durmaktadır. Her ne kadar anlamca “gayrı=sonra”ya uygun gözükse de “bundan geri, bundan böyle, bundan sonra” anlamı da mantıkça ve anlamca uygun gözükmetedir. Dolayısıyla ses ve biçim birlikte düşünüldüğünde bundan kelli ifadesinin “bundan ker/geri”den geldiği görüşü ağır basmaktadır.

Derleme Sözlüğüne Göre Amasya Ağzı Özellikleri

Gerek günümüzdeki kullanılan ağızdan gerekse Derleme Sözlüğü'nden seçilen sözlerden hareketle Amasya ağzındaki belirgin ses bilgisi özellikleri ve örnekleri şunlardır:

Ötümlüleşme: -/ç/>-/c/ değişimi: *bahca, bégci, gènc*; -/f/>-/b/- değişimi: *sıbir (sıfır)*; -/f/>-/v/- değişimi: *misävîr*; -/h/>-/b/- değişimi: *sahibi>sayibi*; -/h/>-/c/- değişimi: *éssac, bacce*; -/h/>-/y/ değişimi: *şeyir, şâyit, gáyfe*; /k/>/ğ-/ değişimi: *ğadar, gabağ, ğah, ğahmah (kalkmak), ğalgan, ğarğın, ğardaş (kardeş), ğılif, ğıran, ğırkılık, ğırma, ğısğa, ğısmuk, ğıyámet, ğız, ğonak, ğoñur, ğonuş- ğulun, ğurilla (korela)*; /-k/>/-ğ-/ *başğa, çoşgun, gitdúğ, unutğan*; /-k/>/-ğ/ değişimi: *aldúğ, bacağ, çalışduğ, çéğdúğ, çocuğ, gèldúğ, yášámağ, yúzdúğ*; /k/>/g/ değişimi: *asgerlig, böreg, ecüg (azıcık), eğşügetek, gèleneg, gideceg, gèndi / gendü (kendü), gişi (<kişi; koca, eş) geriz, gölük, günücü (<künücü)*; -/k/>-/y/- değişimi: *áyşám*; /p/>/b/ değişimi: *bahalı, barmak, bég, bégmez, bekmez kefi (açık pekmez rengi), bencere (pencere), bürçek, büşürüm, çalib, dib, ğahıb, harb, kitab; /s/> /z/ değişimi: hërkez, zabah, zébze*; /t/ > /d/ değişimi: *anedder (anahtar), daban, dabansız, daraklık, daşlık, datlı, dene, dépe, depme, dilki, dohdur, dombak dumağı, durna, dutak (tencere tutacağı), dutmah, ehdiyár,*

étdiler, gét-, hafda gibi sözcüklerde ötümlüleşme örnekleri görülmektedir.

Ötümsüzleşme: /b/ > /p/ değişimi: *paçak (bıçak), pürbüçük ~ pürpüçük, sohpet*; -/c/->-/ç/- değişimi: *saç*; /d/ > /t/ değişimi: *taha, tam, toğdur, tütkun*; g/ > /k/ değişimi: *kıdık*; -/l/->-/s/- değişimi: *ossun*; -/l/->-/t/- değişimi: *attun*; /v/ > /f/ değişimi: *fişne, kanefçe*; -/y/->-/s/- değişimi: *amassa*; /z/ > /s/ değişimi: *bilmes, biras, gasde, kiras, tussus*; -/z/->-/ç/- değişimi: *aççuğ* gibi sözcüklerde ötümsüzleşme örnekleri görülmektedir.

Sızıcılaşma: -/c/->-/j/- değişimi: *saj*; -/c/->-/z/- değişimi: *ezzâne*; -/ç/->-/ş/ değişimi: *ğaş, hês, úş*; -/ç/->-/ş/- değişimi: *ğaş-, saş, muhtaş*; /g/-> /h/- değişimi: *hırtlak (gırtlak)*; -/k/->-/h/- değişimi: *ahlim, çihar-, çihduğ, çohluk, dohuz*; -/k/>-/h/ değişimi: *artuh, bah, olacah, tavuh, ufah, yoh, yunah* gibi sözcüklerde sızıcılaşma örnekleri görülmektedir.

Ünsüz Benzeşmesi: -nl->-nn- benzeşmesi: *günnük (günlük)* sözcüğü yanında +lAr ekinin kullanıldığı *bunnar, değermenner, gadinnar, gelinner, onnân, torunnar* gibi sözcüklerde **ilerleyici benzeşme** örnekleri görülür. -cz->-zz- benzeşmesi: *ezzâne*; -hc->-cc- benzeşmesi: *accı, bacce*; -kg->-gg- benzeşmesi: *teşeggür, tégge*; -ln->-nn- benzeşmesi: *annım (alın+ım)*; -ls->-ss- benzeşmesi: *ossun (olsun)*; -rl->-ll- benzeşmesi: *ékeller, gétürüller, gideller, hayill, sémâveller, talla, yèller yüzellik ~ yüzerlik*; -rn->-nn- değişimi: *ğannıbahar, gışbunnu, yağanni, zunna*; -sy->-ss- benzeşmesi: *amassa*; -şs->-ss- benzeşmesi: *bassâlî*; -tç->-çç- benzeşmesi: *baççe*; -td->-dd- benzeşmesi: *şemşeddin, işiddi*; -ts->-ss benzeşmesi: *yâssı*; -zc->-cc- benzeşmesi: *accığ, éccúğ, kúccúğ*; -zs->-ss- benzeşmesi: *ğıssa* gibi sözcüklerde **gerileyici benzeşme** örnekleri görülmektedir.

Süreksiz Ünsüz Değişimi: /t/- > /ç/- değişimi: *cırnak (tırnak)ve /b/-> /d/-* değişimi: *dıngıldak (bingıldak)* örnekleri görülmektedir.

Sürekli Ünsüz Değişimi ve Nöbetleşmeleri: -/f/>-/v/ değişimi: *alaf*; /ğ/ > /h/ değişimi: *abuğun ~ abuhun*; /ğ/>/v/ değişimi: *koğu*; /ğ/>/y/ öyün; -/l/->-/n/- değişimi *eneğimsağma*,

nézzetli; /m/ > /n/ değişimi: *simsim* ~ *sinsin*; /n/ > /y/ değişimi: *göynek*; -/r/-> -/y/- değişimi: *biyisini*, *hörük* ~ *höyük (tepe)* gibi örneklerde görülmektedir.

Diğer Nöbetleşmeler: /a/ ~ /ı/ ~ ve /g/ ~ /k/ nöbetleşmesi: *zangadak* ~ *zangıdak* ~ *zingıdak* ~ *zınkıdak*; /c/ ~ /ç/ nöbetleşmesi: *bıcılkan* ~ *bıçılğan*, *cibildek* ~ *çipildek*, *cingit* ~ *çingit*; /d/ ~ /t/ nöbetleşmesi: *kosdak* ~ *kostak*, *kürdek* ~ *kürtek*; /e/ ~ /i/ nöbetleşmesi: *helke* ~ *helki*; /e/ > /ü/ nöbetleşmesi: *yöğrek* ~ *yöğrük* ~ *yüğrük*; /g/ ~ /k/ nöbetleşmesi: *işgefe* ~ *işkefe*; /ğ/ ~ /v/ ~ /y/ nöbetleşmesi: *geğsi* ~ *geyesi* ~ *geysi*, *zoğal* ~ *zoval*; /h/ ~ /k/ nöbetleşmesi: *boydah* ~ *boydak*; /h/ ~ /t/ nöbetleşmesi: *pehni* ~ *petni*; /n/ ~ /r/ nöbetleşmesi: *zınnık* ~ *zırnık*; /ö/ ~ /ü/ nöbetleşmesi: *böğelek* ~ *büğelek*, *gömele* ~ *gümele*; /r/ ~ /l/ nöbetleşmesi: *bāli* ~ *balim* ~ *baylim*; /s/ ~ /z/ nöbetleşmesi: *ahras* ~ *ahraz*; *apas* ~ *apaz*; /v/ ~ /ğ/ nöbetleşmesi: *eyrek* ~ *eğrek*; -c- ~ -d- nöbetleşmesi: *bocut* ~ *boduç* gibi örneklerde; ek nöbetleşmesi de *direcen* ~ *direnceç* ve *öğrenbeşlik* ~ *öğrencelik* gibi örneklerde görülmektedir.

Ünsüz İkizleşmesi: *aşşā*, *ğaşşığ*, *ğuccúğ*, *issot*, *kúççúğ*, *ödek* ~ *öddek* ~ *ödsek*, *vizik* ~ *vizzik*, *zatten* gibi örneklerde görülmektedir.

Ünsüz Düşmesi: -/h/- düşmesi: *mémed*, *rāmet*; -/k/ düşmesi: *yo*, *artu*; -/k/- düşmesi: *yosā*; -/l/ düşmesi: *biyo* (bir kere, bir yol), *nası*; /m/ düşmesi: *bāli* ~ *balim* ~ *baylim*; -/n/- düşmesi: *gúnúde*, *gêşler*, *gêçlig*; -/r/- düşmesi: *atuh*, *döt*, *gélidi*, *gidekene*; -/r/ düşmesi: *ğada*, *biyo* (bir kere, bir yol); -/t/ düşmesi: *çif*; -/v/- düşmesi: *töbe*; /y/- *avuklu*; -/y/- düşmesi: *böle*, *işallah*, *şöle*, *soña* gibi örneklerde görülmektedir.

Ünsüz Türemesi: -/g/ türemesi: *işdeg*, *süzülüncüğ*, *çihıncıg*; -/n/ türemesi: *şindin*; /g/- türemesi: *gizbe* (*izbe* < *Bulg. izba* "kiler, evin altındaki ambar odası"); /ı/ türemesi: *alularıdın*, *güleridin*, *koşarıdın*; -/m/ türemesi: *şindim*, *oysam*; -/n/ türemesi: *ferzek* ~ *ferzenk*; /s/- türemesi: *ebelek* ~ *sepelek*; -/ş/- türemesi: *aşşā*, *eşşeg*, *ğaşşığ*, *kúççúğ*; -/y/- türemesi: *ayit*, *súyda* gibi örneklerde görülmektedir.

Ses - Ek Türemesi: *aha ~ ahacık ~ ahacuk ~ ahancuk (işte, orada, hemen şurada); ahana (işte, orada); döha ~ doğgah (sığırları yürütme ünlemi), sezek ~ sezeğen ...*

Ünlü Türemesi: *irahvan, ısıcak, ışimar, ilengeri, isilek ...*

Hece Kaynaşması: *aş bıça, bizaal (birazdan), elleham (herhalde), güyae (güveyi), hasdâne, ırmân, nétcên (ne edecen), nölacah, oklağaç (oklava), öteğün (ötekigün)*

Ünlü Daralması: /a/ > /ı/ değişimi: *ağaz ~ ağız (defa, kere), bağırdak ~ bağardak* ve /ö/ > /ü/ değişimi: *hüdük (hödük)* gibi örneklerde görülmektedir.

Göçüşme: *arvad ~ avrat, eşki, kepelek, melmeket, tespi (tepsi)* gibi örneklerde görülmektedir.

Ünlü Genişlemesi: /ı/ > /a/ değişimi: *azacık (azıcık)*

Artlaşma (Ünlü Kalınlaşması): /ö/ > /o/ değişimi: *çomça ('kepçe' < çömçe < Fars. çemçe)*

Önlüleşme (Ünlü İncelmesi): *doğeç ~ döğeç, geyri, hezan ~ hezen*

Yuvarlaklaşma: *afur, alık ~ > aluk, anık ~ annuk, arastak ~ arıtsak ~ arustak, asku, ayrıkı ~ ayruksu, barsuk, bitük, bitürem ~ bütürem, cambur ~ cumbur, çapıt ~ çaput, eccik ~ eccük, eğsügetek, ersin ~ ersun ~ erşün, evlük, gallanğuş, gapçuk, gısmuk, gıynaşık ~ gıynaşuk, günücü, ikicüklü / ikincüklü, mantı / mantu, ölüğün körü ~ öllün körü, pürpürüm, yenirce ~ yenürce ...*

Hece Düşmesi: *davulbaz (davlumbaz < Ar. tabl "davul" ve Fars. bâz ile tabl-ı bâz'dan), gétdüler (getirdiler), gótdüler (götürdüler), yápacâ (yapacak) ...*

Leyla Karahan, Amasya ağzını Batı Grubu ağızlarına dâhil etmekte, VI. alt grupta sınıflandırmaktadır. Amasya ağzı, Oğuz Türkçesinin Anadolu'da yazı dili hâline gelmesinde etkili olan en önemli ağızlardan birisidir. Amasya ağzının Eski Oğuz Türkçesinin bugüne yansımaları sağlayan bir yapıda olduğu görülmektedir. Amasya ağzında "*eneğimsağma, evedi, gücüleyin, gezyazma, ivitlemek, közegü, kemçük, kepçük, sinsin, uğrun, sökel, potuk, sındı, tamu, tavatır, yasavul, yağanni*" gibi birçok **eskicil (arkaçik) sözcük**

yer almaktadır. Bölge ağzındaki bu eskicil sözcükler, Derleme Sözlüğü'ndeki ve günümüzdeki söz varlığı, ses ve biçim özellikleri Amasya ağzının Türkiye Türkçesinin temel ağzlarından birisi olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

Ams. : Amasya

ç. : Çevresi

Gmş : Gümüşhacıköy

k. : Köyü

Mer. : Merzifon

* Kısaltmalar Derleme Sözlüğü'ndeki biçimiyle kullanılmıştır.

Kaynakça

- Efe, Kürşat (2017). Derleme Sözlüğü'nde Amasya'ya Ait Kelimelerin Dağılımı. *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiri Kitabı* I. Cilt, Ankara: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, s.957-999.
- Güzel, Ferdi (2020). Derleme Sözlüğü'ndeki Derlenmemiş Kelimeler Üzerine, *SUTAD*, 49, s. 105-114.
- Karahan, Leyla (2014). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Silahşör, Ebru (2010). Amasya Merkez Ağzının Ses Bilgisi Özellikleri, *Diyalektolog Dergisi*, Kış I, s. 47-84.
- Silahşör, Ebru (2011). *Amasya Merkez Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk Dil Kurumu (1962-1982). *Derleme Sözlüğü I- XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

Yalçın, Özkan (2001), *Yedinci Şehir*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 136 s., ISBN: 975-437.

Öğr. Gör. Yasemin ÖZGEN*

Amasya Üniversitesi
yaseminfirat@amasya.edu.tr

Yedinci Şehir, Özkan Yalçın'ın şiirlerle bezenmiş, zaman zaman sohbeteye göz kırpan deneme türündeki eseridir. Gürünlü şairlerden Turgut Yalçın'ın oğlu Özkan Yalçın, 1949 Gürün-Sivas doğumludur. 1974'te Bursa Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nden mezun olmuş, sırasıyla Batman, Sivas, Konya ve Amasya'da Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Yazar, Amasya'da çalıştığı yıllarda şehre muhabbet beslemiştir. Amasya'ya dair derlediği folklor araştırmalarını *Türk Folkloru* dergisinde yayımlamıştır. *Yeşeren*, *Hakimiyet* gibi çeşitli yerel sanat dergilerinde yazı ve şiirleri yayımlanmıştır. Bunlardan 1987 yılında Türk Edebiyatı Vakfı'nın Mehmet Akif Şiir Tahlilleri yarışmasında *Uzun Boylu Hayal* adlı eseriyle lise öğretmenleri grubunda birincilik ödülüne, Millî Eğitim Bakanlığı Yunus Emre Sevgi Yılı dolayısıyla yapılan şiir yarışmasında *Yunus Çağrısı* adlı eseriyle birincilik ödüllüne layık görülmüştür. 1991 yılında Türk Edebiyatı Vakfı ile Çevreden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın Çevre Röportaj Yarışmasında *Kuş Köprüden Kuş Masalı* adlı eseriyle yine birincilik ödülüne layık

* ORCID: orcid.org/0000-0002-6422-8931

görülmüştür. 17 Mart 1998 tarihinde Amasya'da hakkın rahmetine kavuşmuştur. (Öz, 2002: 41).

Yedinci Şehir, ilki *Sözün Başı* takdim yazısı olmak üzere yirmi bölüm on yedi denemeden oluşur. Kitabın tamamını oluşturan başlıklar sırasıyla şunlardır: *Yeşil Üzre Mavi Düş, Gül ve Korku, Kurtuluşun Besmelesi, Bir Çaresiz Mutasarrıf, Çakallarda Döl Kızılı, Son Pontus Rüyası, Misketin Ardı Sıra, Bir Sohbeti Çay Üzre, Yeşile Sevdalı Kadın, Bir Şehrin Mistiği, Öteye Açılan Kapılar, Altıya Dokuz Haftalık Pozlar, Geçmişe Bir İki, Ali Kaya Burda Ayı Şükrü Yok, Bir İki de Vesikalık, Kuş Köprüden Kuş Masalı, Hamış ya da Şehre Veda, Meraklısına Notlar, Bir Grup Kelime*. Amasya'ya ait mekân adlarının geçtiği yerlere bu mekanları tasvir eden resimler konmuştur. İç kapak yazısında Mehmet Tektaş'a ait olduğu belirtilen resimler, müstakil adlandırılmış, suluboya çalışmalarındır ve kitaba siyah-beyaz olarak basılabilmektedir.

Kitap şöyle bir sunuşla başlar: "Bu kitabı, burada başlattığı ömrünü başka kentlere taşıyıp götürülenlerle; gönlünden bir o kadarını burada bırakıp giden başka kentlilere ithaf ediyorum." (Özkan, 2001: 5). Bu ithafta yazarın şehirlileri Amasyalı olanlar ve yolu Amasya'dan geçenler olarak ikiye ayırdığı görülür. Şehirliler üzerindeki bu ayırım metnin tamamında vurgulanır. Yazar Amasyalı olmadığı halde niçin bu eseri kaleme aldığı açıklamasını -şehrin geçek sahipleri (onlar her kimse) tarafından suçlanıyormuşçasına- adeta özür dilercesine her fırsatta yineler. İç kapakta ikinci sunuşta: "Ve Amasya o şehirdir ki, orda doğmak kadar ölmek de saadettir." (Yalçın, 2001: 9) sözleriyle yine Amasyalı olmak ya da olmamak kavramlarına vurgu yapar. *Sözün Başı* başlığı altında Amasya'da olmak, Amasyalı olmadığı halde Amasya'ya karşı bigâne kalamamak ve Amasya'ya dair yazmaktan kendini alı koyamamaktan diğer bir deyişle yerli olmayan birinin belki bir yabancıнын bir başkasının memleketine muhabbet beslemesinden duyulan şaşkınlığa sitemi anlatır. Burada yazar "*Sitem*" alt başlığıyla bir anısına yer verir. *Söz Başı* başlığı altında *Yedinci Şehir* kitabının, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* ve Ahmet Turan Alkan'ın *Altıncı Şehir* adlı denemelerine zeyl olarak

kaleme alındığını belirtir. Yazar Amasya'yı, İstanbul, Ankara, Bursa, Erzurum, Konya, Sivas şehirlerinden sonra anlatılmaya değer yedinci şehir olarak görür.

Eserin ilk denemesi *Yeşil Üzre Mavi Düş* denemesi Amasyalı şairlerden Adil Çıtak'ın dörtlüğünden bir epigrafla başlar. Eserin her bir denemesinde epigraf kullanımı yinelenmiştir. Bunlardan bazıları tanınmış bir şaire aitken, bazıları Özkan Yalçın'ın kendi kaleminden çıkmıştır. Bu ilk deneme *Sultanlar Fidanlığı, Saltuk'un Attığı Taş, Alçak Köprü'nün Ayağı* başlıklı üç parçadan oluşur. Bu metinlerde şehrin tarihsel mekanlarına ve dünyaca tanınmış coğrafyacı Strabon dönemine, Selçuklu dönemine ve Osmanlı dönemine dair bilgiler verilir. Zaman zaman halk arasında kulaktan kulağa dolaşan kısa, nüktedan hikayeler anlatıyı süsler. Bu hikayeler çoğu kez Amasya halkının sosyolojik temayüllerini ifşa eder mahiyettedir.

Eserin ikinci denemesi *Gül ve Korku*, Hititlerden başlayarak Cumhuriyete kadar Amasya'nın siyasî tarihini edebî bir üslupla aktarır. Şehzâde İkinci Mehmet, Taşlıcalı Yahya Bey'in tarihe not düşürdükleri beyitlerine yer verilir. Osmanlı döneminde şehzâdeler şehri oluşunun Amasya'nın çehresindeki dönüştürücü etkisinden bahsedilir. Denemelerin tamamında olduğu gibi bu denemede de başlık ve epigraf metnin anlamını açığa çıkarmada okuruna yol gösterici, ışık tutucu niteliktedir.

Eserin üçüncü denemesi *Kurtuluşun Besmelesi*, Samsun'da başlayıp Amasya, Erzurum, Sivas'tan geçerek Ankara'da son bulan Mustafa Kemal'in kutlu yürüyüşünü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk adımı olarak tasvir eder. Kuvayi Milliye'nin manevi destekçilerinden Hoca Hafız Tevfik Efendi ile Mustafa Kemal'in iş birliklerinden ve Amasya halkının milli mücadelede oynadığı rol anekdotlarla anlatılır. Ferhat ile Şirin hikâyesi, yöreye ait halk türküleri metindeki tarihî olaylara fon oluşturur.

Eserin dördüncü denemesi *Bir Çaresiz Mutasarrıf*, Amasya'da görev yapmış son dönem Osmanlı şairlerinden Ziya Paşa'nın bir beyiti ile başlar ve Ziya Paşa'nın mutasarrıflığı döneminden eserin kaleme alındığı güne kadar sosyal hayattan bahseder. Ziya

Paşa'nın "Diyâr-ı küfrü gezdim, beldeler keşâneler gördüm/ Dolaştım mülk-i İslâmı bütün virâneler gördüm" beytindeki virâne olarak işaret ettiği yerin Amasya, Samsun olduğu iddia edilir. Ziya Paşa'nın şehrin bayındırlığı için yaptırdıkları anlatılırken Hilmi Dede'nin beyitlerine de yer verilmiştir.

Eserin beşinci denemesi *Çakallarda Döl Kızılı* Burhaneddin Karakoç'un dörtlüğü ile başlar. Amasya'nın Çakallar mevkiinden, değişen bitki örtüsünden, bitkilerle beraber değişen toplumdan konu açılır. Kent mimarisi, çevre düzenlemeleri üzerine eleştirel yorumlar yapılır. "Çakallar ve eteklerine dün gonca kızılı hakimdi. Bugün benzeri alacalıkları iğreti konduların çatılarında görüyoruz. Bir tür döl kızılı. Yoz ve çirkin... Bu ayıp bizim!" (Yalçın, 2001: 43). Eski köşklerdeki güllerden söz açan yazar, Lâle Devri şairlerini anar ve bu şairlerden Amasyalı Nedim'in gül ve şehir manzumlu beyitleriyle metni zenginleştirir.

Son Pontus Rüyası eserin altıncı denemesidir ve klâsik Türk şiirinin hikemî ekolünün üstatlarından Nâbi'nin beyitiyle başlar. Danişmendîler'den başlayarak şehrin Pontus Rum dönemine dair bilgiler verilir. Şehirdeki Rum ve Ermeni azınlıklara ve 1922 Merzifon Amerikan Okulu olaylarına değinilmiştir. Bu denemede millî bir ses, hitabet edasına varan bir üslup sezilir. 1904-1922 arasındaki azınlık hareketlerinin anlatıldığı paragraflarda İçişleri Bakanlığı'na ait bir emir, bazı komutanların sözleri tırnak içinde aktarılmış ancak bunlara dair herhangi bir kaynakça gösterilmemiştir.

Misketin Ardı Sıra başlıklı yedinci deneme bir halk türküsünün sözleri ile başlar ve büyük halk ozanımız Karac'oğlan'ın dizeleriyle devam eder. Amasya'ya has meşhur misket elmasının anlatıldığı bu bölüm çeşitli halk türküleriyle bezenmiştir. Şehrin meyvecilik, hayvancılık gibi geçim kaynakları hakkında bilgiler verilir. Yazarın memleketi Sivas'a da yer verdiği bu bölümde, eserin tamamına sinmiş lirik üslup, şairane söyleyiş kendini derinden hissettirir. Yazar kendi memleketi Gürün'ü Amasya üzerinden tasvir eder: "Bu şirin kasabayı bilirim: Amasya'yı biraz küçültün, nüfusunu

yedide bire indirin ve iklimine azıcık buz ekin, olsun bitsin” (Yalçın, 2001: 57).

Bir Sohbet-i Çay Üzre, şehrin çay geleneğini sosyal ve tarihî açıdan dil getirilir. Amasya’ya göç etmiş Azerîlerin çay geleneğine katkılarından bahsedilir. Çay üzerine yazılmış Azerî manilerinden, divanlar arsına sıkışmış beyitlerden, halk türkülerinden örneklerle çay, semaver, dem kavramları ve şehir halkının sohbete ve çaya düşkünlüğü anlatılmıştır.

Yeşile Sevdalı Kadın, Ali Kaya Burda Ayı Şükrü Yok başlıkları şehirde herkesçe bilinen, tanınan simalardan bahseder. Mediha Teyze şehrin adeta hafızası olacak yaşta, içeri şehirde yaşayan, şehrin kadın portresini bize sunan bir bilge kişi. Ayı Şükrü günümüzde hala işlek olan Ali Kaya lokantasını mesken tutmuş, çevresinde oluşturulan kısa gülmece anlatılarla karikatürize edilmiş bir tiptir. Özkan Yalçın, şehir halkının sanata ve ilime değer veren bilge tavrını, keyfine düşkün, nüktedan yapısını bu iki karakter üzerinden okuyucusuna aktarır. *Bir Şehrin Mistiği* başlığı altında Amasya insanının günlük yaşayışına, psikolojisine ilişkin coğrafyaya bağlı olarak bir çıkarımda bulunur: “Amasyalı, ırmağın kıyısına öyle çapraz bir açıdan tutunmuştur ki, ‘tan kızılığı’ nı da ‘gurûb’ demlerini de bilmez. Bu anları yaşamadığı gibi merak da etmez. Hal böyle olunca, şehir halkı git gide gerçeklerden kopmuş, gördüğüne değil de duyduğuna inanır hâle gelmiştir.” (Yalçın, 2001: 75).

Merzifonlu Rumî’nin beytiyle başlayan *Bir Şehrin Mistiği* başlıklı deneme *Bir Feraset Misali*, *Bir Köşger Bir Çoban*, *Balık ve Kavak* başlıklı üç halk anlatısını içerir. Bu anlatılardan *Bir Feraset Misali*’nde bahsedilen mektup için İbn-i Haldun’un *Mukaddime*’si ve Ahmet Cevdet Paşa’nın *Kıyas-ı Enbiyâ*’sı kaynak gösterilir. *Bir Köşger Bir Çoban* anlatısının kahramanlarından İğneci Baba hazretlerinden daha fazla bilgi almak için *Abizâde Amasya Tarihi* işaret edilir.

Öteye Açılan Kapılar anlatısı Amasya’daki pek çok kaya mezarlarından biri olan Aynalı Mağara’nın *Güzelce Kız* hikâyesine yer verilmiştir. Aynı zamanda kaya mezarlarının tarihî

oluşumundan, yapısından bahsedilir. Yazar, bu mezarların yapılışını ve işlevini Tarih Dede adlı kişinin ağzından, bir mazlum dilinden tekrar anlattırır. Böylelikle bu tarihî, görkemli yapılar hakkında halkın yorumunu okura sunar.

Zeynel-abidin Makas'ın dizeleriyle başlayan *Altiya Dokuz Haftalık Pozlar* yazısı *Tren Gelir Hoş Gelir, Çıkma Çeşme Başına, Dördüncü Tekbir, Tekirdede Günleri* alt başlıklarından oluşmuştur. Bu yazıların tamamında Amasya'nın sokakları, çeşmeleri, Bayezid Han Külliyesi, Tekirdede Mezarlığı, Memi Dede Mezarlığı derin tarihî gözlemlerle, yazarın izlenimleriyle yer yer duygusal bir atmosferde anlatılır. Şehrin coğrafi, tarihî yapısının ayrıntılı olarak anlatılması, şehirlilerin mekâna dair tavırlarının yerel kültürün yapı taşlarından halk türküleriyle bezenmesi metinler gezi yazısı hüviyeti kazanmıştır.

Geçmişe Bir İki metni son dönemlerini Amasya'da geçiren şair Germiyanlı Ahmedî'nin beyitleriyle özlem ve vuslat temaları çevresinde kurulmuştur. Bu metinde Özkan Yalçın şair kimliğiyle karşımıza çıkar ve şair duyarlılığıyla Mehmet Doğan, Bahaeddin Karakoç, Ali Akbaş, Mihrî Hatun, Zeynep Hatun gibi şairlerin mısralarıyla şehri gezer. Amasya'nın her bir sokağı, her bir yapısı onda farklı şairlerin hatırasını uyandırır. *Cumhuriyet Gemisi, Hicaz'dan Köfte Faslı, İzine Gel, Sabah Teftişi, Bir Eczacı Kalfası* alt başlıklarından oluşan *Bir İki De Vesikalık* başlıklı yazıda, şehirde ün yapmış, şehri derinden etkilemiş insanlar çevresinde anlatılan hayata dair kısa notlar yazarın yorumlarıyla harmanlanarak aktarılmıştır. Marvusan eşiği, Gâvur Ali, Ispanağın Osman, Coruk Muammer, Haldun Kadıoğlu, Kadri Palamut, Sinan Kurdoğlu, Ömer Kayalar, Ferdi Katırcı gibi şehrin tanınmış simaları Âşık Veysel ve Yunus Emre'nin dizelerinden nasiplerini alan dostluk, sevgi, muhabbet hikâyeleriyle son iki anlatıda anılırlar. Özkan Yalçın Amasya'da Amasyalı olmayışını ancak gözüne kulağına takılan şeyleri yazdığını belirterek şehre bir Amasya türküsüyle veda eder. Son söz olarak: "Bu şehri sevdim, seviyorum ve seveceğim. Ama görüyorum ki, bu ormanda da kralları tilkiler

bağlayıp tavşanlar çözüyor.” (Yalçın, 2001: 125) eleştirisiyle Amasya’yı her yönüyle resmeden metnine son verir.

Meraklısına Notlar bölümünde şehirde bahsedilen mevkiler ve bazı başlıkların daha evvel yayınlandıkları dergi künyeleri, anlatılan anekdotların kaynak kişilerine dair bilgiler yer almaktadır. Bir Grup Kelime bölümünde metinde eski dile ait olduğu, günümüzde işlek olmadığı düşünülen kelimelere yer verilmiştir.

“Yedinci Şehir”, sadece deneme türünün özgün örneklerinden değil; Amasya’yı coğrafi, tarihî, kültürel açıdan ele alan şehir anlatısı olma özelliğiyle kenti tanıtan değerli bir kaynaktır. Zaman zaman sohbetin sınırlarında gezinen yazar, gezi yazısının imkânlarından da faydalanmıştır. Halk belleğine dair unsurların yer aldığı bu eser, Amasya şehriyle alakalı folklorik araştırmalara kaynak olacak niteliktedir.

Özkan Yalçın’ın diğer eserleri şunlardır: Şiir: Yağmur Kuşları (1997), Gül Yorgunu (1997), Sevda Çıkmazı (1998); Biyografi: Âşık Veysel (1986); Roman: Çok Çiçekli Senfoni (1996), Yüreğim Tükeniyor (1996).

Kaynakça

Öz, M. A. (2002). *Gürünlü Şairler*. İstanbul: Dilek Matbaası.

Yalçın, Ö. (2001). *Yedinci Şehir*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.